

Magyarságtudomány

SZERKESZTI ORTUTAY GYULA

I. ÉVFOLYAM

1 9 3 5

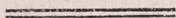
0002 7891

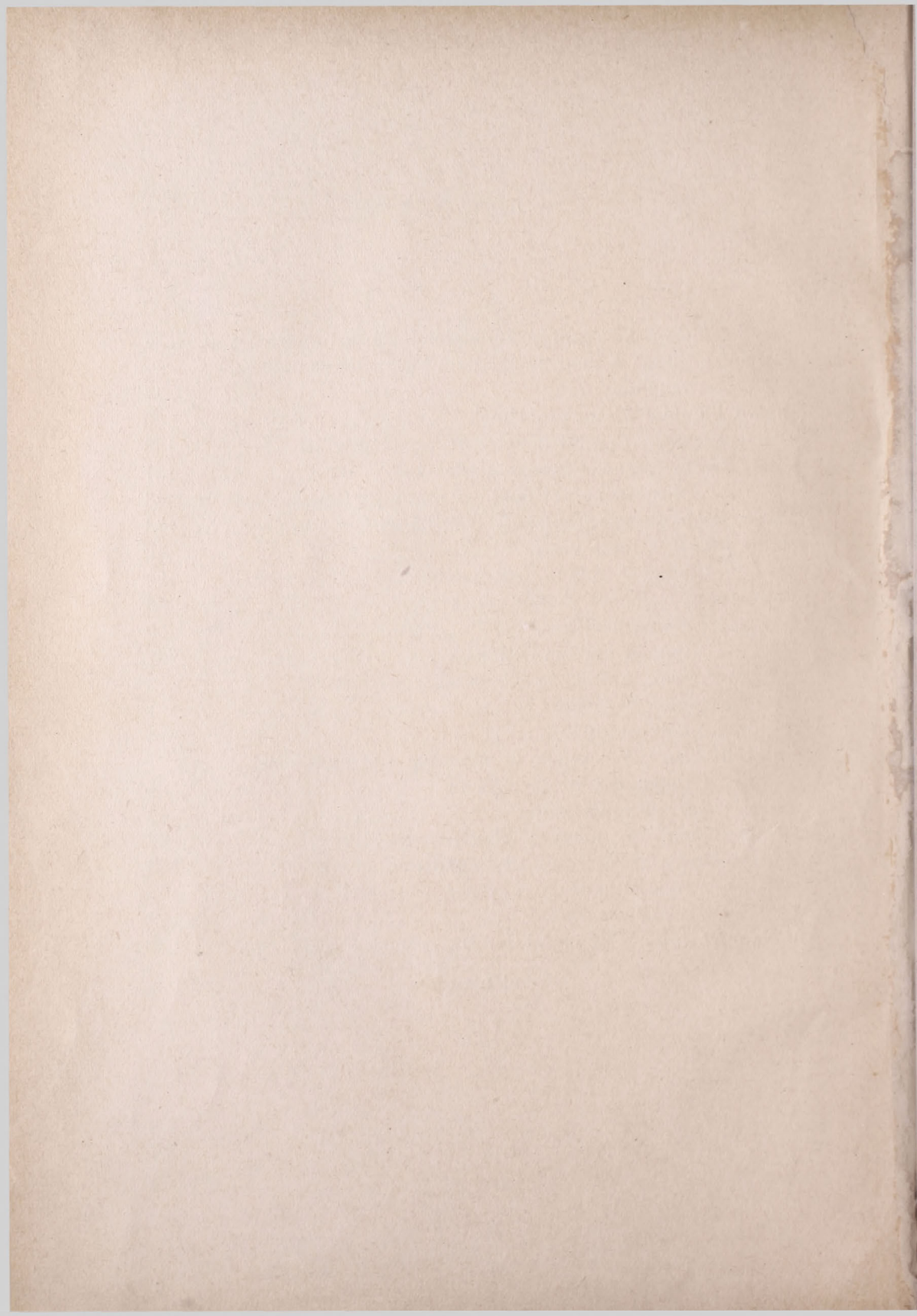
300840

M. T. AKAD. KÖNYVTÁRA
1935-3990

<i>Baróti Dezső</i> : A közép-európai irodalomtörténet problémája ..	35
<i>Bierbauer Virgíl</i> : A magyar építészet történetének módszer- tanához	77
<i>Buday Kálmán</i> : Álmos-problémák	60
<i>Dános Erzsébet</i> : Erdélyi fametszetű szentképek	188
<i>Erdei Ferenc</i> : Magyar gazdaságtudomány	137
— — Nemzedékproblémák egy mezőváros társadalmában	43
<i>Gunda Béla</i> : Etnogeographiai problémák az Ormánságban ..	172
<i>Honti János</i> : A mese világa	19
— — Magyar epikus hagyomány	126
<i>Keszi Imre</i> : Gombocz Zoltán emlékének	83
— — Konvenciológia	50
— — Román kolinda dallamok	207
<i>Németh László</i> : a magyarságtudomány feladatai	2
<i>Ortutay Gyula</i> : Bevezető	1
— — Rétközi mese	14
<i>Szabolcsi Bence</i> : Vidék, nép és népiesség a magyar zenei romantika programjában	89
<i>Szerb Antal</i> : Horatius noster	65
<i>Tolnai Gábor</i> : Egy magyar dilettáns arcképéhez	26
<i>Tomori Viola</i> : Paraszt személyiségkutatás	156
— — Paraszttipológia vagy parasztismeret	69
<i>Varjas Béla</i> : Méliusz városa	149
<i>Waldapfel Imre</i> : Gyöngyösi István	106

Magyarságtudomány

SZERKESZTI ORTUTAY GYULA

TARTALOM:

- ORTUTAY GYULA: BEVEZETŐ
NÉMETH LÁSZLÓ: A MAGYARSÁGTUDOMÁNY
FELADATAI
RÉTKÖZI MESE — KÖZLI ORTUTAY GYULA
(BUDAY GYÖRGY FAMEZSÉGÉVEL)
HONTI JÁNOS: A MESE VILÁGA
TOLNAI GÁBOR: EGY MAGYAR DILETTÁNS
ARCKÉPÉHEZ
BARÓTI DEZSŐ: A KÖZÉPEURÓPAI IRODALOM-
TÖRTÉNET PROBLÉMÁJA
ERDEI FERENC: NEMZEDÉKPROBLÉMÁK
EGY MEZŐVÁROS TÁRSADALMÁBAN
KESZI IMRE: KONVENCIOLOGIA
BUDAY KÁLMÁN: ÁLMOS-PROBLÉMÁK
SZERB ANTAL: HORATIUS NOSTER
TOMORI VIOLA: PARASZTTIPOLÓGIA VAGY
PARASZTISMERET?
BIERBAUER VIRGIL: A MAGYAR ÉPÍTÉSZEK
TÖRTÉNETÉNEK MÓDSZERTANÁHOZ
KESZI IMRE: GOMBOCZ ZOLTÁN EMLÉKÉNEK

1.

I. ÉVFOLYAM

1935 JÚLIUS

ÁRA 1'50 PENGŐ

MAGYARSÁGTUDOMÁNY

MEGJELENIK NEGYEDÉVENKINT

ÉVI ELŐFIZETÉS 5 PENGŐ

FELELŐS SZERKESZTŐ ÉS KIADÓ: ORTUTAY GYULA

MINDEN CIKKÉRT ÍRÓJA FELEL

KÉZIRATTÓL ELTÉRŐ JAVÍTÁSOK NYOMDASZÁMLÁJA A CIKK ÍRÓJÁT TERHELI

KIADÓHIVATAL KECSKEMÉT, POSTAFIÓK 146

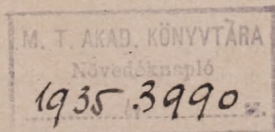
A FRANKLIN TÁRSULAT FŐBIZOMÁNYA

BUDAPEST, IV., EGYETEM-UTCA 4

A CÍMLAPTERV ÉS SZIGNETT BUDAY GYÖRGY MUNKÁJA

Valóságérzékünk és becsületünk egyaránt kívánja tőlünk, hogy célunkat, folyóiratunk igényeit és természetét ne annyira hirdessük, mint valósítsuk inkább. Célkitűzésből, fogadalomból már volt részünk elég: a mai magyar magatartásnak tán egyik lényeges jegye lett a fogadalomtétel és iránymutatás a fogadalom valósítása és az útnak-indulás szándéka nélkül. Szükségtelennek tartjuk tehát a feladatok túlságos tisztázását, a munkaterületek kijelölését, a metódikai megfontolásokat. Inkább, s ezt meg is valljuk, a tanulmányok egynémelyike mintha a kísérletezés bátorságával és elszántságával indulna — felfedezni önnön problémáit. Megvalljuk ezt, hogy fejünkre ne olvassák a gyors ítéletmondók, bár közel sem szándékunk a dilettantizmus ápolása: igényünk a magyar valóság, sors és magatartás mind teljesebb és igazabb megismerése. Azonban a helyzet mégis az, hogy tudománytörténeti fejlődésünk eredményeképpen első pillanatra tán e folyóirat munkatársai sem látják hiánytalanul magyarságtudományunk lényegét, tán ők is, mint az olvasó, szétsztanák gyorsan a részlettudományok közé feladatukat. Ezért vállalnunk kell eleinte a tapogatózás bizonytalan mozdulatait — hisz nehéz is belátni némelyeknek, hogy a magyar építéstörténetnek mi köze lehet a meséhez, vagy Álmos megöletésének problémájához. Ez azonban nem lehet ok és ürügy a meghátrálásra. 1802-ben indult Pesten Schedius folyóirata, mely ezt a címet viselte: *Zeitschrift von und für Ungern*. Több mint száz esztendő múltott azóta el, a magyarság öntudatra ébredésének, elhanyaglásának változatos útjait járta be ezalatt az idő alatt. Mintha ma a sors, a külső és belső nyomás ismét kényszerítene bennünket, hogy a magyarságról s a magyarságért írjunk. Ez a kényszerítő idő tán mégis fölserkent valamennyiünket, az alkotót éppúgy, mint az „olvasót”. Kétségeink megvallásával kezdjük, hogy majd bizonyosságokhoz érjünk el. Föladatunkat vállaljuk: hogy megérett-e a magyarság önmaga lényegének megismerésére, el kell dölnie.

Ortutay Gyula

A magyarságtudomány feladatai

A tudomány az élet terméke. Az élet mesterkedett, alkotott és ünnepet ült s ráérő idejében szemügyre vette mesterségeit, alkotásait és isteneit. Az összehasonlításból, szemlélődésből az ember törvényeket vont le s az ellesett törvények hol új mesterségek nyitját adták a kezébe, hol régi istenek sírját ásták meg. Az egyiptomi mértan a halottak szolgálója volt, a keresztyén teológiának századok élő hite számára kellett a nyugtalanító görög örökséggel szemben a fölényt biztosítania, Macchiavellit a maga államférfiúi és történelmi szándéka tette állambölcscsé és történésszé, a természet-tudományt az új mágia, a technika szövetsége emelte a mult században a vallás rangjára. Mint hódítóhoz a történetíró, úgy szegődött hozzá az alkotó élethez a magyarázó élet és mint régi hódító történetén új királyok, úgy okult a magyarázathól újra s újra az alkotás.

Az amit ma „abszolút tudománynak“ nevezünk, tulajdonkép a szolgák felülkerekedése. Álljunk össze, mi, akik eredetileg az alkotás megfigyelői és sugallói voltunk, csináljunk új külön szakszervezetet, az igazságok és ismeretek szervezetét, amely függetlennek vallja magát minden alkotó akarattól s törvényeit és megállapításait az élettől távol szerkeszti kevély épületbe. Ez az épület lesz a mi fellegvárunk. Itt jutunk ki a filozófia állandó ege alá. Itt vallhatjuk a napok csetepatéitől független Lényeg papjainak magunkat. Az élet továbbra is mesterkedik, alkot és ünnepet ül, mi azonban olyat emelünk, ami fölötte van ennek a kavargásnak; tanulhatnak tőlünk s hasznát vehetik annak, amit tanulnak, de épületünk arányait, stílusát, beosztását nem ők szabják meg, hanem az Igazság, amelynek mi csak szolgái vagyunk.

Alig lehet szebbet elképzelni a szolgáknak ennél a függetlenségi kiáltványánál. Az élet nagy fájdalma a mulandóság s nagy igyekezete a mulandóságnak alá nem vetett világban részesedni. A mi rabszolgáink lázadása (mint hajdan a római rabszolgáké: a keresztyényeké) ilyen halhatatlan világot emelt a tudományban: piramist a homokbuckák közt. Lehet, hogy van egy csekély életcsalódás a tudománynak ebben a felmagasztalásában. Aristoteles, a peloponesosi háborúk után élt, a skolasztika egy lépéssel mögötte jár a középkor igazi alkotó szakaszának, az 1200 körüli évszázadnak, Galilei és Descartes a reneszánsz nagy láza után, mint a kiábrándulás okos angyalai jelennek meg egyetemes mechanikájukkal. De az abszolút tudományban ép az a szép, hogy amikor „újra és újra leesik a sárba az Embernek arca“, ő beveszi magát

az esendőségek fölötti templomába, végzi szertartását s az élettől elfordultan is tanítója tud lenni az embernek. Isten ments, hogy a szellemnek ezt a fenséges azilumát, mint ma sokan hajlandók rá, gúny tárgyává tegyüek. Nem az „abszolút tudomány” temploma ellen beszélek, hanem a megszorult alkotás mellett, amely mióta szolgálból papok lettek, maga kénytelen magát tanítani.

Mintahogy van láthatatlan egyház, van láthatatlan tudomány is. Ebben tökéletes a rend: szellem- és természettudomány, mint kétszárnyú épület állnak egymás mellett; a szakokat tiszta folyosók kötik össze, az osztályok csereforgalma tökéletes. A látható egyház, melynek káptalanjai a mi keresztény világunkban az egyetemek lettek, már korántsem olyan eszményi. A látható tudományhoz nem hogy egy pászor, egy nyáj nem elég, de még a káptalanoknál szokásos kanonok szám is semmisség. A látható tudománynak akkora személyzetre van szüksége, ha a láthatatlan minden osztályát, folyosóját meg akarjuk építeni benne, hogy maga a szolgálat rengeteg embert emészt fel. Kell lennie asszirológiának, kell lennie agyszövegtannak és kell lennie egyházjogoknak. Mindennek kell lenni, aminek a helye az abszolút tudomány alaprajzán kijelöltetett.

Nem firtatom azt, megfelelhetnek-e a látható tudomány papjai szolgálatuknak. Nagy népeknek nagy korokban volt tíz-húsz nagy írójuk, tíz-húsz alkotó tudósuk, képzőművészüek. Kis népeknek rossz korokban van ötszáz egyetemi tanáruk, a magántanárokról, asszisztensekről és a kurzus-adó altisztekről nem beszélve. Mit mond ez a két szám: ne keressük. Nézzük a tájékozódni, alkotni, ünnepelni vágyó élet felől a dolgot. Neki nem volna ekkora tudós személyzetre szüksége. Egy országban az élet mindig csak egy vagy legföljebb néhány nagy dologra készül; ahhoz kellene neki néhány tudós, a régi szolgálofajtaból, aki felelni tud arra, amit kérdez, hadmozdulataihoz térképet nyom a kezébe, vállalkozása előtt elvégzi az időjóslást. Hol talál ma az élet ilyen tudósokat? Tudnak-e felelni az ő kérdéseire a látható egyház kanonokjai? S elszólíthatja-e őket egyáltalán szent szolgálatuk mellől?

Nos, nagy országokban, (ahol ember is több van, meg a látható tudomány sem úgy épült fel, mint bizonyos autók, melyeket külföldön gyártott csavarokból itthon raknak össze), még csak akadnak szakadárok, akiket tudományos munkájuk nem idegenít el a közösség sorsügyeitől. Ezek elmennek életet alkotni és sokszor még az egyházból sem kell kilépniük. A világiaknak és harmadrendűeknek ebből a szektájából nagy országokban az élet mégis csak összehozza vállalkozásához a tudós kíséretet. Kis országokban ez, úgy látszik, lehetetlen. Az abszolút tudomány, csakhogy a szertartás el ne akadjon, itt még a taplósabb agyvelőkre is igényt tart, s csuda-számba megy, ha az élet a tudományból valamire használható feleletet kap. A tudósnak nem illik, talán tilos is, felelni rájuk.

*

Mit kezdjen a görög, akinek Delphi nem felel? Az ember leglényegesebb ügye: a magatartása. Jól vagy rosszul, okosan, ostobán, valahogyan kell viselkednie s az, hogy hogy viselkedik, hajlaimain kívül, tapasztalataitól függ. Meg kell értenie magát és környezetét s éreznie kell, ami a kettőt összefűzi, a sorsot. Ha a jósdá nem világosítja fel őt sorsa felől, maga kénytelen önmaga jósdája lenni. Ösztöneibe néz és körül a világba s kitagadottan az abszolút-tudomány szentélyéből, egy új gyakorlati magatartás-tudományt csinál magának innen-onnan összeharácsolt ismeretekből, üdvössége használatára.

A szakemberek bizonyára bosszankodva pillantanak erre az újfajta tudásra, aki mint egy eltévedt lélek, hol ebbe, hol abba az osztályba lép, itt egy sterilizátor fedelét emeli fel, ott egy kísérleti egeret piszkál meg. Mit akar itt ez az alak? Mit nyitogat ránk? Mért nem mutatja meg neki egy altiszt a kijáratot? Igy méltatlankodik a látható tudomány embere s ki nem tartja természetesnek az ő méltatlankodását? A lábatlankodó viszont tovább megy, tovább firtat, tovább lábatlankodik, követve nyugtalanságát. Ha ráförmednek, erre hivatkozik. Ti az igazságot szolgáljátok, mondja, én csak magamat, a lelkem üdvösségét. A ti tudománytok égboltja: a szemlélődő bölcsélet, az enyémmnek a gyökere a sarkaló vallásos érzés.

Egy pillanatra sem állítja ő, hogy az ilyenfajta „teológiai“ tudomány fölülmúlja vagy fölöslegessé teszi a bölcséletit. Nem: épen csak a jogosultsága van meg mellette. Öntudatunk előtt a tett van, körülötte a szemlélet, alatta a mult, (a szó bergsoni értelmében). A tiszta tudomány vagy a világ felé néz, vagy a lélek multja felé, a magatartástudomány oda, ahol a tudatba özönlő világ a szervezetünkéből, lelkünkéből feltörő multtal összecsap. Az abszolút tudományban külön van: kinn és benn; külön természet és külön ember; külön természet- és külön szellemtudomány — a magatartástudományban, vagy ha úgy tetszik sorstudományban a kettő összeforrt: a „benn“ sosincs egy darab hozzátapadt „kinn“ nélkül, az ismeretet itt a gesztus szívja magafelé, melyben lélek és helyzete egy.

Természetes, hogy az ilyen sors- vagy magatartástudománynak a beosztása is egészen más, mint az abszolút tudományé. Ember vagyok, tehát kiálltam a csillagok alá. Egy darab természet nézi bennem a nagy természetet; olyan vagyok, mint a labda benyomot köldöke vagy a paprika torzsája, mely belülről fordul héjja felé. Mi a viszonya a kétféle természetnek egymáshoz? Ami bennem törekszik, hogy függ össze azzal, ami kinn kering? Életem csavarvonalait, hogy illesszem a közös sors csavarvonalaiába? Ezekre a kérdésekre felelhetne tudományunk legkülső köre, az általános sorstudomány, azt is mondhatnám: teológia.

De nemcsak ember vagyok én, hanem európai is. Beleszülettem egy kultúrába s ép olyan kevésbé vonhatom ki magam belőle, mint sejtjeim, ha élni akarnak, vérem hatalma alól. A természet

benn és kinn; megszűkült. Bennem: az európai mult által meghatározott emberség; kívül a föld felülete; élő és elpusztult kultúrák, melyek közt egyik az enyém. Hogy merült fel ez a kultúra a többiből? Mi a külön növés titka? Mit végzett eddig? Mi a hivatása a földön? Ime a második bugyor: az európai sorstudomány kérdései.

Még szűkebb kör: középeurópai vagyok. Azon a földön élek, mely a tizedik században került Európa folyton mozgó határain belül; a németiség volt „Kulturdüngere“, s még ma is a német terjeszkedés újtába esik, középkorvégi történelmét közös uralkodóházak és közös francia majd olasz műveltség tette egyöntetűvé, a Habsburg-túlsúly, a török orosz és porosz terjeszkedés államait később tönkre nyomta, a tizenyolcadik században már a nemzetiségi érzés is kialvóban volt rajta, a tizenkilencedik század új lelket öntött népeibe s a világháború mint a „kisépek övét“ hagyta itt, a német, orosz, olasz órjasok közt rendezetlenül. Uralkodó osztályai ma farkasszemet néznek, de jobbagységát, a népi kultúra közlekedő csatornáit egyesítik egy közös nedvkeringésbe, nyelvüket, népszokásaikat, népművészetüket ép olyan kevéssé lehet megérteni egymás nélkül, mint történelmüket és mai helyzetüket. Mi ennek az összegubancolódott népcsomónak a viszonya Európa többi népeihez; van-e közös érdekük, közös hivatásuk s ha igen, mi: ez a középeurópai sorstudomány tárgya.

A legbelső kör a magyarság. Körülötte Európa és a kisnépek öve; benne a magyar hagyomány, alatta a magyar tájak. Mi ennek a történelmi és földrajzi, helyesebben történelmi-földrajzi helynek a géniusza? Milyen a nép, amely e helyen áll. Hogy forgott a többi nép közt, mi a megkülönböztető természeti jegye, mi a magyar lényeg, a magyar hivatás s milyen magatartást követel azoktól, akik hordozzák?

Ha az általános sorstudomány a legkülső kör, a magyar sorstudomány vagy mint folyóiratunk címlapja mondja: a magyarságtudomány a legbelső. El lehetne képzelni ugyan külön tájtudományokat, melyek a tiszántúli, a székely, a kecskeméti ember külön sorsát kerítenék be. Kiinduló pontunkra gondolva azonban ez nemcsak fölösleges, de nevetséges is volna. Egy magyar magatartás tudomány-szükségét valamilyen formában minden magyar érzi; egy kecskeméti magatartás tudomány: nagyzó, helyi fontoskodás. A magyarságtudomány foglalkozhat a magyarság színeképelemzésével; (tájak külön színe, épúgy mint a társadalmi csoportoké, felekezeteké, erre tartozik) de határain belül újabb kör nem vonható. Ezen belül az egyén lírája következik.

*

Aki az ismeretszerzés céljává önmagát s nem az ismeretet teszi, a dilettáns álláspontjára helyezkedett. A tudós feláldozza magát az ismeretért, a dilettáns kiaknázza a maga hasznára. A tudós szolgálni akar, a dilettáns kibontakozni. A tudós tudománya nem rendezhető egocentrikus körökbe, a dilettánsé igen. Aki sors-

tudományokkal akar foglalkozni, vállalnia kell ezt a dilettantizmust. Én amikor a Tanút, ezt a „sors- és magatartás“ folyóiratot megindítottam, a kontár rossz lelkiismeretével ugyan, de tudatosan vállaltam. Akkor mentegetőztem érte. Ma tudom, hogy ezen a téren a legkülönb szaktudós is csak mint kontár kezdheti.

Más a tiszta tudomány egysége s más egy sorsegység. Annak egyszerű az anyaga, ezé ezerféle. Mintahogy a növény sem tud mit kezdeni kész sókockákkal, a sorstudománynak is százfelé kell nyúlkálni, levegőbe, földbe, szénért, vízért, foszfátért, nitrogénért, ha fejlődni akar. A hungorológiának természetében van egy bizonyos dilettantizmus; hiába szakember valaki az embertanban, ha ahhoz, hogy hungarológus lehessen még irodalomtörténésznek, tájföldrajzosnak, történésznek, nyelvésznek, a környező népek ismerőjének, vallásbölcseletének stb. is kell lennie. A sorstudományra az igazi képesítés a sorstól szorongatott emberség. Ennek kell kinyúlnia az ismeret felé s szomjúsága szerint átrendezni. Ami nem azt jelenti, hogy a sorstudomány vagy mondjuk a hungarológia afféle tudóskodó művészet. Nem művészet, legfőlebb annyiban, hogy a művészek közt gyakoribb az az emberség, amely megteremtheti, mint a szaktudósok közt. Gyakoribb? Ha az új tudósnemzedékre nézek, ezt sem merem állítani.

Sokan arra büszkék, hogy olyasmit csinálnak, amit senkisémmel csinál. Én többre becsülöm, ha olyasmit csinálhatok, amit hűszan is készülnek csinálni. Novemberben virágozni, mint a krizantém: szomorú különység; a mandula sorsát, amely csupasz fák közt virágozik ki, de csak egy lélegzettel előbb mint tavaszra készülő testvérei: jobban irigyelem. A magyar sorskérdésekkel foglalkozóknak legnagyobb örömük az lehet, hogy innen is onnan is olyan távolságokban, melyeket hatás, gondolatkölcsonzés nem köthetett össze, azonos törekvéseket látnak kipattanni. Nem azt jelenti ez, hogy nem csak én, te és ő vagyunk, hanem van egy közös tavasz is, amely a virágzást ránkparancsolta. A „magatartás tudományt“ ahogy annak a programját a Tanu beköszöntője eldadogta, én is egy ember házard kísérletének tekintetem. Évekkel később tudtam meg, hogy hasonló terv — Gragger Róbert és Bartucz hungarológiája — a tudásvilágban is fölmerült. De nemcsak a terv volt meg: Prohászka Lajos *Vándor és bujdosója* a tanulmányforma szerénysége mögött a „magyar lényeg“ megközelítésére tulajdonképp az első kísérlet. Abban a Kerényi Károllyal folytatott levélváltásban, melyet, a Válasz idei első számában tettünk közzé, az ókortudománynak egy olyan képviselője vallotta a tudományt egzisztenciális ügynek, akinek egész működése fényes példa, hogy kutatás és lélekalakítás, a legkomolyabb tudomány és a legforróbb líra mint válhatnak egygyé a vallásosihletű tudósban. S nem csak mi magyarok érezzük egy magyar sorstudomány szükségét. Nemrég olvastam el Frobenius Schicksalskunde-ját. Ő kulturák szerves növéseit figyelve, a német „paideuma“ tudatossá tételével igyekszik a német magatartást befolyásolni. Az „abszolút tudomány“ hideg szolgálá-

tából itt is ott is kivágják magukat a „sorstól megragadt“ lelkek, akik nem ismernek külön emberi ügyet, és külön tudományos szolgálatot, csak egyetlen emberformáló szenvedélyt.

Minden szellemi, politikai gazdasági fordulat első feltétele, hogy legyenek, akik végrehajtják. Amerika mindig ott volt a nyugati vizeken túl; a kalandorvérű konkvisztador nép hiányzott, amely elinduljon felé. Amíg a tizenkilencedik század abszolút tudománya föltétlen fegyelemmel tartotta kordában tudósait és szent tisztelettel töltött el mindenkit, aki építményének a közelébe jutott, elképzelhetetlen volt, hogy az olyanféle eretnekségre, mint a mi magatartástudományunk, akár a papok, akár a laikusok közt vállalkozó akadjon. Ma nincs így többé. Vérükben sokszor azok is eretnekek, akik a tudomány jezsuitáinak adják ki magukat. Ezzel az eretnek vérrel már lehet valamit kezdeni. Most már csak arra vigyázzunk, hogy a sorstudomány valóban tudomány legyen s ne lotyogás a tudományról. Veszély, amely minden magzat körül ott leng, amelyet az esszé hőlcsojje ringatott!

*

Az Egyetemi Nyomda, miután kiadta Hóman-Szekfű magyar történetét, kiadja négy kötetben a néprajzot s most várjuk magyar embertanát. A hungarológia szó ép e sorozatok megjelenése, írása, tervezése idején virágzott ki a literátor-nép közt. Alighanem ez az oka, hogy a Nyomda hirdetéseiben is feltűnt az új szó, ezzel foglalta közös keretbe a magyarsággal foglalkozó kiadványait. A szép vállalkozásnak elnézzük ezt a nem egészen jogos cégért, melyet bizonyára a legjobb hiszeműn tűztek ki rá; azt azonban nem tilthatja meg a vállalat, hogy amikor a magyarságtudomány tárgykörét megvonjuk, ne az ő tévedéséből induljunk ki.

Ha a magyarságtudomány semmi más nem volna mint magyar irodalomtörténet, művészettörténet, nyelvészet, embertan, néprajz, szóval a magyarsággal foglalkozó tudományágak egymás mellett, akkor a hungarológia megalkotása nem is tudósok, hanem szabászok dolga volna: ollóval kellene kinyírni és tüvel összefélcelni. A Magyar Enciklopédia (a magyarsággal foglalkozó szaktudományoknak az a könyvtára, melyet az Egyetemi Nyomda ad ki) feltétele és fontos segédeszköze a hungarológiának, de még nem a hungarológia. Azzá csak akkor lesz, ha e szakok anyagának egy új-fajta sorstudományi érdeklődéssel megyek neki, amely mint egy status nascendi állapotban lévő elem új vegyülete, új tudományba rántja a vonzása irányába eső anyagot.

A magyarságtudományt rengeteg olyan kérdés nem érdekli, amely a Magyar Enciklopédia tudósainak életbevágó. Egy irodalomtörténet az írók életrajza, művek méltatása s a róluk szóló irodalom ismertetése nélkül hiányos. A magyarságtudomány könyvében ezeknek semmi helyük. Itt nem az a fontos, hogy Csokonai mikor mit csinált, hanem hogy hol a helye a magyar kultúra szivárványában. Nem műveinek a tartalma érdek, hanem hogy milyen

jelentőségű magyar vívmányok ezek a művek. Annál, hogy milyen angol, francia, olasz költők hatottak rá, jobban izgat, hogy mivé változott át ez a hatás, mikor a magyar membránán át az ő lelkébe ért. A nyelvész nem engedheti el egyetlen magyar szó részletes történetét sem; a nagy nyelvnek mint kifejező rendszernek minden kis sajátosságát kutatni tartozik, a magyarságtudós viszont ezt a rendszert csak mint a magyar szellem jellegére, igényeire, bőségére, hiányaira, erőfeszítéseire jellemző adottságot és alkotást vizsgálja; a szókincsünket megválasztó és árnyaló szellemi, természeti sajátosságok fontosabbak mint az egyes szavak felbukkanása s története.

A magyarságtudós máshonnan nézi a magyarságra vonatkozó anyagot mint a Magyar Gyűjtőmű embere. Félredobja, ami annak nélkülözhetetlen s olyan új problémákat vet fel, amelyekre annak felelete nem lehet. A tudomány szempont kérdése s természetes, hogy egy új szempont az anyagnak is mindig egészen új jellegét idézi fel. Szerb Antallal volt egy kis vitám, amikor irodalomtörténete megjelent. Ő, mint Dévénynél álló ember, nagy elégtétellel állapította meg, hogy Magyarországba minden jó a dévényi kapún jött be. Sok olyasmi is, amit mi helyi istenek ajándékának tekintünk. Igen, ezt ki lehet mutatni, feleltem én. De az, hogy onnan jöttek, nem bizonyítja hogy ami lényeges bennük, nem itthon keletkezett. A Nagy Károly vagy Ottó korabeli megújulás germán művészei az ókor műemlékeit utánozták, de ez nem volt akadály a annak, hogy az ő új barbár-keresztény természetüket fejezzék ki. Az, hogy a magyar kultúra: gyarmati-e vagy van autochton szelleme, nem irodalomtörténeti, hanem hungarológiai kérdés s amíg nincs olyan tudományos módszer, amely a Pusztaszer mellett felhozható érveket is észrevénné, nem dönthető el Dévény javára sem. Ugyanígy válaszolhatnék annak, aki szótárunk kölcsönzései miatt nyelvünket szedett vedett nyelvnek nevezné, vagy a magyar medence tengelyében évszázadok óta folyó vér-kémia ürügyén, mint mesztic népet emlegetné a magyart. A magyarságtudomány tulajdonkép ott kezdődik, ahol az egyes szakok szólásjoga, elszigeteltségük miatt véget ér. Ezen az elszigeteltségen úgy segíteni, hogy az egyes szakokat mint egy algebrai összeg tagjait rakjuk egymás mögé, nem ér semmit. A közös tényezőt kell belőlük kiemelni s ép ez a közös tényező, a magyarságtudomány. A tizenkilencedik század orvostudománya, Virchow nyomán, minden szervet mint külön egységet írt le, boncolt és gyógyított. Csakhogy szív, máj, vese, tüdő *együtt* még nem a szervezet. A szervezetet szervezetté az teszi, ami a májat szívet és tüdőt össze fűzi: a nedv. Ha a Magyar Gyűjtőmű a cellulérpathológia, a magyarságtudomány a régiek humorálpathológiának vagy a maiak alkattanának felel meg.

Az „alkat” szó különben egy új sajátosságára figyelmeztet a magyarságtudománynak. Egy ország földrajza, történelme, irodalomtörténete önmagában is *van*. Elönthetné Európát a vízár s egy jövő ezredév néger tudósai esetleg csak a Magyar Medence földrajzát fognák ki belőle. Egy nép egyénisége, egy kultúra lényege viszont

önmagában nincs. Az alkat szín, s a szín csak más színek közt létezik. Olyan világban, ahol minden zöld, tulajdonkép zöld szín sincsen. A magyarságtudomány összehasonlító tudomány. Ujabb sajátság, mely az Egyetemi Nyomda hungarológiájától megkülönbözteti.

A nemzet-felfedezés romantikus korának rég leleplezett gyengeje, hogy német, magyar, cseh szépségnek tette meg, amit más nép arcán épúgy felfedezhetett volna s közben nem vette észre a csak magyar vonásokat. Ez nem is lehet máskép, amíg csak azt akarjuk tudni, hogy milyen a magyar s más népekről csak durva, összegező képünk van: a tót szelíden süvegel, a román vad és tisztátalan, a német tiszta és szorgalmas. A nemzeti sorstudományoknak színekre vagy legalább egy alapszínre van szükségük, hogy viszonyítani tudjanak. Helyesen látta ezt Prohászka Lajos, amikor hungarológiai tanulmányában a magyar Bujdosó mellé társul a német Vándort adta. Hogy is lehet a Bujdosó sorsát megérteni, ha nem látjuk, mennyire máskép lépnek útjukon a Vándorok. Kerényi Károly a Levélváltásban a görögöt ajánlotta standard-színül. Jogosan: hiszen a nagy görög kultúra egyik leánykultúrájában élünk s az alma sorsának nem jó mértéke-e: hogy mennyire esett a fájától. Viszont a döntő különbségek mégis inkább az egy sorsközösségben élő népek közt tűnnek ki (szülők kedves szórakozása, hogy gyermekeiket összehasonlítgatják) s a mi sorstestvéreink a Duna-medence népei. Azok után, amit ma hungarológia és középeurópai illetőleg európai sorstudomány viszonyáról mondtunk, világos, hogy abszolút alapszín nincs. Aki a magyarsághoz Európa és Középeurópa felől ér el, a maga görögségében és a maga középeurópaiságában találja meg a magyarság eszményeit s mértékét.

Végül még egy nagy különbség Magyar Enciklopédia és magyarságtudomány közt! Egy élő kultúra lényegét nem határozhatod meg anélkül, hogy ne alkosd. Egy tudatosított képesség, megértett sors egész más valami, mint egy rejtett és meg nem értett. Egy igazi önvizsgálatból senki sem merülhet fel úgy, ahogy lemerült belé. S mi más a mi magyarságtudományunk mint magunkbaszállás — önmagunk tudományos felfedezése s ami ezzel egy: feleszméltetése.

*

Minden élet legsodálatosabb ideje a foganás: a világból új szubsztancia pattan ki, amely új vállalkozásba csődíti a természet egy darabját, (atómokat az ember, embereket a kultúra) s bár a körébe vont anyag kopik, változik, újul, ő minden kívül levővel szemben megőríz valamit abból a fejlődés-tervből, amely az új foganás külön kiváltsága. Az életrajzírók, amikor hősök szüleit, nagyszüleit, oldalági rokonait végigelemzik s apró gyermekkori történetekből a kész nagy ember természetét olvassák ki, tulajdonkép ezt a hozzáférhetetlen foganástitkot kerülgetik. Ugyanezt kell kerülgetnie egy-egy kultúra tudósának is. Annál inkább, mert a kultúrák foganása mégsem olyan rejtett, mint az egyéneké.

Hogy támadt a Magyar Medencében az az új asszimilációs központ, amely jellegét a súroló és beáramló idegenségben még ma is érvényesíti s magyar természetét a körülötte lévő természetre ráparancsolja? A tizedik és tizenegyedik században Európa több ilyen nemzet-teremtő góc felbukkanását látta. Nagy Károly szétszakadt birodalmában ekkor kezd kristályosodni az Ile de Franceon és az Ottók udvara körül Francia és Németország. Spanyolországban a leoni góc jelenik meg Kelet szláv és turáni hordái helyén, (melyeknek Szvatopluk királysága még lazább kerete volt, mint a Nagy Károly birodalma a germán világnak) ekkor tűnik fel a három nagy keleti állam: Csehország, Lengyelország és Magyarország. Mi tette képessé a vad magyart a Szarmata-puszták vikingjét, hogy amikor az Európai Keresztény Államban önálló nemzet-sorsok kezdik esomósítani a hűbériség ösködét, számához viszonyítva órjás területet rántson befolyása alá, fönntartva magát mint gyengébb népek védője s mestere, ahol az avar birodalom elolvadt? Bizonyára kedvező volt az égalj, amit a másik két keleti nemzet születése is bizonyít, de szerencsés volt nép és föld találkozása is; pusztítók pusztát találtak itt s ennyi időn át mégsem pusztították el egymást. Európa más vidékei felszívták a magyarhoz hasonló hódítót, Normandia és Szicília normanjai elvesztették nyelvüket, a bulgárok elszlávosodtak. Mért nem szívódott fel a magyar, holott nyelve, műveltsége annyi idegen, főleg szláv elemet szívott fel? A három királyság közül mért az övé volt évszázadokon át a legeggyöntetűbb s legszilárdabb? Embertani sajátságokhoz kötött ez a szervező és önfenntartó fölény, vagy maga az új kultúra, állam, szokások, nyelv, védte magát, asszimilált és hártott, miután egyszer megfogant?

A foganás titka, amint látjuk, egy új kérdéshez vezet: mi hát a magyarság? Mi az a magyar életet átjáró lényeg, amelyhez itt századok során alkalmazkodni kellett és lehetett? Mindenki érzi, hogy új tudományunknak ebben a kérdésben dobog a szíve. Milieu interieurnek nevezik a belgyógyászok a szervezet belső közegét. Ez a milieu interieur, az ember élettani egyénisége, szorosan összefüggő, egyjellegű, kifele egyöntetűen viselkedő életem. Sajátságaihoz, egyensúlyingadozásaihoz hozzáférni az orvos legszebb feladata. Nos, a kultúráknak is van ilyen belső terük és e teret a külvilágtól elválasztó határhártyájuk. Megfigyelni: milyen a magyar belső tér, mit hogy engednek át és tartanak vissza a határhártyák; a magyarságtudomány legszebb és legsajátosabb feladata.

Minden kultúra, külön hangulat, állapot, mely színét, iramát minden életmegnyilvánulásba belekeveri. Ennek az állapotnak legmélyebb megnyilatkozása a vallásos érzés. Csakhogy az európai népek vallásos érzéséhez nem olyan könnyű hozzáférni. Az európai népek kultúrája olyan mint a telepes állatok együttélései, egy-egy nemzeti kultúra nem független egyéniség s ami társaihoz köti, az ép az egyház által közös irányba nevelt vallásos érzés. Az egyes népek kereszténységében a vallásos érzés nemzeti árnyalatai kétségki-

vül felismerhetők (katolicizmus és protestantizmus hasadását a valóságos érzésnek az a népenként elütő jellege hozta létre, mely Páris és Oxford ellentétében már a XIII. században megnyilvánult) de ez rendkívül kényes és nehéz feladat. Aránylag egyszerűbb e milieu interieur anyagcseretermékeihez hozzáférni. Egy költészet ritmus-hajlama, a táncában kiütő indulat jellege, a nép kedélyét kielégítő zene, a nyelvtanban megmerevedett előítélet, a szavak megválogatásában, hangulati színezésében elárulkózó érzékiség érzékelhető, anyagi jelekkel utalnak e „belső tér“ vegytanárára.

A „határhártyák“-ról a kölcsönzések mondanak el a legtöbbet. A kultúrjavak Európában nemzetköziek, de a kultúrák nemzetiek. A nemzetek igen nagy részben egymásból élnek, de amit átvesznek, a maguk milieu interieurjéhez alakítják. Ha a tejet a vérembe fecskendezik, lázat kapok tőle; ha megiszom, egészségemre válik. Miért? Mert az injekciós tűvel közvetlen nyomtam bele a vér belső terébe, míg a gyomron át elbontva ömlik határhártyáink elé. A krajcárról nem kell nyelvésznek lenni, a gyerek is tudja, hogy németből jött, s a krajcár mégsem ugyanaz a szó, mint a Kreutzer, époly kevéssé, mintahogy az én fehérjém sem lehet, annak ellenére, hogy tejet iszom, tehát fehérje. Egy új szájtartás ment elé, a szóforgatás zárt rendszere, melyet faji sajátságok alakítottak s kulturális erők tartottak fenn. A Kreutzertől ebben az öblösen neki menő szájban ép olyan jó magyar szó lett, mint a szláv sztölből vagy a lát-szólag változatlanul maradt s mégis mennyire megváltozott pecsenéből. Ugyanezt mutatja a folklóre. A mesemotívum világjava, de a mese: az egyes népeké. Kőműves Kelemenné megvan románban, bolgárban, de a magyar Kőműves Kelemenné magyarsága ettől vitássá nem válik.

Mint már a Szerb Antal-féle vitánál is említettem, sehol sem tűnik ki úgy a magyarságtudomány és magyarsággal foglalkozó szaktudományok közt a különbség, mint itt. Azokat az érdeklőket: honnan jött, minket: mit adtunk hozzá. Semmi sem jellemzőbb egy népre, mint határhártyáinak áteresztő képessége. Ridegen szűr, vagy átereszt az emésztetlent is; könnyen enged át, de hatalmasan nyomja az átengedettre jellemét, ellenáll az idegennel szemben, de ha egyszer bejött, nem nyúl hozzá? Az összehasonlításra alig képzelhető el jobb alkalom, mintha a határhártyák viselkedését figyeljük. Költők szokták ugyanazt a tárgyat feldozni költői versenyben. De minden nép maga is más természetű, más módszerű költő s aki a közös kultúrjóság alakítását az átvételnél megfigyeli: époly jól belát természetükbe és módszerükbe, mint a költői versenyek bírálója.

Igaz természetesen, hogy egy-egy nép nem annyira egyöntetű, mint egy ember belső tere s a magyar határhártyák törvénye is más-más az Őrségben vagy Csíkben, a huszadik században és a tizenhetedikben. Amit Tibet nem enged be, beengedi Honkong s amit Vas visszatartott volna, mint idegent, Budapestről mint magyarrá lett kultúrjóságot kapja meg. Még feltűnőbb ez a nagy

művészetben, ahol a kölcsönzések egyéniek. Ott egy-egy nagy írónak szinte hozzátartozik a nagyságához, hogy olyan világjavak számára tud kapu lenni, amelyekkel szemben a hazai kultúra addig konokul elzárkózott. Az a németes fenkölt érzelmesség, amelyet Kölcsey magyarrá tudott tenni, nemcsak a kúnsági parasztról, de Petőfiről is lefolyt volna; a semmiségek latin költészete csak Kosztolányival tűnik fel a magyar színpépen. Kétségtelen, hogy magyarok. Még ezekben az átvételekben is érezzük a közös magyar határhártyát, mely a legmerészebb egyéniségre is ráparancsolja a maga asszimilációs törvényeit, de az előbb még egységesnek érzett belső tér, ezekben a nagy egyéni és korvállalkozásokban kétségte-
nül foszlóbbá, színváltóbbá válik, történelmi fluktuációt kap s mint egy-egy gáz egységes színe a prizma mögött több Fraunhoffer vonalra, külön élményekre, vívmányokra, színekre esik szét.

Élmények, vívmányok, színek: talán ép ezt írhatjuk címül a magyarságtudomány harmadik fejezete fölé. A magyarságtudománynak ez a történelmi része, anélkül, hogy valóban történelem volna. Lényeg és idő: bizonyos bölceletekben szemben álló dolgok. A valóságban azonban nincs lényeg idő nélkül: a valóság megvalósulás is. Megvalósulás nemcsak azért, mert időre van szüksége a kibomláshoz! A kulturák keletkezése nem egyszerű kibomlás, növés tünemény. A kulturák úgy nőnek, hogy mindazt, amit az idő (ártót vagy kedvezőt) szembehoz velük, sorsukba igyekeznek foglalni, mint egy próféta vagy költő, aki a rájátamadó véletlenekből is sorsot csinál. Egy erős lényegben mindig többféle idő, több rokon megvalósulás lappang s akármilyen külső események szorongatják, ő a véletlenből is megvalósulást csinál. A törököt, Habsburgot mint külső véletlent sodorta a magyarság köré az idő, de a magyarság bele tudta őket foglalni sorsába, egy lényeg megvalósulásának lettek állomásai, élményekből vívmányok s mint vívmányok a magyar lényeg szívárványában színek. Bethlen Gábor arany-fekete színét a török élmény, az erdélyi kultúra vívmánya hozta ki belőlünk. S ki mondhatná, hogy ez a szín nem a magyar lényeghez tartozó? Csokonai olvasó poéta volt, az ő olvasmányaiiban lett magyar élmény Pope, Metastasio, Kleist. De mert nem szolgálja fejjel, hanem szuverénül, Csokonaiként olvasott, az élményre vívmány lett a válasz s a Csokonai-szín az Adyé mellett kulturánk alapszíne: a mélyforrás fölött rózsafabozót. Minden nagy szellem, nagy műalkotás, egy-egy magyar emberkör vagy magyar alkotásként fölmerülő, külön szokásjog alatt élő táj a hungarológiára tartozik, nem mint ember, mű, réteg, vidék, hanem mint magyar megvalósulás.

Egy erős lényegben többféle megvalósulás lappang, mondtuk. A multa nézve ezt a többféleséget a magyar lényeg elvesztette; a multa mindig egyöntetű; — ott azonban ahol a multa jelenné tölcse-resedik, mint lehetőség megint szétválnak, külön jelentkeznek, külön tülekednek. Megérteni őket, választani közülök: egy sorstudo-

mánynak, amely egyszersmind magatartás tudomány is, legizgatöbb feladata. A jelen leírása (a magyar szellem állapota, magyar társadalmi osztályok, gazdaság, magyar vidékek): magyarságtudomány negyedik nagy fejezetének ezt tekinteném. Ötödik: az előző négyből kirajzolódott, legnagyobb és még lehető lehetőség próféciája: követelés magunkkal és követelés az idővel szemben. A magyarságtól idegen erők, (idegenek és részben fogyatkozásaiból eredők) a háború óta új helyzetet teremtettek körülötte; egy „véletlen“ földrengés széttépte országát s új népeket ültetett örökébe; egy „világ“ válság megnyomorította s „rejtélyessé“ tette előtt a népeket és az esztendőket. Mit tett eddig, hogy ez a sok „véletlent“, „ujdon-ságot“, „világ erőt“, „rejtélyt“ lényegével, hagyományával összekapcsolja, az élményre vívmánnyal feleljen: erre válaszol a negyedik rész; az utolsó következtetést vonja le. Genézis, törvények (azaz a nemzetet teremtő sajátságok könyve), királyok története, krónikák, harc a jelenvaló állapotokkal, látomás, jóslat: ebből állt a zsidók sors és magatartás-tudománya: a Biblia s ebből kell állnia minden sorstudománynak, akár Krisztus előtt írják egy ezerrel, akár utána kettővel.

*

Magyarságtudomány! Megint valami, ami az európai egységet bontja — mondja a páneurópai. Megint valami fehérlóáldozó-wotanos, protestáns — mondja a katolikus. Megint valami ellenforradalmi nemzetieskedő, — mondja a marxista. Mit feleljen nekik a hungarologus. A vád, ha csak ostoba, nem érdemel választ; ha kártékony is, rövidet. A magyarságtudomány nem a „nemzeti öncélúság“ tudománya. Nem is öncélú tudomány. Legbelső köre az általános sorstudománynak s mint ahogy emberi, európai és közép európai sors a magyart, úgy mélyíti, erősíti és érteti benne egymást: az emberség négy foka. Magyar kulturáról beszélünk ebben a tanulmányban. De az európai népek kulturája nem olyan, mint az egyiptomi, az inka, a szumir. Nem dal egy hangszeren, hanem egy hangszer dala egy hangversenyben. Az európai művelődés: az első igazi polifon kultúra. Ez a szépsége, ereje, nagysága s a magyarságtudomány valóban esztelenség lenne, ha mást akarna, mint ebben a polifóniában a sorstól neki szánt hangjegyzületet rakni népünk elé.

Németh László

A mese világa

RÉTKÖZI MESE

Eccer vót, hol nem vót, vót egy özvegyasszony. Annak vót egy iskolába járó fia. Vót egy négyelős gyeplúje madzagbul csinálva. Egy szombati nap kért az anyjától 4 krajcárt irkára. Felment az oskolába, kieresztették jáccani őket. Befogott négy fiút lovacskázni. A többi pedig szaladgált utánna. Amikor a templom háta megé értek, tanáltak egy kis kígyót, akit az ú baráttyai agyon akarták verni. Két fiúnak atta négyelő gyeplűjét és amit az anyjátú kapott, a 4 krajcárt. Ott maratt, vigyázott a kígyóra, agyon ne verhessék cimborájai. Amikor ketten marattak a kígyóval, testvérnek szólította a kígyó. „Miféle gyerek vagy te testvér?“ „Egy szegény asszony fia.“ „Gyere velem, utazzunk az én apám házáho. Kígyó képében én átbúvom a várost, a város végibe várni foglak.“ És találkoztak. A kígyó meghengergőzött, vált belőle egy aranszörű paripa. Letérgypelt és felvette a fíjút a hátára. Így utaztak. 12 évesek vótak, mindketten. 16 éves korukba értek a rettenetes erdőbe, ahon a kígyónak lakott a szüleje. És egy rakottya bokorba elrejtette testvérét a kígyó. „Te pedig szép ember vagy, én pedig apámnak el fogom sorolni, hogy hányadik éves korunkba fogattuk egymást testvérnek. Maj csak akkor gyere be testvér, ha én híjlak. Az én apám tarjagos kígyó.“ Mindent leesorolt az apjának, hogy hogy került egy testvére. Felelt az apja: „Miér nem hoztad el magaddal? Tudod, hogy gazdagok vagyunk, megjutalmaztuk vóna.“ „Kivallom neked, hogy itt van, de ha behívom, el ne nyeld. Tudom, hogy én hecses fíjad vagyok, mer 12 fíjadból egyet se tuttál felnevelni, én pedig mán huszadik éves vagyok, nem félek semmitől. De hát behívom a testvérem.“ Amint a kígyó meglátta azonnal elnyelte. A fíja ordítva vágta magát a földhő. A kígyó torkára dugta az ujját, kiokátta. Héccerte külön vót, mind addig.

Együtt barátkoztak. Több esztendő múlva a kígyó testvére monta testvérjének, a kígyónak: „Haza szeretnék menni, szegény öreg anyámho.“ Marasztotta, hogy „Ne menny! No de hát ember vagy, nem bánom, ha elmenz is. Megmongyuk apámnak.“ Meg is monták. Igért egy 14 ökrös szekérrel aranyat. De megtanította a kígyó testvére: „Bármit ígér is, semmit se fogaggy el, csak az alamáriomon van egy zsebbe való aranyóra.“ A kígyó monta: „Maraggy amellet, amit én ígértem. Az aranyóra mellelt éhen halsz meg.“ Nem tudott a vén kígyó mit tenni, addig-addig, igen nehezen neki atta, Fölotóztették utazó ruhába. Felső ruhája egy szúr vót, akinek mind a két ujja be vót kötve. Kevés útiköcséggel indult el. Elfogyott. Rágondolt a vén kígyó mondatára. „Mijen igaz testvérem vót a fíja! Hogy megcsalt.“ Elfáratt. Éhen feküdt le egy árokpartra. Bosszúságába kivette az aranyórát. Földhő vágta, kiugrott belőle 42 órjás. „Mit parancsolsz édes gazdám?“ „Aggyatok valamit, mert elhalok éhen.“ Ojan gazdag asztal terült elibe, 12-en is jólakhattak jóval, hát ú jólakhatott.

Istmét földhő vágta a katuját. Kiugrott belőle a 42 órijás. „Mit parancsol édes gazdám?” „Nem tudnátok-e vitetni? Igen messzire való vagyok.” „Hogy szeretne menni? Ugy, mint a szél, vagy mint a gondolat?” „Hát én csak úgy, mint a szél.” Felelik az órjások, jól tegye el a katuját, hogy el ne vesszen. Került egy forgószél. Felvette a levegőbe. Nagyon bátran jött. Megezmerte a városát, szólt magába: „Itthon vagyok, hogyha letunnátok tenni.” S a templomdombon szállt le.

Elment az anyai házat felkeresni. Élt még az öreganyja. Bement, köszönt. Az anyja így viszonzta: „Isten hozta felséges kirájfí.” „Igyekeztem én is. Nagyon éhes vagyok, azér is jöttem ide be, hogyha lenne szíves öreganyám, főzne egy kis galuskát.” „Felséges kirájfí, nincs nekem semmi. Ezt a pendejt varom egy szomszéd asszonynak, az fog adni egy kis olajt, meg egy kis lisztet, de csak ha hazaviszem a pendejt.” „Próbálkozzon, hátha vóna a kamarába valami enivaló.” „Nincs ott semmi, csak a régi patkánytúrások. De elmegyek a szomszédasszonyho, hátha tejjesíti az ígétét.” Nem adott semmit, maj csak ha a pendejt hazaviszi. Míg az öreganyja odajárt, addig a ház háta megett földhő vágta a katuját. Kiugrott belőle 42 órjás. „Mit parancsolsz édes gazdám?” „Itt az anyám piszkos kamarája, rendezzék fel és valami eleiséget is rakjatok bele. Az udvarra legalább egy kis fát is rendeljete.” Megérkezett az öregasszony, a kapuból is látta, hogy egy kazal fa van az udvaron. Gondolta, hogy a nálamjött királyfi rendelte ezt. Bement. Ismét monta a királyfi, hogy főzzön egy kis galuskát. „De nem kaptam hozzávalót.” Monta a királyfi, mennyen be a kamarába, hátha tanálna valamit. „Inkább kinyitom én az ajtót.” Mikor az ajtót kinyitotta, ojan berakott kamara még tán a városukba se vót több. Többfélét is készített. Asztalra rakta. Meghívta a királyfit. „Ha nem utájja, kívánságát tejjesítetem.” Az aszalhoz ült a királyfi. „Gyűjjön öreganyám és egyen az asztalnál.” „Én csak így szoktam a padkán, ha van mit.” „No de mégis, ne szégyejen, csak gyűjjön. Tudakolózni is akarok öreganyámtú. Régen özvegykedik-e? Semmi gyerekei nincsenek?” „Dehogy nem kérem, vót egy fijam, aki 12 éves korában az iskolából eltévt. Mindenfélé kerestette a kirájunk. Hát még idáig mindig nem tanáltuk.”

Megesókolta kezét, magát. „Én vagyok a fija, öreganyám. Azt kérdem anyámtul, a mi kirájunknak jánya, Erzsike, aki velem járt az iskolába, nálam persze fiatalabb vót vagy 2 évvel, jány-e még, vagy asszony mán?” Monta az anyja: „Hát még jány.” „Felöltöztetem anyámat jó ruhába s mennyen el a kirájnál, magyarázza meg neki, hogy az elveszett fija megkerült. Azért kúdtott ide, felségednek jányát feleségül akarná elvenni.” Feleli az anyja: „Bátortalan vagyok, fijam.” „Legyen bátorságod. A mi királyunk népszerű. Örülni fog rajta, hogy én megkerültem. De Erzsike még jobban fog örülni, ha meghajja, hogy én megvagyok.” Be is ment, beköszönt a vénasszony a kirájnál. Elmonta, hogy mi járatban van. Szívesen fogták. Feleli a kiráj: „Nem esmerjük a fijadat, küldd el ide hozzánk.” Erzsike is odabe vót. „Kedves apám, én is elmegyek a meglátására.” „Nem engedlek, majd eljön ide.” Hazament. Örömmel monta a fijának. Rettenetes szépen és jól fogatták. „Aszt monta a kiráj, mutasd be magadat náluk.” „Majd akkor hónap.” Kivette a katuját, földhő csapta. Kiugrott belőle a 42 órjás: „Mit parancsolsz édes gazdám?” „Valami szép extra katonaruhát s egy gyönyörű szép pejparipát felnyergelve.”

Ráült a paripára, megkezdte az utazást a kiráj lakása felé. Maj mikor

mán egy dombra felért, Erzsike az udvarról meglátta. „Édesapám mifelénk egy szép katona utazik.“ A kiráj a kapu közelébe ért. Sok eseléd ugrált elibe, a kaput kinyitni. A tetején repült be és az ambitus elibe állt. Mindakét karját nyújtotta hozzá Erzsike: „Leölelem a lovárul!“ Akkorára apja, anyja kiugráltak, majd nem az ölükbe vitték be örömmel. Ebédhez ültek, ebéd ideje vót. Erzsike pedig az ülőszékjéig hozzáhúzta. Mindig a szemeközzé nézett Sokáig ott időzött ez az idegen úrfi, mindent diskuráltak. De hát el akart köszönni. Erzsike felelte: „Ne hagyjon itt lelkem. Mán a papoknak is izentem, meg akarok vele esküdni. Úgy látom, hogy én magának megteccettem, de nekem még maga jobban.“ Felelte a kiráj: „Ezt a célt nem érhetitek el kedves gyerekeim. Nem tudom miben vagyonnal bír kedves öcsém? A jányom csak úgy lehet öné, az ablakon is megmutatok itt egy dombot. Lehet vagy három kilométer a kapunkho. Ha reggelre lesz egy ojan majorsági lakása ott, mint az enyém, akkor Erzsike a magáé.“ Erzsike sírva felelte: „Ne követelözzék, édesapám. Ha másképp nem, bankahitre is elsökök vele, ha kellek neki.“

El is utazott a fiatal úrfi, felült a paripájára, de Erzsike nagy bánatba esett: „Édesapám csak járjon a dolog után, meghalok érte. Akármiben vagyona van is, egy ijen majort, mint a mijenk, ijen ellátással egy éccaka nem lehet csinálni.“ Maj Erzsike elkészítette az ágát ahhoz az ablakho, ahol az apja mutatta a dombot, hogy oda építse a majort. A szép fiatalember kiment arra a dombra is. Födhő vágta a katuját. Kiugrott belöle a 42 óráj: Mit parancsolsz édes gazdám?“ „A parancs igen nagy. Tik is tehetetlenek vagytok hozzá. Ha nem sikerül, az életem megsemmisül. Erre a pusztá gyepre, reggeli napfelgyötre egy ojan szép lakást, mint a kirájé, építsetek.“ Erzsike pedig az ablakból mindig leste azt a dombot, amit az apja mutatott. Alighogy megpitymallott, meglátta, hogy rendbe van. „A kaujától a mi kapunkig egy kütötés bevezetett akinek mindkét ódala 4—4 sor mindenféle fával el vót látva. Mindenféle csicsergő madarak zengedeztek rajta. Erzsike felugrott: „Édesapám, édesanyám, gyűjjenek csak! Nézzék! Mán készen van a lakás és várom a legént. Járjanak el a dologba, hogy leghamarabb is a papot, herceget, bárót, több vendégeket mihent megérkezik, akit megszerettem, mingyár megesküdök vele.“ Reggeli 8 óra tájba ugyanazon a paripán, ami itt vót mán eccer, hogy mindenki megösmérje, hogy az, aki vót. Mihint megérkezett, mingyárt esküvő alá álltak. Nemcsak Erzsikének, hanem apjának, anyjának nagyon megteccett. Ijen daliás fiatalember egy éccaka ijen rezidenciát megépítetett. Lakadalom után a szülök mindennel ellátták és belekötöztették. Örventek egymásnak. Hat évi házasságuk után 3 fiúgyereket adott nekik az Isten.

De a kiráj a hercegekkel és a veji is elmentek vadászatra. Erzsikének a régibb időben vót egy veres vitez udvarlója, aki megígérte, hogy ha az ezredrangot megkapja, nőül veszi Erzsikét. El is jött az apai házho. Tudakolózott a kirájnével, hát Erzsike hol van? „Asszony, lelkem, több mint hat esztendeje. Három szép fiúgyereke is van má. Ott lakik azon a dombon, ide is megláhattya.“ El is ment az ezredes. Megtanáta Erzsikét, kezét fogott, kezét csókót. „Ezt nem remétem, hogy nem vár meg Erzsike engem. Mos mán a rangot is megkaptam, házasodhatok.“ „Kérem, mikor én a férjem megláttam, rettenetes megszerettem. Iskolai ismerősöm is vót.“ Kérdezte az ezredes úr, mi vagyona

RÉTKÖZI HESE

BUDAY GYÖRGY FAMESTZETE

van? „Hát ez a szép rezidencia, amit egy éccaka meg tudott építtetni.“ „Hogy tudott egy éccaka egy ijen szép majorságot beépíttetni? Nem tutta-é ki, hogy miben van az a nagy ereje? Egy ijen major három esztendejig, ha megépülhet.“ Felelte Erzsike, hogy már estétől hajnalra készen vót. Van egy aranyórája, ha azt földhő vágja, abbul 42 órijás ugrik ki. Amit parancsol, azok mindent megtesznek. Feleli az ezredes úr, hogy nem volna szíves ellopni tőlle? Ha ellopja és nekem ideaggya, új életet fogunk egygyütt élni. „Ellophatunk, mer egygyütt hálunk egy ágyba. Ű pedig a belső zsebibe horgya a katuját.“ Az ezredes úr elrejtette magát a lakásról, Erzsike férje hazagyótt a vadászatrul, elfáratt, lefekütt. Kilopta Erzsike az arany katuját a zsebébül. Átatta a veres vitéznek. A veres vitéz a katuját a földhő vágta. Kiugrott belüle a 42 órjás: „Mit parancsol ezredes úr?“ „Azt parancsolom, hogy egy tengernek a szigetére tegyetek reggelre így kastéjostul, ahogy el van látva, a régi gazdád maraggyon ott a gyepon a szürjébe.“

Reggel felébrett, csak a pusztá gyp vót, semmit nem látott egyebet. Kereste az aranyóráát, de nem lelte. „Én Istenem, hát leestem a születési soromba?“ Felment a kirájho, apjokáho, anyjokáho. Nagyon sajnálták. Monta a kiráj, hogy „Gyermekem, ha legjobban szeretted is a feleségedet, minek mutattad meg a vagyonodat, amit tagadni kellett.“ Monta a kirájné, hogy nem más vót, mint a veres vitéz, aki megkaptá az ezredesi rangot s most jött Erzsikét férjhez venni. Felelt az Erzsike férje: „Aggyanak pézt és fogatot, megyek keresni. Mindég keresem, míg élek.“

Útnak indult hintón és több pézzel. Hetedhét ország ellen, míg elért az esthajnali csillagho. Tudakolta, hogy nem látott-é ijen és ijen rezidenciát, akin három villámhárító is vót? Felelte, hogy: „Nem láttam. De adok egy egeret. Majd az egér elvezet a reggeli hajnalcsillagho. Tudakojjad attól.“ Az is aszt monta, hogy: „Nem láttam. Adok egy macskát, aki elvezet a holdvilágho, mer a holdvilág napszállattól napkelteig az égen vót.“ Tudakolta, hogyha nem látta-é? Azt felelte: „Láttam. Adok egy kutyát s a kutya fog vezetni a tengerpartra mindnyájatokat. A tenger partyáról már mingyá meg is látyátok a lakását.“ Odaértek szerencsésen a tengerpartho. A három állat elhatározta, hogy maj estére átmennek. Az egér fel fog ülni a macska hátára, a macska pedig a kutya hátára. Így indultak át a tengeren. Amint átértek lefeket után, a macska azt monta a kutyának: „Itt várj meg, be ne gyűjj a tanyába mer mosatlan edényt tanálsz ott, fogol dörömbözni s így észrevesznek bennünket.“ Elindult a macska az egérrel a majorba. A macska bement a kürtön, az egér meg a kócsjukon a szobába. Az egér megtanálta az aranykatuját az ezredes úr zsebébe. Igen csendesen toltá kifele az ágy szélire. A macska két lábra állva leste, hogy foghatná mán a katuját. De a kutya bejött utánnok. Lomolt a konyhába. A macska kiugrott, a kutyát úgy seggbe vágta a körmével, lassan sírva ment a szobába, mán akkor a katuját csak fogta a szájába. Így lassan lementek a kutyáho. „Megvan a gazdám öröme, itt az aranyórája. Hát most gyerünk átal.“ A kutya azt monta a macskának, hogy add ide a katuját. „Nem adom, mer a kutyának a cselekedete is kutya. Hova fogod, mint a szádba? Ha egy keszeg fel is ugrik előtted. mint jövőben is kapkodtál hozzá és így nem teljesithessük a gazdánk kívánását.“ „Nem vislek át benneteket a tengeren, aggyátok ide a katuját.“ Odaatták,

mer féltek, hogy idegen hejen vannak s ha megvirrad, előlik őket. Oda is atták.

Felült az egér a macska hátára, a macska meg a kutya hátára. Mikor a tenger közepén vótak, két ficfakeszeg felugrott előttök. A kutya hozzákapott és a katuja kiesett a szájából. Láttá két baráttya, de nem mert szólani, hogy lelöki a hátáról őket. Szomorún mentek a gazdájok felé, mikor átjöttek. Különösen a kutya. Mégpedig a hazai pogácsából vót kettő s azt törte háromfele s elosztotta köztük. De a kutya nem ette meg. Szomorúan indút a tengerparton el. Egy sűrű rakottya bokor közt lefekütt. Fűvel a víz fele vót valami, nagy vízcsapást halott, mán a nap majd jött felfele. Hát látott egy arany keresztet a legvízszélire kidugva. Avval a kereszttel jáccott egy nagy cethal, aki a halaknak a kirája. A cethal visszahúzódott a vízbe, a kutya beugrott, kikapta az aranykeresztet a víz szélébül. Felszaladt a rakottya bokor alá: mikor a hal a vízről ugrott a kereszt fele, mán a kereszt nem vót ott. A kutya elvakkantotta magát: „Itt a kereszt, énnálam van.“ Kérte a hal, hogy: „Légy szives, add vissza.“ „Minek a' neked?“ „Nekem az a kiráji koronám, én vagyok a halak kirája.“ „Odaadom a keresztet. Szedezd össze a hadtetedet. A tengeren úsztam, a számba vót egy szép katuja. Két ficfakeszeg felugrott előttem, hozzákaptam, a katuja kiesett a számbul. Kerested meg a katujám, hát visszacséreltem a keresztér.“ Halak királya megfúvatta dudásával a trombitát, hogy a tisztvei gyűjjék össze. Parancsolta, hogy minden századparancsnok olvassa fel a százaggyát. Egy bakaszázados, egy csukahal. „Két bakakatona híjja a századomból.“ „Mennyetek, keressétek fel. A biztosan egy aranykatujával jáccik, azér nem jelent meg. Amétek az aranykatuját éléhozza, megeheti azt a két ficfakeszeget.“ Meg is tanálta a százados maga. A két fickakeszeget megette. A katuját elhozta. Odaatta maga a kirájnak. A kiráj pedig kihozta a víz szélire. Mutatta a kutyának, hogy „Itt a katujád, mutasd a keresztet és cseréjjük át“. A kutya aszt monta: „Tedd oda a katuját a kereszt hejére és várjál. Én a víz szélén elmegyek jó darabon, egymást látni fogjuk. Mer hozzád félek menni, hogy elnyelsz. Így maj te gyünni fogsz a kereszt fele, én meg a katuja fele.“ Mikor a kutya vakkantott, a cethal szalatt a hang után. A kutya pedig a katujáér, mer látta, hogy kitette a hal a vízszélre. Felment a rakottya bokor alá. A cethal örömébe kezdett jáccani megint a kereszttel. Kiszaladt a kereszthe, szembe a kutyával. Megköszönték egymásnak, hogy nem csalták meg egymást. Örömmel igyekezett a gazdájáho. Ujjászületett a gazdája, mikor a kutya kitette a katuját a szájából.

Megmosta, megtörölgette, fődhő vágta. Kiugrott belőle a 42 óriás. „Mit parancsolsz édes gazdánk. Nem vigyáztál jól ránk. Szerencséd, hogy a halak kirája kezébe kerültünk.“ „Hát én egyebet nem parancsolok, hogy ez az én lakásom családommal együtt szálljon haza a hejére.“ „Mit tegyünk azzal az ezredessel.“ „Hát amit akartok.“ Háromfele szakították és a 3 villámhárítóba húzták a hulláját. Mingyán be is szálltak a kastéjba. Megtanálta a csalágyát, Erzsikét is. Sírva kérte Erzsike, hogy engegyen meg. „Valamit ez az ezredes itatott velem, hogy a katujádat énáltalam megszerzte.“ „Megengedek lekem. Azzal megbüntettek, minden hajam szálát százszor csókold meg.“ Ekkorára itthon is termettek a parton. Nagy öröm fogta el a kirájt meg a kirájnét, mikor meglátták a remek rezidenciát. Odaszalatt a kiráj és a kirájnét. Csak-hogy láthatlak bennetek, gyerekeim.“ A kiráj azt monta: „Még itthon kipihe-

nitek magatokat én körözöm herceget, bárót, grófit és a papot és ismételitek az esütöket.“ Eddig vót, mese vót.

Mondotta: *Korpás László*, 75 éves, Tiszabercel

Közli: *Ortutay Gyula*

A MESE VILÁGA

Hozzá vagyunk szokva ahhoz, hogy végletekben gondolkozunk, ellentétekben fejezzük ki magunkat, gondolatainkat ellentéteket összekötő hidakként építsük fel. Egész helyzetünk a világgal és a világ valóságaival szemben erre kényszerít bennünket. Aki mondani akar valamit: akár a köznapi életben köznapi mondanivalót, akár a költészetben nagy és lényeges dolgot, az tudja és érzi, vagy legalább is tudnia és éreznie kellene, hogy akihez szól: egészen más valaki, hogy a szavai hatalmas, áthidalhatatlan úrt hidalnak át, hogy a kimondás és megértés a világ két vége. Az ember szemben áll a világgal és benne él a világban: az egyén egysége és a világ végtelen sokfélesége között ott tátong az áthidalhatatlan szakadék. És mégis mi egyéb az ember szellemi élete, mint hídnak az építése e fölött a szakadék fölött, a szörnyű végletes ellentét kiegyenlítése, az állásfoglalás az egészen mással szemben, a megismerkedés az egészen idegennel? És az ember maga? Az élet és halál két ropant, összeegyeztethetetlen véglete között ível a léte, a teljes étellel szemben a halál arcát mutatja, a halállal szemben az életét.

Amikor az ember ott áll az előtt a nagy feladat előtt, amit mindenkinek meg kell oldania, az egész emberiségnek együtt, embercsoportoknak és egyéneknek külön-külön: a világ értelmezésének, megformázásának nagy feladata előtt, akkor nem tehet egyebet, mint amire ez az ellentétek közé feszített világhelyzete kényszeríti: ellentéteknek és ellentétek áthidalásának alakjában teszi a világot érthetővé, átélhetővé, *emberi* valósággá. Mert a világ valóságainak ezerretűsége, ezeroldalúsága, emberfölötti sokfélesége emberi valósággá, emberi szellemben megformázottá kell hogy legyen, hogy az ember világát tudja alkotni, hogy az ember élni tudjon azok között a valóságok között, amelyeket fölismert.

Ha valóságról beszélünk, ahhoz vagyunk szokva, hogy a mindennapi élet praktikus vonatkozásait, vagy legalább is a logikus gondolkodás törvényei szerint felfogható képét a világnak értsük ezen. Ha a valóságok világa csak eddig terjedne és nem tovább, az a nagy emberi feladat, amiről szólottam: a világ értelmezése, megformázása, átélhetővé tétele nem is volna feladat — hiszen egyféle sablont kellene csak ráhúzni mindenre, nem kellene éppen a sokféleséggel, az ellentétek között való feszüléssel számolni. De éppen abban is tükröződik a végletek közé dobott emberi sors, hogy ez a praktikus és logikai valóság csak egyik véglete, egyik pólusa az ember világának. Ezt érthetővé tudta tenni az emberiség, meg tudta formálni saját képére és hasonlatosságára — gondoljunk csak

arra, hogyan igazta le az ember a természetet annak segítségével, hogy természettudományt alkotott, azaz hogy emberi formában tudta átélni a természet hatóerőinek struktúráját. De ezen kívül: a technikán kívül, a természettudományon kívül, a logikán kívül még ezernyi oldala van a világvalóságnak, ami emberi átélésben és megformázódásban tükröződik. A teljes következetességű logikától, természettudománytól, technikától végtelen skála vezet a szellemi életnek mindig kevesebb praktikus tartalmú jelenségei felé. Gondolok a művészetekre, gondolok a vallásos léleknek különböző vidékeken és különböző korokban végtelen sokféleségben való megnyilvánulásaira, gondolok minden érzésünkre és cselekedetünkre, ami tudva vagy tudattalanul más, mint a praktikus élet akár a mindennap mélységein, akár a technika ünnepélyes laboratóriumaiban, akár a logika jeges magaslatán. És gondolok a másik végletre, arra, amiről ma beszélni szeretnék, ami fontos és lényeges része minden ember világának, akármennyire letagadott és félreismert: gondolok a mesére.

A világnak azt az arculatát szeretnők tisztán látni, ami az ember számára a mese képét vette fel: aminek az ember a megérteni és átélni akarásában a mese formáját adta. Nem könnyű tisztán magunk elé állítani ezt a mesevilágot, mert magát a mesét is nehéz már eleven valóságként földéznünk magunkban. A másik véglet, a praktikus realitás túlságosan korlátlanul uralkodik ma ahhoz, hogy azt lehessen ma is vallani, amit a nagy romantikus vallott: „Alles ist ein Märchen“ — minden: mese. Pedig Novalisnak ma is igaza van: a világ végtelen sokféleségében is egészen, minden végletében és ellentétében jelen van mindenütt: és jelen van mindenütt az ember világának a két ellentétes pólusa is: a praktikus valóság és a mese realitása. Mindenütt jelen van, de nem könnyű mindenütt megtalálni. A mi civilizált európai világunkban már csak ott találhatjuk meg, ahol a praktikus világ kulturájának nem volt alkalma még magához ragadnia a zsarnokságot: a gyermeknél, akihez még nem jutott el ez a világkép a maga leigázó mivoltában, és a falu népénél, amelyhez hagyományban és ősi kulturában való gyökerezése nem engedte még közel férközni ezt a világképet.

A gyermek foglalkozása, tevékeny élete a játék: a jövődő praktikus életének utánpótlása és gyakorlása. A praktikus élet tehát a gyermek számára játék. A praktikus élet ellentéte pedig, a mese, a gyermek világában a játék ellentéte: a gyermek életében a másik nagy tényező, a gyermeki lélek másik nagy foglalkoztatója. Ha a praktikus valóság a gyermek számára játék, akkor azt lehetne mondani, hogy a gyermek számára a mese az *igazi* valóság, az, amihez igazítja és méri a többi előtte megjelenő tényét a világnak. És valóban így is van. A meséket a gyermek szereti eljátszani, játéokban is átéli, épp úgy, mint ahogy a felnőttek igazi világát — t. i. azt, amit mi felnőttek most igazi világnak tartunk: a praktikus valóságok világát. Egyéb játékaiból, a felnőttek praktikus életéből vett játékaik-

ból azonban nem csinál mesét, nem is tudna mesét csinálni. Világosan látható így, hogy az elsődleges, nagy valóság a gyermek számára a mesének ez az előttünk már nagyon is idegen világa, a világ valóságai a gyermek előtt a legkomolyabban a mese formájában mutatkoznak meg. Mindannyian gyermekek voltunk, mindannyiunk számára állt valaha az igazság — ha most már el is tolódott valami fődöréteg alá —: „Alles ist ein Märchen“ — mindenben ott van a mese világa.

A falusi fölnőtt embernek éppen olyan fontos a mese még ma-napság is, mint a kis gyermeknek. Pedig nem lehetne mondani, hogy a praktikus élettől idegen a falusi ember. Neki ez nem játék, mint a gyermeknek: szilárdan áll a praktikus életben, közvetlenebbül érintkezik a praktikus világ hatalmaival, mint bármelyik városi ember. Mégis a mese az, ami az ő számára az igazi, a kedvelt elbeszélő irodalom. Mert irodalom a mese is, ha nem is írásból olvassák falun, hanem öreg emberek szájáról hallgatják, olyan mesemondóktól, akik szintén szóhagyományból, egymástól tanulták nemzedékeken és nemzedékeken át. A mi városi megírt elbeszélő irodalmunk kitalált eseményeket ír le, de — legalább is az újabb korban — gondosan vigyáz arra, hogy amit leír, az valószerű legyen, olyan legyen, mintha valóban megtörtént volna. A praktikus világgal szembe-helyezkedik ugyan a kitalálás mozzanatában, de ezt az ellentétet a valószerűsége való törekvéssel palástolja és rejtegeti. A mese viszont nem tart számot arra, hogy hasonlítsunk olyasvalamihez, ami megtörtént vagy megtörténhetnék: nem burkolt, hanem nyílt ellentétben van a praktikus világgal. És ennek ellenére is fontos és magasra értékelt szellemi tápláléka a praktikus életben mélyen gyökerező falusi embernek — hiszen ha nem volna annyira fontos neki, akkor nem éltette volna évszázadokon, sőt évezredekken keresztül az emlékezetében, nem vitte volna tovább szóhagyományában. Látjuk: nem csak a praktikus élet, hanem ennek a végletes ellentéte, a mese világa is fontos neki. Praktikus élet és mesevalóság: ez a két ellentétes pólusa minden ember világának, akinek az életéhez odatartozik a mese is, akinek az életéből nem rekesztették ki a mesét: a gyermeknek és a falusi embernek.

De mást, sokkal többet is lehet mondani erről a másik végletről, mint azt, hogy másik véglet. Szoktak is sok egyebet mondani a meséről, senki sincs megakadva, ha a mese jellemzését kériktőle. Az első, amit a mese világról mondani szoktak, az, hogy ez a csodák, a fantasztikum világa. De ezzel még nagyon kevéssel jutottunk tovább. A csoda: ez a szó nem fejez ki egyebet, mint azt a negatívumot, amelyről mi eddig beszéltünk: csoda az, ami ellentétben áll a praktikus, technikai, természettudományos, logikai világképpel. A fantasztikum szó pedig annyira üres és sokféle használatú fogalmat jelent, hogy még csak ennyit sem fejez ki. Hogy meglássuk, mi lehet a pozitív mondanivalónk a mese világról, idézzük magunk elé példának azt a rétközi népmesét, amelyet Ortutay

Gyula gyűjtéséből mintegy mottóként állítottunk ez elé a tanulmány elé, próbáljuk közvetlen közelből megfigyelni, hogy a világnak milyen képe az, ami kifejezést keres benne.

Első pillanatra azt mondhatnók a mese világáról, most, hogy magunk elé idéztük egy jellemző példáját, hogy benne minden lehetséges: hogy a kigyó megszólal, hogy paripává változhatik, hogy az aranyórából szolgálattelvő, a legnehezebb szolgálattól sem visszariadó óriások léphetnek ki, hogy a szegény asszonyt meg a fiát szíves vendégként látják a király házában, hogy a hős fiatal feleségét rögtön le tudja venni lábáról a vörös vitéz, de hogy mégis örömmel megy vissza készségesen megbocsátó férjéhez, hogy a csillagok meg a Hold is beszélnek és szívesen adják az ügyes és okos segítő állatokat, hogy a halaknak is van hatalmas királyuk, aki a vízbeesett varázs-órát egy-kettőre elő tudja keríteni. Minden lehetségesnek látszik a mese világában. Határok, ellentétek sehol sincsenek. Az egyes jelenségek között mindenütt váratlan kapcsolatok jönnek létre: nem csak hogy ember módjára beszélnek és gondolkoznak az állatok, hanem a kigyó testvérévé is fogadja a fiút és ettől fogva a mese teljes természetességgel testvéreknek is nevezi őket. Nincs határ az állati és az emberi létezés közt, mint ahogy más mesékben az élet és a halál között sincs határ. Egy mesében a vízbefojtott tündér aranyhallá változik. A gonosz királyné mindenáron meg akarja semmisíteni és kifogatja, megöleti a halacsát, de egy elpattant pikelyéből fa lesz; a fát kivágják, de egy kiesett deszkácskában ott él tovább a tündér, néha ki is jön belőle és amikor elégetik a deszkácskát, ismét belép az élők világába.

Minden mese ilyen határ-lerombolásokat mutat. Csak olyan dolgokat akarok idézni, amikre mindenki emlékezhetik saját mese-emlékeiből. Szegény legényből király lesz, szegény lányból királyné. Képtelenül borzalmas, legyőzhetetlen sárkány pusztítja a vidéket, vagy rabolta el a királylányt, de a hős mégis diadalmaskodik rajta. A hozzáférhetetlenül elrejtett mindent gyógyító vizet megszerzi a mese hőse, és akárhányszor darabolja őt szét a sárkány, az élet vízzel mindig fel tudják támasztani. A szemétdombon tengődő geberazsat kíván abraknak és beszélő táltos lóvá változik, repülve, szélvész-sebesen viszi gazdáját. De van mese, ahol még erre sincs szüksége a hősnek: elég neki egy varázs-eszköz és csak kívánnia kell, ott van, ahol akar. Sőt, éppen rétközi mesékben, egyetlen varázs-eszköz segítségével minden lehetséges a hősnek. Máshol állattá tud átváltozni: sassá vagy hangyává, mindig aszerint, hogy milyen megoldhatatlan feladatot kell megoldania. Underítő kigyó vagy béka alakjában tengődő királylány vagy királyfi végül visszacapja emberi alakját.

A lerombolt határoknak, a nemlétező ellentéteknek a világa a mesevilág. De ezzel még csak a felét mondtuk el annak, amit mondani lehet róla. Mert ha ez az *átmeneti* világ volta (Kerényi Károly

németül *Zwischenreich*-nek nevezi) a teljes jellemzése lenne, akkor azt lehetne kérdezni, hogy miért nincs mese, amelyekben az ilyen történeteknek éppen az ellenkezőjét találánk? Miért nincs mese, amiben a derék szegény ember egyszerre vérengző fenevaddá változik, olyan mese, amelyikben a királylány nyomorult koldushoz megy férjhez, vagy amelyikben a hős egyszerre csak hirtelen és indokolatlanul meghal, vagy elesik a sárkánnyal vívott küzdelemben? Miért nem falja föl a tarjagos kígyó a szegény fiút, mért nem választ haszontalan ajándékot a hős, mért nem hal éhen a hazafelé való vándorúton, vagy mért nem sikerül a veres vitéznek mégis csak teljességgel diadalmaskodnia a hősön, amikor pedig az aranyóra órájai egy-kettőre végezhetek volna vele? Vagy mért nem lett volna lehetséges, hogy az aranyóra ott maradjon visszahozhatatlanul a tenger fenekén, vagy hogy új gazda kezébe jusson; vagy az, hogy a csillagok, a Hold meg az állatok segítsége híján a hősnek le kelljen mondania mindenről?

Láthatjuk: hiába lehetséges minden a mesében, hiába fordul a mesében a világnak az az oldala felénk, ami határok helyett mindenütt átmeneteket, ellentétek helyett mindenütt áthidalásokat mutat. A mese alkotója ebből a korlátlan lehetőség-világból nem vesz fel mindent. Olyan, mintha válogatna a minden lehetőség valóságai között. Nem is lehetne másként. Mondottuk már, hogy az ember tennivalója a világgal szemközt az értelmezés, a megformázás: az, hogy emberi valósággá, emberi szellemben megformázottá tegye a világ valóságait. Az ember formázó munkája a világnak azon az aspektusán, amit a mesében látott meg, először is a válogatás: kiválasztása annak, hogy milyen valóságok azok a végtelen és korlátlan lehetőségek adta valóságok közt, amelyek *elviselhetők* az ember számára. Azokat a valóságokat kell kiragadni a világ mindent lehetségesnek mutató oldaláról, amik az emberre, a praktikus, technikai, természettudományos, logikai valóságokkal még meg nem ismerkedett emberre nem raknak túl súlyos terhet, amik nem elborzasztják, nem lesujtják, hanem megkönnyebbitik és fölemelik. Meg kell ezt a kiválogatást csinálni, mert ez azután a megformázást, az irodalmi formaadást szolgálja. A mesében hiszen az átmeneteknek ez a világa irodalmi formában kell hogy megnyilatkozzék. Nemcsak a határokat áttörő, mindent lehetségesnek látó laza szerkezetű világképnek a kifejezése a mese, hanem azonkívül irodalom. Nemcsak tartalom, hanem forma is, még pedig nem pusztán egy emberi világkép formája, nem pusztán emberileg érthetővé tévése a világ egy oldalának, hanem irodalmi forma, elbeszélés, amelynek *célja* van. A világnak csupán emberi formát adni, vagyis emberileg érthetővé tenni: ez még szükséglet, mintegy életfeltétele az embernek. *Irodalmi* formát adni a felismert valóságnak, a felismert valóságokat úgy csoportosítani, hogy gyönyörködtető, megkönnyebbitő, felemelő, amellet az emberi élethez mégis hasonló szerkezetű képpé álljanak össze: ez már több, mint a valóságoknak egyszerűen világképbe való fel-

dolgozása. Az ember élete viszontagságokból, kalandokból áll, amelyek hol jól, hol rosszul végződnek, de a kikerülhetetlen és jóvátehetetlen vége mindig a halál. A mese az emberi élet epikumának más formát ad, más formát tud adni, mert egy olyan világ felismerése áll mögötte, ahol minden lehetséges, ahol nincsenek határok, amiket át ne lehetne törni, nincs ellentét, ami átmenetbe ne oldódhatna föl, nincsen vég, amelyik jóvátehetetlen volna. Ezekből a lehetőségekből, ebből a laza szerkezetű, álomszerű világból választja ki a mese költője — aki benne él — azt, ami a *korrekciója* az emberi életnek. André Jolles, az irodalom formáinak nagy morphológusa azt mondta a mese világképéről, hogy *normatív* világkép: nem olyanak adja a világot, mint amilyen, akármelyik aspektusából nézve, hanem olyanak, mint amilyennek lennie *kellene*. A mesehős élete úgy indul, mint a praktikus világban élő emberé. Kalandok, viszontagságok közé jut. Csakhogy azután már el is válik itten a mesevilág történése a való világtól. A kalandok és viszontagságok szörnyűvé, emberfölöttivé fokozódnak: elviselhetővé teszi ezeket az, hogy a mesevilágban nincs semmi, ami jóvátehetetlen, nincs rossz vég, nincs leküzdhetetlen akadály, nincs ledönthetetlen korlát. Az emberi élet küzdését a meseköltő a mesevilág valóságaira támaszkodva átformálja olyanná, amilyennek ő és hallgatósága a világot, a praktikus világot is szeretné látni: a mesevilág irodalmi megformázásának ez az irodalmi célja.

Közelfekvő lenne azt gondolni, hogy a mese olyasvalami, mint az álmok bizonyos fajtája, amelyeket a pszichoanalízis vágy-álmoknak nevez. Az elfojtott vagy másképpen kielégíthetetlen vágyak az álomban, amikor a praktikus valóság tudata nem ellenőrzi olyan szigorúan a lelki tevékenységeket, fölszínre jutnak és legalább álomképek alakjában elégitik ki azt, aki ébren hiába vágyódott a teljesülésükre. Végeredményben az álom is csak olyanfajta lelki jelenség, mint a mesevalóság felismerése: olyan világ áll az álmodó előtt is, ahol nincsenek lehetetlenségek, jóvátehetetlen dolgok, áthághatatlan határok. Mégis nagy a különbség az álmok és a mese világának normatív volta közt. Az álomban minden fölszínre juthat, ami az ember lelkében akár elfojtva, akár nyíltan él. Nem csak szép, de borzalmas álmaink is vannak, nem csak arról álmodunk, amit kívánunk, hanem arról is, amitől rettegünk. Az álom nem válogat és nem formáz meg, az álomban nincs teremtő akarat és művészi cselekedet. Az álom nem egyértelmű, szétfolyó, nem több, mint puszta átélése a a lefokozott öntudat világának. A mese ezzel szemben felismerés: felismerése a mese világának, és nem is csak puszta felismerés, hanem ezen felül még állásfoglalás a felismert valósággal szemben és válogató megformázás: művészi alkotás. Az álom a lefokozott szellemiség megnyilvánulása. A mese arról tesz tanuságot, hogy a világnak egy törvényeket nem mutató, a praktikus, logikai oldallal éppen ellentétes pólusú valóságát az ember nem lefokozott, hanem cselekvő szellemmel élte át, formázta meg, tette művészetté. A hasonlóság a

mese és az álom között nem megy a lényegig: inkább csak külsőséges.

Hogy a művészi alkotáshoz kell-e teljes tudatosságú megfontolás vagy nem, olyan kérdés, ami nem dönthető el egykönnyen, de amit el sem kell döntenünk ahhoz, hogy válaszolhassunk arra a kérdésre, amit most ellenünk lehetne szegezni. Azt kérdezhetné valaki, hogy hát tudatos műalkotás-e a mese, és ha az, hogyan egyeztethető a tudatosság össze az átmeneteknek azzal az elmosódott, álomszerű világával, amelyben a mese költője és a mese hallgatója élnek. Ha a művészi alkotáshoz kell is teljes tudatosság — felelhetjük, — akkor sem szükséges, hogy ez a tudatosság éppen arra a pólusára, arra a végletére vonatkozzék a világvalóságoknak, amelyben mi most élünk és amelyet mi most érvényesnek fogadunk el. A mese költője akár teljes tudatossággal is benne élhetett a maga mesevilágában, magáról és aktivitásáról teljes tudattal birhatott akkor, amikor az előtte kibontakozó világvalóságok — a másik véglet: a mesevilág — formává, alkattá, elbeszéléssé lettek benne.

A mese világában ott van a világ minden valósága, teljes szabadságban és függetlenségben, törvényektől, összefüggésektől, relációktól nem korlátozva. Ott vannak a világnak nemcsak a szép, hanem a borzalmas jelenségei is: ott van a túlvilág is, a halál is. A mese nem úgy válogat ezekből a valóságokból, hogy letagadná akármelyiknek is a létezését. A mese számára is van kinszenvedés, van halál, — csak nem azzal a pozitív, parancsoló, kérlelhetetlen arculatával fordul az ember felé, mint az ókori és a primitív népek mítoszaiiban. A halálon keresztül a mesében mindig a föltámadáshoz vezet az út: a mese hőse nem érhet rossz véget, nem lehet a túlvilági hatalmak zsákmánya: nem halhat meg teljesen és véglegesen. Ott van a mesékben még a halál is, úgy, ahogy ősi vallások ezt a szörnyű világvalóságot megformázták és emberileg megfoghatóvá tették, de — valahogy ki van véve a méregfoga. Ilyen átalakított, ilyen sajátosan megformázott módon is még sok minden elemet éltet a mese olyan korok világszemléletéből, amelyek visszahozhatatlanul elmúltak. Olyan korokból, amelyekben az uralkodó világkép, a világnak az az arculata, amely az emberiséget leginkább megragadta, ahhoz a véglethez állott közelebb, amit mi mesevilágnak nevezünk, vagy ami éppen a mesevilág maga volt. A mese története és az ember világhelyzetének története — nehezen választható el egymástól ez a kettő: „Alles ist ein Märchen“: a mese mindenütt ott van. De az ember világhelyzetének történetében — és mi volna ez más, mint a *világtörténelem* a szó legigazibb értelmében — ott van állandóan és letagadhatatlanul, évszázadok és évezredek óta ki nem irthatóan és le nem hengerelhetően a mesében való gondolkozás: a mese világa.

Honti János

Egy magyar dilettáns arcképéhez

(A Soproni Önképzőkör megteremtője.)

— A tizennyolcadik század utolsóelőtti évtizedében két ifjú sétált a soproni Löverek aljában. Komoly dologgal foglalkoztak: Orestes és Pylades történetét olvasták. S az eredmény, mellyel az olvasást bevégezték az volt, hogy az egyik ily szókkal fordult társához: „Miért ne lehetnénk mi is oly hű és elválhatatlan barátok, mint Orestes és Pylades“. Kezet csaptak, örök barátságot fogadtak s amit ifjú fővel fogadtak, emberül meg is tartottak. — A múlt században egy pozitívista tanulmány jegyezte le ezt a jellemző képet, hűségesen hozzáfűzve, hogy történeti hitellel bír. Ha tárgyi bizonyíték nem is volna a történetre, a két tizennyolcadik századi barát sajátos szellemi beállítottságából, emberi magatartásából, — mint később látni fogjuk, — a történet hitelesnek bizonyul.

A két fiatalember barátságáról nem írtak regényeket. Művészeink sem készítették róluk a weimári *Goethe—Schiller-szobor* hasonlóságára páros szobrokat. Emléküket csupán a filológia ápolja. Az egyik, kora neves költője — akit az a tisztesség ért, hogy Kazinczy a legnagyobbak sorába állított — Kis János, a későbbi evangélikus püspök. Ma már legfeljebb néhány apróbetűs jegyzet hirdeti emlékét irodalomtörténeteinkben. Az tette nevét halhatatlanná, — szokták emlegetni — hogy ő fedezte fel Berzsenyit. A másiknak, akiből jeles földrajztudós lett — a göttingai Schlözer professzor tanítványa — nevét is kevesen ismerik: Németh László.

Az elfelejtett tudós geográfiai munkái másfél évszázad alatt rég elavultak. Németh László elfeledéséért aligha vonhatjuk modern földrajztudósainkat felelősségre. Mai olvasója a kezdeményezőnek kijáró tisztelet mellett is alighanem mosolyogna földrajzkutatási módszerén és geográfiai eredményein. Éppilyen félreértés lenne az elfelejtett költőt újrafelfedezni. Közel százötven év után már nem tudjuk csodálkozás nélkül olvasni azokat a szavakat, midőn Kazinczy égis magasztalja Kis poézisét. Ha olvassuk verseit, értetlenül kérdezzük; vajjon mit érzett oly nagynek a nemes, arisztokratikus izlés Kazinczyja e szerény, becsületes dilettáns műveiben? A közös eszmékért való harcban elvakul a legtisztább izlés is. Az eszme emberének ez a vaksága élt bizonyára Kazinczyban. Különben Kis János maga látta ezt legvilágosabban. Erősebb kritikát gyakorolt önmagával szemben, mint Kazinczy dicséretei nyomán gondolnók. Folyvást hangsúlyozza, hogy Kazinczy túlbecsüli őt. Maga nem is törekszik halhatatlanságra: „Azonban minthogy nálunk a jelesebb

elmék' szükvoltában a' közönségeseket sem kell megvetni — írja — nekem is kötelességem az enyimmel tenni a' mit tehetek".¹ Nem lehet meghatódás nélkül olvasni ezeket a szavakat. Kazinczy boldogan *sikoltozik fel*, midőn verseit olvassa. Sajnálja, hogy Schiller nem tud magyarul és nem ismerheti munkáit. A nagyraértékelt jóbarát azonban tisztában van művei értékével; csak azért ír, mert a magyarságnak *a jelesebb elmék' szükvoltában* a közönségesekre is szüksége van. Kazinczy magasztalásának okát maga igyekszik tisztázni egyik hozzá írott levelében: „Te kedves Barátom az én sengeimről nagy forrósággal szólasz. Rész szerént literaturánkhoz való nagy szereteted visz erre, mellyel neki proselytusokat szerezni kívánsz, rész szerént hozzám való barátságod kölcsönöz csekély próbáimra olyan érdemeket, mellyekkel nem bírnak".² Nem volt még kor, melyben az érzelem és a közös eszme a barátság jegyében olyan szövetségeseket teremtett volna, mint az övék. Kazinczy egész életében mindössze négyszer találkozott Kissel, de hozzá hasonló állandó levelezője és barátja talán csak két ember volt még: Dessewffy József és Kis soproni Orestese: Németh László: „Barátim nekem számosan vannak — írja Kazinczy Virág Benedeknek — Kis János és Németh László azok, a' kikkel szorosán levelezek... Ha Kist vagy Némethet láthatod, nézzd benne az én leghűségesebb barátimat".³ Levelekben szabadabban szárnyal az érzelem. Leveleken keresztül több barátság szövődött ebben a korban, mint később, a személyes érintkezés századában.

Azt a ritka önkritikát, melyet Kis Kazinczyhoz írt levelében olvashatunk, nem egyszer megismétli másoknak is. Hasonló hangon ír Aranka Györgynek Erdélybe, aki a fogságban lévő Kazinczy helyére akarja ültetni: „Nékem eszembe sincs, hogy ezzel a legtisztább ízlésű és tüzes képzelődésű költőnkkel egy rangúnak tartsam magamat; hanem irogatok, mert abban a meggyőződésben vagyok, hogy annyi időn az én sorsomban jobbat nem tehetek, irásaimat, valamint tőlem telhetik csinosgatom, mert a szépet szeretem, s a sajtó alá adom, mert azt tartom, hogy literaturánk mostani szegénységéhez képest hasznosak lehetnek. Ez az én auctorságomról való ítéletem; ez pedig hidd el, nem valami idétlen vagy tettett modestiából származik".⁴ 1798-ban írta Kis ezt a levelet. Az új Magyarország első hírnöke, a megújuló irodalom ekkor még éppen csak bontogatni kezdte titokzatosan tollasodó szárnyait. Auctorságáról való ítélete valóban nem tettett modestiából eredt. Midőn 1815-ben Kazinczy sajtó alá rendezi barátja összes verseit, Kis már évek óta nem ír. Szinte egyik napról a másikra abba hagyja az írást. Csak dilettáns képes erre; de aligha volt még egy olyan dilettáns, aki olyan önkritikával rendelkezett volna, mint ő. Nagy fáradságot

¹ Kis — Kazinczyhoz. — Váczy-kiadás: II. kötet 456—457.

² Fent idézett levél folytatása.

³ Váczy-kiadás: II. kötet 501.

⁴ Magy. Tud. Ak. — M. ir. lev. 146. sz. — Vas József másolata.

igénylő hivatala — ekkor már püspök volt — nem engedi a költészetnek élni. És elsősorban; irodalmunknak ekkor már nálánál hivatatottabb szószólói vannak, jeles tehetségek állnak a muzsa szolgálatban s Kis János pedig, ahogy tisztában volt azzal a tizennyolcadik század végén, hogy *jelesebb elmék' szükvöltában* a közönségekre is szükség van, ugyanúgy kezdi most már érezni, hogy lassan elmúlik ez a kor. Nem volt vezetésre született ember. A tizennyolcadik század nagy magyar lendülete magával ragadta; tollat fogott, de mihelyt eljött az az idő, mikor már nemcsak becsületes szolgálatra, hanem igazi tehetségekre volt szükség, visszahúzódik és egyháza vezetésének szenteli hátralévő napjait.

Írói tisztességén pedig haláláig nem esett csorba. A legfiatalabb nemzedék historikusa Toldy Ferenc, az irodalomtörténész higgadt konzervativizmusával, hűségesen átveszi Kis Jánosra vonatkozólag Kazinczy véleményét. Kis szerénysége azonban nem tudja megállni, hogy Toldynak is el ne mondja *auctorságáról való ítéletét*. Az írói eredetiség korában még kisebb jelentőséget tulajdonít munkáinak, mint régen: „Általában csaknem minden nyomtatott munkám vagy fordítmány vagy utánzat. Hogy ez a versek kiadásakor nem jelentetett az hiba, s nem is emlékszem jól miokból történt, de bizonyosan nem abból, mintha eredetiséggel akartam volna kérkedni“. ⁵ Máskor, midőn Toldy kéri tőle Kazinczy hozzá írott leveleit, sajtó alá akarván azokat rendezni, így ír: „A' közönség' elibe ezekből alig lehet valamit terjeszteni, mi annak olvasására méltó volna; inkább kellene Guzmics' Gyűjteményéből is eleget kihagyni. Ilyenek a' buzgó barátsági dicséretetek. Igaz, hogy ezek engem sem kevélyé, sem a' literaturai dolgozásban lustává nem tettek; 's talán ez utolsó tekintetben inkább ösztönül szolgáltak; mindazáltal, mikor ily Gyűjteményben úgy szólván egy halomban vannak, az olvasókat csömörlésre 's az engem nem esmerőket irántam a' kiadás' megengedéséért balvélekedésre bírhatják“. ⁶ De nemcsak Toldy, az olvasóközönség is szerette ekkor még Kis munkáit. Hartleben szívesen indítana olyan *folyóírást*, melyben csak Kis munkái lennének. ⁷

De hiába az irodalomtörténész elismerő szava s az olvasóközönség szeretete; Kis János munkái Kazinczy élő hatásának megszűntével elsüllyednek. A szent öreg csodálatos félreismerésen alapuló véleménye, az utána következő nemzedékek számára már nem megmáshíthatatlan. A nagy alkotások korában a dilettáns író feledésbe merül.

Írásait joggal felejtették el, de van Kis Jánosnak egy alkotása, mely nemzedékeket kötelez s kezdeményező szerepével jelentősen hatott a magyar művelőlésre. A soproni önképzőkör, vagy ahogy ők nevezték, *Magyarul Tanuló Társaság*.

⁵ Magy. Tud. Ak. — M. ir. lev. 77. sz.

⁶ Magy. Tud. Ak. — M. ir. lev. 77. sz.

⁷ V. ö. Kovács János: *Kazinczy Ferenc és Kis János*. — A budapesti ág. hitv. ev. főgimn. értesítője, 1904—1905. — 7.

Ez a nemzeti kötelességből, kora lendületéből lett író, akkor alkotja élete egyetlen maradandó művét, amikor még nem is volt író. A *soproni önképzőkör* megalakulásának éve 1790. Mindössze húsz esztendő ekkor. Barátja Németh László — aki egy vele az eszmében, az érzelemben, s társa a szervezésben is — ugyanannyi. Mindketten a nagymultú soproni evangélikus lyceum diákjai. Sopron ekkor még német város, Habsburg-hű. Nem egyszer fegyvert fogott az erdélyi fejedelmek ellen. A város lakosságának gondolkodása a Habsburg dinasztia érzelmvilágában él. Mikor Mária Terézia apja meghalt, a helyi nyomtatványok VI. Károlyt siratták benne. Az evangélikus lyceumban latin a tanítás nyelve, mint az országban mindenütt. Régi, maradi iskolai szellem, mely semmi tekintettel nem volt a haladó európai pedagógiai és tudományos eredményekre. Az intézet fiatal tanárai között azonban már akadt néhány külföldet járt, haladó tanár, akik az iskolai hatóságokkal nem szállhatnak ugyan szembe, de folyvást ösztönzik tanítványaikat, hogy a lyceumban szerzett ismereteiket magánszorgalom útján egészítsék ki. Az evangélikus lyceum tanárainak és jeles diákjainak Göttinga és Jéna volt a szellemi célpont. Ide jártak ösztöndíjakkal és itt nyerték életükre a legdöntőbb szellemi alapélményt. Angliához legközelebb lévő német kulturváros Göttinga, a legteljesebb német letéteményese volt a század angol szellemi áramlatainak, amely egész Európát jó időre döntően meghatározta. Egyeteme is angol alapítású. Ezt a szellemet szívták magukba a soproni diákok és Jéna klasszikus humanizmusa jelképezte számukra a legmélyebb emberi teljességet. Kis János és Németh László tanárai is Jéna és Göttinga szellemének megismerésére biztatták az iskola szűkreszabott művelődési keretein tú tanítványaikat. A göttingai Hainbund érzelmvilága és Jéna klasszikus légköre; ez az életérzés volt az, amellyel a tizennyolcadik század utolsóelőtti évtizedében a két barát a soproni Lővereket járta.

Mindketten lelkesen merültek bele tanáraik gazdag külföldi anyaggal rendelkező könyvtárába, — Kis — mint egy leveléből még látni fogjuk — alig ért még húsz évet s német, latin, görög, olasz, francia, angol és zsidó nyelven olvas. Bámulatos nyelvismerete a modern és régi külföldi irodalomban nagy tájékozódási lehetőséget nyújt számára. A kezdődő magyar irodalomról a sopronmegyei magyar jobbagycsalád gyermeke azonban alig sejt valamit. Egész lényét áthatotta Európa lendülete, de a megújuló magyarságé csak ezután fogja megérinteni.

Külföldi ismeretek gazdag világából ez a szinte gyerekszámba menő, európai műveltségű ember azonban egyik napról a másikra megérkezik haza, a magyar műveltség szolgálovává. Hogy mi adta a sugalmazást, erre nem őrzött meg adatokat a történelem. Csupán azt tudjuk, hogy Németh Lászlóval — akivel együtt merült el eddig külföld nagyjainak olvasásába — megrendeli kora nevezetes magyar hírlapjait: a *Mindenes Gyűjtemény-t*, a *Magyar Kurir-t* és a *Hadi Tör-*

ténetek-et. Azt remélték, hogy ezekből majd kapnak tájékoztatást a magyar irodalomra vonatkozólag. Az ujságok azonban már ekkor is többet foglalkoztak távoli országok dolgaival és háborúk leírásával, mint írókkal, irodalommal. Kisnek merész ötlete támadt ekkor. Levelet írt Péczeli József tiszteletes úrnak Komáromba, akit mint a Mindenés Gyűjtemény szerkesztőjét, hírből már ismertek. „Kiket tart tiszt. uram nemzetünknek legclassicusabb prosaistáinak s poetáinak, s micsoda renddel következteti őket egymásra? (Az önnön szép munkái s Faludi Ferenc írásai mindnyájunknak esméretesek s kedvesek.) Mi módon és honnét tudhatnám én meg, millyen új könyvek jöttek ki hazánkban az elmúlt esztendő-tizedben, s kik legyenek virágozni kezdő literaturánknak forróbb kedvelői s buzgóbb gyarapítói; hol laknak azok, micsoda tisztséget s titulust viselnek? — Minden igyekezetem arra céloz, hogy édes hazánknek boldogságának előbbvitelében valaha mennél hathatósabban munkálkodhassam! Erre nézve egyik szent kötelességemnek tartom azt is, hogy a mi szép nyelvünknek megtanulásában magamat teljes tehetségem szerént gyakoroljam. Különös indulattal is viseltetem ahhoz mindenkör, valamiolta csak fel kezdettek egy kevésse nyilni értelmeknek szeméi. De egyéb foglalatoságimon s időmnek héjánosságain kívül a német, deák, görög, franc, olasz, anglus és zsidó nyelveknek, még pedig nagyrészt minden mester nélkül való tanulása igen megakadályoztatott ezen kötelességemnek végbevételében. És noha most, a tudományoknak is sokkal téresebb mezeje van előttem, dolgaimnak száma is sokkal nagyobbra nőtt, mintsem ezelőtt volt; noha az elkezdett nyelveknek tanulásán s értelmeknek a tudomány által való világozásán kívül, szívemnek jobbítása s nemesítése, izlésemnek pallérozása is fontos kötelességemmé lett; noha egészségemnek változó volta sem kevés bajt s gondot okoz: de mindezek ellent nem állván, első gondjaimnak egyik tárgya mindenkör anyai nyelvem fog lenni, és sokkal nagyobb buzgósággal kívánom azt ezután tanulni, mint ennek előtte. S ez az oka, miérthogy első kérésimmal is terhelem tiszt. uramat. A másikat pedig a mi illeti, nem csupán ujságszeretésből kérdem, hanem azért, hogy megtudván, kik legyenek hazánknek érdemesebb fiai, azokat idején megesmérni, becsülni, tisztelni, szeretni tanuljam. Noha csak magában is igen illetlen a hazabéli dolgokról olly keveset tudni, mint mi eddig tudtunk. A külföldi mindennémű dolgokról, valamennyit kívánok, annyit tanulhatok az itt lévő nagyérdemű, tiszteletes és professor uraknak adakozásából, a kiknek különös jóakarattal dicsekedhetem. De hazánk tudománybéli állapotjára nézve csaknem egyiptomi setétség vala még eddig rajtunk. Mostmár, miolta egynéhány magyarok összeállottunk, és a Mindenés Gyűjteményt, Hadi Történeteket s a Kurirt olvassuk, kezd lassan nálunk is hasadni a hajnal“.⁸ Péczeli örömmel

⁸ Kiss János *Poetai Munkái*. (Kiadta: D. Schedel Ferenc.) Pest, 1846. — Bevezetésben. VII. és VIII. hasáb.

fogadta a fiatal Kis János levelét. Tudta ő jól, hogy nemcsak a német Sopronban volt egyiptomi sötétség, hanem az volt az egész országban. Hisz maga is azok közé tartozott, akik a magyar műveltségnek ebben a jégtörő századában világosságot igyekeztek teremteni. Feltárja Kis János előtt a fejlődő magyar irodalom helyzetét; nyelvtanok tanulmányozására biztatja őket és irodalmi munkásságra.

Péczei levelének hatására az imént még Orestes és Pylades eszményén érzelmesen lelkesedő ifjúból egyszerre szervező lesz. Elhatározza Némethel, hogy társaságot alapítanak iskolai társaikkal, a lyceum keretén belül. Társaságban könnyebben keresztül vihetik terveiket a magyar nyelv és irodalom érdekében. Közös munkával több és több ismeretet szerezhetnek és megbírálnak egymás munkáit. A társaság megalakul. A két alapítón kívül egyelőre három taggal. Címe: *Magyarul Tanuló Társaság* lesz. Kis Jánosékon keresztül így a tizenharmadik századi magyarság legfiatalabbjai is bekapcsolódnak az újjáéledés munkalendületébe. A magyar nyelv tanulmányozása a céljuk, — nem egynél közöttük egyenesen a magyarul tanulás — és a magyar nyelv művészi kifejezőképességének bizonyítására előkészületeket végezni. A *Magyarul Tanuló Társaság* nem készített szigorú alapszabályt. Programjukat az a belső lelkesedés adta, amely ebben az ízig-vérig német városban a magyarság eszméinek szolgálatába állította őket. Hetenként egyszer összejöttek. Ilyenkor megvitatták a jelesebb magyar s külföldi nyelvtan és szónoklattanírók munkáit s megbírálták egymás írásait.

A szabaközműves társulások korában Kis Jánosék sem kerülhettek el, hogy egyesek előtt a forradalmiság gyanujába ne essenek. Nem maradtak fenn erre vonatkozólag adatok, csupán Wietoris Jonathán rektor tiltakozó beszéde, melyet a társaság 1793. nov. 4-iki ünnepélyes ülésén mondott. „... észre vettem légyen, mint sokan legyenek, vagy voltanak ez ideig is, a' kik illy Ns Iffjainknak ártatlan alkalmaztatásokat, vagy éretlennek, vagy botránkoztatónak, vagy éppen helytelennek állították lenni. Magam én azért, hozzánk szép számmal sereglett Iffjuságnak el-tökélllett Attyok, és itt való Ns Iskoláinknak rendelt Rektorjok lévén, egyszersmind a' Ns Iffju Magyar Társaságban bé-lépttektől önként Consultatorjokká választatván, mindnyájunk egyenes igyekezetünket fel-fedezni, ezen Elő-Beszédemmel akarom, tudtokra adván mindnyájoknak, kivált az itt diszünkre be-léptteknek, hogy ezen bé-állott Ns Iffju Magyar Társaság, éppen nem valami ártalmas Frantz Jakobinus Klubot jegyezzen (a' mellytől a' Jó Isten bennünket mindenkoron meg-ójjon). Soha sem volt, nem is lesz ezen Ns Társaságnak a' vége és tzéllya, hogy botránkoztató beszédekkel, vagy írásokkal töltse ártatlan idejét. Tsak azok az agyarkodók fegyverkeznek Felsegeik, és Oszlopaik ellen, a' kik bomlott ésszel lévén, kötelességeiket vakmerően elmelőzni akarják. Jobban tanítatorrt Iffjuságunk (ezzel mindeddig voltaképpen dicsekedhetünk), az illetén iszonyóságoktól irtózván, tsak

arra akar emelkedni, hogy iskolai munkáinak folytatása alatt is, jó, és szép renddel Magyar Nyelvet leg-inkább pallérozhassa, magát az által, minden Magyar Hazánkban folytatandó, és elő adandó dolgokban, alkalmatossá jó idejében tehesse, illy közben munkálkodó szerénységgel, az Iskolákban elő-mérte fontosabb dolgait előbb 's még előbb mozdíthassa; és mind ez által Ns Iskolánkon tett 's teendő sokféle fáradságinak valaha osztán, el-takarodván mi tőlünk, bő jutalmát Hazánkban vehesse“.⁹

A befelé való munka, az önképzés alkotja törekvésünk gerincét, de alkalomadtán kifelé is gyakorolnak hatást. 1792. április 30-án a társaság tagjai egy nemzeti szomorújátékot adtak elő, *melynek tizimje: Hunyady László*. A Magyar Hirmondó a következőképpen számol be az előadásról: „A' miolta fenn áll a' Sopronyi Teátrum, soha talán nem volt olyan dugva teli, mint ezen Magyar Zsenge-Játék' alkalmatosságával. Öszve gyültek ennek látására minden uraságok, kiknek száma közzül való volt az itten lakozó Eszterházyné ö Hertzegsege is. Minden Fel-vonáskor, új tapsokkal fogadtattak a' jádzó Személyek, kik általjában szép remekjét adták hazafiui igyekezetjeknek; . . .“¹⁰

A társaságnak már megalakulásakor gyorsan híre ment az országban az írők között. A *Hadi Történetek* munkatársai levélben üdvözlük őket. Könyveket küldenek nekik. Köztük Révai *Jámbor szándék*-át. A bécsi könyvküldemény képezi később gazdagon kibővülő könyvtárunk alapját. A két alapító nemsokára elhagyja az intézetet. Németországba mennek tanulni, abba a két városba, melynek szelleme tanáraikon keresztül már régen meghatározta gondolkozásmódjukat: Göttingába és Jénába. A fiatalabbak közül utánpótlásról kell gondoskodni. Az első utánpótlás elkészíti a társaság szervezeti szabályait és ezen az alapvetésen megerősödve áll fenn napjainkig. Később már nem elsősorban a magyar nyelv tanulmányozásán s a magyarul tanuláson van a hangsúly, bár a német városban ez utóbbinak — a szó szorosabb értelmében, magyarosítási szempontból — továbbra is nagy szerepe van. A társaság neve is megváltozik. *Magyarul Tanuló Társaság* helyett röviden *Magyar Társaság* lesz. Így nevezik egészen máig.

A *Magyar Társaság* munkája a tagokon és nyilvános szerepléseiken keresztül kiterjedt egész Sopronra, de szélesebb értelemben az egész országra. Egymásután alakulnak utána az ország különböző iskoláiban, kollégiumaiban önképzőkörök. Nem beszélve arról, hogy tüstént, megalakulása évében, hasonló célkitűzéssel, megkezdí munkáját Csokonai Vitéz Mihály vezetésével a református kollégiumban a *debreceni önképzőkör*. A tizenkilencedik század huszas—harmincas éveiben kezdődik meg az önképzőkörök igazi virágkora. A soproni önképzőkör példájára egyéb német és tót nyelv-

⁹ *Magyar Hirmondó*: 1793, III. szakasz. 277—280.

¹⁰ *Magyar Hirmondó*: 1792. május 18. I. szakasz, 701—702.

területen is alakulnak *magyar társaságok*, ahogy az önképzőköröket ebben az időben a példakép mására nevezték. Csak néhány várost említünk: Pozsonyban, Selmecen, Lőcsén, Eperjesen, Késmárkon. Céljuk akárcsak a soproninak: idegen nyelv és kulturterületen a magyar szellemiség védelme és terjesztése. Nemsokára megjelennek most már az ország magyarlakta vidékein is, főképp protestáns kollégiumokban. Mint Pápán, Sárospatakon, Kolozsvárt, Miskolcon. Ebben az időben indulnak útjukra az u. n. *vándordiókok*. A tizenkilencedik század első felének diákjai legtöbbször nem egy iskolában végezték tanulmányaikat, hanem végigjárták az ország nevezetesebb gimnáziumait. Részben, hogy világot lássanak, de elsősorban azért, hogy nyelveket tanuljanak. Evangélikus családok a Felvidéken és Sopronban sulyt helyeztek arra, hogy fiaik megtanuljanak magyarul, az alföldi és dunántúli magyar fiúkat pedig németszóra küldték felvidéki iskolákba. Ezeknek a vándordiókoknak az önképzőkörök jelentették a szellemi centrumot. A 40-es évek későbbi írói az önképzőkörökben kezdik írói pályájukat. Olyan neveket találunk már köztük, mint Petőfi Sándor, Jókai Mór, Tompa Mihály, Arany János, Kerényi Frigyes, Szász Károly, Gyulai Pál, Lisznyay Kálmán. Irodalmunk multszázadi kitűnőségei szinte kivétel nélkül az önképzőkörökből kerültek ki. Itt szereznek először írásaikkal és valóságos csodagyerekeként nőnek ki innen. Még szinte gyerekek és irodalmi siker van mögöttük. Érdekes adatokat jegyzett fel pályakezdésükről Farkas Gyula „*A Fiatall Magyarországnak*“ kora c. munkájában: „Amikor a legifjabb írói nemzedék tagjai a negyvenes évek elején Pesten találkoznak, már nemcsak nagyrészt személyesen ismerik egymást, hanem már lényegében kialakult célkitűzésük egységes iránya, gondolatformáik közössége. Alig húszévesek; más nemzedékek ilyenkor teszik első tapogatózó lépéseiket, mögöttük már mult áll. Legtöbbjük valóságos csodagyermek. Jókai kilencéves korában látja először nyomtatásban a nevét, 17 éves korában drámát ír a Nemzeti Színház pályázatára, mely dícséretet nyer. — Vahot Imre 14 éves, amikor a „Nemzeti Ujság“ közli első írását, a 17 éves Kazinczy Gábornak verskötetete jelenik meg és Lisznyay Kálmán sem idősebb, amikor az „Athenaeum“ munkatársai közé sorolja. Gyulairól bizonyára nem gondolta Bajza, hogy 16 éves gyerek-ember, amikor első verseit kiadta. De a legnagyobb csoda mindnyájuk közt: Petőfi Sándor, aki 26 éves korában, amikor meghal, halhatatlan életművet hagy maga után.“¹¹ Az önképzőkörök csodagyerekeket adtak, mint ahogy csodát művelt ebben az időben az egész magyarság.

*

Önképzőköreink művelődéstörténeti jelentősége csak halvány vonásaiban ismert. Rövid áttekintésünkben a kezdeményező soproni *Magyarul Tanuló Társaság* jelentőségére is csak részben volt

¹¹ 58—59. old.

módunkban rávilágítani. A legfontosabb dokumentumok, Kis Jánosnak Kazinczyhoz írott fiatalkori levelei ismeretlenek. Kazinczy magával vitte a fogságba *kedves Kise* leveleit, melyeket *drága kincs gyanánt őrzött*. Brünmben elvették tőle és sohasem kapta vissza. A levelezésen kívül hiányoznak az önképzőkörre vonatkozó egyéb dokumentumaink is. A rendelkezésünkre álló csekély adattal inkább csak vázolni óhajtottuk, inkább csak megéreztetni akartuk a társaság kulturtörténeti szerepét, Kis János arcképének ismeretlen vonásaihoz kapcsolva. Kis János, ez az érdekes ember, a világirodalomnak talán egyetlen írója, aki tudta és hangsúlyozta, hogy dilettáns, az új útra induló tizennyolcadik századi magyarságnak kétségtelenül legfontosabb lendítőkerekébe kapcsolódott a *Magyarul Tanuló Társaság* megteremtésével. Kis és társai a német városban egyszerre a lehangosabb magyar érzelmeket szólaltatják meg. A társaság kiadványai néhány fordításon és a Hainbund szellemében íródott darabon kívül — szinte egyedül a magyar nyelvet dicsőítő verseket tartalmaznak. — Nem kell sok idő és áttűtja ez a hang az egész várost.

A határszéli Sopron, melynek minden köve Ausztriát juttatja az ott járó eszébe — Stájerországot, Innsbruckot — nagy német többségével nem Herder felé tekintett. A tizennyolcadik századi nagy népszavazásban a magyar nacionalizmusnak adta le voksát.

Tolnai Gábor

A középeurópai irodalomtörténet problémája

1. A probléma felvetődése

Ha elfogadjuk azt, hogy az európai irodalom problémáját a háború utáni Európa szellemi állapota tette aktuálissá és hogy az európai irodalomtörténet gyors ujjászületése bizonyos fokig kísérőjelensége a háborús évek alatt egymástól eltávolodott nemzetek új összetalálkozásának,¹ nem nehéz megmagyarázni, hogy a középeurópai irodalom kérdésének felvetése olyan sokáig váratott magára. A békeszerződés utáni évek lelkiállapota a legyőzöttek részéről magától értetődően zárt ki minden ily érdeklődést, a veszített fél *kultúrförlényének* vigasztaló érzéséhez menekülve sokáig ép úgy nem tűrt semmiféle összehasonlítást, mint a területükben és nemzeti önérzetükben megduzzadt győztesek. Ezen az atmoszférán csak az új állami és nyelvi keretekbe jutott, helyzetével leszámolni kénytelen volt kisebbségi magyarság enyhített valamit. A háború utáni évek szinte kivétel nélkül alkalmi, ötletszerű próbálkozásaitól eltekintve, mint általánosabb jelenséggel, sőt célkitűzéssel most találkozunk először a volt nemzetiségek irodalmának ismertetésével, műfordításokkal. Mind a két részről gyakoriabbak lesznek az összehasonlító irodalomtörténeti részlettanulmányok is, de csak az átadásban vagy a befogadásban érdekelt nemzet szempontjából, mint ahogy az új irodalmi kapcsolatok sem jelentenek szélesebb, egész Középeurópára kiterjedő irodalmiságot.² A módszerében megújult, nagyobb szintézisek felé törekvő csonkaországi irodalomtörténet, bár szívesen operál az európai irodalom fogalmával (különösen ennek francia iskolája, a *littérature comparée* termékenyíti meg) aránylag igen későn vette észre, hogy új szempontjai nemcsak a nyugati irodalmak vizsgálatánál hozhatnak meglepő eredményeket. Mint ismeretes, Eckhardt Sándor az első, aki — az I. nemzetközi irodalomtörténeti kongresszus ülésén 1931-ben — a középeurópai irodalom problémájáról beszél. A kérdést az európai irodalomtörténet szempontjából nézi s elsősorban az európai szellemi áramlatok dunavölgyi megfelelői érdeklik. Kár, hogy előadása, mely később nyomtatásban

¹ V. ö. Zolnai Béla: Az összehasonlító irodalomtörténet mai állásáról. Minerva. II:10.

² Tolnai Gábor: Erdély magyar irodalmi élete. Szeged, 1933. Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma.

is megjelent,³ gazdag, egész monografiákat követelő problémafelvetéseivel mintha hiába hangzott volna el, — a gyakorlatban azóta sem vagyunk előbbre. A kérdés azonban felszínen maradt, fiatal írók beszélnék róla, újabban Németh László vetette fel határozottabb formában. Németh már a középeurópai irodalom különtségé mellett tesz vallomást, egy sajátos középeurópai kultúrát lát, ennek kutatását várja tudósainktól.⁴ Hatására a középeurópai összehasonlító kutatások a fiatalabb tudósgeneráció sokat hangoztatott, de egyelőre még meg sem kezdett programjává váltak. Nemrégiben folyóirat is indult többek között ezzel a célkitűzéssel,⁵ anélkül azonban, hogy az itt felmerülő alapkérdéseket tisztázni igyekezett volna. Általában, úgy látszik, jó úton vagyunk a felé, hogy a Középeurópa-fogalom, felvetőinek legjobb szándéka ellenére is, sok más, eredetileg komoly programmot jelentő elgondolásához hasonlóan (falumunka, szociológia), különböző tartalommal bír, hangzatos jelszó legyen csupán.

Ez alkalommal a kérdéshez az irodalomtörténet szempontjából szeretnénk hozzászólni és elsősorban az érdekel, hogy lehetséges-e a középeurópai összehasonlító irodalmi kutatásokat valamelyes szintézis szolgálatába állítani, ha pedig nem, milyen más jelentőségük lehet?

2. A középeurópai szintézis

Megírható-e tehát a középeurópai irodalom története, azaz van-e ennek, az egyes nemzeti kulturáknál szélesebb és az európainál szűkebb, egyelőre még csak feltételezett egységnek sajátos irodalma, olyan értelemben, mint ahogy az európai irodalom szintetikus vizsgálata ma már jogosnak látszik.⁶ Az első komplikációt itt az okozza, hogy az európai irodalom fogalma sem teljesen tisztázódott kérdés: a irodalmi comparée mai gyakorlata még nem nyújt példát tudományos célkitűzéssel megírt szintézisre.⁷ Hogy a népek közötti szellemi érintkezés, melyre Középeurópával kapcsolatban is sokat hivatkoznak, erre nem szolgáltat alapot, az már elintézett kérdésnek tekinthető, hiszen az érintkezések annyi részre tagolódnak, ahány országhatár van, különböző határokon átmenő áramlatok közt egyet sem lehet találni, mely önálló életet élne s ne tartoznék bele valamelyik nemzet irodalomtörténetébe, amint erre Zolnai Béla már rámutatott.⁸ „Kétségtávol meg lehet írni a magyar-francia irodalmi érintkezések történetét (ép így gondolhatnánk a magyar-román, horvát-olasz vagy a cseh-német szellemi érintke-

³ Az összehasonlító irodalomtörténet Középeurópában. Minerva. X:99.

⁴ V. ö. a Tanu Középeurópa című rovatával. (II:127. és IV:249.)

⁵ Apollo, Irodalmi és tudományos folyóirat.

⁶ Paul Van Tieghem: La synthèse en histoire littéraire. Littérature comparée et littérature générale. (Revue de synthèse historique, 1920.) V. ö. Zolnai Béla i. m.

⁷ A kérdés irodalmát lásd: P. Van Tieghem: La littérature comparée. Paris, 1931. Coll. Armand Collin.

⁸ I. m.

zések történetére is), amint meg lehet írni a magyar árukivitel és behozatal történetét. De ez a történet csupán a kronológia fonalán függ és semmi szervesen fejlődő alappal nem bír. Értéke csak a nemzeti irodalmak szempontjából van.“

Bármiképp is álljon, azonban az európai irodalomtörténet szintézisének az utóbbi időkben ismét sokat vitatott problémája, alig lehet vitás, hogy az európai irodalomnak egységes, összefüggő folyamataként való vizsgálata jogosult. Az elmúlt évek nagyarányú részlelkutatásai megmutatták, hogy bármely nyelven írjon az író, közvetlen és közvetett könyvélményei ezer szállal kötik más irodalomhoz: ma már közhelyképp beszélünk európai ízlésáramlatokról. Tudjuk azt is, hogy voltak és vannak európai írók, művek és olvasók, az egyes nemzeti irodalmakon túl is beszélhetünk arról a „szellemi életbeli viszonyról“, „mely írók és olvasók között az előbbieket által írt szövegen keresztül érvényesül“. ⁹ Az európai irodalmiság alapfeltételei ezzel viszont adva vannak. Maga az európaiság tudata is szép hagyományra tekinthet vissza.

Kérdés viszont, vannak-e középeurópai írók, művek és olvasók? Beszélhetünk-e olyan közös szellemi inspirációkról, melyek egyformán alakították a román vagy a cseh, vagy a magyar irodalmat, mint mondjuk Rousseau, Young és Goethe az európaiakat? Tudunk-e olyan könyvekről, melyek általánosak voltak minden középeurópai olvasó asztalán, mint ahogy Victor Hugo drámái vagy Béranger dalai azok voltak egész Európában. Ha vannak ilyen írók Középeurópában, akkor ezek, úgy látszik, hogy a nyugateurópai írók. Könnyű lenne bizonyítani, hogy Shakespeare, Schiller vagy Goethe épúgy ismeretesek Prágában, mint Budapesten és benne vannak a cseh, szerb vagy magyar irodalmi tudatban, mint ahogy Fénélon, Marmontel vagy Metastasio benne voltak a tizennyolcadik században. De ki tud nálunk, akár író, akár olvasó a szomszédos népek irodalmáról. Aki tud, az jóindulatú mosolyokat kap és bogarakat emlegetnek, mintha afrikai néger dialektusokkal vagy óind tánczenével foglalkozna. A múltban még inkább így volt ez, aki a dunai tájról szét akart nézni, átugrotta a szomszédokat. A népek hazája, nagy világ mindig érdekelte a középeurópai írókat, a közelebbi táj szűkebb világa csak véletlenül. Vég borzadással jártak el az olasz kertekbe, frank mezőkre, Albion barlangiba, ahogy ezt magát büszkén világpolgárnak, kozmopolitának nevező magyar poéta, Csokonai megfogalmazta, egymást azonban nem vették észre, sőt az utolsó száz esztendőben nem is akarták észrevenni.

A középeurópai irodalmak egységes, összefüggő folyamataként való tárgyalása így problémátikusnak látszik, mert egy ilyen irodalmiság alapfeltételei, középeurópai írók és olvasók, a múltban, sőt

⁹ V. ö. Horváth János: Magyar irodalomismeret. A szintézis alapelvei. Minerva. 1:187. és Thienemann Tivadar: Irodalomtörténeti alapfogalmak. Budapest, 1931.

a mában is hiányoznak. Ha mégis keressük, nem teszünk mást, mint a történeti szempontot mellőzve, mai vágyainkat vetítjük vissza olyan időkre, amikor ez a vágy senkit sem gyötört. A középeurópai irodalom kialakulása a jövő eredménye lehet: a gondolatot zászlajukra tűző írók, tudósok munkája eredményeképp.

Konklúziókon, úgy hisszük, az sem változtat semmit, ha egy-egy történetileg elszigetelt sajátos középeurópai áramlatot tudnánk kimutatni. Ilyennek látszik a huszita mozgalmak irodalomalakító szerepe, esetleg a romantika egyes jelenségei vagy a népiesség. Természetesen megírhatja valaki a középeurópai irodalmak „összehasonlított” irodalomtörténetét, mint ahogy Karl Dietrich még a háború előtt megkísérelte,¹⁰ — keresheti azokat a rokonvonásokat, melyek az itt élő népek irodalmában analógnak látszanak, de az előbb elmondottak alapján kétségesnek tartjuk, hogy mindez tudományos rendszerezésű irodalomtörténet alapjául szolgálhatna.

Az önmagáért való középeurópai irodalomtörténet lehetőségét ezek szerint el kell vetnünk, ami távolról sem a középeurópai népek irodalmával való tudományos foglalkozás elvetését jelenti. Ugy gondoljuk, hogy a középeurópai kutatások két területen tölthetnek be hasznos hivatást; vagy az európai irodalomtörténet eljövendő nagy szintéziséhez szállítanak anyagot, vagy pedig az egyes nemzeti irodalmak szintézisének szolgálatában állanak.

3. A középeurópai kutatások szerepe és az európai irodalomtörténet

Eckhardt Sándor idézett felolvasásában részletesen foglalkozik a *littérature comparée* középeurópai lehetőségeivel: „van európai irodalom a dunai országokban is, még pedig olyan értelemben, amint a francia filológusok használják ezt a szót napjainkban. Sőt vannak bizonyos irodalmi jelenségek, melyek, ha nem választják is külön a nemzeteket Európa többi népeitől, mégis bizonyos fokig egymásmellé állíthatják őket. És miért ne vallanók be nyíltan, hogy bár a vagy tucatnyi népfajt nyelvi, faji, etnikai és történeti különbségek választják el egymástól, mégis az együttélés számos párhuzamos irodalmi jelenséget fejlesztett ki közöttük?”

A középeurópai irodalomtörténeti kutatások ezek szerint minden öncéluság nélkül az európai irodalomtörténethez szállítanak anyagot, alárendelve magukat céljának, módszereinek. Tárgyában középeurópai lenne ez a kutatás, végső célkitűzésében európai. Az európai irodalomtörténet részlet-szintéziseinek is felfogható nemzeti irodalomtörténeti munkásságától abban különböznék, hogy kutatási területe több nemzetre terjedne ki. Meg lehetne írni pl. Herder középeurópai hatásának történetét, mint ahogy vizsgálták már ezt a kérdést az egyes nemzeti irodalmakkal kapcsolatban s mint ahogy

¹⁰ Die Osteuropäischen Literaturen in ihren Hauptströmungen vergleichend dargestellt. (V. ö. Tanu, II:128.)

érdemes lenne európai szempontból megvizsgálni. Az így megírt Herder Középeurópában részlettanulmánya lenne egy nagyobb európai összefoglalásnak, Herder Magyarországon viszont a középeurópai összefoglalásnak.

A *littérature comparé* tendenciái magukban hordozzák azt a követelményt, hogy az egyes irodalmi jelenségeket egész Európán keresztül vizsgáljuk, de a jelenlegi gyakorlatban az ilyen vizsgálatok inkább a nyugateurópai irodalmak egymásra tett hatására, közös eszméire szorítkoznak. Jellemző módon mutatják ezt az irány egyik kitérő képviselőjének Paul Van Tieghemnek munkái, aki többek között pl. az európai preromantikát csak a germán és latin (elsősorban az angol, francia, német) irodalmakon keresztül vizsgálja, a szláv és északi irodalmakra csak hézagosan, akkor is másodkézből hivatkozik.¹¹ Ideírjuk egyik jellemző tanulmány címét: *Le roman rustique. (Suisse—Allemagne—France—Angleterre)*.¹² Az egyes dunavölgyi népek irodalomtörténészei pedig legtöbbször csak saját nemzeti irodalmuk szempontjából foglalkoznak az európai jelenségekkel. Az európai irodalomtörténetnek már csak azért is szüksége van a dunavölgyi nyelveket beszélő munkatársakra: olyan specialistákat, akik a nyugateurópai nyelveken kívül egy-két kelet-európai nyelvet is beszélnek, csak itt könnyű találni és a szükséghez képest nevelni.

Az európai irodalomtörténetnek a Duna medencéjére vonatkozó részletstudiumai — ezeket, ha úgy tetszik, középeurópai irodalomtörténet gyűjtőnévvel is jelölhetnénk — így speciálisan középeurópai feladatot képeznek, melynek végzésében a nem jelentéktelen magyar módszertani eredmények mellett a német és francia iskolát egyszerre megjárta magyar irodalomtörténetírásnak nagy, sőt vezető szerepe lehet.

4. A magyar irodalomtörténet új kutatási területei

A középeurópai irodalomtörténet problémájának valamennyi felvetője magától érthetődően kérdezi azt is, hogy vajjon a magyar irodalom milyen szerepet játszik a dunamenti népek koncertjében, sőt egyesek — legalább a sorok között — a középeurópai kutatások nevével azoknak az inspirációknak vizsgálatát szeretnék jelölni, melyekkel a magyarság az egyes dunai népek szellemi életéhez hozzájárult. Különben ezen a területen már némi részletkutatásra hivatkozhatunk. Kétségtelen, hogy az összehasonlító irodalomtörténeti kutatások az egyes nemzeti irodalmak ismeretéhez számos új vonást adnak és eredményeiket figyelmen kívül hagyni igen nagy hiba lenne, de ép magyar szempontból vethető fel a kérdés, vajjon az idegen irodalmakra tett magyar hatás vizsgálata a mi feladatunk-e? Első

¹¹ Pl. *Le préromantisme. Étude d'histoire litt. européenne*. Paris. 1924. Rieder.

¹² *Revue des Cours et Conf.* 15 avr—mai. 1931.

pillanatra úgy látszik, azoknak van igazuk, akik azt mondják, hogy ez a hatás nem a magyar irodalom történetét alakította és ha mi magyarok ilyen irányú kutatásokat végeznünk, tulajdonképpen idegen területre tévedünk, az egyes befogadó irodalmak történetéhez szállítunk anyagot. E felfogás szerint a magyar hatás kutatása, ép úgy a román, szerb, szlovák stb. irodalomtörténészek feladata kell legyen, mint ahogy a magyar-francia vagy magyar-német szellemi kapcsolatok vizsgálatával elsősorban természetesen az érdekelt magyar tudomány foglalkozott. Mégis több ok szól amellett, hogy ezt magyar feladatnak is tartsuk.

Az irodalom fogalma s így az irodalomtörténetírás tárgya is, mint ismeretes, változó fogalom s a magyar irodalomnak olyan értelmezése, mely kizár ebből minden más nyelvű alkotást, nem minden korszakra nézve helytálló.¹³ Azt is tudjuk, hogy az ilyen kiválasztás először a 19. század elején, Pápainál fordul elő, Wallaszki még magyar irodalomnak tart mindent, amit magyarországi ember írt, bármily nyelven. Ha tehát a tárgyi hűség elvének meg akarunk felelni, akkor legalább a 18. század végéig mint a magyar irodalomtörténet kutatóinak is foglalkoznunk kell más nyelvű íróinkkal. Ugy gondoljuk, hogy a későbbi részletkutatások igazolják majd ezt a módszertani elgondolást és talán azt a feltételezésünket is, hogy magyar és más nyelven írt magyarországi irodalom, nevezzük így: *literatura hungarica*, nagyjából ugyanazt a szellemi tartalmat tükrözi vissza és azokban az esetekben, mikor olyan nyelven írt munkákról van szó, mely nyelvek területé csak részben esik a történeti Magyarországra, külön magyarországi fejlődésről is beszélhetünk. Felfogásunkat az újabb történeti kutatás eredményei is alá látszanak támasztani.

Az előbbi említett szempont azonban csak a nemzetiségi küzdelmek kezdetéig, a 19. század elejéig érvényes mindenestül, ettől kezdve, bár a magyar kapcsolatok ezután sem szűnnek meg, a nemzetiségi irodalmak külön, a magyarságtól végzetesen eltérő útra lépnek. Aki magyarnak érzi magát, ezentúl magyarul ír, a más nyelven írt műveket a magyar irodalmi tudat ekkor már nem is érzi magáénak, a tárgyi hűség elvét követve mi sem foglalkozhatunk velük, mint magunkéval.

De a magyar szellemi ösztönzések ezután sem szűnnek meg s ezeknek vizsgálata sem képezheti csak az átvevő nemzetek feladatát. A szociológiai szempontokkal is számoló irodalomtörténet az egyes íróknak, írócsoportoknak szélesebb rétegekre tett hatása is érdekli. Talán nem kell részletesen írunk arról, hogy nekünk ma különösen fontos tudnunk azt, hogy irodalmunk, kultúránk mit jelentett a körülöttünk élő népek számára. Hogy egy-egy román vagy szerb író oeuvrejét mily módon színezi pl az, hogy magyar iskolába járt, arra természetesen elsősorban a román vagy szerb iroda-

¹³ V. ö. Horváth János i. m.

lomtörténet kíváncsi, de hogy pl. Petőfi, Madách, Arany, Ady mennyire hatottak a Duna medencéjében, azt annak is jó tudni, aki az említett írókkal foglalkozik, annak ismeretét pedig, hogy a magyar irodalom szelleme általában átsugárzott-e nyelvünk szűk határain, azt átfogó rendszerezéseinknek sem szabadna nélkülözniök. Ha így egyszerre több irodalomra terjesztjük ki figyelmünket, ami igen sok esetben kívánatos, joggal használhatjuk ebben az esetben is a középeurópai összehasonlító irodalomtörténet annyira kívánt jelzőjét. Tárgyában középeurópai, céljában magyar. Új ága lehet a hungarológiának. Szomorú, hogy eddig elhanyagoltuk.

A magyar ösztönzések egyik speciális ága a hozzánk is külföldről jött áramlatok közvetítésének kérdése. Ezt a szempontot, mely nem más, mint Bleyer ismeretes elméletének kiszélesítése,¹⁴ tovább, külön, sajátos jegyet kap. V. ö. Die Deutsche Rundschau. t. 53. p. 125. Eckhardt Sándor vetette fel, akinek megfogalmazásában a tétel így módosul: E korban (a 18. század vége és a 19. század eleje) Bécs volt a nap, Pest és Buda két ikerbolygó, melyek körül számtalan bolygó keringett.¹⁵ Eckhardt a hiányzó részlettanulmányok miatt csak néhány példát hozhat fel tézisének bizonyítására, ez alkalommal mi sem akarjuk ezeket szaporítani, pusztán azt jegyezzük meg, hogy a magyarországi romanisztika igen szép munkát végezne, ha megvizsgálná a különben is érdeklődési körébe eső bécsi és a hozzákapszolódó magyarországi francia kultúrának a Dunamedence többi népeire tett hatását. Ez annál inkább fontosabb lenne, mert a keleteurópai francia műveltséggel foglalkozó munkák ezt a szempontot általában még nem veszik figyelembe.¹⁶

5. Nehézségeink

Befejezésül azokról a nehézségekről kell néhány szót szólnunk, amelyek a középeurópai kutatások akadályozzák. Talán legsúlyosabb a bibliográfiai előmunkálatok szinte teljes hiánya. Most csak a magyar szempontból legsürgősebb feladatokra térünk ki. A magyar irodalom középeurópai hatásáról már számos részlettanulmány jelent meg, legtöbbje az átvevő nemzetek szempontjából és nyelvén. Ezek számontartása ma szinte lehetetlen — az utódállamok tudományos folyóiratait, publikációit Magyarországon kevés mód van nyilvántartani. A magyar hatás *bibliographie raisonnée*-jének összeállítása az első lépésnek kínálkozik ép úgy, mint a Magyarországon megjelent idegennyelvű nyomtatványok feldolgozása. Gulyás Pál kitűnő bibliográfiája,¹⁷ viszont kibővítésre vár,

¹⁴ Lényege, hogy minden európai mozgalom, mely Bécsen áthatolva terjed

¹⁵ I. m.

¹⁶ Pl. N. J. Apostolescu: L'influence des romantiques français sur la poésie roumanie. Paris, 1909.

¹⁷ Gulyás Pál: A magyar szépirodalom idegen nyelven. A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címjegyzéke. IV. Budapest, 1915.

mert ez az idegen nyelvre lefordított magyar munkákat, mint ismeretes, csak a Nemzeti Múzeum anyagára szorítkozva, sorolja fel.

Általában hangsúlyoznunk kell az anyaggyűjtés fontosságát. Évek lassú és kevés szenzációt ígérő munkája kívántatik, míg el-érkezhetünk valamilyenfajta szintézishez, melyet azonban adatgyűjtés közben is magunk előtt kell látnunk. A végső cél tudata különböztetné meg munkánkat a nagyobb összefüggésekre nem gondoló pozitivista részletkutatásoktól és lenne hasznos munkatársává mindazoknak, akik a szellemi élet történetével foglalkoznak.

A középeurópai irodalomtörténet gondolata ezenkívül (akár a *littérature comparée*, akár a hungarologia szempontjából nézzük) a magyar tudományosságnak egyik új útját jelenthetné, közvetve pedig egyik új útját szellemi életünknek is.

Baróti Dezső

Nemzedékproblémák egy mezőváros társadalmában.*

A NEMZEDÉKEK TÁRSADALMI KÉRDÉSE nem azonos a történelmi problémával. Történelmi szemlélet a nemzedékek egymásután következésére függeszti szemét, és számára a nemzedékek az időfolyásának egy-egy szakaszát: korszakot jelentenek, ellenben társadalmi szemlélet hasonló, vagy szabályosan különböző magatartásoknak a csoportját, társadalmi egységeket lát a nemzedékek szemellátható korcsoportjaiban. A nemzedékek, mint társadalmi egységek két vonatkozásban válnak aktuálissá a társadalomrajz számára. Egyfelől a történelmi rendben egymásra következő nemzedékek a társadalom struktúraváltozásainak társadalomtörténelmi kérdéseit vetik fel, másfelől pedig az adott időben egymás mellett álló nemzedékek, egymástól való különbözősükben, vagy éppen egymással való szembenállásukban egy különleges struktúrális problémát tárnak fel. A társadalomtörténelmi kérdés történelmi volta mellett is lényegesen különbözik az általános történelem nemzedék-korszak problémájától. Társadalmi szemlélet időben is a struktúra formáit, változásait kutatja, ezért a jelen társadalom tényeinek felderítésére rögzített szempontú társadalomrajznak is vissza-vissza kell tekinteni a megelőző alakulatokra, viszont általános történelmi szemlélet kiválóan az időben előállott változásokat, a történet egész arculatának módosulásait vizsgálja a nemzedékek korszak keretein belül is. Kizárólag társadalmi probléma már az időben egymás mellett álló nemzedékek viszonyainak taglalása, különösképpen pedig az egymást felváltó nemzedékek csoporttharcai.

Társadalomrajzi szemlélet előtt rendre felsorakoznak egy-egy társadalmi osztály és egyéb csoportjainak belső szerkezeti kérdései és nemzedéktharcai, mindent összevéve pedig feltárul az illető társadalom időbeli, korcsoportok szerint való szerkezete.

A MAKÓI TÁRSADALOM NEMZEDÉKVISZONYAIT a XIX. század közepének nagyhatású változásai határozták meg. Egyidőben történt (1860—70.) az úrbér-váltság, a legelők felosztása, a kiviteli termelés megindulása (hagyma) a kapitalista termelési rend kifejlődésének beköszöntönte. Mindezen okok együttesen azt eredményezték, hogy a hatvanas években felnövő korcsoport egységes és az előző korosztálytól különböző funkciószerepet betöltő társadalmi cso-

* Részlet a szerzőnek a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma kiadásában „Makó társadalomrajza” címen megjelenő munkájából.

porttá, nemzedékké alakult. Az 1860-as esztendő az a nemzedékhatár, amelytől Makó újabkori fejlődésének nemzedékeit számítani lehet. A hatvanas években induló generáció tette meg a falusi kerektekből való kiemelkedésnek első határozott lépését, ezért első nemzedék a város újabkori fejlődésében. Mindhárom rend és osztály utódjai nemzedékteremtő gyökeres átalakuláson mentek keresztül. A nemesség kisdember csoportja a kiegyezéssel indult el polgáríbb fejlődésének útján, a polgárság ekkor kezdett egyáltalán kialakulni és a parasztság ez időben tette meg felemelkedésének első lépését. Az első nemzedék idejében a város erőteljes és zavartalan előhaladást tett. A századvég jubileumi ünnepesei ennek a nemzedéknek voltak önelégült záróünnepei.

Az új század új nemzedéket indított el az elsőnek az utain. Alig észrevehető átmenettel váltja fel Makón mindhárom osztály második nemzedéke az első. Az elsőnek fejlődés irányában a második lépést tette meg a második generáció. A nemesség dezsentrivé polgárosodott, a polgárság pedig erőteljesen gyarapodott és a parasztság a gazdasági lehetőségek birtokában a felemelkedésnek hosszú és nehéz útjára lépett rá. A városnak „boldog békevilág” korát érte ez a nemzedék az első évtizedében és azt hitte, hogy minden a legjobb úton van. Ám a háború és az összeomlás volt ennek a generációnak a legnagyobb élménye és a háború az, amely kiterjedését is megszabta. Minden háborút ért egyén ehhez a generációhoz tartozik. A mai vezetők nagyrészt még ennek a nemzedéknek a tagjai.

A háború utáni generáció azokkal a fiatalokkal indult, akik még gyermekfővel érték meg a háborút, meg az összeomlást és a háború utáni újfajta békevilágban lettek emberekké. Az 1930. esztendő vehető a harmadik nemzedék szereplésének határául. Azóta tünnek fel e generációnak tagjai a társadalmi élet különböző frontjain és egyre sokasodnak. Ez a nemzedék már a két előző által megfutott fejlődésnek minden következményét igéri. A nemesség és a dzsentri utódai minden ízükből a polgárság elitjei igyekeznek lenni, a parasztság fiataljai nagyrésztben polgári ideálokat követnek és a polgárság egyetemes mindent magába foglaló nagy osztállyá szélesedésnek az útján haladnak.

AZ ELSŐ NEMZEDÉK arculata immár a történelemé, azonban alapja lévén a következő generációnak, a jelen társadalomrajza nem lenne teljes jellemző vonásainak felidézése nélkül.

A nemesség első nemzedéke az egyetlen nemzedékcsoporthoz képest lefelé hajló vonalat mutat. A reformkor nagy nemzedékének és előző számos értéktermelő generációnak az utóda semmit nem fogott fel az előálló új helyzet kényszerűségeiből és egyetlen erőteljes akcióval sem nyúlt bele a társadalom alakításába. Bizonyos szűk körre szorítkozó vezetőszeropéhez görcsösen ragaszkodva a társadalmi élet mindegyre jelentékenyebb új területein

egyetlen kezdeményező és irányító lépést sem volt képes tenni. A gazdasági élet nagyvonalú föllendülése inkább ellenére, vagy teljes közönye mellett történt, semmint közreműködésével. Egyedüli tette volt e generációnak az Arad—Csanádi vasút megalkotása. A tanyák kialakulását pl. ma alig fölfogható meg nem értéssel nézte a nemesség. Bonyhád megyefőnök 1854-ben közbiztonsági szempontból el akarta pusztíttatni a tanyákat, mint a betyárok menedékhelyét. A birtok- és települési viszonyok mellett egyedül lehetséges és sok tekintetben páratlan megoldást, a tanyarendszert, egészében a parasztság fejlesztette ki. Vagy továbbmenve a világhírűvé vált hagymakulturát a termelésben és a belföldi értékesítésben a parasztság, kivitelében pedig a zsidóság teremtette meg. Egyedül a református eklézsia lelkipásztora, Szirbik Miklós ismerte fel a hagymatermelés jelentőségét és szorgalmasan bízta híveit termelésére, ő azonban a nagy reformnemzedéknek volt még a tagja. Legfőbb jellemzője a makói nemesség első generációjának: a rendi elzárkózás további fenntartása és a társadalmi funkciók egy részére, a politika irányításra és közigazgatási vezetésre való szorítkozás. Mind a gazdasági, mind a kulturális termelésből csaknem teljesen kimaradt ez a generáció.

A polgárság első nemzedéke egy a polgárság kialakulásával. Akkor a kialakulás idején kicsiny számú és a többi osztályokhoz képest jelentéktelen volt ez a réteg. Az első nemzedék nem érkezett arra, hogy egy jellegzetes polgári kulturát honosítson meg Makón. Minden energiáját a feltáruló gazdasági lehetőségek kötötték le. A romantika és a biedermeier korszakai kiestek Makó fejlődéséből.

Az első polgári nemzedék tagjainak tekinthetők a mai polgári zsidó családok ősei. A zsidóság első nemzedéke kizárólagosan a gazdasági érvényesülés kiharcolására vetette magát, kizárólagosabban, mint a magyar polgárság.

A hagymakereskedelemnek, malomiparnak, és minden nagy ipari és kereskedői vállalkozásnak ez a nemzedék vetette meg az alapját. A polgári öntudatnak egyetlen határozott eleme volt: a vagyonosság tudata. Ez a tudat hiányzott a polgárságnak másik eleméből a kulturális termelés polgárságából. Nem a polgári öntudat, hanem a nemességhez való szigorú alkalmazkodás volt az első intellektuális polgárnemzedéknek szembeötlő jellemvonása. Az első polgári nemzedék nem ismert soraiban földművelő parasztot, az első parasztgeneráció még zárt csoportban haladt a polgári felemelkedés felé.

A nemességnek és a polgárságnak első nemzedékei is gyökeres és nagyhatású átalakulást mutatnak a megelőző generációkkal szemben, azonban a város struktúrájára későbbi következményeiben legnagyobb hatású volt a parasztság nemzedékváltása. Az első parasztnemzedék még magának az osztálynak strukturális és funkcionális tényeiben nem változott, de annál inkább változott a feltételekben. Az embereket és javakat termelő szerep tökéletes betanultságával

indult az új korszak küzdelmeibe a parasztság, holott a jogi és gazdasági feltételek egészen mások voltak, mint a rendi időben. Az eltolódás azt eredményezte, hogy a megelőző szinthez képest óriási emelkedést tett a parasztság. A gazdasági megerősödés tényei Makón kivált szembeszökőek. Az első nemzedék telkes gazdái és zsellérei egyaránt a szükségleteiben és igényeiben túlmenő ellátottság állapotába jutottak. Ez a nemzedék teremtette meg a tanyarendszer mai alakját, a szántóföldi termelés általános bevezetését és a hagyma és zöldségtermelés kertészeti kulturájának alapjait, nem különben az állattenyésztés fejlettebb formáit. A hagymatermelés elsősorban a zsellérek termelési ága volt, kiváló jövedelmezősége a zsellérséget emelte ki a proletár szintről, csaknem olyan nivóra, mint a telkes gazdáké. A parasztság első nemzedékének osztályhatárai még mit sem változtak, azonban a társadalmi szerephez és a hagyományos életszinthez képest, rendkívüli és fölösleges gazdasági erői határváltozásoknak a bekövetkeztét ígérték a következő generációra.

A MÁSODIK NEMZEDÉK a nemesség további szerepsökkenését és a két feltörő osztály további gyarapodását eredményezte.

A nemesség második generációja tömegében teljes mértékben az első utain haladt, a növekedő jelentőségű gazdasági és kulturális termelés fejlődő ágaival szemben továbbra is fenntartja elzárkózottságát, és teljes értetlenséggel szemléli a parasztság emelkedését, azonban két egyéniséget fel tud mutatni ez a nemzedék, akik értették a sorsot, amely felemelte őket. Justh Gyula és Návay Lajos voltak az egyre süllyedő második generáció kiemelkedő egyéniségei. Justh Gyula „a bomlott korszak nagy bomlasztója” volt az egyetlen nemcsak a makói, hanem az egész magyar nemesség politikusai közül, aki a Kossuth-párt függetlenségi harcaiban egyúttal az alföldi parasztság felemelkedésének a harcait harcolta. A makói parasztság hosszú időn keresztül méltónak is bizonyult hozzá. Návay Lajos pedig Csanád megyének hosszú időn keresztül alispánja, nemcsak a felső birtokos parasztrétegek sorsát, hanem a földmunkásokat is tökéletesen felismerte. Több tanulmányában ad hangot a reformok sürgős szükségének és egyike azon keveseknek, akik a politikai és közigazgatási vezetést alkalmazni tudták a fejlődő élet változásaihoz. A sors szomorú kiténtetése, hogy éppen őt érte a mártírság nemzedéktársai közül. A kulturális és gazdasági termelés nem ismert Justh Gyulát és Návay Lajost. A francia származású D'Orsay Olivér gróf volt az egyedüli, aki a lótenyésztés mezőhegyesi és makói megszervezésével Justhék politikai tetteihez fogható gazdasági teljesítményt produkált.

A polgárság második nemzedéke viszont annál inkább a gazdasági és kulturális termelés frontjain verekedte ki az irányítás szerepét. Az előzője által teremtett gazdasági alapokon már tényezője lesz a város társadalmának ez a generáció és gazdasági erői gyarapítása mellett már különleges polgári kultúrteljesítményeket is

nyujt. A zsidóság is második nemzedékében olvadt bele egyrészében az egységes polgári osztályba és az apák kizárólagos gazdasági törekvéseinek eredményére támaszkodva a fiatalokat már kulturális és politikai törekvések mozgatják. Számos ügyvédet, orvost és tanárt nevel a zsidóság, de épp így a nem zsidó polgárság is ebben a generációban.

A polgárság térfoglalása minden ponton szembetűnő. A város legnagyobb politikai pártjának, a Kossuth-pártnak a vezetői a zsidó és nem zsidó polgárság igen képzett európai nivójú élcsoportjából kerülnek ki és eképpen vezetői lesznek a parasztság nagy tömegének. A gimnázium tanári kara és a városi közigazgatás a polgári szellem fellegvárai. A radikálisabbak közt állandó olvasói vannak a Nyugatnak és a Huszadik Századnak és mikor Juhász Gyula a makkói gimnáziumban tanított, méltó baráti körre talált a városban.

A háborús élmény nem változtatott a nemzedék arculatán, csak mélyebbre véste meglevő vonásait és az ellenforradalom levegőjében a konzervatív nemesi világképhez vitte közelebb szemléletét. Az irredentát ez az osztály élte a dszentri mellett és szorgalmas fogyasztója lett az ellenforradalom és a revíziós mozgalom sajtótermékeinek: Napkeletnek, Pesti Hírlapnak, nemkülönben az Új Időknek és a Színházi Életnek. A radikálisabb rész természetszerűen visszaszorult egykevésbé, de a parasztsággal való szoros kapcsolatát és a politikai vezetést továbbra is megtartotta egészen a legutóbbi időkig.

A második polgári generációnak néhány reprezentatív man-je túlnő a város határain. Az iparosság vezető egyénisége országos iparos vezér is és pályája a lojalisan törekvő, fölfelé tökéletesen alkalmazkodó iparos-polgári törekvést képviseli. A parasztság erőteljes polgárosodásának bizonyossága, hogy a polgárság reprezentatív egyéniségei közül több paraszt eredetű. A kisgazda felsőházi tag a lojalisan fölfelé törekvők képviselője, viszont az ellenzéki párt országos alelnöke a népi ellenzék képviselője. Az intellektuális polgárság reprezentatív man-je a szervező és vezető ügyvéd, aki a társadalmi élet minden frontján tevékenykedik és egy azon kevesek közül, akik Szibrik Miklós útján a hagyomány-kultúra fejlesztésének elősegítésén közreműködnek.

A polgárság második nemzedékbeli kifejlése és a polgári öntudat kialakulása megteremtette az ellenkező pólust is, a proletáriátust. Proletár gazdasági helyzet és társadalmi alárendeltség azelőtt is volt Makkón, minden időben, azonban osztálytudatos munkás-ság csak a polgárság teljes kifejlésével állott elő. Mezővárosi társadalmat szemlélve, tökéletesen egy osztályminőségnek tűnik fel polgárság és proletáriátus, csak a fokozati különbség az, ami annyira elválasztja a kettőt egymástól. A második polgári nemzedékkel együtt jutott társadalmi szintre a város fejlődésében második, de osztályöntudatában első proletár nemzedék. Munkásotthont, Munkás-pártot ez a generáció teremtett.

A második nemzedék parasztsága az előző generáció gazdasági erőgyűjtés munkájának a folytatása mellett már a társadalmi emancipálódásnak kezdő lépését tette meg. Ez a nemzedék az, amelyben a parasztvilágkép: a világszemlélet primitív zártsága és a társadalmi szerep lojális és belenyugvó elfogadása megrendült. A társadalmi élet minden frontján új helyzet áll elő. Az addig egységes és zárt osztály határai meglazultak és a parasztság különböző rétegei különbözőképpen polgáriasodtak. A vagyonosabbak egy része már ebben a nemzedékben polgári szintre futott és betagolódtott a polgárság egységesedő osztályába. A kisebb birtokúak közül szintén számosan kimozdultak előbbeni állapotukból és a kisgazdák félpolgári szintjére kerültek. A földtelenek jórésze a hagymatermelés révén a kisgazdákéhoz teljesen hasonló átalakulást tett, egy részük pedig osztálytudatos proletárrá fejlődött és csak egy kisebb rész maradt továbbra is a parasztszellel zárt világában. A második generáció parasztsága a város társadalmának legváltozóbb nemzedéke. Indulása idején még egy paraszti és falusi társadalmat látott maga körül, letűntében pedig egy új, városivá és polgárivá fejlődő világnak a képét szemlélteti. Ez volt a forduló, igazi forduló nemzedéke.

A HARMADIK NEMZEDÉK ma még az indulásnál tart, de indulásában is már az új rendnek a képét példázza. A társadalmi életnek némely frontján már jelentékeny egyéniségekkel szerepel ez a generáció, míg másokon hírmondója sincsen még.

Az első nemzedék nemességének és a második nemzedék dzsentrijének harmadik generációbeli utóda nem sokban különbözik elődeitől. Legfőbb különbség, hogy az első nemzedékben meginduló polgáriasodás a harmadik generációban csaknem teljessé lett. Egyéb dolgokban azonban hű követője ez a nemzedék az előzőeknek. Nagyon kismérvű kiszélesedést leszámítva, a funkcióknak éppoly szűk körére korlátozódnak a törekvései, mint elődjeié. Politikai és közigazgatási vezetés és a gazdasági pályán díszesebb fajtái állanak előtérben ennek a nemzedéknek a szemléletében is. A város társadalmának gyökeres átalakulása és a parasztság és munkásság emancipálódásra irányuló törekvései iránt ez a nemzedék is éppoly érzéketlen maradt, mint előzői.

A polgárság harmadik nemzedéke szoros egységbe foglal paraszti, proletár, zsidó és dzsentri utódokat. Ez a legnagyobb tette az induló nemzedéknek: eddig ismeretlen szélességű osztályegységet teremt a régi osztályromokon. Sok meddő formalizmus (bajtársi egyesületek), sok fölösleges alkalmazkodás mellett (reformnemzedék) és sok felekezeti él ellenére van még egy értékes vonása e generációnak: kezd szabadulni előzőinek nemzeti, gazdasági és társadalmi illuzióitól. Egységes nemzedék-mozgalommá még nem nőtt a polgári fiatalság társadalmi szereplése: amit tömegesnek látszó mozgalmak mutatnak, azok legtöbbször rövidéletű pszichózisok,

az értéktermelés elkerülhetetlen kísérő jelenségei. A nemzedék java vagy magánosan, vagy kis körben dolgozva készíti elő ennek a generációnak az életművét.

Az ifjú polgári nemzedék akkor találta könnyűnek, ha megmérettetését abból a szempontból eszközölgük, hogy vajjon mennyire ismeri fel az alsóbb rétegek (az ő származtatóinak) törekvéseit, mennyire igyekszik azokat tudatosítani és erejét azoknak szolgálatába állítani. E mértékkel mérve könnyű, nagyon könnyű tömegében ez a fiatalság.

A proletár ifjúság az osztályöntudatban második, de a proletárságban már harmadik generáció. Ennek a nemzedéknek legjava osztályharcos küzdelemben igyekszik szerepét jól betölteni és a küzdelem művelt és harcossági egyéniségeket nevel soraikból. Egyet azonban még kilátásba sem tud helyezni ez a proletár nemzedék, azt nevezetesen, hogy osztálytörekvéseiben felismerje a konkrét makói viszonyokat és ehhez mérje a küzdelem célkitűzéseit és céljait. Néhány egyént tud csak fölmutatni ez a nemzedék — elsősorban hagymakertészeket — akik minden dogmák mögött felismerik a társadalom konkrét eleven makói tényeit és törekvéseikben ezekhez igazodnak.

A parasztság harmadik nemzedéke sok paraszt jellemvonást teljesen eltörölt és sokat átalakított. Akik elhagyták a paraszt kereteket, azok minden közösséget megtagadnak a parasztsággal, de azok is, akik részben vagy egészben a paraszthagyományok kötöttségében élnek, nem tudják többé parasztnak magukat. A gazdák fiataljai az ifjú gazdák egyesületébe tömörülnek és csakis kiscsarda, vagy gazdaifjak néven neveztetnek. A hagymás kisbirtokosok és zsellérek fiataljait is kertészifjaknak, vagy ifjú hagymásoknak nevezik. A proletáröntudatú ifjú zsellér pedig munkásnak, proletárnak érzi magát és nem parasztnak többé. Ez a nemzedék valóban kilátásba helyezi a paraszt társadalmi tartomány teljes likvidálását. Ilyen likvidálás pedig nem jelentene mást, mint a tényleges paraszt erőknél a felszabadulását és a parasztság ma jórészt meddő tömegeinek értéktermelő munkálkodását.

Erdei Ferenc

Konvenciológia

I. *A filozófia utópiája.* Osztódással szaporodni az alacsonyabbrendű élőlények privilégiuma. A magasabbrendűek egyesülés útján szaporodnak. A természettudomány régi bölcsessége mintha kezdene visszahatni a tudomány természetére. A XIX. század alga-tudományossága magasabbrendű, szintetikus képződésű lényeknek adja át helyét. Az értekezés rovására mintha ismét talajt lelne a tanulmány műfaja, a gondolkodás eleganciája egyenlő fontosságot nyer az eredmények exaktségával. Lassan, de biztosan pókhálósodó szaktudósok és félműveltségük hiányzó felével kérkedő szépírók is kezdik immár megismerni az essay-írás gyönyörűségét. A kész tudás mellett nyilvánosan ellenőrizhetővé válik a készülő tudás, műhelyek titkai megtárolnak, a tanulás példasága növeli a követők taborát. Tudósnak lenni egyre felelősségteljesebb lesz, emberi feladatnak is, és a leszűrt adatok személytelenségét új, első-személyű tudományos stílus váltalja

A tudományos elkülönülés százada egyben a természettudományok százada is volt. Ez okból bizonyos fokú respektus követte a fizika vagy kémia tudósának szakmája barlangjába beljebb-beljebb hatoló útját. A szaktudomány kicsinyességét a múlt század szemében az a diszciplína példázta, amelyhez a természettudományos szemlélet a legkevésbé talált kapcsolatot és amelyre a fejlődéelmélet bibliája is csak komplikált allegorikus exegézisek formájában volt rámagyarázható: a filológia. A tudós bohózatbeli kabinetfiguráját a bolhagyűjtő mellett, és nem is joggatlanul a nyelvész vagy irodalomtudós képviselte. És csakugyan: ha a természettudományok mágusai barlangokba vonultak vissza, ez érthető és indokolt volt, de nem rejt-e groteszk belső ellentmondást az, ha valaki az emberi szellem fényét keresi a szakbarlang sötétjében?

A pozitívizmus korában elkülönültek az egyes szakok törzsei. Ma a tudomány lombba borult és lombjai a magasban összeölelkeznek. A relativitás tana a geometriát a fizikával, az atómelmélet a fizikát a kémiával ölti egybe; az orvostudomány új individuálobiológus irányai kémiát, biológiát, matematikát fűznek az emberi lélek megismerését célzó tudományokba. A pszichoanalízis a folklorsztetroszkópján keresztül figyeli a modern egyénben az ősember szívének palpitációját: a jámbor filológiai diszciplína csaknem praktikus-tudománnyá sarlatánodik és nem lehetetlen, hogy előbb-utóbb a nyelvtudomány is therpikus funkciókhoz jut. Ugy hiszem, semmi sem menti meg már a filológiát az ablaknyitástól és a filológust a világ kéjeinek fokozottabb és kötelező megismerésétől. Középiszkolai

nyelvtanáraink fixumát egyre nagyobb szabószámlák terhelik meg, klasszikus-filológusaink sűrűbben veszik igénybe a borbélyt és irodalmi társaságok estebédjei alkalmával szaftosabb husokat jeleznek a menükártyák. Olvastunk sikerült irodalmi szatirát magyar-tanártól és előbb-utóbb megérjük, hogy tudományos életünkbe beköszönt az egészség és termékeny dilettantizmus aranykora.

Dilettantizmus: az a szó, melyet egyre sűrűbben és egyre több kérkedéssel hallunk emlegetni. A dilettantizmus ebben az összefüggésben nem fél-tudományosságot jelent, hanem sokoldalú érdeklődést, melyet a legszakmaibb fegyelem se kapott le tíz körméről. A dilettáns szó élvezőt jelent, kóstolgot, ezúttal nem pákosztos, hanem a gourmand értelmében. Dilettáns: aki többre becsüli az adatok objektív igazságánál a gondolat szubjektív telítettségét. Ha a múlt század filológusa minden rést betöltő szakgondolkodásán belül csak néha engedte meg magának, a természetes józan ész polgári luxusát, a mai filológus irányító principiuma a szellem mozgása, a fantázia. Gondolatai nem mindig törnek határozott és előre kijelölt célok felé, de szerte csaponganak a világűrben, a gyors mozgások könnyű kecsességével és iróniájával. Ismeri az önmagáért való, a sport-tudományt, a lélek tréningjét. A Dunát sem azért ússzuk át, mert a tulsó parton kincsek vannak elrejtve, de mert magunk izmosodunk általa testben.

Elemelvén a dilettáns lelki összetételét, talán nem tagadhatunk le egy kevés hiúságot és kacérságot is. Ez azonban nem több, mint oppozíció a tudományosságnak ma még törvényerős és elismert egyéb formái ellen. A gondolkodás szépségében azonban már nem a hiúság gyönyörködik, hanem az emberi javakat, az ember személyétől elvonni tudó új értelmű humanizmus.

Mi hát a dilettáns-filológus feladata? Nagy, mindent betöltő és bevilágító érdeklődés minden iránt, ami az emberi szellem és kifejezés legszélesebben megvont határu birodalmába tartozik. És mi tartozik oda? Mindaz a törekvés, melyet ember valaha is megkísérelt a célból, hogy embertársával szóval, vagy bármely szimbólummal megértesse magát. Mindaz, amit az ember gesztusban, hangban megpróbált, hogy tagolatlan érzelmét, vagy fogalmakra tagolt gondolatát a másikkal közölje. A dilettáns filológus feladata ennek a kapcsolatnak a lehetőségeit megvizsgálni és ezekre az alapokra új, komoly filológusok számára felépíteni az új filológia tudományának épületét.

II. *A konvenció szerepe.* Ha az emberi kapcsolatok lehetőségének föltételeit vizsgáljuk, úgy kell találnunk, hogy a legelső föltétel: a konvenció. Minden egyéb ezután jön. Még az egyének azonos, vagy legalább is körülbelül azonos strutúrája is. Ha A pirosnak látja, amit B zöldnek lát, attól A és B közt még tökéletes megértés jühet létre, feltéve, hogy A szótárában a piros szó zöldnek hangzik és lelkében, gondolatrendszerében a piros szín körülbelül azt a funk-

ciót tölti be, mint B-nél a zöld. A fogalmak abszolút translációjának ebben a rendszerében nemcsak megértés jöhet létre, de teljesen lehetetlen valaha is megállapítanunk, hogy a relatív megértés egy abszolút félreértést takar. Képzeljük el, hogy nyugalmi állapotban lévő vonat kerül kapcsolatba egy egyenesvonalú egyenletes mozgásban lévő vonattal. Mindkettőben ugyanazok a kinetikai elvek érvényesülnek és ha a mozgó vonat zárt ablakai mögött függőlegesen eső testről beszélünk, az álló vonatban az esés kinetikai leírása alapján ugyan senki sem gyanítaná, hogy az ő szempontjából tulajdonképpen parabolikus mozgásról van szó. Ha ezt a hasonlatot kibővítjük azzal, hogy a vonatok teljesen sík területen közlekednek, amelyen semmi jel nem árulja el, hogy a két vonat közül melyik megy és melyik áll, akkor beláthatjuk, hogy az emberi érintkezés abszolút rendszere nem a lelki azonosság, hanem egy par-excellence az érintkezés számára kialakult konvenciókészlet, jelek és póznák a sivatagban egymással oly idegen módon találkozó vonatok számára. A fenti, B zöldjét pirosnak látó és értő A esete talán társadalmi érintkezésünkben nem is szórványos, hanem a normális jelenség. Mégis, évezredekben át viszonylag elég szépen eltársalogtak egymással az emberek és időnkint összeverekedtek ellentmondások fölött, amikor pedig a lelkek abszolút rendszerében talán mindketten ugyanazt mondták.

Mindezek után fölvethető a kérdés: mit kezdünk egy olyan konvenciológiával, amely eleve és szántsándékkal mellőzi az emberek lelki hasonlóságán alapuló megértéssel való behatóbb foglalkozást. Mit kezdünk egy légüres térbe helyezett abszolút érvényű konvenció-anyaggal, mint alaprendszerrel, amelyben szűk határait tölti be az érzelmi és értelmi élet relativitása? Hogyan lehetséges az, hogy a konvenció történelmileg kialakult rendszere determinálja az ember történet-fölötti megnyilvánulásait? Az élet törvénye a megnyilvánulás és ha elfogadjuk, hogy ezek a megnyilvánulások történetileg fejlődnek, úgy nem kételkedhetünk abban sem, hogy maga az élet fejlődött történetileg. Vajjon nem élethebb-élet-e a kukorékoló kakasé, mint a megnyilatkozásra képtelen amöbáé? Ha az élőlények világának fejlődő rendszerét nézzük, lehetetlen megszabadulnunk attól a gondolattól, hogy az életet formális rendszereket alkotó és konzerváló képességnek ne definiáljuk. A legvadabb burjánzásnak is megvannak a maga formái és szomszédság-törvényei. Régi ismerősünk, A, bizvást láthatja zöldnek B pirosát, ha a megfelelő fordított szivárvánnyal rendelkezik és láthatja gömbnek B kockáját, ha képes a kocka sarkainak és éleinek megfelelő fogalmakat találni a maga szféráján. Az egész rendszer elmozdulása észrevehetetlen, a rendszer legkisebb részének rossz elhelyezkedése súlyos zavarokat okoz. Az élet: formális rendszereket megteremtő funkció; a rendszer: az életnek nem kifejezése, de szimbólikus megvalósulása. Egy az emberi élet alá világító új természettudomány fog választ adni a konvenciológia genetikai problémájára.

A konvenció szerepe: emberi kapcsolatokat közvetíteni. Emberi

sugárzások étere a konvenció, előfeltétele minden mozgásnak és megnyilatkozásnak. Nincs a kis ujjnak olyan apró mozdulata, amely nem valamely elvont mozdulatrendszer asszociációját vonzaná. A rendszer előbb-való a gesztusnál. A kifejezés a kifejezni valónál. A nyelv a beszédnél. A forma a léleknél.

III. A *megnyilatkozás*. A megnyilatkozás nem az ember törvénye: az életé. A szilárd halmazállapotú testek konokul ragaszkodnak alakjukhoz, az edény nélkül maradt folyadékok elfolynak a föld színén, a fölszabadult gázok minden irányban egyenletesen terjednek: az élet, ez a szubtilis negyedik halmazállapot, önmagát igyekszik megsokszorozni ezerszeres spórákban. A megnyilatkozásnak legtar-
kább, legváltozatosabb módjait találja meg az élet, hogy a figyelmet magára terelje. Gesztus és hang, százféle lehetősége örvendezteti meg az élőlényt abban a pillanatban, mikor az életmegnyilvánulások pompájára ráébred.

A mozgás életszükségleteket szolgál, de több is annál: megnyilatkozás. Ez a mozgásban való megnyilatkozás: a gesztus. Minthogy a testalkat maga forma (sőt, többnyire körülbelül szimmetrikus forma) és minden mozgás kis testi kirándulás, amely az eredeti formába való visszatérést célozza: a mozgás forma. A gesztikulálás rendszere a megértés legelsődleges eszköze. Állítás, tagadás, helyeslés, helytelenítés mozdulatai sokkal közelebb állanak a reflexmozgáshoz, sokkal mélyebb biológiai megalapozottsággal bírók, sem hogy felszinen maradó faji és nemzeti elkülönülések apróságai változtatni tudnának rajta. Ez ausztrálnéger kacaja, ha okát nem is értjük, mi előttünk is és félreérthetetlenül: kacaj.

A görög színházi tragikus és komikus álarcokat használt. Ezek az álarcok a sírás és nevetés stilizálásai. Az álarc e komplikált folyamatokban persze csak a gesztust képes megragadni. Ám amit így fog meg, az is elegendő, érthető, sőt stilizálható. A sírás és nevetés, mint gesztus is érthetőek, de nem teljeseek. A gesztus a torokban és tüdőben is folytatódik. Ennek a befelé-gesztikulálásnak eredménye az emberré forduló állat első hangbeli megnyilatkozása.

Minden élőlénynek megvan a maga reakciója az őt érintő akciók ellenében, a maga felelete a külső behatásokra. Tikkasztó hőségben a virág elszárad, az ember lelkiállapota, affektív tónusa megromlik; a virág gesztusa az elsárgulás, az ember gesztusa a panaszos hang. A sírásra az embert biológiai körülményei tanították meg, a szomorúságra a sírás. A nevetést is konstrukciós ingerek váltották ki és az öröm, vidámság kifejezése akkor lett, mikor az ember már képes volt a közös okból fakadó nevetést és örömet egymással kapcsolatba hozni. Ezen a fokon a jókedv a nevetést, a nevetés a jókedvet ugrasztotta elő, és a falkába verődött ember testét nagy kollektív röhögési ingerek hideglelése rázta ki.

Ám a hatalmas test, mit kezdetben csak közös ujjongások nehézyavalyája volt képes kitörni, satnyul és finomodott. A test szőrzetével együtt elhullott a lélek sörtéje és vékonyabb bőr reagált

a kisebb ingerekre is. Az ingerküszöb egyre alacsonyabbra szállott. A halál iszonyatát még a horda-ember élte át és a hulla fölött sűrűlevegőjű éjszakában még kórusban hangzott az a vonítás, melyből sirató, gyászének, halott-búcsúztató vers, temetési beszéd és a hátramaradottak sírása volt kiszakadandó. De a szerelem csiklandósságai már talán elkülönült párokat bizsergettek kacajra és a tüskébe lépő ember egyedül jajdult fel. Lassan, de biztosan megindult az a fejlődés, melynek kezdetén a missing-link, végén a XX. század humanista-filológusa áll. Ám hosszú az út a görnyedthátú félmajomtól Apolló ragyogó ifjú hívéig, és az út elején rémek kísértének. Hosszú, artikulálatlan kiáltások ezek a rémek, formátlan szószörnyetegek, melyek fületlen-farkatlan testükön egy életmegnyilatkozás minden gazdagságát hordozzák. A nyelv a tagoltsággal kezdődik: ez a megnyilatkozás még nem nyelv. Hiszen nemcsak a beszéd lesz ebből, de az ének is. Különös világ különös faunája ez az indulathangsereglet. A mai elegáns és kimért mondatok, szók borzadva ismernék fel bennük őseiket. Gyikok állhatnak így szemben az ichtyosaurussal. Ám rejtett vidékek megőriznek némely maradványt az ősi világból. Így vezet el bennünket néha a mai beszéd is olyan tájakra, melyeknek párás levegőjében az emfázis páfrányerdőket növeszt és az indulatok tengerszem-mélyeiből ki-kibukkannak az interjekciók özönvíz-előtti szörnyetegei.

IV. A közlés. És lassan, lassan kialakulóban van gazdag konvenciók jó-akusztikájú épülete: a nyelv. De vajjon hogyan lesz a jelrendszer funkcióvá, a hangkomplexum értelmes beszéddé? A megnyilatkozás csapongó hangjai hogyan komolyodnak a közlés puritán és észszerű eszközévé? Hogy válik a hang szóvá, a vágy értelemmé? A nyelvészetnek első sajátos kérdése ez, amellyel kiválik az antropológia, pszichológia és szimbólumtan köréből.

A szopós gyermek táplálkozásmódja először ajakizmait edzi meg annyira, hogy hangképzésre alkalmasak legyenek. A gyermek első hangjai labiálisok: *b* és *m*. A *b* hang természeténél fogva *al*-hangzó, rövid időre korlátozott létű; az *m* hang ellenben nyújtható, formálható, élvezetes. Az artikulálás gyönyörűségét a csecsemő először az *m* hangon élvezi ki és a gyermeke föléhajló anyja is ebben a hangban fedezi fel boldog büszkeséggel a kis emberi csoda korán megnyilatkozó képességeinek első zálogát. A még minden értelmi háttérrel nélküli, a megnyilatkozás friss gyönyörében fürdő hangot először az anyja érti félre: megszólításnak hiszi, kitüntetésnek, amellyel gyermeke a személye körül kifejtett szolgálatokat jutalmazza. — Már megismer! — dobog fel az anyai szív; és az anyai kéz, anyai száj, minden módot felhasznál, hogy gyermekével a vélt üzenet felvételét tudassa. A fáradozásnak idők múltán eredménye is lesz. A gyermek rájön, hogy a *m* hang artikulálása és az ő testi jólétét oly odaadással előmozdító lénynek kellemes felbukkanása közt valamiféle kapcsolatnak kell fennállnia. Ezért aztán, ha valaminek hiányát érzi, az eddig jól bevált sírás helyett, kényelmesebb-

nek érzi a nagyhatású hang alkalmazását. — *M-m* —, és a hang lassan konvenció lesz, hallgatólagos megállapodás anyja és gyermek között. A „mama“ szó, az anyja szeretetteljes félreértésén keresztül válik a gyermek szótárának kezdő-szavává.

Ha nem is hiszünk a biogenetikában és a gyermek nem is példázza előttünk az emberiség fejlődését, ez a példa akkor is sokat magyaráz. Ami nem alkalmas bizonyítéknak, még mindig elegendő lehet illusztrációnak. Kézenfekvő a hipotézis, hogy az ősnyelv komplex-lelkiállapotokat kifejező, hangformában gyönyörködő, csavartnyakú szó-plesiosaurusai irradiáció útján jutnak külön jelentésükhöz. Az összképzetek logikai tagolása olyan szellemi munka, amelyről fel kell tennünk, hogy csak rendkívül hosszú fejlődés és gazdag, sokrétű szellemi tevékenykedés után érik meg.

A nyelv első formája alakatlan, nyúlós, lágy massa volt, amely még forrott a megnyilatkozás melegétől: nyelvi ősananyag, őskonvenció. A közlés fokának beérésével a massa kettévált. A tulajdonképeni közlés irányában kifejlődött a tulajdonképeni nyelv: a mondat, a szó a próza. Ám emellett megmaradt a megnyilatkozás is új, tisztultabb a közlés attitűdjét is igénybe vevő formákban: a dal, az ének, a vers.

A próza titka: a szó titka. Hogy az összképzet, összmondani-való nyelv gesztust talált magának, a nyelvtudomány és konvenciológia számára nem probléma: ez biológia. Az alapkérdés: a rész kiszakadása a mondatból és az értelem besugárzódása a részekbe. Vajjon a tárgyak konkrétumának talált-e először nevet az ősember objektíváló képzelete, avagy saját szubjektív életét, tevékenységét fedezte fel előbb az emberrel egykorú önzés? Grammatici certant! De nem ragadhatta-e meg a nyelv a tárgyakat keletkezésük, az emberhez való viszonyulásuk dinamikájában? Nem eléggé eposz-e egy nyelv ahhoz, hogy Homeros leírását Achilles pajzsáról analógiának láthassuk? Nem volt-e fölemelni való kő az ősember számára a „hó-rukk!“-féle megnyilatkozások interjekció-nomenverbumával kifejezhető?

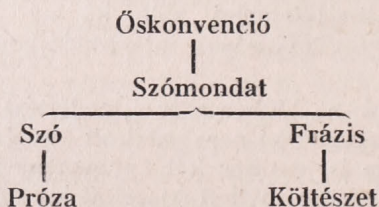
A mondat ebben az időben már a megértést célozza. De vajjon hogy jöhet létre megértés ki nem alakult nyelvrendszer mellett? Csak úgy, mint ma is, amikor két egymás nyelvét csak alig értő ember beszélget. A hang mellett kisegítőként szerepel a gesztusok ősi és immár konvencionált nyelve. Ám, amíg a nyelv maga nem kialakult, addig maga is gesztikulálhat. Az ember nagynehezen meg-
 lelta azt a nyelvi formát, mellyel társával közölhette, hogy lapos köre van szüksége. Ha most kerek köre lesz szüksége, nyilván az előbbi mondat felhasználásával igyekszik megkönnyíteni a megértés nehéz munkáját. De hogy érzékeltesse a két szükséglet különbségét? A rendelkezésre álló lapos és kerek gesztusok mellett nyilván a mondat artikulációja is meg fog változni. Először talán csak azért, hogy a másikat a különbségre figyelmessé tegye, a megértő nyomaték emfázisa azonban csakhamar a lapos és kerek tárgyak különb-

ségét-megéreztetés funkcióját veszi fel. Új konvenció keletkezik: a kerek kő konvenciója. A kis különbségek kifejezése: a mondat-reflexió.

Megtörténhetik azonban, hogy igényteljesebb ösünknek már nem kerek köre, de kerek fára van szüksége, ugyanolyan alakú és nagyságú fára, mint amilyen köre az imént szüksége volt. A kerek-ség fogalmáról persze nem sokat tud, de az azonosságot észreveszi. Hiszen a primitív képletet számára a kerek kő és az azonos alakú és nagyságú kerek fa minden esetre van anyaira összekapcsolható, mint két különböző alakú darabja ugyanannak az anyagnak. Mi sem természetesebb, mint hogy az előbbi kő ismertető jelének, a kerek-kőségnek már meglévő szimbólumát kell megkeresni és alkalmazni új összefüggésében. A flektált mondat elemeire szakad az elemek új mondatokban rendeződnek. És azon mérékben, ahogy az ősembert szükségletei új és új képzetekkel, majd e képzetek új és új elrendezésével hozzák kényszerű ismeretségre, formálódik a mondat és kiszakad bolygója, a mondatflexió önálló értelemmel átsugárzott része: a szó.

A szó a nyelv legmozgékonyabb eleme. Minthogy a mondat a lélek szimultán tudattartalmát fejezi ki: a szó a beszédnek nem formája, csak formai segédeszköze. A nyelv formatana nem a szókkal, de a mondattal foglalkozik, és hacsak nem tavaszi kéjutazást tevő előkelő idegenek számára készült metoula-zsebkönyvecskét értünk nyelvtanon, akkor az ú. n. alaktannal a mondat egészében foglalkozik. A mondat nyelvi konkrétum. A szó absztrakció. Léte a szótárak hasábjaihoz kötött, hol békésen meglakik családjával és közeli névrokonaiival egy lapon. Funkciója heurisztikus, miléte: a nyelv legkisebb konvenciója.

A nyelv fejlődésének sémája a következő:

V A második megnyilatkozás. A közlést a megnyilatkozástól nemcsak a kollektív szándék különbözteti meg, de a hang belső hőfoka is. Az élet áthevült természet és minden élőlény torkán ez a forró teljesség röpi a világba az első hangokat. De az élet kultúrálódása a mai irodalmi közvélemény ellenére sem jelenti az élet sorvadását is, és a közlés logikus szárazsága mellett a kiszakadó szó fokán túl megmarad az emfázis, a második megnyilatkozás hangja: a dal, az ének, a vers.

Az öskonvenciókból kialakult szómondat még sokkal bújában

telítve volt érzelmi elemekkel, semhogy a közlés eszközének lehetne nevezni. A logikumot, a fogalmat, először és végérvényesen a szó ragadta üstökön és ugyancsak a szó volt az, amely először ejtette el az addig kötelező emfázist. A beszéd megszűnt gyönyörűség lenni. A szájmozgások kését ökonomia szabályozta, a szótagok számát gondosan figyelő fülek olvasgatták és a hangok felelőtlen játékát elcsitította a mondanivaló felelőssége. Ám az ősi szómondat, ha logikus tartalmát a szó irányába fejlesztette ki, ágakat bocsátott emfatikus tartalmának kifejezésére is, valamely más irányba. A szó irányát az analízis, a tagolás jellemzi, a másik irányt a szintézis. Az emfázis nem adta módját annak, hogy a mondat részeire tagolódjék. Ősi szócsoportok: képletek, frázisok és motívumok maradtak együtt abban a korban is, mikor ezeket a frázisokat a szavakkal rendelkező képzelet már etimológizálni is tudta. A vers ősi frázisait nem szavakból állították össze: a mondat egésze őrződött meg bennük és szavakra bomlásuk késői, analitikus képzelet eredménye. A motívum nem fia a szónak, de testvére: az ősmondat ikergyermekei mindketten. De megőrzött a vers az ősmondatból mást is: forma és tartalom, kifejezés és kifejeznivaló belső, forró, metafizikus ölelkezését, a ritmikus beszéd állati melegét, a gondolatpárhuzam formává vált megnyilatkozásait, sőt a történetileg csak később kifejlődött rim is a szavak titkos, belső vegyrokonságán alapul. Az emfatikus lendület dinamikája az anyag halmazásában lelte kedvét. A motívumok halmazódásának eredménye: a dal. (Verses és zenei konvenciók összessége.)

A dal természetes folyamatát számunkra az a dalkultura példázhatja, amely végül nem bujt ki a bőrből, hogy kívülről vizsgálja magát, az egyetlen ösztönös művészi alkotásmód: a népdal. A népdal a konvencióköltészet legtipikusabb megnyilvánulása, melynek analógiája csak a rossz műköltészetben található. Legkézenfekvőbb hasonlat a német mesterdalnokok alkotásmódja. A derék költő-mesteremberek szabálykönyvei szinte parodizálják a népdal virtuálisan élő poétikáját. Céhük: a népdal testén kinőtt vadhús, melynek halott szövetében az élő szövet konstrukciója vizsgálható. Valósággal azt lehetne mondani, hogy a népi alkotásmód legközelebbi analógiáját nem a java, de az alja műköltészetben, műzenében kell keresnünk. Hisz mindkettőben ott a közös adottság: „egy zsarnoki, költőt befoglaló, költőt pótló poétika“. De a hangsúly a mondat más-más részére esik: a rossz műköltészetnek költője az, aki nem győzi lélekkel a poétikát.

Népdallal foglalkozni divat manapság. Ősi miszticizmusok, darutollas-süvegű felbuzdulások és valami félhomályos kultur-fascizmus szívesen ássa ki a népi kultúra tomahawkját. Mindehhez járul a sznobizmus is. Porosabb íróasztalok mellől újabban gyakran halljuk emlegetni az élet és íróasztal ellentétét, és akiknek nincs más mondanivalójuk, szívesen ismételtetik elméletüket a nyugati kultúra dekadenciájáról, a mondanivalók kifogyásáról. Az ősi bar-

bár kulturák kapósak lettek, szlávok, oláhok iránt — a nyelvtudás kötelezettségén innen — élénk a kereslet, és a népdal nagy reneszanszát éli. Persze csak a keleteurópai és exotikus. Nyugateurópa nem divatos.

Éppen ez okból nem árt a népdal fogalmának egy alaposabb és mélyebbrenyúló vizsgálata is. A nyulkáló kezek forgatagában úgy is egyre piszkolódik a kiállított (sajnos, igen kicsiny) anyag és a bőszerű hagyománymentések közepette talán jó lesz arra is ügyelnünk, nehogy a népdallal íróasztaluk mellett foglalkozó szakférfiak szótárát a „zersingen“ szó mellett a „zerschützen“ fogalma gazdagítsa a közeljövőben.

A népdal, mint mondtuk, maga is nyelv. Vizsgálatát azonban még komplikálja az etimológiai tudat, a logikai nyelv szavainak besugárzása. Mindez azonban nem teszi fölöslegessé, hogy saját autonóm nyelvtörvényeivel is foglalkozzunk. Olyan nyelv a népdal, melynek morfológiáját, szemantikáját még megismerni is alig kíséreltük meg, de beszélni rajta is csak egyes kiválasztotak tudnak: Bartók, Kodály, Illyés Gyula, Erdélyi József.

Ha a népdalt az egyidejűség szempontjából vizsgáljuk, két népdalkritériumot kell figyelembe vennünk, egy objektív és egy szubjektív. Az objektív alap a dal elterjedtsége, a szubjektív a dalnak, mint valamely ösztönös érzés kifejezőjének, általánosan elfogadott volta. (Csaknem ugyanaz a két tényező, amely a szavakat köznyelviékké fogadja.) A dal elterjedtsége oka és egyszersmind okozata egy stíluskonvenció kötelékeihez való tartozásnak. A népdalnak megvan a maga nyelve, és amely dal ide kerül, annak alkalmazkodnia kell a befogadó nyelv hangtanához. Ám az asszimilálódáshoz már bizonyos fokú elterjedtség szükséges, viszont pusztán az asszimiláció adja meg a lehetőséget a további elterjedésre. Ezért nem minden dal ér el a népdalig, csak az, amely már keletkezésében megkapja a lendítőerőt az első szétáramláshoz, az asszimiláció lehetőségéhez: a népies műdal. Ezt a lendületet a népdalból kölcsönvett sablonok szolgáltatják. A nyelvújítók sem csinálnak új szavakat, de a régieket alakítják, csonkítják, vagy dagasztják új összefüggések számára alkalmasakká.

A nyelv morfológiájával fonetika, dinamika, agógika foglalkozik, szemantikájával szótan, szintaxis és mondattan. A dal formáit egyrészt összhangzattan (immanens harmóniák tana) és zenei formában van hivatva összegezni, másrészt a verstan. Zenei téren az utóbbi időben eredményes munka folyt, melynek legérettebb gyümölcse Bartók Béla könyve: „A magyar népdal.“ A népdal verstanát ritmikus babonák fenntartása érdekében meglepően elhanyagolták. Még kevesebb történt azonban más téren, amelyet talán a népdal szemantikájának nevezhetünk: a népdal zenei- és szövegstereotípiái felkutatásának terén. A receptet, melynek alapján a népdal készül, alig ismerjük. Itt kell előtérbe jutnia a materialisztikus és formalisztikus szempontoknak az újabb folklorisztika által

már pedzett megkülönböztetésének. A materialisztikus vizsgálódás (analitikus konvenciótan) hivatott a még teljes épségben megtalálható motivumok katalógusának összeállítására, (a népmesekutatás csaknem kizárólag ezzel foglalkozott) és a motivum-fejlődés genetikus vizsgálatára. A formalisztikus érdeklődés a belső népdalnak, a népdal noumenonjának titkait feszegeti. Népdal, mint kifejezés és népdal, mint kultúra. Ez foglalkozik a kifejezés szimboliztikájával, a szöveg virágnyelvével, a zene hangszimbólumaival. Ez hivatott a székely keserves és a hat tagú deklamáció, a katonadalok és a plagális lezárású mixolid hangnem belső titkos összefüggéseit, a dal nyelvezetét genetikus, pszichológikus, esztétikus, fenomenológikus úton felkutatni. A népdal igazi belső értelmét amilyen mértékben ez egyáltalán lehetséges, vizsgálat tárgyává tenni. (Szintétikus konvenciótan.)

A népdal materialisztikus és formalisztikus tényezőinek megkülönböztetése egyébiránt más téren is elkerülhetetlennek látszik. Népdal anyaga és népdal kultúrája közt a nyelv és beszéd különbség áll fenn. És ez sok mindent magyaráz. Magyarázza a pozitívizmus pogánylelkű népdal-tagadóinak álláspontját: akik kizárólag a népdal anyagát tekintik, azok, különösen, ha még németek is, könnyen eshetnek ebbe a tévedésbe. Aki Franz Abt és Silcher dalain nőtt fel, annak részéről nem csodálható, ha a népdalt deformált műdalnak nézi. De fényt vet az anyag — kultúra kettősségének felismerésére a hagyománymentő törekvések alapvető tévedésére is, melyek a nyelvet szótárral és grammatikával akarják megmenteni. A néphagyomány természeténél fogva szóbeli és minden lerögzítése alapjellegét hamisítja meg. Könyvvel és kótával megbénított, fonográfhengerre nyomorított népdal legfeljebb tudományos adatnak teszi meg, de a dal eleven kultúrájával sem fel nem ér, sem annak megmentésére nem szolgál. A népdal anyaga fenntartható, a lényege nem. A falu vasúttal, iskolával, rádióval, és leventeorganizációval kulturálódik, és sem bármiféle szellemi tulipánmozgalom, sem a legszebb árvalányhaj és cifraszür nem fogja a népdalt mai formájában fenntartani. Népi kultúrát emlegetni, annyi mint szellemi kasztrendszert támogatni. Nem az a törekvés időszerű, hogy a kultúra népivé, de hogy a népiség kultúrává váljon. Hajdan a parasztság felszabadultjai vagy elhajították hagyományait, vagy egy belső eltávolodottság biztos tudtában hivalkodtak velük, a mai szabadok nyílt és egyenes utat törnek a néptől az európai felé. A népművészet betegágya mellé már nem orvosnak, de papnak kell sietnie, hogy az injekciókkal már csak ideig-óráig életben tartható haldoklónak biztos és ragyogó feltámadását készítse elő egy osztály- és kasztfölötti művészet túlvilágának ragyogásában.

Keszti Imre

Álmos-problémák

Álmos személye azóta került a történeti érdeklődésünk előterébe, amióta Róheim Géza és utána Hóman Bálint születésének csodálatos körülményeire és a megöletésére vonatkozó nemzeti hagyományokban látják a honfoglaló magyarság totemizmusának legfontosabb bizonyítékát. Történetírásunkban Róheim Géza tett első ízben kísérletet arra, hogy Freud elméletének figyelembevételével néplelektani szempontból is vizsgálat tárgyává tegye őstörténetünket. A rokon népek történetéből vett példák segítségével sikerült bebizonyítani, hogy a totemizmus nem volt idegen abban a kultúrkörben, melyhez honfoglaló őseink tartoztak, és így komoly eredményt kecsegtet a kérdés beható vizsgálata. A magyar őstörténetre vonatkozó kutatásait azonban már sokkal kevesebb szerencse kísérte. Ennek oka valószínűleg abban rejlik, hogy kutatásai közben inkább a külső hasonlóság, mint a belső azonosság szerint válogatja meg adatait. Már Hóman Bálint rámutatott a Századokban megjelent ismertetésében arra, hogy Róheimnek a régi japán mikádó, a kazár nagyfejedelem és a magyar fejedelmek között a külsőségek alapján vont párhuzama elfogadhatatlan, mert amíg az első kettő csak élő jelképe a fejedelmi hatalomnak, addig a magyarság fejedelmei — a hármás megosztás ellenére is — tényleges birtokosai annak, és ha Árpád egyik-másik utóda alatt meg is inog ez a fejedelmi hatalom, ez nem magának az intézménynek, hanem a fejedelmi személy gyöngeségének tudható be. Az Álmos és a Turultotem körül kialakult hagyományt is inkább az Árpádház, mint a nemzet hagyományának tartja és Álmos megöletésének magyarázatát sem a fejedelmi trónutódlásban, hanem az ezzel mindenben rokon törzs és családfő — apa — és az utód — fiú — ellentétében látja. Ami szerinte annál is valószínűbb, mert a felhozott analógiákban is rendesen ez a helyzet.

Ezeknek a fejtegetéseknek olvasása közben önkénytelenül felmerül az a kérdés, hogy mennyire megbízhatók azok az adatok, melyekre a magyar totemizmus kérdésében támaszkodnunk kell. Az alábbiakban szeretném néhány olyan szempontra felhívni a figyelmet, melynek szem előtt tartása azt hiszem még akkor sem lesz teljesen érdektelen, ha nem sikerül segítségükkel végérvényesen megoldani a felvetett kérdéseket.

Az Álmos-kérdés megoldásánál elsősorban a hazai hagyományokat kell vizsgálat tárgyává tennünk. Forrásaink közül Álmos személyével Anonymus foglalkozik legtöbbet. Már Gestájának bevezetésében felhívja a figyelmet Álmos személyére és ígéretet tesz

arra, hogy nevét megmagyarázza. Álmos nevének kétféle magyarázatát adja. Az egyik szerint anyjának, Emesének álma után kapja a gyermek az Álmos nevet, amely egyik legfontosabb érv a Turultotem létezése mellett. A másik szerint Álmos név a latin *almus* szóból ered, amely szentet jelent és azért nyerte a gyermek ezt a nevet, mert az Árpádok szent családja tőle ered. A krónikás magyarázatának ingadozása és különösen az utóbbi magyarázat erősen iskolás volta arra mutat, hogy itt nem egy általános nemzeti hagyománnyal, hanem egy tudákos — a mai nyelvészeti álláspont szerint nagyon is kétes értékű — magyarázattal állunk szemben. Emese álmának, mely, mint épen Róheim cikke mutatja, különféle változataiban nemcsak a török és ugor népek, hanem az egész emberiség mitológiájának közös kincse, az Álmos személyéhez való kapcsolódása ennek a téves etimológiának a következménye. Álmos életének és vezérkedésének története már majdnem teljes egészében Anonymus fantáziájának szülménye, aki nem tudott beletörődni abba, hogy Árpád atyja nem volt a magyarok fejedelme. Ez azonban természetesen nem zárja ki teljesen azt sem, hogy itt-ott helyes történeti adatok, élő nemzeti, vagy családi hagyományok ne kerüljenek bele elbeszélésébe. A mi számunkra az ő elbeszélésének azért van nagy jelentősége, mert ő a krónikák többségével ellentétben semmit sem tud Álmos megöletéséről, pedig — mint már az előbbiekben is említettem, ő foglalkozik Álmos nevével a legrészletesebben. Így nem valószínű, hogyha Álmos megöletésének emléke a köztudathoz élt volna, ezt a hagyományt az ungvári gyűlés meséjével pótolta volna.

A többi krónika már sokkal kevesebbet foglalkozik Álmossal. A Kézai neve alatt fennmaradt variáns tud a legkevesebbet róla. Nevét is csak egyetlen egyszer, az Árpád őseinek felsorolásánál említi meg. Ezzel szemben ő említi, hogy Attila és utána a magyar vezérek zászlóján egy koronás madár van, melyet magyarul turulnak hívnak, és ugyancsak ő említi azt is, hogy az Árpádok a Turul nemzetségből származnak. Ennek a két adatnak a turul-monda hitelessége szempontjából igen nagy jelentősége van, bár érdekes, hogy a vele rckon krónikák egyike sem ismeri a turul nevet, sem mint az Árpádok nemzetség nevét, sem pedig úgy, mint az általuk egyértelműen ölyvnek nevezett madár nevét.

A többi krónikák — bár Álmos életéről ők sem sokat tudnak — születésének és halálának körülményeit majdnem szó szerint egyezően beszélik el. Álmos nevét Anonymussal teljes egyetértésben ők is az álom szóból vezetik le. Emese álmát anélkül, hogy ők megneveznék, majdnem ugyanazon szavakkal mesélik el, mint Anonymus. Az Árpád családfáját azonban erősen bővített formában örökítik meg. Már Kézai beiktatta az Anonymus által is ismerő Álmost és Ügyek közé Elődöt, akit Konstantinos Porphyrogenetos, az Árpádház egyik legjobb ismerője *Lebedias* néven ismer és úgy tudja, hogy Álmossal nem állt közeli rokonságban. A Dubnici és a

Képes Krónika még tovább megy és Noéig visszavezetett családfára feivesz egy csomó nevet, melyeknek vagy a Bibliában, vagy a hunok, vagy a magyarok történetében nagyobb szerep jutott. A krónikáknak ez a történetlen eljárása arra figyelmeztet bennünket, hogy következtetéseiknél a családtörténeti adatok felhasználásában nagyon óvatosan járjunk el, mert, mint látjuk, az Árpádházban is megvan az új uralkodó családoknak az az általánosan ismert tulajdonsága, hogy szeretik eredetüket nemzetük régi nagyjaira visszavezetni. Visszatérve Álmos személyére megállapíthatjuk, hogy neki, a krónikák szerint, a honfoglalásban semmi szerepe nem volt. Árpád méltatása közben igen röviden végeznek vele: „Huius autem pater Almus in patria Erdelw occisus est, non enim potuit in Pannoniam introire“. A legérdekesebb az egészben, hogy Álmos megöletését magyarazzák azzal, hogy nem mehetett be Pannoniába és nem megfordítva, holott úgy érhetőbb volna.

Mielőbb megkísérelnők a krónikák ezen érdekes adatának magyarázatát, meg kell még szólaltatnunk Konstantinos Porphyrogenetos császárt, akinek a birodalom kormányzásáról szóló munkája mindmáig az egyetlen ismert külföldi forrás, amely Álmos életével foglalkozik. Az ő jelentősége nemcsak abban van, hogy egyike kora legmegbízhatóbb historikusainak, aki a honfoglalás korának majdnem kortársa, hanem abban is, hogy adatait lehető leghitelesebb forrásokból: követei jelentéséből, s ami még fontosabb, Árpád dédunokájának a Bulcsu harka kíséretében az udvarában tartózkodó Tormasnak elbeszéléséből meríti. Pl.: az Árpádház genealógiájára vonatkozó részletek világosan mutatják, hogy rögtön, hallomás után jegyezte fel azokat a császár. Nem is kísérelte meg az egymásután történt bejegyzések összhangba hozását, az ismétlések kiagyazását stb. Ez pedig nem jelent mást, minthogy Konstantinos Porphyrogenetos munkája a magyar őskornak máig is a legértékesebb forrása. Mert nemcsak történeti adatai nem hasonlíthatók össze krónikáink zavaros történeti adataival, hanem Tormas és Bulcsu harka szerepének figyelembevételével, akikről fel kell tételeznünk, hogy nemzetük és az Árpádház hagyományait elég jól ismerték, megállapíthatjuk, hogy a magyar nemzeti és árpádházi hagyományokat is jobban ismerte, mint a krónikások bármelyike. Áll ez a tétel akkor is, ha feltételezzük, hogy krónikáink honfoglalásra vonatkozó adatait Szent László udvarában, a családi hagyományok figyelembevételével írták meg, mert még ezt is megelőzi több mint száz esztendővel. *Igy Konstantinos Porphyrogenetost tekinthetjük az árpádházi hagyományok legelső és leghitelesebb megszólaltatójának.*

Szerinte Árpád előtt nem volt a magyaroknak fejedelmük. Előd csak a hét vezér legtekintélyesebbje. Igen nagy szerepet játszott nemzete életében és ezért esett rá a kazár khagán választása, aki a bessenyők Lebediában való költözése után, szükségét látva annak, hogy a vele szövetségben levő magyarokat szervezkedésre bírja. Ad-

dig ugyanis, amíg Lebediában voltak, szervezatlenségükből inkább haszna volt a szomszédságban lakó és felettük uralkodni vágyó khagánnak, mint kára. Azután azonban, hogy a bessenyők elűzték Lebediából a magyarokat, többet segíthetett volna a khagánnak a bessenyők mögött meghúzódó egységes magyarság, mint a szervezetlen. Így érthető, ha barátai közül ajánlott egyet fejedelemnek. Előd öreg korára s arra való tekintettel, hogy fiai nincsenek, elhárította ezt a nagy megtiszteltetést. Maga helyett Álmost (tévesen Szalmudzeszt) ajánlotta, akinek utána legnagyobb volt a tekintélye, és fia is volt. Álmos fia, Árpád, azonban már Előd szerint is komoly ellenjelöltje atyjának. Nem csodálatos tehát, ha reá esik a magyarok választása, mert mint Konstantinos Porphyrogenetos megállapítja, alkalmasabb volt az uralkodásra. Konstantinosnak ez a tanúsága bizonyítja, hogy Álmos fejedelemségének kérdésében nem Anonymusnak, hanem a krónikásnak van igaza. Viszont az a tény, hogy nem Álmost, hanem Árpádot választották meg, arra vall, hogy az ő személyében nem a régi dinasztia jut vissza az ősi trónra, hanem egy új dinasztia szerzi meg a többiek felett az uralmat. Álmosnak a megejtett választás után nem jut szerep többet Konstantinos Porphyrogenetos elbeszélésében, ami mindenesetre azt mutatja, hogy megöletésének híre — még ha meg is történt — nem jutott el a császár fülébe. Ez pedig, tekintetbe véve, hogy a császár különös előszeretettel foglalkozott az Árpádház családi ügyeivel, nehezen képzelhető el.

Összegezve az eddigieket, látjuk, hogy Álmos megöletésének mondáját csak a bő krónikák örökítették meg. Konstantinos Porphyrogenetos, Anonymus és Kézai, nem tudtak róla semmit. Ez mindenesetre azt bizonyítja, hogy ennek a kritikus helynek történeti hitelessége erősen kétes. Még jobban növeli kétségünket az a tény, hogy a megöletés semmi nevezetesebb eseménnyel nem áll kapcsolatban. Mégha a fejedelem-választáskor történt volna, valamivel jobban megfelelné az elbeszélés a totemisztikus felfogás követelményeinek. Ez esetben ugyanis feltételezhető, hogy az uralkodásra képtelen atyánál lekötött varázserőre a nagy feladatok elé állított fiúnak szüksége van. Ugyancsak valószínűbb volna Álmos megöletése Erdélyben, ha feltételezhetnők, hogy őseink Pannonia elfoglalása közben egy állandó haza megalapítására gondoltak. Már pedig ez teljesen lehetetlen, hiszen, mint tudjuk, nemcsak a honfoglaláskor, de még a kalandozások első évtizedeiben sem gondoltak állandó letelepülésre. Így a számukra Pannonia elfoglalása nem jelentett többet, mint azt, hogy Lebediából Etelközbe költöztek.

A krónikás számára azonban már sokkal többet jelentett Pannonia elfoglalása. Ő már tudta, hogy Árpádék állandó hazát foglaltak. Sőt arról is meg volt győződve, épen úgy, mint korának legtöbb embere, hogy ez a föld nem is új hódítása a magyarságnak, hanem az Árpádok nagy őseinek, Attilának az öröksége, melyet ennek gyöngye fiai elvesztettek és Isten az ő különös kegyelméből

mégis visszaadta az utódoknak, mint ahogy ezt ő maga is mondja: „Retradidit autem dominus Hungaris Pannoniam sicut tradiderat filijs Israel tempore Moysi Seon regem Amorreorum et Ogh regem Basan et omnia regna Chanaan in hereditatem“. Ezt a gondolatmenetet követve, megértjük, hogy miért kell a kronológiát nem ismerő és az Attila birodalmának bukása és Árpád honfoglalása között alig néhány esztendő feltételezhető krónikás szerint Álmosnak, a magyarok Mózesének Erdélyben meggyilkoltatnia azzal a furcsa és különben megmagyarázhatatlan indokolással: „non enim potuit in Pannoniam introire“.

Buday Kálmán

Horatius Noster

Az idei könyvnap egyik legkedvesebb meglepetése volt az Officina-könyvek kiadásában megjelenő Horatius Noster, Magyar Horatius. A kétnyelvű kis könyv Horatius legszebb költeményeit tartalmazza eredetiben, és fordítás gyanánt egybegyűjti a XVI. századtól napjainkig a magyar Horatius-fordítások legjavát.

Előszó gyanánt a kötet Kerényi Károly Horatius Noster c. tanulmányával indul meg. A kiváló, határainkon túl is messze ismert klasszikus filológus ebben a talán legsikerültebb írásában a Horatius-arenak egészen más vonalait emeli ki, mint amelyeket idestova kétezer esztendőn át meg szoktunk látni benne. Mindenekelőtt megszabadítja attól a magyar függetlenségi szemlélettől, amely a múlt század végén Horatiusban a szabadság-pátoszt hiányolta és konformista politikai állásfoglalását kifogásolta. Azután pedig Horatiusnak, mint az arany középszer nyárspolgári ideálja költőjének a képzetét, ha nem is cáfolhatja meg, de annyira elmélyíti, hogy a Horatius-kép elveszíti minden ráragadt kisszerűségét. Szerinte Horatius egy nagy és égető mítosznak megszállott költője volt: abban a korszakában, amikor époszait írta, egy távol, boldog szigeten hitt, és feltárva a korabeli Róma fekélyeit, arra buzdította honfitársait, hagyják el a romlásnak indult Várost és legalább is a különbek, hajózanak el egy fogható mitológiába. Később pedig, „megtérve“ Augustus császár hitére, a valóságos Rómában akarta kiépíteni ezt a szigetet, a jobb s nemesebb lelkek és tudós, babéros költők magasabb életközösségét, belülről akarta megvalósítani a harmóniát, amelyet császára kint a politikában és az államvezetésben épített ki.

Kerényi Károly előszavát szervesen egészíti ki Waldapfel Imre utószava, melyben Horatius magyarországi fortune littéaireje rajzolódik elénk, a legrégebb említéstől, egy 1302-es oklevéltől kezdve, napjainkig. Korahumanistáink már idézgetik, találkozunk „Oracius“-szal a magyarnyelvű kódexeinkben, Szent Katalin verses legendájában és a XVI. század zsolttáros, intő költői közt fellép az első Horatius-fordító, Tasnádi Péter. Ettől kezdve Horatius állandóan jelen van a magyar irodalomban, még pedig kétféle alakban: „egyfelől az irodalmi tudat kialakulását irányító kánon (az Ars Poetica), másfelől morális tanulság forrása“. A magyar horatianizmus nagy történelmi pillanata a XVIII. század vége. A Felújulásnak Horatius kedvenc költője, versenyezve fordítja minden költőnk a magyar pilgrim fatherek nemzedékéből. A „magyar Horatius“ később elveszti nemzeti fontosságát, Toldy Ferenc 1851-ben már mint meg-

oldott feladatról beszél róla, de a horatiusi forma zárt tökéletessége továbbra és mindmáig csábítja a költőket, hogy magyar tömlőkbe öntsék át az ó falernumi bort.

Waldapfel Imre tanulmánya terjedelméhez képest megdöbentő gazdaságú ismeretanyagot ölel magába. Érthető, hogy mi-
kor ennyi tényt kellett tömöríteni, nem volt érkezése, hogy elme-
rengjen azon a kérdésem, vajjon mi a magyarázata annak az iroda-
lomtörténetben egyedülálló inspiráló elevenségnek, amellyel Hora-
tius művei a XVIII. század végén hatottak, nemcsak minálunk, ha-
nem egész Európában is? A technikai ok nyilván az iskola volt: a
mi Horatius-fordítóink is legtöbbször tanárok, akik nyári otiumuk-
ban lefordítgatják, amit télen át tanítottak. De kétségkívül mélyebb
okai is voltak Horatius kultuszának. A latin költő két ponton is
találkozott a kor uralkodó áramlataival: arany középszert hirdető
epikureizmusa a Felvilágosodás morálfilozófiájának felel meg, a
mulandóság szelében való meg-megborzongása pedig a preromanti-
kus lelkekben váltott ki rokon rezdüléseket. Így nálunk legkivált
Berzsenyiben, akit Waldapfel igen helyesen nevez legfőbb horatia-
nusunknak, bár nem fordította Horatius verseit. Igen stílusos meg-
oldás, hogy egy Berzsenyi-vers áll mottó gyanánt a kötet előtt: ő
nélküle nem lehetne Horatius Nosterről beszélni.

Az előszó és utószó között pedig ott van az opus, az eredeti
versek mindig új hódolatra kényszerítő legmagasabb latin szépsége,
és a magyar fordítások meglepő gazdagsága. A magyar fordítások,
amint így időrendi sorban egymás után következnek, minden elmé-
letnél plasztikusabban mutatják be azt a processzust, amit magyar
szellemtörténetnek szoktunk nevezni. Az olvasónak egy fiatal filo-
lógus-költőnk sorai jutnak eszébe:

*Micsoda bőség és „görög szegénység”,
görög álmok nyomában hogy keressék
fajtánk javát e bajuszos Apollók,
daloltak, karban, rendben: a nemesség.*

Az első fordítók még nem értek el az antikos formához — de
íme a magyar ritmusban, a tündérmesei fordulatban is milyen ele-
venen beszél az antik Horatius:

*Maecenas, én Diszem! Te Régi Királyok
Király Fiainak Vitéz Unokájok!*

Amikor pedig megtalálják a mértékre szedett verselés titkát, a vers-
lábak nemes kényszere alatt, szemünk láttára változik át az addig
oly terebélyes magyar nyelv klasszikusan koncizzé és ércessé.

Az olvasó számára nem a legkisebb meglepetés az, hogy az idő-
ben annyira szétszórt fordítások mennyire hasonlítanak egymásra,
gróf Ráday Gedeontól Szabó Lőrincig és Rónai Pálig. Ugy látszik

Horatiust magyarra csak egyféleképp lehet fordítani, egy bizonyos nyelven, egy bizonyos melódiával.

Mégis, a régiek, a XVIII. századiak mintha előnyben lennének a maiak és különösen a multszázadvégiek fölött. Metrikus hűségük dacára valahogy szabadabbak voltak: szabadabban bántak a szóveggel és főképp szabadabb volt még a magyar nyelv, Arany János kánonja előtt. Megengedhetők voltak a szép latinos inverziók, amelyeknek Baróti Szabó volt a túlozó atyamesterük, de amelyeket nagy költők, főképp Vörösmarty, oly nagyszerűen használtak. Ennek a nagyobb szellemi és nyelvi szabadságnak köszönhetjük a kötet legszebb strófáját, a Kazinczy által fordított O navis utolsó versszakát:

*Csüggedve sirtam annyiszor akiért,
De akit épen láttam agyarkodó
Örvényiből mindig kikelni,
Ah! mikor érsz kikötődbe vissza?*

Az eredeti vers lemondó végzetatmoszférája Kazinczy fehér izzásában irracionális, reményen-túli reménykedéssé alakul, amint Az ember tragédiája befejezése, vagy a Vén Cigány. És nyelvileg: ki űzne ma ilyen vakmerő játékot a vonatkozó névmásokkal, ki merne egy egész strófát „akiért“-re és „akit“-re felépíteni, pedig milyen gyönyörű.

Legadekvátabb Horatius-fordítónk kétségkívül Virág Benedek volt. Neki nem kellett semmi erőszakot elkövetnie költői modorán, hogy Horatius szócsöve legyen. Virág, a Horatius-fordító, mégis gazdagabb, mint Virág az óda-költő: mert mint fordító már sokat tanult nagyobb tanítványától, Berzsenyitől és készen átvette Berzsenyi horatiusi sorait. Az antikos mértékben mégis a kötet legszebb darabja Vörösmarty fordítása. Horatius klasszicizmusa és Vörösmarty barok-romantikus nyugtalansága egészen különös, megejtő diszharmóniába találkoznak össze:

*Haj! mi gyakran fog az
A végzésre bosszús könnyeket ejteni,
Átkozván hitedet, majd
Ámul a habok úrjain,*

*Aki véled arany napjait éli most
Vélvén, hogy te örök kedvese lész neki,
Bár könnyű levegőként
Lengsz változva — szegény, kire*

Uj fényed kiderül.

Az antikos sokadalomtól elkülönülve magányos magaslatokon áll a kötetben a magyar verselés két legnagyobb mestere, Arany János és Babits Mihály: ők rimekben fordították Horatiust. Babits koraifjúkori Horatius-fordítása teljesen elüt a magyar Horatianusoktól, lázas belső ritmusával, ideges rímjeivel, és a vers kiválasztásával is: a másik Horatiust sejteti, a rejtettebbet, a dionysikusabbat, akit kevésbé ismertek a régebbiek, a bajuszos Apollók.

Szerb Antal

Paraszttipológia, vagy parasztismeret?

Emberi elménk végső korlátainak egyikéből következik, hogy csak akkor tudunk megérteni, felfogni valamit, ha azt egy általánosabb jelentés vagy szabályszerűség alá rendeljük. Logikailag előbb van az általános, a formaibb. Ezzel szemben a felismerést, mint időbeni folyamatot tekintve, lélektanilag, előbb az individuálist érzékeljük közvetlenül s csak azután helyezzük el az ismeret tárgyát a neki megfelelő logikai helyre. A lélektani és logikai priuszok nem esnek egybe. Eszerint beszélhetünk lélektani és logikai megismerésről. Azonban sem a lélektani megismerés nem válhat teljes megismeréssé, amíg a logikai megismerés nem csatlakozik hozzá, sem a logikai megismerés nem jöhet önmagában létre. Ha már ismert logikai fogalom körébe eső jelenség egy individuumának érzékeléséről van szó, akkor a két felismerés pillanatok alatt s csaknem egyszerre történik, viszont fogalmilag még nem tisztázott jelenségek megismerése lassabban s a két folyamat komplikált keveredésével megy végbe.

A parasztlélek fogalmi tisztázásával még nem rendelkezünk s a megismerésnek éppen ezért lélektanilag és logikailag ellenőrzött, óvatos kutatássá kell válnia. Mivel a fogalomalkotáshoz szükséges lényeges jegyek még nem állanak tisztán előttünk, ezért hosszas lélektani kutatásnak kell a világos fogalomalkotást megelőznie. Az emberi megismerésnek fentemlített két útja érdekesen tapasztalható a mai lélektan és emberismeret két kutatási területén. Ezek a tipológia és a személyiségkutatás. A tipológia azon logikai alapdeterminációnak a megfelelője, amely az általánosból ismeri meg az egyest. Ez a tudomány típusok szerint osztályozza az embereket. Mi a következőkben csak lélektani típusokra gondolunk s megpróbáljuk mind a tipológia, mind a személyiségkutatás problematikáját a parasztismeret szempontjából tisztázni.

TIPUSKUTATÁS

A típus maga tulajdonképpen elvont fogalom, mely bizonyos, mégpedig változó mértékben megnyilatkozik különböző egyéneken (tipikus egyének), tisztán azonban sohasem valósulhat meg, helyesebben egy tipikus egyén sem létezik, aki azokkal és csakis azokkal a jegyekkel rendelkezne, mint az őt magába foglaló bármely típus, mint fogalom. A típus — Jung fogalmazása szerint — egy a fajta vagy összesség karakterét jellemző módon viselő minta-

kép.¹ Ez a fogalmazás már megengedi, hogy egyénekre is alkalmazzuk a típus szót (pl. valaki introvertált típus). A típus valójában azonban a valóságnak csak határfogalma. A létező, többé-kevésbé tipikus egyéneknek a tipushoz, mint fogalomhoz való viszonyát szemlélteti Jaensch a következő képpel.² A két ellentétes típus egy vonalszakasz két végpontját képezi s a valóságos individuumok a két határpont közé eső vonaldarab valamely szakaszára képezhetők le, de sohasem egy pontra, hanem mindig csak egy kisebb vagy nagyobb intervallumra. Az egyéni intervallum határait lényegileg a konstitúció szabja meg, de ezen belül az egyén pillanatnyi elhelyezkedését az egyén mindenkori külső és belső helyzete szabja meg. Ez az ábrázolás annak az esetnek felel meg, amikor az emberek összességét két típusba osztjuk. Logikailag és áttekinthetőség szempontjából ezek a legtisztább tipológiák. A részletező különbségek figyelembevételét a két főcsoport alcsoportjai teszik lehetővé.

A lélektani kutatás az utóbbi időben sokféle, érdemekben és hibákban gazdag típusrendszerekkel gyarapodott. A legelterjedtebbek egyike Spranger karakterológiája, aki szellemtudományos módszerrel az „értékek felé forduló én“-t véve alapul, állapítja meg alapformáit: esztéta, szociális, vallásos, elméleti, gazdasági és hatalmi típusok. Nem célunk sem Spranger, sem az alábbi tipológiák részletes kritikájába belemenni (Spranger Lebensformen-jének hiányosságait egyébként az első közt Dékány István részletezte³), jelenleg csak egy szempontra hívjuk fel a figyelmet. Spranger típusait közvetlenül beláthatóan tartalmi jegyek jellemzik. Az most nem tartozik ide, hogy ez a tartalmi szempontú osztályozás a maga síkján sem egységes.

Orvosi oldalról közeledik a problémához Kretschmer, kinek schizothim és cyklothim típusai csak a temperamentum szempontjából osztályoznak, habár ő a temperamentumot tágabb értelemben vette, mint amit a temperamentum fogalma tulajdonképpen megengedne. Ezzel szemben az ő tipológiája már formai s a hovatarozás inkább az egyén sajátos benső jegyei alapján dől el, mintha a külvilág szolgáltatna tárgyi tartalmakat vennénk alapul. Ugyancsak formai jegyek alapján, de átfogóbban, helyesebben inkább az egész személyiséget érintő jegyek alapján történik az osztályozás Jung és Jaensch rendszereiben. Jungnál — aki szerint tipikus csak valamely állandósult beállítódás lehet — a lelki energia hovaforodulása képezi az osztályozás alapját. A két főcsoportot az introvertáltak és extravertáltak alkotják. Az introvertált, befeléforduló típus a külvilággal negatív viszonyban van, míg az extravertált, kifelé-

¹ C. G. Jung: Psychologische Typen, Zürich. 1921, 686. old.

² E. R. Jaensch: Die Eidetik und die typologische Forschungsmethode. Leipzig. 1927. 2. old.

³ Dékány István: Az emberi jellem alapformái. Athaeneum, 1932.

forduló típus érdeklődése pozitíve a tárgyra irányul.⁴ Ennél a felosztásnál nem a külvilág vagy belső, egyéni világ, mint tárgy felé való fordulás a lényeges különbség, hanem a lelki energia kanalizálódásának az iránya, tehát merőben formai jelenség. Hasonlóan lehetne a kifelé- és befeléfordulásnak miérettjét venni alapul. Ugyanígy formai alapú osztályozással találkozunk Jaenschnél, hol az emberi funkciók viselkedési rendje,⁵ egymáshoz való viszonya, szerkezete szolgáltatja a szempontot. Az integrált típus jellemzi, hogy funkcióik egymást átszöve, egymásra hatnak, mindig egységet képeznek. A desintegrált típus funkciói ezzel szemben relative szeparáltak, világképe szakadozottságot mutat. Az itt alapul szolgáló formai jegy funkcionális alapszerkezet, egyben konstitucionális gyökerű is.

A tipológiák további felsorolását mellőzve, s az eddigieket pusztán szemléltető példának tekintve, a tipológiákra általában próbálunk bizonyos követelményeket felállítani. Elemi és külsőnek mondható követelmény az áttekinthetőség, amely az utóbbi három rendszerrel azzal teljesül, hogy két végső csoportot állapítanak meg. Ezen belül az alcsoportok részletezésével tipushierarchia épülhet ki. Egy következő lényeges követelmény a logika egyik elemi szabályának, a felosztási alap azonosságának szem előtt tartása, ami a követelmény minden triviálitása ellenére sem szokott mindig megtörténni. (pl. Spranger rendszerében). Ugyancsak a logika követeli, hogy a felosztás motivuma lényeges jegy legyen. Ezek a követelmények még nem sajátosan lélektaniak, azonban ha azt kérdezzük, hogy mely felosztó motívumok lehetnek lényegesek, akkor már a lélektantól kell feleletet kérnünk. A fenti felsorolásban a tartalmi és formai alapú osztályozások szembeállítására már sejteni engedti azt az irányt, mely meggondolásainkat szabályozza.

Ha valamely tapasztalhatóan megnyilatkozó tulajdonságból indulunk ki, akkor könnyen felszínessé válhat eljárásunk, mert ezek a tulajdonságok rendszerint igen komplexek és különböző lelki alapokra vezethetők vissza. Így például egy parasztember szűkszávársága származhatik bizalmatlanságból (ami ismét lehet eredetileg gyanakvó természetének, vagy tapasztalatoknak az eredménye) — első életének szegénységéből, gazdag, de kiegyensúlyozott lelki életből, gátlásból (esetleg okosabbnak vélt városi emberrel szemben, aki előtt azonban igyekszik paraszti öntudatát megőrizni), megvetésből (mit ért ez hozzá!), stb. A közvetlen felszínes tulajdonságokat így bensőbbekre vezetjük vissza, de rendszerint még az így nyert tulajdonságok is tovább elemezhetők s ezeket ismét másokra visszavezetve, arra kell törekednünk, hogy a végső felosztási

⁴ Lásd Jung: i. m.

⁵ V. ö.: H. Weil: *Sinnespsychologische Kriterien menschlicher Typen*. Jaensch u. Mitarbeitern. Studien zur Psychologie menschlicher Typen. Leipzig, 1390. 2.

alap már ne legyen maga is tovább elemezhető, hanem ő legyen az alosztályok sokféleségének lelki gyökere. Amint mindinkább visszafelé haladunk, egyre formaibb jegyekre bukkanunk, hiszen az ember lelkének végső alapját tevő funkcionális szerkezet is tisztán formai, amennyiben a mindenkori helyzeteknek megfelelően megnyilatkozó lelki tulajdonságoknak és keletkező lelki tartalmaknak az egymáshoz és az egészhez való struktúrálódását határozza meg. Ez a végső formai szerkezetre való visszavezetés természetesen nem tévesztendő össze a lelki mélység kérdésével, ami nem vezethetne általános hasonlóságokhoz. Itt nem az egyes tulajdonságoknak mélységéről, hanem azoknak pusztán szerkezeti alapjairól van szó. Más oldalról a „formai” nem szabad, hogy külsőséget asszociáljon, hanem inkább lényegadó belső szerveződést. Gondoljunk pl. Aristoteles aktualizáló formájára, az entelecheiára.

A tipológiának tehát lényegkeresőnek s ilyen értelemben szükségképp formainak kell lennie. Az altípusok részletezésénél természetesen az individuum felé haladva egyre több és több szuperponált struktúraréteget s ennek következtében tartalmi jegyet kell figyelembe venni, hiszen az altípusok hierarchiájának végső tagja az egyén, a maga összes effektív lelki tartalmával.

SZEMÉLYISÉG-KUTATÁS

Ha a tipológia s főként egy kész típusrendszernek az alkalmazása a logikai megismerésnek a megfelelője, akkor a személyiségkutatás a lélektani megismerés útját követi. A személyiség problémája a mai lélektannak lényeges kérdése, amit mutat az is, hogy pl. W. Stern külön személyiségtudományt vél indokoltnak. A személyiségkutatás a tipológiával szemben éppen az egyes konkrét személyeknek minél teljesebb megismerését tartja szem előtt. Tehát nem az általánosot, hanem az egyest, nem az elvontat, hanem a konkrétat tekinti lényegesnek, a valóságot a maga színeinek egész gazdagságával. A személyiség fogalmának meghatározása a pedagógia, filozófia és a lélektan körében a legkülönbözőbb változaton ment át. Szokás a személyiséget, mint értékelő fogalmat használni, az egyén, jellem, személyiség emelkedő sorba illesztve, a legteljesebb emberi milyenség megjelölésére. Magunk azonban a lélektan nem értékelő, hanem csak valóságkutató álláspontjára helyezkedve, tényként fogadjuk el, hogy mindenkinek van személyisége, gyermeknek, felnőttnek, hitvány és derék embernek egyaránt. Egyszerűen az egyén teljes lelki életének egysége. A lélektan szempontjából ugyancsak a lelki életnek egyes köreit egyszerűen megjelölő és nem egyben értékelő fogalmak a temperamentum és a jellem. A személyiség fogalmába beletartozik mindkét fogalom s rajtuk kívül az egyén többi lelki minemisége, amint Boda István mondja: a személyiség fogalma a legtagabb és legátfogóbb pszichés

egység és szerkezet.⁶ A személyiség tapasztalhatóan jegyekben nyilatkozik meg. Érdekes volna nyelvünknek azokat a szavait összeírni, amelyek személyiség-jegyekre vonatkoznak. Így: alázatos, kétszínű, heves, ábrándozó, közlékeny, kedélyes, energiátlan és így tovább száz esetleg több ezerig. A németeknél F. Baumgarten próbált lehetően sokat összeszedni és csoportosítani őket. Az emberismeretet elősegítő személyiségkutatás azonban nem elégszik meg egy személyiség lehetőleg összes jegyeinek felsorolásával, hanem a teljesség mellett a jegyek osztályozására és elemzésére, lehetőleg végsőkre való visszavezetésére törekszik. Ezeket a szempontokat figyelembe véve készítette Boda személyiségtáblázatát, mely az eddigi személyiségkutatás egyik leglényegesebb eredménye.

A személyiségkutatás szempontjából egyetlen jegy sem közömbös, azonban önmagában még nem jellemző (éppen a tipológiáról mondtak alapján), hanem végső alapokra visszavezetve, gondos elemzéssel válik csak az illető egyén megismerése szempontjából lényegessé. A mai lélektannak éppen ez az ága bizonyítja legszemből, hogy itt nem filozófiai teóriáról van szó (mint ahogy például Herbart lélektana az volt), hanem a valóságos ember megismerését vallja feladatának. A klasszikus lélektant valóban illetheti Rickert vádja, hogy az emberismerethez nem vezet közelebb s ha a teoretikus lélektanban jártas ember mégis jó emberismerő, akkor az lélektani tudásának ellenére van így.⁷ Nem állhat fenn az a vád a mai lélektannal szemben általában (bár itt is sok kutatási ág elmarasztható ebből a szempontból) s különösen nem a személyiségkutatással szemben, mely a klasszikus lélektantól éppen életközelségével és valóságfízelével különbözik.

Összekapcsolva a tipológia és a személyiségkutatás problémáit, egy ember vagy embercsoport megismerése a következőket jelenti: Törekedni kell lehetőleg az összes temperamentumbéli, jellembéli s végül az összes személyiségjegyeknek az ismeretére s ezeknek minél tökéletesebb elemzésére, illetve alapvetőbb s egyben egyszerűbb és formaibb alapokra való visszavezetésére. Bevezetésünkben mondtuk alapján körülbelül ez felel meg a lélektani megismerésnek s hátra van még egy valamely általánosabb szabályszerűségnek való alárendelés, a logikai elhelyezés. Ez akkor történik meg, ha sikerül az illető egyént vagy csoportot egy típusrendszerben elhelyezni. Ez megtörténhetik a végsőknek minősült alapszerkezet valamely vonásának alapján. Az élet sokszínűsége folytán különböző típusrendszerek jöhetnek számításba s a választás az esetleges gyakorlati cél szerint dőlhet el. Elméleti szempontból ezzel a végső aktussal a megismerés problémája véget ér. Hangsúlyozandó, hogy a megismerésnél a típusbasorolás végső aktus, melyet gondos személyiség-

⁶ Boda István: A személyiség végső biopszichés jegyei. Magyar Pszichológiai Szemle, VII. 3—4.

⁷ Lásd: H. Rickert: Kulturtudomány és természettudomány. VIII. fejezet.

kutatás előzött meg. (Más eset az, mikor pl. valamely típusrendszer kedvéért csak a már megállapított s az osztályozás alapját tévő jegyeket vizsgáljuk meg, mert ebben az esetben nem beszélhetünk megismerésről, pusztán mechanikus rendszerezésről.) Éppen ez a gondolat visz át gyakorlati célunkhoz, a paraszttismeret kérdéséhez, melynek érdekében itt a tudományos segédeszközöket vázoljuk, azokat is csak problémafelvetésükben.

PARASZTTISMERET

Mikor a köztudat a magyar parasztról képet, helyesebben az egymásnak ellentmondó képek tömegét alkotja meg magának s ezt a képet egyes tulajdonságokkal, mint: józan vagy duhaj, földhözragadt, vendégszerető és más jelzőkkel jellemzi, akkor tulajdonképpen az emberi elme alapdeterminációjának engedelmessé: tipizál. Ez a tipizálás azonban legtöbbször magánviseli a hibás típusalkotások minden jegyét. A logikai követelményektől (kimerítő jelleg, azonos osztásalap) eltekintve, legsúlyosabb hiba a felületesség.⁸ A köztudat ilyenkor olyan tulajdonságok alapján alkot típusokat, amelyek maguk is összetettek, igen különböző lelki alapokból származóak.

Kétségtelen, hogy a parasztegyének közt vannak hasonlóságok, kérdés azonban, hogy ezen tulajdonságok alkalmasak-e arra, hogy egy lényegkereső típusrendszernek alapul szolgáljanak s amely szerint a parasztok egy és éppen csak őket magábafooglaló típusba tartoznának. Ha a már kész típusrendszerek valamelyikével (pl. a relative legkifogástalanabb Jung- vagy Jaensch-féle rendszerekkel) próbálkozunk, akkor nem jutunk kielégítő eredményre. Ha a parasztság komplex szemléletére, diffúz lelki funkcióira gondolunk, úgy látszik, mintha a parasztságot indokoltan az integrált típusba sorolhatnánk. Kérdés azonban, hogy az ezt indokoló és valóban bizonyítható egységesség a parasztnál nem csak egyszerűen a globálitásnak, mint fejlődési foknak következménye. Ezt a kétséget igazolni látszik A parasztság szemléletének alakulása című tanulmányunknak eredménye, amely szerint ma a parasztság csaknem minden életmegnyilvánulási területén a differenciálódás, szeparálódás jelensége mutatkozik. De ha mégis sikerülne is az egy típusba való sorolás, akkor sem jelentené ez az eredmény a teljes probléma megoldását. A paraszttismeret problémáját kétségkívül nem, mert ez csak a parasztságnak egy eleve adott rendszerbe való mechanikus belesorolását jelentené, de nem volna meg a kívánt valóságige. De még a szorosán vett paraszttipológia kérdését sem oldaná meg, mert ha elérhető volna is az, hogy a parasztság egy típusba sorolható (ami pl. a Jung-féle típusok egyikénél sem látszik valószí-

⁸ E kérdés bővebb kifejtését lásd: Tomori Viola: A parasztság szemléletének alakulása, Szeged, 1935.

nűnek), még akkor sem teljesülne az a követelmény, hogy a parasztságot — mondjuk — a városi emberekkel szemben, egy csak őket tartalmazó típusba soroltuk. Tekintve, hogy éppen a paraszttípus milyensége a kérdés, egy már eleve adott típusrendszer nem vezethet eredményre, mert hiszen pontosan annak az alárendelő, általánosabb fogalomnak a tisztázása hiányzik, amit éppen paraszttípusnak nevezünk.

A megismerést tehát az ellenkező oldalon kell kezdenünk, mégpedig a parasztszemélyiség vizsgálatánál. Első lépés a parasztságot a maga összes megnyilatkozó tulajdonságaival megismerni. Ebben a gyűjtő jellegű munkában nem szabad kihagyni semmit, még a látszólag leglényegtelenebb és legfelszínesebb jelenségeket sem, mert ha ezek a tartalmi tulajdonságok önmagukban végső értelemben nem is jellemzőek, az elemzés útján nyert végső gyökerek is üressé válnak ezek nélkül. A kettő együtt adja az igaz ismeretet. Az első lépés gyűjtőjellegű munkájában főként a szociográfia és az etnográfia szolgálnak pótolhatatlan segítséggel, de ezek mellett egy megfelelően kidolgozott s mintegy a parasztok szájaízühéhez igazodó személyiségkutató ív is komoly segítség lehet. Ebben a munkában segítségükre jöhet egyrészt a lélektan, személyiségkutatási ágában elért eredményeivel, másrészt éppen a paraszttokra való alkalmazhatóság szempontjából lényegesnek látszik azoknak a szavaknak minél teljesebb és pontosabb összeírása, amelyek az ő körükben lelki állapotra, viselkedésmódra, temperamentumra, jellemre, értelmi képességekre, beállítódásokra, stb. vonatkoznak. Egyszóval a parasztok szótárának személyiségjegyekre vonatkozó szavai. (E sorok írója igen szívesen venné, ha egyesek bárha alkalmi érdeklődés részleteredményeivel is, a közös munkában résztvennének azzal, hogy ily szavak jegyzékét beküldenék nekünk.) Az így összegyűjtött adatokat osztályozni kell s a tapasztalt tulajdonságokat minél alapvetőbb vonásokra, szerkezeti sajátosságokra vezetni vissza. Így végül lehetőleg csekélyszámú, lényeges, de egyben formai jegyhez érkező, magától adódhatnak olyan megfigyelések, melyeknek egyike vagy másika egy típusrendszer motívumául szolgálhat. Az itt vázolt szkéma merevségének enyhítésére a következő megjegyzéseket tesszük.

A személyiségkutatásnak természetesen nem lehet feladata az összes élő parasztindividuumok összes személyiségjegyeinek szálankénti összeírása. Bár az egyes esetek részletes kivizsgálása nagyban elősegíti a probléma megoldását és teljesen nem mellőzhető, mégis kétségtelen, hogy az önként adódó hasonlóságokat és törvényszerűségeket figyelmenkívül hagyni nemcsak lehetetlen, hanem oktalanság is lenne. Egyes vidékek, egyes csoportok, egyes foglalkozások egyénei (pl. halászok, csikósok, kondások, stb.) sok tekintetben hasonló viselkedésmódot tanúsítanak, beállítódásban (azonos értékek felé fordulás), temperamentumban, jellemben egyaránt. Ezek a kétségtelenül létező hasonlóságok látszólag ellentmondanak azon fenti

megállapításunknak, mely szerint nem kezdhetjük a parasztismere-
tet tipizálással. Ez az ellentmondás azonban látszólagossá válik, ha
meggondoljuk, hogy az itt érintett megegyezések nagyrészt tartal-
miak (mint ugyanazon érték felé fordulás, fantáziaképek megegye-
zése) vagy pedig esetleg csak fejlődésjellegzetességek (globális szem-
lélet), amelyek tehát vagy csak felszínesen, vagy pedig nem mara-
dandóan jellemzőek. Ez azonban nem jelenti azt, hogy maradandó
strutúrális jegy nem is létezik s még kevésbbé jelenti azt, hogy az
eddigi parasztkutatások ne jártak volna már eddig is bizonyos ered-
ménnyel. A parasztismeret terén máris rendelkezünk olyan jegyek-
kel, amelyek a megismerést elősegítik, amelyek azonban még nem
eléggé formaiak és maradandók ahhoz, hogy egy típusrendszer moti-
vumául szolgáljanak. Hacsak a típusalkotás tudományos exaktsá-
gát illetően nem teszünk engedményeket. Hogy ily tudományos igé-
nyeket is kielégítő motivumhoz eljuthatunk-e, az ott dől el, hogy
vajjon az eddig felfedett s az ezután keresendő tartalmi hasonlósá-
gok mélyén van-e, vagy vannak-e olyan struktúrális jegyek, ame-
lyek egyúttal a mai változásban is állandónak, maradandónak bi-
zonyulnak. Nincs most alkalmunk a lelki tartalom és alapszerke-
ze: egymáshoz való viszonyát részletezni, ezek kölcsönhatása azon-
ban kétségtelen. Nemesak a formai szerkezetnek van a lelki tartal-
lom létrejöhetségét illetően bizonyos szelektáló hatása, jóllehet ennek
az alapján már a hasonló lelki tartalmak létrejötte is bizonyos mér-
tékben, a hasonló funkcionális alapszerkezet jelenlétét bizonyítja.
Ezen érv bizonyíték erejét azonban csökkenti a parasztmilieu viszony-
lag nagyfokú objektív kötöttsége, mely önmagában is gátat szab az
egyéni szelektálásnak. A kölcsönhatás azonban azt is jelenti, hogy
a külvilág objektív kötöttsége a parasztindividuumok lelki alap-
szerkezetét — lényegileg konstitúcióját — is formálja s a lélektan
mai állása szerint legalább is valószínű a változott konstitúció örö-
költetése.

Megvan tehát a remény arra, hogy valóban immanens lelki tu-
lajdonságokat találjunk s a mód is adva van, mihelyt az itt felve-
tett elméleti, előkészítő és gyakorlati tennivalók megvalósulnak. Vé-
gezettel még csak azt jegyezzük meg, hogy ez a látszólagos út a ti-
pusalkotás felé, nem jelenti minden ilyenirányú kutatásunknak a
típusalkotás végső céljának szolgálata alá rendelését, hiszen az el-
érendő típusfogalom csak emberi elménk említett alapdetermináció-
jának megfelelő irányító célt jelent, amelynek elérésével azonban
teljesen egyenrangú a közben kifejlő, reális parasztismeret.

Tomori Viola

A magyar építészet történetének módszertanához

A magyarság vagy kilencszáz éve folytat építőmunkát ebben a hazában, de építészetének történetét mai napig sem írta meg senki. Ha ennek okát kutatjuk, kétféle választ szoktunk kapni: az egyik szerint a magyar építészet fejlődésének történetét ma még nem lehet megírni, minthogy a részletkutatások még olyannyira kezdetleges fokon vannak, hogy az összefoglaló mű megírásához hiányzanak a nélkülözhetetlen, részletkutatásból eredő adatok. A másik vélemény szerint Magyarország keserves sorsa építészeti emlékeinek legnagyobb részét elpusztította: a tatárok és törökök feldúlták középkori építőművészetünket, s ami megmaradt, a felszabadító háborúk hadainak, a kuruczabadságharcnak lett áldozata — a XVIII. század s a XIX. század első felének építészetét pedig nagyrésztben a kiegyezés utáni kor lázas, kíméletlen építkezései pusztították el... , tehát arról, ami nincs, ami elmúlt, nem igen lehet szabatos művészettörténetet írni.

Az első álláspont bizonyos szempontból nézve talán elfogadható — bár úgy tetszik, hogy ez is csak attól függ, hogy mit várunk e történettől? Ha klasszikus adathalmazokra, stíluskritikákra felépült művészettörténeti könyvet akarunk — mely mesterek megállapításában, stílus-összfüggések kiderítésében leli kielégülését, akkor valóban korai és merész vállalkozás volna annak megírása. A második álláspont is sokféle szempontnál fogva érthető: ha a megmaradt emlékekre szorítkozunk, ha magasabb becsületesség kedvéért a XIX. század túlzott önbizalmából fakadt restaurációinak áldozatává esett emlékeinket legalább is az illusztratív anyagból kizárjuk, — s csak olyan anyagot szerepeltetünk, amilyenél boldogabb nyugati országok építőművészettörténeti könyvei büszkélkedhetnek — akkor valóban sovány kötetkét kompilálhatunk csak.

A magam részéről *a magyar építésztörténetet másként látom, nevezetesen azt, amelyet ma meg kell írni.* Mindenekelőtt őszintén ki kell mondanom azt a véleményemet, hogy a világ építésztörténeti könyveit, a klasszikus nagy munkáktól kezdve a kisebb részletfejezeteket tárgyalókig, parányi kivétellel, elavult módszerűnek tartom. Ezek a történelmi művek ugyanis úgyszólván kizárólag csak a nagy monumentális építészettel foglalkoznak, a szakrális építkezésekkel, a királyok és nagy urak palotáival, a városi közösség reprezentatív épületeivel, egyszóval az ú. n. műemlékekkel — s a legritkább esetben fordítanak néhány oldalt a profán építészetre, esetleg

a várakra, a városi polgárság díszesebb, kőből rakott lakóházaira — de soha nem törődnek a szélesebb népi rétegek, a falusi paraszti rétegeknek építészetével.¹

Ennek a jelenségnek oka úgy tetszik, egyfelől a fennmaradt emlékek kis száma, az oklevélszerű adatoknak hiánya, — de főként a klasszikus művészettörténetnek bizonyos irtózása a kollektívebb szellemű, kollektívebb eredetű művészettel szemben. A klasszikus művészettörténet elméleti alapjaihoz tartozik ugyanis az alkotó egyéniség iránti egyoldalú érdeklődés, — az egyéni művésznek az egyéni formakeresésnek hiányát pedig kizárási oknak tekinti. — Ezért ebből a történetírásból rendszeresen kikapcsolták a népművészetet. Ez állásfoglalásnak van azonban egy további, — szerintem végzetes — következménye, tudnillik az, hogy a művészetszemléletből kirekeszti a művészetnek, ennek az alapvető emberi tevékenységnek szociális vonatkozásait is. Nem egy elismert művészettörténeti munka elolvasása után az az érzésünk, hogy a különben kitünő, igen nagy tudású szerző számára a művészeti alkotások néhány amatőr, a késői kor jól előkészített túristája számára, sőt talán csak szakmabeli művészettörténész számára fogantattak. Csak igen ritkán kapjuk meg a művészeti alkotások kultúrális hátterének, szociális rugóinak képét — pedig úgy tetszik, hogy enélkül a műalkotást formailag talán meg lehet érteni, de annak mélyebb rugóit aligha fogjuk átlátni. A módszernek ezt a sajátosságát avval szokás védeni, hogy mindez a kultúrtörténetírásba tartozik, s a művészettörténetet attól szabatosan el kell határolni. Ugyanez oknál fogva állítólag nem szabad a művészeti alkotás társadalmi háttereit, gazdasági okozóit a vizsgálatokba és az előadásba belevonni.

Meg lehet, hogy a tudományok szabatos rendszertana szempontjából véve mindez igaz és helyes. A tudományok öncélúságával ez meg lehet, hogy egyezik — de kérdem, vajjon a *művészettörténet* — az emberi élet legszebb virágainak tudománya — *lehet-e öncélú?* Nem az-e a legfőbb feladata, hogy a távoli, a kívülálló ember számára sokszor megközelíthetetlen művészeti alkotásokat annak közepébe hozza? S így nézve, meggyőződésem szerint, *téves az a művészettudomány, amely előadásából kizárja a műremeket létrehozó szellemi klimának feltárását, s amely az ember térbeli alkotásainak jelentős területeire nem száll ki*, mert ott az egyéni alkotó ismeretlen, adatszerűleg ki nem mutatható, a művek mesterekre be nem oszthatók.

Csodálattal kell adózni a művészettörténet rövid 150 év alatt felépített hatalmas katedrálisának, kifinomodott módszereinek. Elképzelhetetlen az, hogy ez a részletkutató munka megálljon, s a még beláthatatlan felderítetlen területeket át ne kutassa s így a már

¹ Clasen: Die Gotische Baukunst című 1930-ban megjelent művében 240 oldalból 35 oldalt szentel a profán építészet egész területének!

elkészült részeket tovább ne építse — de másfelől *szükség van a művészettudománynak szellemi tudománnyá fejlesztésére*, éppen a klasszikus műtörténeti munka adatainak felhasználásával, összeépítvén azokat a vallástörténelem, filozófia — mint a szociális és gazdaságtörténeti kutatások, — a pszichológiának eredményeivel, s kibővítvén a névtelenek alkotásainak területével.

Mindennek szükségét különösen erősen érezni az építésztörténet viszonylatában. Az a nagy, műemlékszerű építészet, amely az eddigi kézikönyvekben szerepelt — s az építészeti oktatás alapját képezi! — belsőleg mind kevesebbeket érdekel. Ha lemegyünk Itáliába, csodálattal hódolunk az olasz építészet legnagyobb alkotásainak. Szinte emberfeletti tökéletességük előtt szótlannul állunk — de van, ami ezeknél jobban megfogja szívünket: amikor autóval, vagy autóbusszal toscán és az umbriai falvakon, apró hegygerinci településeken haladunk keresztül, a nápolyi öböl napsugaras szigeteit, partjait Ischiát, Caprit, Positanót, Maiorit, Amalfit járjuk, akkor ezek igénytelen, nagyobb, tudatos művészi szándék nélkül épült fehérítő házáinak szépsége, formavilága jobban megkapja a szívünket, emberibb hatást gyakorol reánk... Ezeket a paraszti építményeket a maguk világához, építészeti célkitűzéseikhez közelebb állóknak érezzük. Talán már azért is, mert hamarosan reájövünk arra, hogy ezek építőit — névtelen kis mestereket! — a magunkéhoz hasonló ideálok fűtötték. Ezért minket, maiakat barbároknak nevezni nem szabad, egyszerűen azért nem mert az európai humanizmus hőlesőjének, a mediterrán medencének építésze a leglisztábban emberi — *amint mélységesen emberi, tisztán emberi minden népi építkezés, amely az életből fogant és a környező természetnyújtotta anyagokkal tudott élni*. S ezen túlmenőleg a mai embert, a nyílt szemű embert, a közép-kori városi polgári építésze is érdeklí és megragadja, meglepetve látja azt az ugyan más felfogásból, más biológiai ismeretekből eredt józanságot, amellyel ez az architektúra büszkélkedhetik. Érdekel a városi lakásépítésnek formái, gazdasági, speciális fejlődése, mert megmagyarázza a magunk városi környezetének sok furcsa, sajnálatos jelenségét s ez a felvilágosodás erőt ad az e károk elleni kemény küzdelemhez, megértet sok mindent, amit e tudás nélkül érintetlenül szentnek, tabunak tartunk, ami adott viszonyoknak volt csak a következménye.

Ez az új beállítódásunk, újszerű érdeklődési irányunk elmellőzhetetlenné teszi az *építésztörténet szellemének, keretének revízióját és kibővítését*. De mindez megadja a még meg nem írt magyar építésztörténet célkitűzéseit és módszereit, tárgyalandó anyagának határait is.

A majdan megírandó magyar építésztörténetnek mindenesetre fel kell ölelnie a nagy, műemlékszerű, királyok, főpapok és főurak, gazdag városi polgárok — mint a széles népi rétegek, parasztok és városi emberek építészetének fejlődés történetét, ki kell derítenie egyfelől azok alaprajzi és felépítésbeli sajátosságainak viszonyát az

adott körülményekhez, s mindenekfelett *fel kell derítenie a szélesebb értelemben vett építészetnek szellemi tartalmait, indítékait, célkitűzéseit, mondanivalóit.*

Minderre a magyar építészet megismerésében *sokkalta nagyobb szükség van*, mint bármely más nemzet építészete esetében. Ugyanis egészen kétségtelen az, hogy a magyar építészet nagy — klasszikus művészettörténetírás mezőnyébe tartozó — alkotásai egészen a tizenkilencedik század közepéig legalább is nagyon erős külföldi, nyugateurópai hatások alatt állott, számos esetben módfelett érdekesen variálta a példátadó nyugati emlékeket, pl. a kassai dóm esetében. De a nemzeti tartalmakat ez az építészet csak másodlagosan szólahtathatta meg, bár az így keletkezett építészetnek összhatása — egy magyar városkép! — semmiképen sem cserélhető fel az egyes épületeket ihlető országbeli városképpel. Különböző nemzetfejlődési okoknál fogva, melyeket e tanulmány keretén belül előadnom nem lehet, a nemzeti szellem ebben az építészetben ritkán és csak későn, — *az egyes periódusok végén* — szólahtott meg, mert ez az építészet alapvető lényegében, nyugati mivoltában idegen volt népi alkotóerőnkől, csak nehezen lett azok nyelvév. Viszont az igazi népi építészetben, annak sok ma is élő vonatkozásaiban igazán ősi nyelvvel szólahtott, a maga messzi, távoli idegen eredetének elemeit adhatta elő, önthette építészeti formákba. Már akkor, amikor népi építészetünk legkézenfekvőbb sajátosságait vizsgáljuk, a házformát, annak az életből fakadt eredeti sajátosságait figyeljük, észre kell vennünk, hogy mással van dolgunk, mint pl. Soprontól nyugatra! Hasonló módon érdekes eredményre jutunk, amikor arra fordítjuk figyelmünket, hogy a magyar népi építészet az idegenből átvett benyomásokot, hatásokat miként dolgozta fel, miképen tette sajátjává, miképen adott az átvetteknek egészen új értelmet — mint pl. az erdélyi templomok ötágú tornyainak esetében, a boltíves tornác ezernyi változtatásban, s így tovább. — A magyar építészettörténet tehát, felfogásom szerint, ma általában *nélkülözhetetlen megszálesítés révén* nemcsak színesebb, gazdagabb, érdekesebb lesz, hanem csak így *válhat a magyarság igazi építészettörténetév.*

Azonban egy így megírandó magyar építészettörténetnek a hungarológia egész területére figyelemmel kell lennie, mind térben, mind időben. Nem lehet csak emléktörténelem, időpont és mester megállapítás, nem lehet a paraszti építkezés terén típus-történelem. Élnie kell az összes rendelkezésre álló adatokkal s ezekből kell kimutatni az emlékek és típusok fejlődés történetét s minden fázisban meg kell kísérelnie azoknak a mozgató erőknek kiderítését, amelyek az emléket, a típust létrehozták. Kiméletlenül reá kell mutatnia mind a külső hatásokra, mind az alkotásoknak sok esetben szomorú szegényességére — de ki kell derítenie az átvetteknek, a megvalósítás hiányainak okait, szellemi vagy gazdasági okait. És épp ezekből olvashatni ki a legérdekesebb, legsokatmondóbb következtetéseket, olyan szellemi jelenségek fognak így nyilvánvalóvá válni, amelyek

ezideig távolról sem domborodnak úgy elének, mintahogy kellene. Ilyetén eljárás mellett az építészettörténet — úgy, amint az szükséges és lehetséges — nemzeti szellemünknek, előre haladásunknak eddig meg nem közelített tükrét fogja nyujthatni.

A feladat távolról sem lesz egyszerű. A művészettörténet, tárgyi néprajz, a nemzeti történet, szellemtörténet, társadalomrajz, sőt nem egy vonatkozásban a jogtörténet legkülönbözőbb adataira kell majd támaszkodni az így értelmezett építészettörténet megírásánál. Egészen sajátos módszerekhez kell majd fordulni akkor, amikor pl. a honfoglaló magyarság lakásmódszerét, az első hazai megtelepedések képét kell megrajzolni: itt az etnográfiai és nyelvészeti kutatások tehetnek igen nagy szolgálatot. Az első Árpádok telepedési viszonyai — néhány nagyszabású műemlék kiásott nyomain túl — oklevelekből, krónikákból, hazaiakból és külföldiekből fognak kitűnni. A török idők utáni példátlan méretű újjáépítésnek módszereire egyrészt a mai népi építészetből, elszórt feljegyzésekből, — egészen meglepőekből! — sőt hadtörténeti adatokból vonhatunk majd elcsodálkoztató következtetéseket. A XIX. század városi építészetéről néhány tervtár adhat felvilágosítást, s magyarázhat meg ma kifogásolt viszonyokat. S így tovább.

Mindebből kitűnik, hogy ez a majdan megírandó magyar építészet-történet nem lehet klasszikus értelemben vett építőművészet-történet, hanem az építő magyarság lelki történetévé kell, hogy váljék: a kutatások célja nem lehet mesterek egymásutánjának leírása, hanem azt a szellemet kell keresnie, amely a magyar építőmunka egészében egy évezreden át lüktetett, abban megnyilatkozott. De innen nézve, egyszerre kiderül az is, hogy egy így megírandó építészettörténethez sokkal több adattal rendelkezünk mintsem gondolnók — mint az is, hogy a magyar építészettörténet anyaga inkább túláradóan gazdagnak, mintsem soványnak és szegénynek nevezhető.

Befejezésül még reá kívánok mutatni egy nehézségre, amellyel a magyar építészettörténet jövődöbeli megírójának számolnia kell. A mult századi történetírásunk egészén, mondhatnók az egész történet szemléletünkön végigvonul egy sajátos romantika, a nemzeti gondolatnak politikai romantikája, amely a nemzeti ujjáébredésből fakadt s annak nagy célkitűzéseit szolgálta. A magát az idegen hatalomtól függetleníteni kívánó magyarság a nagy multból merített erőt és ezért természetszerűleg a multat minél dicsőségesebbnek vágyta. Ezért ekkor a történetírás egyik nagy feladata volt ezt a hitet történelmi tényekkel táplálni. De ebben a derék, tiszteletreméltó igyekezetében nem egyszer túllőtt a célon, egyrészt a tényeknek kevésbé alapos ismeretében, másrészt a hiányzó adatokat romantikus álmokkal, légvárakkal pótolgatva. Amennyire helyénvaló és indokolt volt ez a történet szemlélet és írásmód akkoriban, úgyannyira helytelen volna az ma. Ma a magyar tudománynak legfőbb feladata a történelemhamisításokra alapozott ellenséges tudo-

mánnyal szemben megtámadhatatlan állításokkal fellépni és épp ezzel bizonyítani európai értelmű szellemi fölényünket. Az építészettörténet terén a múlt század utolsó negyedétől kezdve ez a hamis romantika a „magyar őshaza építészetének emlékeit“ vitte be a köztudatba és az Európától átvett s bizonyos értelemben magyarrá tett építészetten túl bizonyos „hatalmas keleti építészet emlékeit“ kereste, sőt felfedezhetni vélte. Ezek a romantikus álmok meglepő módon gyökeret vertek a legszélesebb rétegekben — és itt fog a magyar építészet történetének tárgyilagos előadása ellentételekbe ütközni, amelyeket az előadott módszerű, szélesen megalapozott tárgyalásban nyújthatóknak gazdagságával kell leszerelni. A felfogásom jegyében fogant építészettörténet a magyar építési tudásnak olyan sok, eddig teljesen ismeretlen adatát nyújthatja, hogy az igazságnak gyakran fájdalmasan őszinte kimondása semmiképen sem tűnhet olyan színben, mintha az igazság keresése bármi módon is a nemzetnek értékállományát kívánná csorbítani — ellenkezőleg egy így megírt építészettörténet a nemzeti öntudatból eddig hiányzó értékeknek nagy gazdagságát tárhatja az olvasó elé.

dr. ing. Bierbauer Virgil

Gombocz Zoltán emlékének

I. Az íróasztal *Cincinnatusa*

Lucius Minucius és Cajus Nautius konzulsága alatt történt, hogy az aequusok egy éjszaka rácsaptak Minucius táborára és körülvették azt. Az ellenség gyűrűjéből hat lovasnak sikerült kitörnie, kik megvitték a hírt a halálra rémült Rómának. A szokástörvény alapján megállapodtak abban, hogy diktátort választanak. És szenátus és nép közös akarattal diktátorra választotta Lucius Quinctius Cincinnatus. Cincinnatus négy iugum földceskékét szántogatta, mikor a követek rátaláltak. — „Csak nincsen baj Rómával?” — vetette föl fejét az eke mellől. És izzadan, portól lepetten elindult a város felé, ahol diktátorként üdvözölték.

Az eke mellől győzni elhívott, és elhivatott Cincinnatus, aki diadalmenete után visszatér az eke szarvához, több történelmi személynél, több példaadó egyéniségnél: szellemi típus. Cincinnatusnak lenni annyi, mint férfiúnak lenni. Mik hát a jegyei a cininantusi férfiúságának, mik az örök érvényű vonások a cincinnatusi arcon? Szedjük őket össze, úgy, ahogy víziójukat felvillanni láttuk egy örökre letűnt, szeretett arcon, a Gombocz Zoltánén.

Cincinnati nem reprezentál. Nem reprezentál, mert több annál, amit reprezentálhatna. Reprezentálni: kiragyogni a sok közül. Hogy lehetne egy, ha legragyogóbb is, a sok közül, az, akinek ujjahegyén táncol Róma sorsa? Cincinnatus nem is lakik Rómában: a Tiberisen túl szántja földceskékjét. És nem ragyog. Nem az a legfontosabb a cincinnatusi példaságban. hogy jött, látott és győzött: az Caesar volna. A fontos az, hogy a veszély pillanatában az egész város, szenátus és nép egyaránt feléje fordult. A férfiú felé, ki a városon kívül, nyugodtan és közömbösen tartja az eke szarvát. Fejét fölemeli: „*Satisne saluae omnes res sunt?*” — és elindul, amerre a kötelesség végzetes ereje hívja.

Gombocz Zoltán kapcsolata a magyar szellemi élettel cincinnatusi kapcsolat volt. Nem volt aktuális nagyság. Időtől függetlenül, határokon kívül élt: íróasztalának *Cincinnatusa*. A gép dübörgött: csillogó és csattogó szikrák ütöttek át egyik pólustól a másikig. Gombocz nem volt szikra: a szikrákat kipatantó elektromos potencia volt. Irodalmi asztaltársaságok vitáin nem sok szó esett róla. És Róma sorsa ujjai hegyén táncolt.

Az a kapocs, amely Cincinnatus Rómához fűzi: nem a szeretet, vagy legalább is nem elsősorban az. A szeretet fölött ott leselkedik a végzet árnyéka. Végzetes szükségszerűség. szétszakíthatatlan összeforrottság, sötét metafizikus ölelkezés. A szereteten túl: a férfiúi kötelesség kapcsolata... Kegyeletteljes nekrológok Gombocz Zoltánt, mint jó atyát búcsúztatták el, aki, zsebpénzzel támogatta hallgatóit és könnyes szemekkel kísérte el az ajtóig a szerencsétlent, akit kénytelen volt megbuktatni. — Micsoda vizenyős romantika! A négyiugumos Cincinnatus a cirkusz-szagú Terentilius Arsa-törvény kíméletlen visz-

szavetője volt és kezében az eke szarvával Brutus Rómájának őrizte nagyszerű hagyományait. Nagyszerű hagyományok őrzője volt Gombocz Zoltán is. Senki kéméletlenebb gúnnyal nem gyötörte a tanári diploma félrepuskás kocavadászait és íróasztala mellett senki remegőbb gonddal nem őrizte, lelkében nemcsak a szeretet, de a szükségszerűség, a kötelesség gravitációjával nem gondozta a legfőbbet: a minőséget.

Igy alakult ki Gombocz jegyében, de tőle függetlenül a magyar fiatalság szellemi elitje. A városon kívül lakó Cincinnatus városi szenátusa. Ennek számára tartogatta a Gombocz-órák pompás, friss agytornáját, a Gombocz-vizsgák, kollokviumok gyönyörűsége szellemi villanymasszázsát. Bő, jófogású kezének férfias, meleg szorítását, melyben oly kellemes és oly kitüntető volt részesülni. Nagy, barna szemének átható nézését, melyben oly sokszor csillogott egy fölényes szellem incselkedése. Hangjának jellegzetes, lefojtott suttozását, mellyel bizalmasai előtt oly sokszor ejtett kesernyés, keményen gúnyos megjegyzést Róma ácsorgó söpredékéről. Rejtélyes módon szétporladó jövedelmeit, melyekből a hónap utolsó hetére soha nem maradt semmi.

Ha a férfiúság kötelessége a cincinnatusi győzelem: joga, jutalma és gyönyörűsége a cincinnatusi magány. A Tiberisen túli föld, az eke magánya, az fróasztal magánya. A munkás magány, a szabad magány, a szeszélyes és játékos magány. Gombocz szerette a fizikai munkát. Izmos, zömök teste megkívánta a sportot, ügyes, fürgé keze a mozgást. Fürt és faragott, kényelmes negligésében maga főzte ebédjét. A szabadság szeszélye kapatta rá a végzetes cigarettára is az ötven felé közeledő embert, ezt az igazi férfiút, tehát örök gyermeket. Dohányzott is, olyan ügybuzgalommal — a szenvedély nem megfelelő szó ide, — hogy napi ötven-hatvan cigarettát is elfogyasztott. Az első szívattak után, már elkésztetten, egy napról a másikra, abba hagyta ezt a szórakozását. Cigaretta helyett cukorkát tartott a zsebében, ezzel kínálta, szemében bocsánatkérő mosollyal, azokat, kik közel álltak hozzá. Vigyázott magára: termete eltérélyesedett, elzsírosodott. Arca megdöbbenően sárga volt. És a szenátusban ijedt, fojtott hangok suttoztak.

És most Cincinnatusa nélkül maradt a magyar szellemi élet Rómája. Az éjszakai sötétben aequusok ütöttek táborunkra. Mi pedig itt állunk, halálos rémületben egymásra meredve, vad tanácstalanságban, reszketvén a reménytelen éjszakában.

II. A virtuális univerzitás

Legyen szabad egy divatos kifejezéssel élnünk. A virtuális Magyarország követelménye, a virtuális Középeurópa ködképe a virtuális falu, város szkémát mellé hadd függesszünk még egy ábrándot: a virtuális univerzitását, a tudományok egyetemességének a testületét. Azét, az egységes organizációét, amely az egész magyar szellemi életet magába foglalná, amelynek feladata volna a virtuális magyarság képét, mint a reális magyar művet Európának továbbítani. A hungariológiai tudományok organizmusát. Azét az alakuló világét, melynek alapja, — most érezzük tehetetlen fájdalommal, — Gombocz Zoltán volt.

Mit választott ki magának Gombocz Zoltán a fordulását élő nyelvészetnek iránya közül? — Pozitivistá volt! — mondja fitymáló vállvonogatással a

németszabású litterátorrá kámpicsorodott félköltő, aki szereti szorgos pozitivistá hangyászásait dilthei szósszal nyakonönteni és ezzel a magyar tudományosság fordulópontjának képzelni magát. — Idealista volt! — mondja iszonyodón az áhitatoslelkű összehasonlító nyelvész, aki a hangtörténeti illabiális a.-ja után mindmáig nem volt képes kimondani a szellemi megismerés b.-jét. — Eklektikus volt! — mondja fölényel az eredeti, — különc volt! — mondja a hagyományhű. Aki a koncertől szeretetteljes dilettáns lélekkel távoltartja magát, csak ezt mondhatja: ember volt!

Nézzünk szeme közé az első vádnak: a pozitívizmusénak. A nyelvészeti pozitívizmus próbaköve, köztudomásúlag: a hangtan. A nyelvtörténet dogmatikus szentségei a hangtörvények ritusát imáandók. Nézzük, hogy áll szembe Gombocz a hangtannal. — „Kérdés, vajjon a hangtan beletartozik-e a nyelvtudomány diszciplinájában? Minthogy a nyelv a tudatban élő jelrendszer amelynek funkciója van, a felelet az: amennyiben a hangnak van funkciója, a hangtan a nyelvtudomány körébe tartozik.“ — Ahány állítás, annyi halálos vétek a nyelvészei pozitívizmus istenségei ellen. — „Kérdés, vajjon a hangtan beletartozik-e...?“ — Hát szabad ilyen kérdést egyáltalán felvetni? Mi tartozik bele, ha nem a hangtan? Még súlyosabb a második mondat. A nyelv, mint a tudatban élő jelrendszer! Mint virtuálisan élő konvenciórendszer, amely egy kollektív tudat, egy szellemi közösség létét föltételezi! Ennél már csak az a nagyobb szörnyűség, hogy a hangtan csak annyiban tartozik a nyelvtudomány körébe, amennyiben a hangnak funkciója van. Hova tűnnek ilyenformán egy félszázad hangtörténeti kitélgései, a palatogramok kézzelfogható gyönyörűsége, a kísérleti fonetika titokzatos szertartásai? Kelet felől vörös fényben közeledik Trubeckoj és a fonológia.

De hát „idealista“ volt-e Gombocz? Mit nevezünk idealizmusnak a nyelvtudományban? A nyelvi idealizmus a nyelvben költői alkotást lát és az esztétika mérőzsinórjával méri azt. Ezzel egyfelől olyan egyéni életet ad a nyelvnek, amilyen annak nem jár ki: a költői identifikálás mozzanatát általánosítva, elmossa jelölő és jelölt tárgy különbségét. Másfelől viszont elszakítja a nyelvet a mindennapi lélettől, főleg pedig a cselekedetektől, amelyeket egy egészen más rendszer közzé tart: „*Fra il dire e il fare c'e di mezzo il mare.*“ — Vajjon idetartozhatik-e Gombocz, aki így nyilatkozik a nyelvtörvényről: „A nyelvtudományban a törvény a multban végbement változások szabályszerűségét jelenti, tehát történeti törvény.“ — Dehát történeti törvények a Croce—Vossler-féle esztétikus nyelvszemlélet törvényei is? — Ez persze nem jelenti azt, hogy Gombocz a jelentéstan és főleg a szóhangulati kérdések határain belül nem ismeri el egy panchronisztikus, időtől független nyelvszemlélet jogosságát is.

De ha mindezt elismeri, akkor nyilván „eklektikus“! — Az, de több is annál: „különc“! *Magyar* nyelvész, aki pozitivistá vérmérséklete hőfokán hatalmas szellemtudományi ismereteinek talajában új tudományt csíráztat ki maga körül: a *hungarológiát*. A magyar tudomány eposza kezei alatt alakul ki. Kodállal, Bartókkal együtt a magyar sorsfordulat paradigmája ő.

Kövessük hát figyelemmel a magyarság Gombocz Zoltán-látta eposzát. A jámbor halász-vadász nép, amely mint finnugor testvéreinek legkeletibb ága él az Ural keleti lejtőinek méhes-mézes rétein, Hatig tud számolni, jól ismeri saját anatómiáját és nyelvében egy furcsa, viszonyossági duális él: páros test-

részeit egy egységnek ismeri, ha egyik szemét kiütik, félszemű lesz. A lovat az obi—ugorokkal együtt tanulja megülni és így kerül kapcsolatba harcias és kulturált török szomszédaival, akiktől a rotacizmust tanulja és a buza, szőlő mívelését. Elsajátítja az állattenyésztés kulturáját, ökre van, bikája, betűt ír már és számot ró. Disznóhúst eszik, bort iszik rá, részeg lesz, beteg és ha meghal, koporsóba temetik el. A Kaukázus táján kerül először kapcsolatba árja népekkel. Az oszétek (jászok) asszonya megismerteti őt a csalárd üveggel, az alattomos méreggel, Finnugor ijja-nyila helyett karddal hadakozik, vérttel védekezik. Mint a hatalmas volgai törökség része, átveszi, magáévá teszi annak büszke családi hagyományait, az Európa-rettegetető középzásiai nagybácsiról: a hunról. De ekkor már szorítja a bessenyő unokatestvér és mögötte a legendás nagybácsi távoli névrökona: a kun. Még csak annyi ideje van, hogy az orosz a fülébe súgja neki a titkot: a lengyelek országán túl van egy nagy folyó, a Duna. És a törökarcú magyar elindul Attila öröksége felé. Gyér füvekkel és sűrű csontvázakkal borított medencét talál itt. Népeknek országútját, félüton elhullott tetemekkel, avar, herul, longobárd, gepida vázakkal. Elszórt szláv törzsek kavarnak itten. Az egyikőtől új vallás felől kérdezősködik, asszimilációs lehetőségeket keres. Az ó-egyházi szláv nyelvtől tanulja megülni a szombatot, a pünkösödöt, (a husvétot merészen lefordítja a maga nyelvére), de megtanulja becsülni a hétköznapot is: szerdát, csütörtököt, pénteket. Gombát eszik és gondosan ügyel a megyére. Az igazi Európát azonban nyugati kalandozások vágyálmaiban ismeri meg. „Az egy nyelvű nemzet törékeny és ingatag“ — inti fiát első királya, és vendégszerető udvarába el is jön a latin, iskolájával—templomával, jön a német hercegével, grófjával papjával. Már végnélküli a szivárgás. Északról jön a szláv, udvarával, bajnokával; országot, megyét rendez itten, sátrából szobába viszi a magyart, asztalhoz ülteti. Nyugatról a francia közeleg. Előkelő szerzetei kilincsel-lakattal zárkoznak el a föld népe elől. Dél felől számárháton jön az olasz, pályáján pallossal, paizzsal harcol. Idevetődik a német purgári, itt polgárrá konszolidálódik, disszimilálódik. Vándor mesterlegények jönnek, céheket alapítanak, büntetik a kontárt, kiűzik a himpellért. A bajtársá szelídült ősi ellenség, a kun, vendégbarátság fejében nekünk adja rosszágú bozóját, primitív kobzát. De közeledik már a legveszélyesebb rokon, az oszmani. Nem is közeli rokon ez, vére már elkeveredett az arab, vadidegen családjával, szelleme is iszlámé. Háromszáz évig él nyakunkon, még sem hagy itt mást, mint ócska csizmáját, bicskáját. Nyomában elpusztulnak a falvak, útszéli csárdákban betyárok gyülekeznek. Egyik ellenség csöbréből a másiknak vedrébe esik szerencsétlen nemzetünk. A Rákóczi magyar barokkja időelött lehullik, csak a dalban él tovább. És most, csaknem száz évig alszik a magyar. Alszik és erőt gyűjt az ébredéshez. Eljön az is. Egész Európában felámad a nemzeti nyelvek mozgalma, Kazinczyék körül megindul a nyelvújítási harc. A vész után eljön a csend: a nyelvújítás eredményeit az idő szelektálja. A XIX. század vasútai, fellendült technikája, kapitalizmusa Magyarországot is bekapcsolja Európa vérkeringésébe. A jövevényszavak mögött felsorakoznak az új vendégek, az idegen szavak. A műveltség megszaporítja a latin-görög szókincsét, a muzsikások olasz, a sportolók angol, a hölgyek francia szerelmüket fejezik ki a szavak dalában. Honfikeblű hírlapírók fülük tövét vakarják és megindul a ma is folyó purista csata, de ez már nem eposz: ez regénynek is leg-

följebb P. Szathmáry Károly. — Mindez együtt a *nyelven: az eleven történelmi emlékezésben*.

A magyarságnak eme víziója természetesen nem minden részletében Gombocz Zoltán kutatásainak eredménye. De az a fiatal nemzedék, amely ezt megtanulta és a magyarságot diachroniájában, synchroniájában így látja: — az Gombocz Zoltán életének eredménye.

Keszi Imre

A MAGYARSÁGTUDOMÁNY TANULMÁNYAI

I.

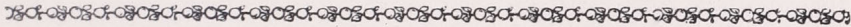
A MESE VILÁGA

Ortutay Gyula: Rétközi mese

Buday György fametszetével

Honti János: A mese világa

Ára 1.50 P

TANU

NÉMETH LÁSZLÓ kritikai folyóirata

Megjelenik évente hatszor

— Évi előfizetés: 3 pengő —

Kiadóhivatal: Kecskemét, postafiók 146

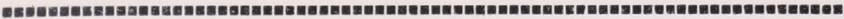
VÁLASZ

az új magyar életért, az új magyar szellemért küzdő
fiatal írógeneráció irodalmi és társadalompolitikai
havi szemléje.

Szerkeszti: SÁRKÖZI GYÖRGY

Évi előfizetési díj 10 pengő

Kiadóhivatal: Kecskemét, postafiók 146.

SZIGET

Szerkeszti: KERÉNYI KÁROLY

Megjelenik évente kétszer

Magyarságtudomány

SZERKESZTI ORTUTAY GYULA

TARTALOM:

SZABOLCSI BENEC: VIDÉK, NÉP ÉS NÉPIESSÉG
A MAGYAR ZENEI ROMANTIKA PROGRAM-
JÁBAN

WALDAPFEL IMRE: GYÖNGYÖSI ISTVÁN

HONTI JÁNOS: MAGYAR EPIKUS HAGYOMÁNY

ERDEI FERENC: MAGYAR GAZDASÁGTUDOMÁNY

VARJAS BÉLA: MÉLIUSZ VÁROSA

TOMORIVIOLA: PARASZT SZEMÉLYISÉGGUTATÁS

GUNDA BÉLA: ETHNOGEOGRAPHIAI PROBLÉ-
MÁK AZ ORMÁNSÁGBAN

DÁNOS ERZSÉBET: ERDÉLYI FAMETSZETŰ
SZENTKÉPEK

KESZI IMRE: ROMÁN KOLINDA DALLAMOK

2.

I. ÉVFOLYAM

1935 NOVEMBER

ÁRA 1:50 PENGŐ

MAGYARSÁGTUDOMÁNY

MEGJELENIK NEGYEDÉVENKINT

ÉVI ELŐFIZETÉS 5 PENGŐ

FELELŐS SZERKESZTŐ ÉS KIADÓ: ORTUTAY GYULA

MINDEN CIKKÉRT ÍRÓJA FELEL

KÉZIRATTÓL ELTÉRŐ JAVÍTÁSOK NYOMDASZÁMLÁJA A CIKK ÍRÓJÁT TERHELI

KIADÓHIVATAL KECSKEMÉT, POSTAFIÓK 146

A FRANKLIN TÁRSULAT FŐBIZOMÁNYA

BUDAPEST, IV., EGYETEM-UTCA 4

A CÍMLAPTERV ÉS SZIGNETT BUDAY GYÖRGY MUNKÁJA

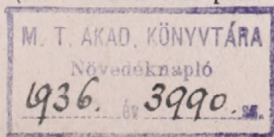
Vidék, nép és népiesség a magyar zenei romantika programjában*

1.

Mámorból és kiábrándulásból szűrődik le a magyar romantika zenéjének ideálja; mámból, mert a lehetetlent kísérti meg s nem tud, nem akar beletörödni ábrándjainak ábrándváltába, — és kiábrándulásból, mert hirdetői jól tudják, mennyire egyedülállanak, mily félelmes sivatag homokját kell gázolniok (immár a könnyű és maradéktalan győzelem reménye nélkül), mily elhagyott nemzet még elhagyottabb művészfiai. Miféle szellem az, mely a legmélyebb magányból kitörve, mégis úrrá akarja tenni álmait a való életen? mely nem retten vissza attól, hogy délibábra építsen, hogy átkeljen a szivárvány hídján? A maga kora így nevezte volna: hősi szellem; mi így nevezzük: romantikus gondolat.

Az e fajta, szinte irreális erőfeszítéseket, melyek a maguk természetadta kifejezőmódját a korlátolatlan, a heroikus, a végletes, a rendkívüli indulatok nyelvében, vagy mozgalmassá, elragadó színek játékában s majd mindig rajongó nemzeti ideálok jegyében találják meg, többnyire olyan társadalmi osztályok fejtik ki a történelem folyamán, melyek uralmuk alkonyán vagy kezdetén állnak, de külön szellemi vagy politikai létük értelmére mindenképpen ekkor eszmélnek rá, — melyek tehát ezzel a mozgalommal s ebben a hangulatban búcsúznak régi hagyományaiktól, vagy vernek gyökeret egy számukra új tradícióban. A magyar romantikus zene korában s hátterében egyesült a kettő: a régi magyar köznemesség s (kisebb részben) a magyar városok új, jórészt most magyarosodó polgársága együtt alakította ki a 19. század uralkodó magyar rétegét, az úri-osztályt. Hogy ez a találkozás és — részben — elvegyülés nem játszódhatott le a falusi kúriákon, természetes; a század második negyedétől kezdve ott volt a város, sőt: a főváros gyűjtőmedencéje ennek a folyamatnak megkönnyítésére, a század derekán túl pedig megindult a középnemesség, a gentry nagy városba-húzódása, állami szolgálatba lépése, megyei birtokosnemességből

* Részlet szerzőnek „A XIX. század magyar romantikus zenéje” című készülő munkájából. (Bev. f. I. a Budapesti Szemle 1933 dec. számában.)

városi politikus-, jogász- és hivatalnoknemességgé való átalakulása. Az ország szellemi életének ekkor már Pestbuda, majd Budapest, a nagyváros diktál irányt, ritmust és iramot. Az újabb magyar zene műhelyét ilyen körülmények között, már a virtuózok kora óta, itt a fővárosban kell keresnünk; másrészt lehetetlen szem elől tévesztenünk azokat a szálakat, melyek a magyar romantikus zene sorsát épp a század magyar úri-osztályának sorsához kötik.

Valóban, a korszak magyar zenéje ez úri-osztály szelleméből, kultúrájából látszik kisarjadzottnak. Már maga az időpont gondolkodásra késztet: ha a magyar zenei romantika igazi korszakát a virtuóz-triász (Bihari, Lavotta, Csermák) delelőjétől az összefoglaló vezérek triászának (Erkel, Liszt, Mosonyi) delelőjéig, vagyis az 1810-es évek derekától a 60-as évek derekáig eltelt félszázadban határozzuk meg: szembeötlik, hogy ez az ötven év épp a magyar úri-osztály anyagi és szellemi virágzásának, kulminációjának ötven éve.¹ De ez még véletlen lehet; csak ha szemügyre vesszük a romantikus zene főbb képviselőinek szociális eredetét, győződünk meg róla, hogy mozgalmuk hátterében valóban egyetlen társadalmi osztály kulturális kivirágása áll. A magyar nemesi társadalom, mely a művész-hivatás hagyományos megvetésével indult neki a századnak, mely nemrég fennen hirdette, hogy „magyar nemes emberbe sokkalta szembetűnőbb nemzeti büszkeség legyen beoltva, mintsem hogy hegedűje szolgálatja által kívánná keresni kenyerét“, hogy a magyar nemes hivatásos muzsikálással „magát szolgának nem nézheti, hanem ezt a lealacsonyodást bízza oly külföldi nemzetbéliekre, akik hajlandók a hasznot vadászó leereszkedésre“² —: ez a nemesi társadalom, legalább is tagjainak jelentékeny részében, nyilván alaposan megváltoztatja nézeteit a század folyamán. Tagadhatatlan, hogy régi „anti-professzionátus“ nézetei itt-ott még előbukkannak vagy kitörnek jóval később is,³ de a helyzet eléggé gyorsan és gyökeresen megváltozik. Már 1842-ben írja Döbrentei Gábor: „lám kedvtöltésből hány magyar nemes űzi, sőt alkot maga zengélyt...“ (Berzsényi Esterházy-ódájához fűzött jegyzetében.) Ha nem nézzük azt a néhány műkedvelő főúri komponistát, ki az 1820-as évek óta nyilvánosság elé lép (Podmaniczky, Fáy, Festetics, Széchenyi Ödön és Imre, Bánffy, Zichy, Mailáth), azt kell mondanunk, hogy a 19. század magyar zenei termése milieu-jében tisztán köznemesi és polgári eredetű. Hogy az ismertebb neveknél maradjunk: Erkel, Liszt és Mosonyi nyugatmagyarországi (asszimilált) polgárcsaládok le-

¹ Ez osztály helyzetéről és sorsáról l. Szeckfű, Három nemzedék 1920. II. 2. III. l. IV. 4. fejezetét.

² Bernát Mihály Lavotta-életrajzából, 1818. L. Szilágyi Sándor: Lavotta János 1930. 51.

³ L. pl. Spetykó Gáspár levelét Simonffyhoz 1855 december 17. (Isoz, Zenei levelek 319.) Megemlítette volt Simonffynak, hogy náluk Gyöngyösön számf-tani lehet hangverseny-jövedelemre. Most restelkedve helyreigazítja: nem „aljas vásári üzérkedés“-nek nézi a zenét; de úgy véli, hogy nyilvános hangversenynek szép jövedelme lenne — jótékony célra.

származottjai; Lavotta, Egressy, Szerdahelyi, Bartay, Simonffy, Szentirmay, Ábrányi, Székely Imre, Svastics János nyugatmagyarországi vagy tiszavidéki köznemesek; Csermák, Ruzitska, Rózsa-völgyi, Doppler, Szénfy, Reményi, Thern, Nyizsnyay, Pecsényánszky-Palotási, Böhm, Huber, Zimay, Lányi asszimilált nemesek vagy polgárok; Bihari, Lóczi (Polturás), Boka, Bunkó, Fátyol, Patikárus, Dankó cigányok. A teljes „vegyület“-ből tehát a középosztály kerül ki győztesen, hangadó jeletőséggel; s ez a „középosztály“-színezte a produkciónak egészen a század utolsó nemzedékéig, Aggházy, Bertha, Hubay köréig erősen érezhető. Épp ezért nem is csodálhatjuk, ha a kialakuló zenész-osztály önkéntelen „polgári öntudata“ kimondatlanul is érvényesül, forrong és tapogatózik, s itt-ott agresszívebb formát választ a megnyilatkozásra, — ha például a Zenészeti Lapok egyik munkatársa a magyar zene ügyének igazi felvirágzását attól az időtől várja, melyben „nem lesznek többé arisztokraták és táblabírók“.⁴ Mindez persze kiforrotlanabb, ötletszerűbb és izoláltabb, hogysen komoly nyomai maradnának; a lényeg abban áll, hogy itt, a korszak olvasztótégléjében most újabb és régiebb, lényegükben elhasználatlan elemek keverednek egymással s vetődnek egymás mellé, hogy belőlük csakhamar a magyar zenei kultúra új termőföldje alakuljon.

És ezt a keveredést vagy új vegyület-képződést megfigyelhetjük más vonalon, más vonatkozásban is. A zene területén — épp a romantika nyelvének, a verbunkos- és műdalstilusnak egyetemes, asszimiláns s egyúttal asszimiláló karakterénél fogva — kétségkívül nem tulajdoníthatunk akkora jelentőséget a származás földrajzi és kulturális régióinak, a szűkebb szülőföld s a szűkebb közösségek átütő vérségi bélyegének, mint azt az irodalomtörténet területén teszi az újabb kutatás;⁵ de itt is eléggé szembevető a magyar nyugat s a magyar kelet elkülönülése. Nevezetesen maga a verbunkos-romantikus irodalom mutat ilyen kifejezett regionális áramlást; az a három nagy hullám, mely ezt az irodalmat s ezt a stílust érvényre emelte, kialakította Magyarországon: tisztán „nyugati“ iniciatívából fakad. Első volt az 1780-as áramlat, Bengráf, Kossovits, Tost, Kauer, Berner, (részben) Versegly és társaik „nyugatos“ kezdeményezése (szinte szimbólumszerű, hogy az első, külföldön megjelent újstilusú magyar táncok tisztán nyugat-magyarországi vagy felvidéki forrásokból erednek); második a virtuóztriászban, tehát Bihariban, a nyugatmagyarországi cigányban, Lavottában, a pozsonymegyei nemesben és a cseh-származású, jórészt a Dunántúlon asszimilált Csermákban testesült meg; a harmadik, kulmináció-jellegű hullámnak főképviselei a tulajdonképpeni romantikusok: a családja révén pozsonymegyei Erkel, a sopronmegyei Liszt s a mosonvidéki, Brandból magyarosodott Mosonyi. Ha viszont

⁴ Zenészeti Lapok IX. (1868) 9. has.

⁵ Farkas Gyula: A magyar romantika 1930, Táj- és nemzedékszemlélet a magyar irodalomban 1931, A „fiatal Magyarország“ kora 1932.

a 19. század népies műdalát Egressy, Szerdahelyi, Simonffy, Szénfy nevéhez s kezdeményezéséhez fűzzük, lehetetlen, hogy szembe ne tűnjék ennek a csoportnak tiszavidéki, tehát az előbbivel szemben „keleti“ leszármazása és jellege. A 19. század magyar zenei produkciójának kettős munkaköre: a formáiban egyre bővülő, mind több nyugati impulzust befogadó hangszeres-szimfónikus-színpad-i irodalom s a mindvégig szűk korlátok között mozgó, de lényegében gyökeresebb népies műdal-termés, eszerint megoszlanék nyugat és kelet egymástól sokban idegen régiói között. Ilyesfélét gyanít Szénfy Gusztáv, mikor az 50-es évek végén írt „Magyar Zenekönyv“-ében sajtóságon nyers és erősen elfogult „tájelméleti“ rendszerrel igyekszik a magyar zene stiláris áramlatainak, dialektusformáinak magyarozatát adni.⁶ Ez a tájelmélet, melyet utóbb Ábrányi Kornél szinte betűszerint átvész Szénfytől,⁷ szembeállítja a gyöngédebb, egyszerűbb, simábban gördülő, olaszosan melódikus dunántúli magyar zenét az éles körvonalakat kedvelő, erővel és keleti pompával teljes tiszamenti magyar zenével. „Amaz hevít, ez csillapít, határozottá tesz.“ „Amaz nőies, emez pedig férfias jelleggel bír.“ Habozás nélkül állapítják meg mindketten, hogy a legeredetibb, legértékesebb magyar népzene a Tiszavidékről (Heves-, Szabolcs-, Szatmár- és a szomszédos megyék), valamint az ezzel (népdalok szempontjából) közelrokon (!) Székelyföldről⁸ ered s hogy a Dunántúl zenéje viszont minden „idegen vegyülék“-nek alapjául szolgált: a nyugati elemekkel telített verbunkosnak éppúgy, mint a romlott csárdás-zenének, „mely ellen a romlatlan magyarfaj közérzéke oly őszintén nyilatkozik...“ Szénfy nem is késik azzal a propozícióval, hogy a tiszamenti „zenefaj“ „fogadtassék el zeneirályi... nyelvül, modorul, miként az Akadémia irodalmi nyelvül a tiszai tájkiejtést (dialectus) fogadta el: mert a magyar zenemennek nincsen oly faja, melyet e zenefaj minden tekintetben felül ne mulna“. Nem sajtóságos látvány-e, amint Ábrányi Kornél, Liszt lelkes propagátora, Mosonyi barátja és fegyvertársa, a „Zenészeti Lapok“-nak, tehát a magyar „nyugatos“ romantika harcos orgánumának szerkesztője, gépiesen elismétli Szénfy nyugatellenes doktrináit? Magyarozatul csak az szolgálhat, hogy Ábrányi, Nyugat és Kelet e tétovázó hidverője — aki például kevés azután, hogy lapjában megjelenteti Bartalus irgalmatlan támadását Simonffy ellen, maga írja át zongorára Simonffy dalait — éppúgy tiszavidéki származású, mint Szénfy Gusztáv s így belőle is a szűkebb szülőföld egyoldalú szeretete beszél. Hogy egyébként a dialektusok megkülönböztetésében nyilatkozó zenei tájelmélet, a

⁶ Zenészeti Lapok II. 1862. 291—93.

⁷ A magyar dal és zene sajtóságai 1877. 20—22. A magyar zene a 19-ik században 1900. 686—88.

⁸ Zenészeti Lapok V. (1865) 373: „A székely kiválóbb dalok... leginkább hasonlítanak azon magyarországiakhoz, melyek a Tisza mentében danoltatnak...“ „Csodálatos, hogy mily távol van a Háromszék például Heves vagy Szabolcs, s még is nemzeti dalaik ugyan egy eredetűeknek látszanak lenni...“ (Bodoki Zsolt, azaz Szénfy egy brassói muzsikussal mondatja.)

„talaj“ jelentőségének gondolata nemcsak a theoretikus rendszerezés s a vita embereiben fogamzott meg, hanem itt-ott, bár ködös formában, gyakorlati muzsikuskok számára is felvetődött, azt épp Simonffynak egy passzusa igazolja, ahol Svastics Jánost, a „túl a dunai csárdások és palotás magyarok“ korifeusát, összeméri az „alföldi zeneírók“-kal és stílusát emezek törekvéseivel;⁹ az ő gondolkodásának középpontjában, mint alább még látni fogjuk, szintén az Alföld áll, mint a nemzeti zene éltető szíve és idegrendszere.

Ezek a regionális ellenétek azonban elhomályosulnak és feloldódnak a romantika programjában; az összefoglalók, Erkel, Liszt és Mosonyi, noha mindhárman „nyugatosok“ s a nyugatos elfogultságok ki is mutathatók bennük, magyar zenéjükben körülbelül egyformán támaszkodnak a magyar nyugat s a magyar kelet művére, tehát a verbunkos-tradícióra éppúgy, mint a népies műdalra, vagy — mint ők és kortársaik nevezték — a népdalra. Erkel, aki „a népies elemtől... mint opera magvától... távolabb állott, mint az oly drámai és lírai alakok, mozzanatok megrajzolásától, melyek magasabb eszményi légkörökben mozognak“,¹⁰ a „Névtelen hősök“-ben csaknem kizárólag a népies műdal anyagára támaszkodik; Liszt, aki a cigányzenekarok verbunkos-zenéjét fölébe helyezte a népdalnak¹¹ s kinek magyarstílusú oeuvre-jében valóban a verbunkos-nyelv érvényesül legdöntőbb súllyal, rapszodiáiban egész sor népies műdalra nyúl vissza s talán különb koncessziókat is tesz, ha 1838 tavaszán tervezett magyar „faluzó“ vándorútja valóságra válik;¹² Mosonyi pedig, aki ismételen elutasítja a tisztán népdalokra támaszkodó zenei produkció gondolatát,¹³ a „Szép Ilon“-ban szinte görcsös kísérletet tesz a népies műdal elemeinek verbunkos-tematikával és romantikus formaszövéssel való párosítására. Az ő szemükben ez a feladat valószínűleg kilépett a regionális részletkérdés keretei közül s alighanem a teljes magyar zenei tradíció összefoglalását, közvetve a magyar társadalom kulturális egyesítését szimbolizálta, tehát nem tájak, hanem nemzetrészek találkozásának lett hirdetőjévé; hiszen — mint Bartalus István írja — népdal és palotás-zene oly messze termettek egymástól, „mint palota és kunyhó, arisztokrácia és demokrácia, olaj és víz“;¹⁴ az ő egyesítésükben tehát a romantika könnyen megpillanthatta a magyar

⁹ Szépirodalmi Közlöny 1858. II. 2151.

¹⁰ Ábrányi Kornél; Erkel F. élete és működése 1895. 170. U. a.: A magyar zene a 19-ik században 1900. 415.

¹¹ Des Bohémiens et de leur musique en Hongrie 1859. CXIII.

¹² Olaszországból írja 1838 májusában (Gazette Musicale 1838 szept. 2.): „Mon intention était... de m'enfoncer seul, à pied, le sac sur le dos, dans les parties les plus désertes de la Hongrie.“ A vándorút céljáról: „O ma sauvage et lointaine patrie!... je n'aspire plus qu' à recueillir ma vie dans tes vierges solitudes, à la retremper dans la simplicité des moeurs rustiques...“ (Liszt—Chantavoine: Pages romantiques 1912. 234—35.)

¹³ Zenészeti Lapok I. (1860—61) 66, 179, 202.

¹⁴ Századok 1892. 20.

úr s a magyar paraszt lelkének jelképes összefogását, a nemzet alkotóelemeinek szellemi koncentrációját.

Súlyosabb, kibékíthetlenebb ellentétnek bizonyult a város, pontosabban: a főváros és vidék idegensége, évek során át szembeötlően feszült s kiélezett viszonya. A főváros, az „ifjú szép Pest“, melyre az a nagy hivatás vár, hogy az ország széthúzó társadalmi osztályait a maga falain belül, egy újfajta élet újfajta ritmusában, egyetlen éltető egységgé, polgársággá forrassza össze: aránylag hamar érettnek érzi magát erre a feladatra. Mert, ha nem az „ifjú, szép“ mesevárost keressük is benne, Berzsenyi „száz hajókat rengető Duná“-jával s „a nagy Dunának tündér kertei“-vel, — ha a 30-as évek Széchenyijének szigorú szemével ismerjük is fel utcáin a „pesti port és sarat“ s körülötte „a Duna dísztelen partjait“: akkor is csodálatba ejthet, hogy ez az olajlámpás, rosszülkövezett, később mind rendszertelenebbül épülő, hajóhidas Pest¹⁵ mily biztos és ellenállhatatlan iramban nő az ország vér- és idegrendszerének középpontjává. Mi mindent, micsoda új lehetőségeket jelentett a nemzet szellemi élete számára az a város, mely 1829-ben 62 és félezer lakosa között még csak 1200 magyart számlál, — s melyről mégis, már 1816-ban úgy érzi Kölcsey, hogy, ha lakója nem lehet, „a líratori pályának egészen megholt“,¹⁶ — ahová Bajzának is hamarosan fel kell költöznie, mert „nem tud falusi élethez szokni“¹⁷ — s amely oly átalakító hatással van a szellemi produkcióra, hogy a negyvenes évek derekán már jellegzetes „pesti irodalom“-ról lehet szó!¹⁸ s ez az irodalom immár országot-irányító hatáskörrel és a legszélesebb nyilvánosság fórumain, Pest közéletének, 13 hírlapjának és 33 kávéházának légkörében készül és visszhangzik... A muzsikuskok társadalma egy-két évtizeddel megkésetten követi az irodalom példáját; mert az „aktív“ zenekultúra végleges Pestre-települése csak 1850 táján válik befejezett valósággá. Addig ez a kultúra szétszórta, decentralizált életet élt: színhelye a köznemesi kúria, a főnemesi rezidencia, iskola és székesegyház, német-műveltségű centrum, szűk korlátok közt vegetáló magyar vidéki kisváros. Pozsony és utána Pestbuda a 18. század utolsó negyede óta jól ismerik az operai és hangversenyéletet, Kassán, Kolozsvárott is korán meggyökerezik és kivirul az énekes színpad, sőt Erdély fővárosa, mint ismeretes, a 20-as években egyidőre középpontjába kerül a magyar operakísérleteknek; Sopron zeneiskolájával, majd dalárdájával mutat példát, a debreceni, sárospataki kántusok az ország leghíresebb énekkarai s Veszprémben előbb mutatnak be Beethoven-szimfóniát, mint Pestbudán.¹⁹ Vagy vessünk egy pillantást a vidéki zeneegye-

¹⁵ V. ö. Szeffü Gyula, Magyar tört. VII. 1933. 70—72.

¹⁶ Kölcsey Ferenc Minden Munkái IX. 257.

¹⁷ Levele Kiss Sámuelhez 1833 május 9. (I. Irodalomtört. Közlemények 1931. 323.)

¹⁸ Farkas Gyula: A „fiatal Magyarország“ kora 1932. 18.

¹⁹ L. Major Ervin közlését, Zenei Lexikon I. 541. (Kemény Ferenc címszó.)

sületekre: Kolozsvárott már 1802-ben feltűnik egy Societas Musicalis, majd 1819 és 60 között ott küzd, nevel, agitál és szervez a „Muzsikai Szorgalom Társaság“, mely konzervatóriumot, ének- és zenekart tart fenn; a Veszprémi Zenetársaság 1823-tól 34-ig működik, a Soproni Zeneegyesület 1829-ben, a pozsonyi Egyházi Zeneegyesület 1833-ban, a győri Ének- és Zeneegylet 1846-ban alakul, a Fáji Hangművészi Társaság 1830—35 közt rendezi „akadémiáit“ (itt kerül bemutatásra többek között Rossini „Tell Vilmos“-a, egy évvel párisi premierje után!) s a kisújszállási Nagykún Hangász Egyesület 1840-től 43-ig áll fenn: csupa „vidéki“ kezdeményezés. De valamennyi közül mégis Pestbuda látja el magát legtöbb és legmaradandóbb zenei erőforrással; a többi egy-két évtized múltán, alig néhány kivétellel, kimerül, elapad, homokba fúl: Pestbuda intézményei, ha sokszor vegetálva, formát, nevet és keretet cserélve is, de fennmaradnak s van bennük valami titkos életerő, mely a közömbösség fagyos rétegén át előbb-utóbb mégis gyökérszálakat bocsát a szélesebb közösség, az ország szellemi életének talajába. És ha nagyrészüik — főként a régebbiek — megalakulásakor magán is hordja a városi német polgárság sajátos provinciális szellemének idegenszerűen zárt, „céhbeli“ jellegét: mégis kezdettől fogva hatnak a magyarságra, nevelik és új formákba idomítják a magyar műveltséget, kezdettől fogva letagadhatatlanul tagjai, építő alkatrészei, s még inkább tagjaivá, alkatrészeivé, csomópontjaivá válnak ennek a műveltségnek. Gondoljuk meg, hányféle ösztönzés fakad belőlük, hányféle terv, forma és műalkotás útnakindítói, inspirálói és kigugárzóik ezek az intézmények! Beszéljen önmagáért az a néhány dátum, mely itt következik, 1719 körül: fellép a budai zenészek konfraternitása, mint hivatalos testület,²⁰ — 1727: az első budai zenekola, — 1774: a pesti német színház megnyitása, — 1790: a magyar színjátszó társaság első előadása Budán, — 1813, 1827: az első pesti vonósnégyes-társaságok, — 1818: a Schedius-féle első pesti zeneegyesület alakulása, — 1824: a Bräuer-féle zenekaregyesület, — 1829: Bartay András és Menner Lajos Pestvárosi Énekiskolája, — 1834: a „Vidámság Társulata“, — 1836: a Pestbudai Hangászegyesület és a pesti hangszerkészítő cég²¹ hivatalos alapvetése, — 1837: megnyílik a Nemzeti Színház, — 1840: a Hangászegyesületi (később Nemzeti) Zenede megkezdi működését, — 1844: létrejön az első nagyobbszabású vegyeskari dalegylet, a „Concordia“, — 1852: a Thill-féle Pestbudai Dalárda nyilvánosan megalakul, — 1853: az első filharmóniai hangverseny. Ezzel a fejlődéssel, melyet már csak szerves folytatásként tetőz be az Országos Zeneakadémia (1875) és az Operaház (1884), a vidék egyetlen városa sem versenyezhet; s a vidék lassanként valóban megáll, elmarad, elárul, mindenekfelett pedig elveszti kezdeményező szerepét és kultu-

²⁰ Isoz Kálmán: Buda és Pest zenei művelődése 1686—1873, I. 1926. 14—15.

²¹ U. a.: A Pestbudai Hangászegyesület és nyilvános hangversenyei 1934; A pesti hangszerkészítő cég megalakulása, Zenei Szemle XI. 1927. 114.

rális lehetőségeit. 1860 óta aktív muzsikusnak vidéken élni körülbelül egyet jelent a dilettantizmussal s a dilettantizmus ugyanez időtől kezdve egyet jelent a parlagi félbemaradottsággal, a népieskedő, kontár félműveltséggel; nem véletlen, hogy a népies műdal, melynek legjelentékenyebb művelői vidéki „naturalisták“ voltak (Egressy, Simonffy), 1870 táján, Zimayval elbúcsúzik gyökeres hagyományaitól, hogy rövid és jóval sápadtabb másodvirágzás után (Szentirmay, Dankó) 1890 óta rohamosan hervadjon és kimerüljön, elsovadjon és elsekélyesedjék. Ekkor, de már 1850 óta, hasztalan hangsúlyozzák akár a vidék, akár *egy* vidék zenekulturális jelentőségét; hiába az Alföld zenéjének minden demonstratív magasztalása, e megkéstet utórezgése a romantikus irodalom Alföld-kultuszának;²² hiába hirdeti Simonffy, hogy „az alföldön ős eredetiségében, épen s minden külbefolyástól mentten tartatott meg a magyar zene“,²³ — annyira épen és tisztán, hogy például Boruth Elemér értelmetlennek tartja a népdal-gyűjtést Szabolcs, Bihar, Kiskunság és vidékükön kívül,²⁴ — hiába tör ki néhol Ábrányiból a városlakóvá lett tiszai köznemes falu-nosztalgiaja: „több a delejes anyag a puszták rónáin, mint egy főváros síma mesterséges talajzatain“²⁵ — hiába, a valóság mégis csak az, hogy a kisváros és falu csak kiáradulás, de nem otthon többé, hogy a vidéket immár „társadalmi és művészeti kérdésekben . . . a fővárostól teszik . . . csaknem szolgailag függővé . . .“²⁶ Ennek az eltolódásnak pedig két fontos érzelmi következménye van a gyengébb fél, a vidék számára: egyik az antagonizmus, a harag s az idegenkedő féltékenység felébredése az erősebb fél, a főváros irányában, másik az elhagyatottság, a lemaradás, a pusztulásra-ítéltség kesernyészete. Az ilyen hangok főként az ötvenes években gyakoriak. S az érvek kézenfekvők: a romlatlan, tiszta, magyarérezésű vidéket kell szembevetni a nemzetietlen, korrupt pesti étellel. Ezen az úton, szinte észrevétlenül felszínre jut a „keleti“ és „nyugati kör“ egynémely lappangó ellentéte, a „keletiek“ bizonyára régóta gyülemelő ellenszenve és sértődöttsége is, — ahogyan a Liszt cigánykönyve körül felkavarodó polémia (1859—63) is jórészt *ezt* az ellentétet segített lángralobbantani. „Pesti embernek az okoskodása is Pestis az illy magyar zene féle tárgyokban“ — írja egy alkalommal Pecsényánszky Simonffynak;²⁷ a Vasárnapi Ujság egy jászszági cikkírója pedig ugyanabban az időben részletesen kifejti a vidéki zeneizlés Pest-ellenes vádjait. Szerinte a Jászszágban még „megmaradt az igazi magyar ízlés, nem úgy, mint Pesten, vagy szép honunk egyéb helyein, hol, ha magyar zenét kénytelenítettünk hallgatni, lelkünk szorúl el mélyében“.

²² L. Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig 1927-239—46. Farkas Gy.: A „fiatal Magyarország“ kora 1932. 203—06.

²³ Hölgyfutár 1855. 528.

²⁴ Levele Simonffyhoz 1858 január 4. (Isoz, Zenei levelek 126.)

²⁵ Zenészeti Lapok I. (1861) 183.

²⁶ U. a. XI. (1871) 451. has.

²⁷ Levele Simonffyhoz 1859 szeptember 20. (Isoz i. m. 276.)

„Minden, ki ezidőszerinti zenészetünknek java termékeit kellőleg ismeri, tudja, mennyi becses virág díszlik abban, melly mind az úgynevezett provincián sarjadt fel, sőt fölösleg is volna vitatni a vidéki erők suprematiáját művészetünk ez ágában. Mert hisz, a hol a nemzeti typus le van vetkőzve, ott igazi nemzeti zeneírók nem művelődhetnek. Hány népdal ragyog egy drága gyöngyként egyes színművekbe átültetve, miknek szerzőjéül Szerdahelyi, Bognár, Dopler stb. van a fővárosban felhozva, míg azok eredetileg holmi névtelenül eltűnt vidéki egyéniségek lelkeiből fakadtak ki! Bizonyára az eredeti szellemnek bensőbb s tisztább kinyilatkoztatásai jutnak nálunk a vidéknek, főleg a magyarságnak közepe, mint nagyobb városainkban, hol a fennhéjázó elmék néha oly messze szállongnak a természet örök törvényeitől, hogy... gyakran az igaz ítélet és ép ízlés biztos mértékét is veszítik.“ — „Pecsenyánszky, Simonffy, Svastics, Szénfy, kiket mi a magyar zenészet corypheusaiként ismerünk, vagyis nemzeti büszkeségeink, mind *vidéken* laktak és folyvást laktak. Ott szívták és szívják magukba azon magyar elemet, mellynél fogva a romlatlan egyszerűség ösvényén haladva, józan fogékonyságukkal mintegy ösztönszerűleg érzékelik a helyest. És ha hozzá tesszük is még a néhány darabjáról szintén kedvezőleg ismert Nyizsnyait, ezzel csak méltó elismerést adunk egy oly tehetségnek, kitől még sokat várhatunk...“ Nyizsnyay egyébként több műgonddal elérheti „azon fokát a zene-művészetnek, mellyel az előszámlált négy jeles közül különösen Pecsenyánszky és Simonffy állnak, kiknek minden újabb darabjánál egy egész nemzet tapsol fel örömeiben“.²⁸ Pest levegőjének romboló, magyartalan hatása különben is közismert a vidék hívei előtt; hogy egyebet ne említsünk, „a legcigányosabb cigánybanda ha Pestre teszi át lakását, lassankint elvet szokásaiból némely legeredetibbet, és rövid két év alatt, hogy úgy mondjam, Pestiesé válik...“²⁹ De mind e vádak, mind e gúny, harag és tiltakozás mögött egyaránt ott sajog a közös „provinciális“ fájdalom, a „névtelenül eltűnő“, az elárvulás és tehetetlenség mind égetőbb fájdalma. Olvassuk azokat a keserű leveleket, melyeket épp az imént égit magasztalt vidéki dalkomponisták írnak egymásnak ezidőtájtban. „Én nem szeretem azt a lármát, — mondja Nyizsnyay — én teszek mindent a Nemzeti zene költészet emelésére, mit csak tehetek, de csak mint műkedvelő, nem adatik az mindenkinek, hogy szeret föltűnni... Én előttem a világ úgy is be van zárva...“³⁰ „A generálbasszus elemeivel... ismerkedjél meg alaposan — írja Szénfy Simonffynak s nyomban, buzdítása közben is, elkomorodik a hangja: — Te oly

²⁸ Vasárnapi Ujság 1859. 104. (P. A. Jász-Felsőszentgyörgyről: Még egy-két szó zeneszerzőinkről.) — V. ö. már Honderú 1844. II. 83. (Pesti zenészek ellen, szilasi cigányok érdekében.)

²⁹ Zenészeti Lapok I. (1861) 237. (Matolay Viktor.)

³⁰ Levele Simonffyhoz 1856 október 31. L. Muzsika 1929. 8—9. sz. 10. (Major Ervin: Nyizsnyay Gusztáv.)

közel vagy Pesthez, zeneszerzőnek hivatta vagy, Te ezen pályának gond nélkül szentelheted idődet...³¹ (Simonffy ekkor ceglédi főjegyző.) Máskor is rezignált tanácsokkal látja el Simonffyt: „vanak dolgok, melyeket az anyatejjel nem szíhatunk magunkba...³² Mind között a legmegindítóbb Pecsényánszky-Palotási János (jászapátii jegyző és népszerű tánckomponista) őszintesége. Már az ötvenes évek derekán panasolja Simonffynak, hogy „még örömmel tanulna“ s hogy „zongorán tapasztalása nagyon gyenge“;³³ később egy Mosonyihoz intézett megkapó levélben önti ki bánatát: „... én zenemestert nem ösmertem soha, nekem egy hangszeren hangot mester nem mutatott, én oly helyzetben nem lehettem, hogy életem legkedvesebb mindenét, a zeneszerzés titkait szabályosan képezett egyéntől vagy csak kevésbé szakavatottól is tanulhattam volna; — ... éltem mindenét adtam volna egy ily tapasztalt egyénért, ki engem útba vezetett volna, mert a fővárostól elkülönített helyzetem e kiváltságos kedvezésben teljességgel nem részesített, s én a hangjegyzést s a hangszerekkeli elbánást részben kóborló cigány s országló cseh deákoktól lestem és sajátítottam el...; a zongora gyakorlati titkát mindenben maig el nem leshettem, s mivel a sors provinciára szorított, azt jelenleg is mellőznöm kellett...³⁴ Igaz, hogy épp ez az iskolázatlan, „naturalista“ alapvonás az, melynek révén — a vidékiek szemében — Pecsényánszky „megrontatlan“ maradt; az akkori iskolázási, zeneoktatási viszonyokra kell gondolnunk, az idegen pedagógusokra, kikre a magyar zenei nevelés rászorult, a magyar muzsikusra, kikre súlyosan nehezedett ez a talajtalan pedagógia: Ábrányira például, ki „kora gyermekéveiben német, cseh nevű s születésű zenetanítók fegyelme alatt nyögött, kik egy kukkot sem értettek a magyar nyelvből“ az egy derék Kirch János kivételével,³⁵ — vagy Szénfyre, aki ugyan a zenét, „mint mindnyájan hazánkban, csak külföldi műtermékeken tanul megösmerni“;³⁶ mégis „már úgy szólván gyermekkorában meg volt győződve egy magyar zene létéről; hanem erről egy árva betűcskét sem mert mondani senkinek, mert maestrója apodiktice kimondá, hogy az *nem zene*, a mit kocsisok, szolgálok, parasztleányek danolnak, s melyen táncolnak is!“³⁷ Az autodidaxisnak ilyen viszonyok közepette, magyar szempontból, a vidék szempontjából, kétségtelenül megvolt a maga előnye; tisztán zenei szempontból, az abszolút képzettség szempontjából azonban olyan veszteséget, olyan hátrányt jelentett, melyet egy élet minden erőfeszítése sem tehetett jóvá.

³¹ Levele Simonffyhoz 1857 május 3. L. Fabó Bertalan: A magyar népdal zenei fejlődése 1908. 361.

³² Levele Simonffyhoz 1858 április 28. L. Fabó i. m. 350.

³³ Levele Simonffyhoz 1856 június 18. L. Isöz, Zenei levelek 274.

³⁴ Zenészeti Lapok I. (1861) 182.

³⁵ Ábrányi Kornél: A magyar zene a 19-ik században 1900. 14.

³⁶ N. Múz. Ms. Mus. 193. 13. („Egy lantos küzdelmei“) ill. Zenészeti Lapok IV. (1864) 235.

³⁷ Zenészeti Lapok IV. (1864) 299.

A harmadik megoldás: magyar szellemű s amellelt abszolút képzettséget nyújtó nevelés, tehát európai színvonalú magyar zenekultúra — e korban még nyilván csak a legjobbak s legkevesebbek álmaiban él.

Dehát maga a város mit nyert új, privilegizált helyzetével s milyen érzelmekkel fordul a ködbevesző, egyelőre csatavesztett vidék felé? A Pestre telepedett muzsikus-világ egyszerre más atmoszférában találja magát; a fokozottabb társadalmi élet s az ennek nyomán felvirágzó intézmények egy-két évtizeden belül meghozzák a maguk gyümölcseit; a módszeres, organizált iskolázást, az intenzívebb zenei közéletet (vagy legalább annak látszatát), az előadóművészet rendszeres produkcióit s velük kapcsolatban az állandó közönséget, a zenével foglalkozó sajtót, a kritikát, a nyugattal való szorosabb kapcsolatot, általában bizonyos ösztönző, termékeny művészi légkört. Itt a gondolatok rendszeresen kicserélhetők, itt az eredményekkel nyilvánosság elé kell állani, itt már a „Regélő“ és „Honművész“ (1833), az Athenaeum, Életképek, majd a Pesti Napló, Magyar Sajtó, Hölgyfutár rendszeresen közölnek zenekritikákat, figyelemmel kísérik, kommentálják a nap s a hét zenei eseményeit; itt irányok és csoportok — ha nem is mindig elvi szempontokat követve, ha sokszor a „klikk“, a pajtásosság s a korrupció bozótjaiban kergetőzve is — korán meg kell hogy mérkőzzenek egymással s az ilyen tusákból mégis csak az általános zenei vagy zenepolitikai érdeklődés kerül ki felajzottabban és kiélesedve; itt a zenéhez képzettség kell és tudás, már csak azért is, hogy a muzsikus ezekben a közéleti és kritikai csetepatékban megállhassa a helyét, — s épp mert a zenéhez ezentúl „tudás“ kell: a dilettáns vidéki komponistagárda ezentúl nem szerepelhet számbajövő kezdeményezéssel; — ezt a félszeg „keleti“ muzsikus-csoportot mi képzett, nyugati műveltségű városi zenészek ezentúl csak nem vehetjük komolyan! . . . Valóban, innen a további meghasonlás, innen, hogy a „Zenészeti Lapok“ következetlen politikája, mely nyilván nincs tisztában a dilettáns komponisták mély vidéki meggyökerezettségével, még tágitja az amúgy is mélyülő űrt és szakadást a magyarosodó főváros és magyar vidék között. Vegyünk egyetlen példát: Simonffy Kálmán az ötvenes évek második felében az ország legünnepeltebb dalkomponistája. Levelezése még mai napig élő dalainál is jobban bizonyítja, mily hálás, természetes rezonanciára talált ez a maga keretei között kétségkívül kiváló ösztönrel és invencióval megáldott tehetség a vidék „úri“ magyarságának körében. Emberekkel érintkezik, akiknek szemében ő a „magyar Schubert“ (Fáy István, Papp Kovács Gábor), „a pacsirták nagymestere“ (Kempelen Győző), „a legújabb népdalok ünnepelet királya“ (Bloksay István), „a valóságos népdalok első szerzője“ (Pecsenyánszky János), „a haza közszeretető zeneköltője“ (Csermelyi Sándor), kinek „kedves népdalai országszerte hangzanak a nép ajkain“ (Spetykó Gáspár, Tihanyi

Béla), — kinek „magyar szívérzettel írt sorai“ (Csonka Ferenc) épp oly örömet jelentenek híveinek, mint a „felkent génusz tanulmányai párult művei“ (Hamari Dániel), a Simonffy-dalok; aki „népdalival halhatatlanná tette magát“ (Förster Károly) és „való ihlettségében egyenesen nemzete üterére tapint“ (Vecsey Sándor).³⁸ Egy gyöngyösi rajongója verset ír hozzá 1858-ban³⁹ s ebben ilyen szavakkal aposztrofálja: „Koszorús dalnoka vagy te a nemzetnek!... Én benned nem csupán a dalnokot látom, De nemzetiségünk felkent apostolát; Te a dalköltészet bűvös zene-nyelvén Hirdeted az élet szent evangyéljómát. — Halhatatlanságra a népet tanítod, dalaidban magad halhatatlanítod!“ és így tovább. Ilyen előzmények után jelenik meg 1861-ben Bartalus István kritikája Simonffyról, egy igénytelen program-zenemű kapcsán.⁴⁰ A „tanultak“ elutasító magatartása, a fővárosi „képzettek és professzionátusok“ gögje talán sehol sem nyilatkozott meg oly kíméletlenül és élesen, mint ebben a bírálóban. Kiderült itt, hogy Simonffyt „természeti nyers tehetsége“ holmi „rövid és silány tánczene“ írására sem igen képesíti; hogy művei „közönségesek, s a mi jó van bennök, csupa reminiscencia, sőt dalainak koronája egy már akkor ismert magyar dal volt, mikor szerző még nem lehetett érintkezésbe a muzsákkal“; hogy szerző, aki „önerejét túlbecsülve, sokat tart magáról“, eddig mintegy 66 művet írt, de megfoghatatlan, „miként lehet 66 ily művel országos híre jutni“; Végeredményben „megvárjuk, hogy természetes zeneköltőink, ha már csakugyan így akarják nevezetelni magukat, legalább igazi költői ihlettséggel bírjanak;“ ezzel szemben Simonffy úr „kortársai közt a magyar muzsától legkevesebb ajándékot kapott...“ Lehet, hogy ezt az agresszív és kegyetlen hangot Simonffynak valamely naivúl elbizakodott túlkapása váltotta ki Bartalusból, hogy tehát a cikknek bizonyos pedagógiai „rákoppintás“-célzata volt; de mindenképpen tény, hogy a Zenészeti Lapok szerkesztősége túlnyomórésztben ilyen hangot szeretett használni a vidéki naturalistákkal szemben és tény másfelől az is, hogy mindezzel inkább elmérgesítő, kiélező és — Wagner szavával élve — elvadító, semmint komoly pedagógiai hatást értek el. Bartalus például később is örömmel kap az alkalmon, ha Simonffyn egyet üthet; „tán magyar ajkú szerzőink — írja egyhelyütt gúnyosan⁴¹ — Simonffival tartanak, s attól félnek, hogy netalán valamit tanulni fognak az általa rettegett tudós pápaszemes zenészeketől!“ Ábrányi meg épen nem mulaszt el egyetlen alkalmat sem, hogy „a hivatlan s semmit nem tanult, mégis zeneköltői babérokra vágyó s pöffeszkedő naturalisták“⁴² ellen kikeljen. Közülök egyesegyedül épp a legtanultabb, a legátfogóbb

³⁸ Valamennyit l. Isoz Zenei levelek c. kiadványában, az egyes levélírók neve alatt.

³⁹ „Avar“ (Spetykó Gáspár) verse, megjelent a „Napkelet“-ben és a „Szépirodalmi Közlöny“-ben.

⁴⁰ Zenészeti Lapok I. (1861) 269—70.

⁴¹ U. a. II. (1862) 324.

⁴² U. a. III. (1863) 224.

műveltségű muzsikus, Mosonyi Mihály lát mélyebben s hirdet békülékeny, megértő, sőt felkaroló politikát a naturalisták irányában, a távolabbi nagy cél: egy egyetemes nemzeti nevelés-programm érdekében. Szinte valamennyiüket megnyeri; meglehetősen ismertetések közül Svastics, Pecsényánszky-Palotási, Frank, Simonffy műveiről s míg a „városiakat“ általában szigorúbban bírálja, Frank Ignáccal kapcsolatban megjegyzi egyhelyütt: „alig bír előttünk valami nagyobb érdekekkel, mint egy valóságos természetes zenészeti tehetség, mely minden tudákos oskolázás nélkül fejlődve, mégis érvényre tudja emelni saját képességét“. ⁴³ Simonffy dalaiban a magyar jellem hű kifejezését ismeri fel s nem habozik őket e jelentőségükhöz képes kiemelni. ⁴⁴ Bartalus és Ábrányi sem akkor, sem később nem voltak rá képesek, hogy Mosonyinak ezt a különösnek tetsző politikáját teljesen „kimagyarazzák“ és megbocsássák. ⁴⁵

Pedig a megoldás, az ellentétek összefogása egyetlen romantikus program kereteiben, szintén csak itt, az ő „nyugatos“ körökben érlelődhetett meg. A kibékülést — igaz, csak egyetlen nemzedék idejére, alig negyedszázadra kiható érvénnyel — épp az összefoglaló romantikus mesterek váltották valóra, részben műveikben, részben aktív működésük elvei révén. Liszt Ferenc Bihari-, Egressy- és Szerdahelyi-, Mosonyi Mihály Bernát Gáspár-, Frank Ignác- és Palotási-féle dallamokat dolgoz fel; Liszt rajong a cigányzenéért s korlátokat nem ismerő fantáziája arra is képessé teszi, hogy magyar „naturalisták“ műveit egy mithikus cigány-eposz ragyogó töredékeinek lássa. — Mosonyi „Fátyol (a népszerű cigánygordonkás) modorában“ írja meg egyik legszebb kompozícióját; Erkel Ferenc a naturalista Egressy Béni munkatársa, operaszövegeinek megzenésítője s később „Szózat“-ának feldolgozója az „Ünnepi Nyitány“-ban; bizonyára nem véletlenségből tagja annak a bíráló-bizottságnak, mely 1857-ben Egressy Samu dalait ítéli legméltóbbaknak a Matók-féle pályadíjra, később pedig aktív vezetőszerpet vállal az Országos Daláregyesület élén, — s itt meg kell gondolnunk, hogy maguk a dalárdák, ez egyesület tagjai, mindig közelebb állottak a vidéki naturalisták forma- és érzésvilágához (Simonffy, Nyizsnyay, Pecsényánszky-Palotási vidéki dalárdákat vezetnek). A „kiegyezés“ e művében — úgy látszik, elvei ellenére — maga Ábrányi is résztvesz, hiszen ő írja át zongorára, illetve látja el zongorakísérettel Simonffy dalait a 60-as évek közepe felé (1863). Mindnyájuk közül természetesen Mosonyi politikája a legkiforrottabb és legtudatosabb, hiszen ő az egyetlen, akinek nemcsak buzdító szava, hanem programja is van a naturalisták számára. Ő is, mások is ismételtelen rámutatnak, hogy „a magyar naturalista zeneszerzők édenkertjének boldog korszaka már nem létezik“, ⁴⁶ mert „mostani viszonyaink közt... az

⁴³ U. a. I. (1861) 197.

⁴⁴ U. a. IV. (1863) 100.

⁴⁵ U. a. I. (1861) 370, ill. Ábrányi Kornél: Mosonyi Mihály 1872. 65.

⁴⁶ Zenészeti Lapok II. (1862) 365.

öszöntönszerű szellemi működésnek a szellemi zavar — úgy szólván — véget vetett⁴⁷ — s mivel (mint Szénfy hirdeti) „a szellemi öszöntönszerű működésnek aranykora már lejárt: önismeretre, positiv tudományra van már nekünk szükségünk e részben is!”⁴⁸ De csak Mosonyi egymaga ismeri fel a kérdés teljes távlatát és horderejét: „Mindaddig, míg a magyar nemzet kebeléből nem vállalkoznak többen — főleg azok, kiket a természet szép tehetséggel megáldott — hogy alaposan megtanulják s elsajátítsák a zeneszerzés minden titkát: addig a magyar zenének magasabb értelemben s mérvben vett emelése felől sem lehet álmodozni.”⁴⁹ Épp ezért „szerintem a magyar zenének csak akkor fog valódi korszaka bekövetkezni, ha egyszer az illetők (t. i. a magyar muzsikuskok) hozzá kezdenek tudományos szempontból tanulmányozni annak jellemét s belső lényegét”, és másfelől eljutunk odáig, hogy „a magyar zenének magyar tanárai lesznek”.⁵⁰

A jelszó tehát: tanulni, elmélyedni, megismerni, tudni, meghatározni s csak azután teremteni! Így érthetjük meg, hogyan s miért lép előtérbe a mozgalom folyamán egy olyan sajátság, mely a romantikus szellemtől látszólag távol áll: az *elmélet, a rendszerbe foglalt karakterisztikumok tisztelete*. Ne feledjük, hogy a mozgalom heroldjai jelentékeny részben idegen kultúrákból asszimilálódott tehetségek, kiknek valóban szükségük lehet ilyen beható tudományos vizsgálatra, kik előbb elemeznek és tanulnak, kiknek a nemzeti vonásokat rajongó és fáradhatatlan belső munkával kell elsajátítaniok, hogy azután valóban a nemzet nevében beszélhessenek s adhassanak is valamit a nemzetnek; de az elmélet tisztelete, tőlük függetlenül, ott él magában a törzsökös magyarságban is, mintegy annak szimbólumaként, hogy a nemzet kíváncsi önmagára, meg akarja ismerni öntudatlan sajátságait, szívesen veszi, ha avatott kezek tükröt tartanak elébe. Amellett maga a nemzeti zenestilus telve van jellegzetes, megtanulható s rendszerezésre váró formulákkal. Nem lehet véletlen, hogy az elsők, akik megpróbálkoznak magyar népdalok rendszerezésével: Mátray Gábor⁵¹ és Szénfy Gusztáv,⁵² aki legtöbb szellemmel hirdeti az elméleti megismerés fontosságát: Mosonyi Mihály — valamennyien magyarországi német családok asszimilált sarjai; de éppoly kevéssé véletlen, hogy a magyar zenei intelligencia, a „nyugatos” Ábrányi Kornéltól a Kuruc Hajdu Lászlóig, a „magyar zeneelmélet”, mint csodatevő arkánium varázsos hitének hatása alá kerül. Maga a történeti tudat is itt, e theo-

⁴⁷ U. o. 308. (Szénfy.)

⁴⁸ U. o. 306.

⁴⁹ U. a. I. (1861) 157.

⁵⁰ U. o. 317 és u. a. IV. (1863) 2.

⁵¹ A magyar népdalok kitűnőbb sajátságairól, zenei tekintetben (Akad. Ertesítő 1852. 223—36.)

⁵² Magyar Zenekönyv, ill. A magyar zene rendszere (készült 1858—59, főbb fejezeteit I. Zenészeti Lapok 1862—66 és Egressy-féle Magyar Színházi Lap 1860).

retikusok között virul ki először; már Pálóczi Horváth Ádám is „károbbnak tartotta“ ugyan egy-egy régi dalnak „örök elvesztését, mint a hódoltató Táborbúl egy hatvan fontos ágyúét,⁵³ — de csak Mátrayék óta találkozunk a történeti számbavevés igazi, elégedetlen hangjával; „Hányan vannak nálunk — kérdi Mátray — kiket a Muzsika történeti (ha mindjárt Hazai is) előmente akár tudományosan, akár tsak mulattatva érdekelhetne...“ Ha Vörösmarty felveti a kérdést, hova lettek a régi magyar királyok asztalánál énekelt dalok, „kérdézné inkább, hogy hol vannak tsak 40—50. esztendő előtt szokásban volt Népdalaink, és Magyar tántz nótáink!“⁵⁴ De mihez is nyuljon itt előbb a kutató, mikor a teendő oly rengeteg! Mikor annak ellenére, hogy „zenészetünk történelmét alig kezdhetjük elébb fél századnál“, azaz a XIX. század kezdetén: 1860 tájára — mint Bartalus panaszolja — már e rövid idő zeneszerzői is „csaknem végkép elvesztek műveikkel együtt.“⁵⁵ (Mint tudjuk, ezek az elégedetlenkedők, Mátray is, Bartalus is, csakhamar híven követték kielégítetlen historikus ösztönük parancsszavát.) Kevéssel utóbb Thaly Kálmán a muzsikuskok számára is kiadja a jelszót: „Mentsük meg még most azt, amit lehet; mert a világ képe új alakot ölt, — és nemokára eljövend az idő, mikor a megmentés gondolata és kivitele már késő leendő!“⁵⁶ — Hát még az elméleti rendszerezés! Itt a teendők éppoly beláthatatlanok, mint amennyire beláthatatlan hatások a gyakorlati életre. Mert a romantikus elmélet — ezt ne tévesszük szem elől — nem bűvároknak, nem könyvtáraknak készül, hanem a való életre akar hatni, célja nem a „holtak“ osztályozása, hanem az élők serkentése; inspiráló és figyelmeztető gyám akar lenni, inkább herold, mint sereghajtó, „útmutató az életre“, mely nem várja be, hanem inkább megelőzi a tulajdonképpeni gyakorlatot. Elég itt Szénfy művére utalnunk, mely — Dessewffy Emil gróf pártfogása ellenére — a Tudományos Akadémia (jórészt kétségtelenül indokolt) bizalmatlansága következtében, nem került a maga egészében kiadásra, mégis, a Zenészeti Lapok és gárdájuk révén, szinte országos érdeklődést keltett a muzsikuskok körében; Ábrányi szerint legjobban egy csoport komponistát foglalkoztatott, „kik ép azt a célt tűzték maguk elé, hogy a magyar zenét nemcsak vak ösztön, hanem határozott tudományos rendszer követelmei szerint fejlesszék“⁵⁷ — s bizonyítja ezt maga Mosonyi Mihály, aki saját vallomása szerint Szénfy útbaigazításai nyomán tett kísérletet, „ha vajjon lehetséges-e oly magyar dalművet írni, mely tisztán a magyar zene elemeiből legyen alkotva. Ily célból keletkezett ‚Szép Ilon‘ című dalművem“.⁵⁸ Máskor is hangsúlyozza a „művészi tudományosság

⁵³ Az „Ó és Új mintegy Ötödfélszáz Ének“ „Jelentés“-éből (1813).

⁵⁴ Tudományos Gyűjt. 1830. IV. 28 és 34.

⁵⁵ Zenészeti Lapok I. (1860) 6.

⁵⁶ U. a. II. (1862) 146.

⁵⁷ Ábrányi K.: Erkel F. élete és működése 1895. 116.

⁵⁸ Zenészeti Lapok III. (1863) 117.

s öntudatosság⁵⁹ döntő szerepét a zenei alkotásban. Ha vezető művészek, alkotó komponisták így vélekednek, nem ejthet csodálatba, hogy maga a muzsikus- és nem-muzsikus-közvélemény szinte minden vonalon túlzott fontosságot tulajdonít az elméleti felismerésnek. Már Gály János pesti zenetanító, a 30-as évek egyik buzgó pedagógusa, „sajnálva szemlélte“ „hátra létünket a' Muzsika felsőbb Tudományában“, mely nem tart lépést a két magyar hazában kivirágzó általános zene-kultusszal;⁶⁰ néhány évtized mulva azonban már a speciális magyar zeneelmélet idejét is elérkezettnek érzik, sőt mindenkifelett ezt hiányolják. Még a laikus is „sajnálandó dolog“-nak mondja, „hogy nemzeti zenénknek... grammatikáját, nyelvtanát még nem birjuk nyilvánosan“,⁶¹ — a muzsikus persze tovább mehet, hiszen „míg a nemzeti zene elmélete nincs megállapítva, addig nemzeti költészetünk helyes irányban nem fejlődhet“,⁶² maga Szénfy egyik tanulmányával kapcsolatban kijelenti, hogy megjelenése esetén „kiszámíthatatlan eredményt mutatna úgy zenénkben, mint költészetünkben“. ⁶³ Az ilyen vérmes várakozásokkal persze erősen elvetik a súlykot; de maga az elméleti elfogultságokkal teli egykorú gyakorlat és irodalom egyaránt bizonyítja, hogy a theoretikusoknak nem volt túlsok okuk a rezignációra, hogy érveléseik, eredményeik, egyoldalúságuk, kategóriáik jelentékeny részben átmentek a köztudatba, — helyesebben, hogy a spekulatív meghatározás hajlama benne volt a korszak levegőjében, mint általános hangulat s ők csak igyekeztek megformulálni, rendszerbe foglalni. Ennek a hangulatnak nyomait valóban végigkövethetjük a század irodalmán, kezdve az általánosabb meghatározásokon, mint: „a' melly dalban vagy kesergés, vagy méltóság nincs, az nem magyar“,⁶⁴ vagy: „minden oly népdal, melyre magyart táncolnunk nem lehet; nem is magyar“,⁶⁵ egészen a legminuciózusabb részlet-meghatározásokig; ilyen például Kulcsár Istvánné („A' Nemzeti táncznak nótái igen sokfélék, de mindenikben megkülömböztető Character a' három fertály Tactus, és annak vagy 6, vagy 16, és 24. száma“,⁶⁶ Brassai Sámuelé, aki a lassú magyar ritmus típusát a choriambusban, a frissé a spondaeusban, dactylusban, anapaustusban stb. határozza meg,⁶⁷ — vagy Hajdu Lászlóé, a lelkes türkevei zenebaráté, aki a magyar tánc-zenében csak 4, 8, 16, 32 méretes „fordulatot és rendszert“ koncedál⁶⁸ s aki

⁵⁹ U. a. I. (1860) 66.

⁶⁰ A' Musika tudománya vagy fundamentomos új tanítás I. Nagykároly 1831. Előszó. — V. ö. Zen. Lapok X. (1870) 214. has.: „első sorban a zenének mint tudománynak művelése álland feladatunkban“ (Vajda Viktor).

⁶¹ Zenészeti Lapok VI. (1865) 26. (Kubinyi L.)

⁶² Simonffy Kálmán levele Mindszenty Gedeonhoz 1855. aug. 19. (Isoz, Zenei levelek 316.)

⁶³ Szénfy Gusztáv levele Ábrányi Kornélhoz 1863 jún. 21. (Isoz i. m. 330.)

⁶⁴ Tudományos Gyűjt. 1823. VII. 90. (Balla Károly).

⁶⁵ Zen. Lapok II. (1861) 76. (Bertha Sándor.)

⁶⁶ Hasznos Multságok 1823. I. 92.

⁶⁷ Magyar- vagy cigány-zene? Kolozsvár 1860. 46.

⁶⁸ Zen. Lapok I. (1861) 178.

nagykún nemesi és huszártishti becsületszavára „úgy segítjen“ ke-
reken tagadja, hogy páratlan ütemű dallamokra magyar táncot
lehessen járni.⁶⁹ Ennek a romantikus motivikájú rendszerező szel-
lemnek késői képviselője (csak éppen újabb külföldi doktrinák
fegyverzetében) Molnár Géza is, mikor egy Beethoven-témát
choriambikus átritvizálásban mutat be annak illusztrálására, ho-
gyan „érezte volna át“ Beethoven, ha magyar lett volna,⁷⁰ vagy
mikor zene-elméletében azt hirdeti, hogy „egy magyar dalnak faji,
fajrontó és közömbös elemeit... ütemről ütemre pontosan ki lehet
mutatni“⁷¹ s épp ezért táblázatosan közli a „fajjobb indulatú“ és a
„közömbösebb motívumok“ ritmusformáit.⁷² Az engedelmes kom-
ponistát irányítgató tanácsok és óvások közül talán Ábrányi Kornél
ilyenfajta figyelmeztetései a legjellemzőbbek: a páros ütem „oly kel-
léke a 19-ik század magyar zenéjének, amelytől lehetnek s vannak
is eltérések, de az ilyenekkel nagyon óvatosan kell elbánni, mert
egy vagy több lépéssel a kelleténél s azonnal beleesünk a nemzet-
közi kozmopolitizmus kátyujába“.⁷³ Ábrányi tankönyve „A magyar
dal és zene sajátosságai“-ról (1877) túlnyomórészt szintén ebben a
szellemben, a „szabályokból konstruálható magyar zene“ szellemé-
ben készült.

Szabolcsi Bence

⁶⁹ U. a. VI. (1866) 174.

⁷⁰ Molnár Géza: Bevezető a zenetudományba 1901. 197.

⁷¹ A magyar zene elmélete 1904. XVII.

⁷² U. o. 104—05.

⁷³ A magyar zene a 19-ik században 1900. 38.

Gyöngyösi István

A magyar romantika számára torzónak maradt lovagkorunkat a XVI. és XVII. század történelme s ezen belül is elsősorban egyetlen XVII. századi kaland pótolta.¹ E kaland szereplői: erőszakos és céltudatos barokk államférfi, élnivágyó, vérbő, barokk asszony, udvari emberükkel iratják meg életüknek ezt az emlékezetes eseményét, melyben politikára és szerelemre beállított életigényük — üstökön ragadva a szerencsét — döntő diadalát aratta. Murány ostroma: egy epizódja a XVII. századi Magyarország mozgalmas történelmének. Wesselényi Ferenc gróf, a császárpárti, loyalis főúr, a megközelíthetetlen sziklákon épült várát a vár úrnőjének, egy szép özvegynek, a szívéen keresztül hódítja el a Felvidéket forradalmasító I. Rákóczi György erdélyi fejedelem kezéről. A poéta: Gyöngyösi István — mint mondani szokás, a „magyar Ovidius“ — a humanista poézis egész gazdag apparátusát megmozgatja, hogy e kalandot a tudós poétaság büvkörébe vonja. Ez az apparátus egyben-másban mintha még csakugyan tartana rokonságot a lovagi eszménnyel. Az erőszakos, alkalom-kihasználó főúr, mintha Szép Magelona lovagjától tanulta volna el azt a gáláns mozdulatot, mellyel „asszonykája“ alá „palástját teríti a harmatos fűre“.² Szécsi Mária is tudja, mint illik az első találkán „gyors karika“ módjára elfordulni a mohó lovag csókjai elől. De egészben véve Gyöngyösi kongeniális poétája főúri pártfogóinak. Érti és éreztetni is tudja, hogy itt nem babra megy a játék. A megszépítő poézison túl nem csinál titkot a levegő politikai feszültségéből, az anyagi és hatalmi érdekek harcából. Wesselényi sikert sürgető dicsőségvágya, melynek törik-szakad, Murány birtokába kell jutnia, s Szécsi Mária kényszerhelyzete — atya-fiaitól

¹ „Zordon, de ragyogó lovagkor! kiégett — Piros éjszaki fény! újra meggyújtalak...“ — kezdi pl. Petőfi Sándor *Szécsi Mária* c. költői elbeszélését. A tárgy számos költői feldolgozását I. Kárpáti Károly, *A Murányi Vénus a magyar költészetben*. 1880. Jeszenszky István, *Széchy Mária a magyar irodalomban*. 1896.

² *Murányi Vénus* II. 294: „... S bocsátott volh a köd akkor kis harmatot, — Mely megnedvesíté az gyenge pásitot; — Azért e palástot az földre teríté, — Édes Asszonykáját arra leülteté...“ V. ö. a *Szép Magelona* csak 12 évvel a *M. V.* után (1676) megjelent magyar fordításában: „ők pedig ketten a zöld pásitra leülének... a szép Magelonára álom érkezék... az ő fejét a Péter ölebe hajtá...“ — mikor Péternek hirtelen távoznia kell: — „Azonnal palástját csak lassan a szép Magelona feje alá tevé...“ (György Lajos kiadása 110. és 113. l.)

ért sok kisebbsége, özvegy állapota, mely csak nyerhet a változással — leleplezés nélkül van rajzolva. A valóságot nem is leplezni, hanem csak „megszínlenni“ vannak hivatva a poétaság gáláns formulái.

Ha Gyöngyösi István főműveinek képes kiadását kellene elkészítenünk, nem is középkori miniatűrökből, hanem a XVII. századi francia festészet köréből választanánk az illusztrációs anyagot. Mindenekelőtt a *Murányi Vénus* alaphangulatát — az olympusi istenek fognak össze, hogy Wesselényi Ferencet Szécsi Mária kezéhez s ezen keresztül a murányi várhoz segítsék — Charles Lebrun egy ismeretlen tanítványának a budapesti Szépművészeti Múzeumban látható s a nymwegeri békekötést ábrázoló festménye éreztethetné. Politika és szerelem elválaszthatatlan egysége: XIV. Lajos az antikizáló hős pózában fogadja a spanyol és holland követeket, de Madame Montespan is jelen van, a háttérben Cupido sugdos a fülébe rábeszélő szavakat. A király fölött az Olympus istenei, de azért Colbert is ráfér a képre, mert a mythológiai apparátus nem távolít el és nem teszi fölöslegessé a reális viszonyok részletezését annyira, hogy a XIV. Lajos-kori politikának ilyen jelentékeny szereplője mellőzhető lenne. A háttérben pedig már megjelenik a szárnyas Fama harsonával a kezében, hiszen, mint Gyöngyösitől is tudjuk, — vergiliusi és ovidiusi közhelyek nyomán: —

*Ujsággal nő az hír, s azzal gyarapodik,
Valamelyre megyen, bővül s szaporodik,
Gyars szárnyon jár s siet, nem csak nyomakodik,
Kin sok örül s vigad, sok meg szomorkodik.³*

*Ólálkodik, vigyáz, nézi a dolgokat,
Gyön s megy, nincs nyugalma, keres ujságokat,
Ha miket találhat, felvészi azokat,
Tölt vele csakhamar sok tartományokat, —⁴*

már akár „erdélyi ujsággal lévén szája tele“, akár Lónyay Annának előzvegyülését függesztette „nyelvének harangjára“. Vagy olvassuk el a béke áldásainak és a háború borzalmainak részletező leírását és egymással szembe helyezését a *Kemény János* II. könyvében s azután nézzük meg a *Salon du Guerre* és a *Salon de la Paix* falfestményeit Lebruntól a versaillesi kastélyban. Nem úgy hatnak-e egymás mellett, mintha a francia festő magyar kortársát illusztrálná, vagy a magyar poéta töröktől és némettől dúlt „veszni tért kis hazájában“ annak a ragyogó kastélynak díszítéseit akarná megszólaltani, melybe a francia „nagy század“ zsúfolta minden pompáját és dicsőségét? A nagy mozdulatokban tovaögdülő század a szüntelen változásban ragadta meg a világ lényegét — háború és béke, mint éj-

³ M. V. I. 24.

⁴ Kemény János I. 2. 2.

szaka és nappal váltakoznak, mondja más helyen Gyöngyösi, — festő és poéta egyaránt hatalmas ellentéteket vázol fel. Igaz, hogy Lebrun ecsetje a háborúban inkább a büszke hatalomkifejtést, a békében inkább a leigázott népek hódolatát festi, míg a magyar poéta, bár tudja, hogy „a magas dolgokra vágyó nagy szű és nemes vér“ csak a háborúban szerezhethet hírt, nevet, inkább a megzavart idill képében fogta fel háború és béke ellentétét. Ő is antik hősök kosztümében festi főúri pártfogóit, de a béke erőszakosa, a nagy földszerző prókátor, mégis inkább a béke oldalán áll, mint a humanista költők nagyrésze és mint a francia jogász-költő, Corneille, aki XIV. Lajos győzelmei után is ezt adja a megszemélyesített Franciaország ajkára:

*L'État est florissant, mais les peuples gémissent;
Leurs membres décharnés courbent sous mes hauts faits,
Et la gloire du trône accable les sujets.*

A magyar barokk költő és a francia kortárs-festészet párhuzamosságát illetőleg annyit mindenesetre meg kell jegyeznünk, hogy Gyöngyösi korában és éppen abban a főúri környezetben, melyben mint használható prókátor és mint édesszavú udvari poéta, Gyöngyösi otthonos volt, a francia érintkezés eléggé sűrű. Maga a murányi kaland is először franciául jut irodalmi megfogalmazáshoz. Jean de Laboureur, XIV. Lajos udvaronc, ki 1645-ben a nevers-i hercegnőt kísérte urához, a lengyel királyhoz, a következő évben hazautaztában töltött néhány napot Pozsonyban. Ekkor hallotta a murányi kalandot Wesselényitől s 1647-ben megjelent útirajzában tizenöt lapot szentel neki, mint oly eseménynek, mely „la plus memorable de nostre siècle.“⁵ Wesselényi francia kapcsolatai egyre erősödnek. Ismeretes, hogy az az összeesküvés, melyet történelmünk az ő nevéhez fűz s melynek következményeitől az egykor loyális főurat csak váratlan halála óvta meg, francia részről kapott állandó ösztönzést és biztatást.⁶ S az Esterházy-gyűjteménynek, mely ma Szépművészeti Múzeumunk képtára törzsanyagának egyik főrészét teszi, ebben a korban vetik meg alapjait a nagy műgyűjtő Esterházy Miklós herceg ősei.⁷ E képtárnak éppen XVII. századi rétegében a francia anyag egészen feltűnően gazdag, bár sajnos, részletes növekedési napló hiányában nem lehet pontosan megállapítanunk, hogy ebből mennyi az egykorú, vagy közel-egykorú szerzemény.

Mindamellet, ami a közös korigényen túl közös konvenció, azt a szellemi életnek sokkal könnyebben forgalmazható ága alakíthatta ki ilyen feltűnő megfelelésekkel francia festészet és magyar irodalom között, t. i. a költészet. Még pedig az a költészet, melyet internacionális nyelve: a tudós latin, egyenesen praedestinált erre a

⁵ Acsády Ignác, *Széchy Mária*. 1885. 93. l.

⁶ Hóman—Szegfű, *Magyar Történet*. V. 335. l.

⁷ Tschudi—Pulszky, *Die Landes-Gemälde-Galerie in Budapest*. 1883. V. 1.

kiegyenlítő, az európai kultúra bizonyos fokú homogeneitását biztosító szerepre. E humanista poézis követése Gyöngyösinél egészen nyilvánvaló.⁸ Innen, a Claudianus nyomán kifejlődő panegyricából veszi a műfaji példaadást is. S a költészet primaire volta a képzőművészettel szemben éppen a barokk izlés korában több konkrét esetben igazolható. A francia XVII. század nagy költői közül elsősorban Corneille az, akinél lényeges a humanista költészet hatása, éppen ez fogja érthetővé tenni Gyöngyösivel való rokonságát is. Corneille alkalmilag még műveli is az újlatin panegyricát, fordítást még többször készít belőle, s imént idézett sorait is oly környezetből ragadtuk ki, mely Claudianusból, az őt követő humanista poétákból és Gyöngyösiből egyaránt ismerős: a béke után áhítózó Franciaországot megszemélyesítő nő panasza ez a *Toison d'or* prológusában.

Epikusnak és drámaírónak ilyen egymásmellé állítása első pillanatra talán aggályosnak látszik. De gondoljuk meg, hogy egy századdal korábban Buchanan-nak a francia klasszikus drámát oly sok tekintetben előkészítő⁹ Jephtha-tragédiáját is epikus költeménnyé kellett átdolgozni, hogy az akkori magyar irodalom műfaji keretei között — mint bibliai epikum — elhelyezkedhessenek.¹⁰ A XVII. századi Magyarország társadalmi viszonyai és irodalmi lehetőségei sem engedték meg, hogy a Corneille-jal párhuzamos magyar jelenléte színpadon nyilatkozzék meg. Világi színpad hijján Gyöngyösi sokszor egészen drámai felépítésű jelenetei is az epika kereteibe kényszerültek s a Corneille-hősök érzelmes tirádái, retorikus monológjai, mint az eposz kompozícióját szétfeszítő lírai betétek szerepelhetnek. Valóban, történeti helyzete, írói szándékai, emberi és költői magatartása tekintetében a világirodalom nagyjai közül leginkább Pierre Corneille az, aki fogalmat adhat Gyöngyösi típusáról. Gyöngyösinek már tárgyválasztása is Corneille poétikáját elégíti ki, a közös atmoszféra önkénytelen és öntudatlan következményeképpen. A *Discours du poeme dramatique* szerint nagy állami érdek, vagy valami, a szerelemnél nemesebb és férfiasabb szenvedély kell, hogy a dráma alapját tegye, bár alkalom bőven kínálkozik rá, hogy a szerelem is bele elegyedjék a cselekménybe, hiszen nem egyszer szolgálja ezeket a nagyobb érdekeket és magasabbrendű szenvedélyeket, aminő például a becsvágy, vagy a bosszúvágy. Ez a szerelem szerepe Gyöngyösinél is, kiben különös módon csak a magyar Ovidiust szokás látni, pedig alig van irodalmunknak nálánál erősebben politikai érdekelttségű költője.^{10/a} Azokra a szerelmekre, melyeket

⁸ *Gyöngyösi-dolgozatok*. I. Gyöngyösi István epikus műfaja. Irod. Közl. 1932. Irod. Fü. 42. sz.

⁹ Joachim Rolland, *Le „Jephtes, sive votum“ tragédie sacré de George Buchanan*. Revue des Études Littéraires. 1920.

¹⁰ Illyefalvi István *Jephtája*, először: Kolozsvár, 1590. V. ö. Alszeghy Zsolt, *Magyar drámai emlékek*. 1914. 18. l.

^{10/a} Ez a szempont még leginkább Arany Lászlónál érvényesül: *A magyar politikai költészetéről*. (1873.) Ó. M. II. 248. ll.

Gyöngyösi énekel meg, Corneille drámái valósággal terminus technicust szolgáltatnak: „amour politique“, „hymen politique“.¹¹ Ennek a szerelemnek mythologiai szimbóluma Medea és Jason szerelme, mely az argonautákat a másképp hozzáférhetetlen aranygyapjú birtokához segítette. Nem hiába kezdi ezzel a mythologiai utalással Gyöngyösi a *Murányi Venust* s nem hiába biztatja Venus a nagy politikai vállalkozása küszöbén álló Thököly Imrét a Zrinyi Ilona iránti szerelemre Ariadne mellett Medea részletezően elbeszélt példájával. Corneille egyenesen az aranygyapjú történetét dramatizálja, mikor arra alkalmas tárgyat keres, hogy XIV. Lajosnak a spanyol királynéval kötött házasságát ünnepelje. Mária Terézia és a francia király szerelme — a házasságot már a pyreneusi békekötés előírta 1659-ben — a már-már elérhetetlennek látszó békességet biztosítja Spanyolország felé. S ha a *Toison d'or*, akárcsak a Murányi Vénus, a költő pártfogóinak amour politique-ját magasztalja antik mezbe vonva, illetőleg antik mythoszok példáin keresztül láttatva — az alaphelyzet azonos, csak az arányok mások — a prolóógus allegóriája a békét áhító Franciaországgal Gyöngyösi *Palinodiáját* juttatja eszünkbe. Itt Magyarország, mint elhagyatottságát felpanaszló nimfa, a kardos griffnek — az éppen nádorrá választott Esterházy Pál gróf címerállatjának — béke idylljét biztosító oltalmához folyamodik. A közös atmoszférán — koreszményen és korigényen — túl a közös olvasmány-kultúra, a közeurópai humanista latin költészet Franciaországban és Magyarországon egyformán érvényesülő hatása, itt egészen kézzelfogható.

A *Murányi Vénus* epithalamium-műfaja és a *Palinodia* hazafias páthosza, retorikus allegóriája, már a quattrocento európai hírű magyar humanistájánál egy kézben egyesült.¹² Igaz, hogy Gyöngyösi nem áll közelebb Janus Pannoniushoz, mint korának bármely külföldi humanista panegyristájához, de annyit mindenesetre állíthatunk: Gyöngyösi népszerűségének lényeges tényezője volt rokonsága a már-már magyar klasszikusnak számító humanista poétával. Ugyanannak a közönségnek volt ő a legnagyobb magyar poétája, mely Janus Pannoniusban láthatta a magyar litteratura világirodalmi képviselőjét. Hogy a XVIII. század valóban egymás mellett tartja számon Janus Pannoniust és Gyöngyösi Istvánt, arra bizonyosság egy csak nemrégén napfényre került régi verszet (a Kovásznai Sándoré), mely csak annyi különbséget lát a magyar irodalmi múlt két nagy alakjában, hogy Gyöngyösit magyarnyelvűsége elszigeteli, elzárja az európai érvényesülés elől.

*Volt a Magyaroknak egy pár poétája,
Egyik deákul irt, másiknak Múzsája*

¹¹ Corneille, *Attila*, 322 v. *Sophonisbe*, 70 v. stb. Corneille költészetének uralkodóan politikai jellegéről v. ö. K. Zeiss, *Staatsidee Pierre Corneille's*. 1896. f5leg 40—51. ll.

¹² Huszti József, *Janus Pannonius*. 1931. 90., 99., 330., 333. ll.

*Magyarul énekelt, ennek a példája
Homerus; amannak Maro trombitája.*

*Janus Pannonius bír Maro lelkével,
Gyöngyösi Homerus bő s szép beszédével.
Ide nem ér sem Frantz, sem Német eszével,
Akármint kérkedjen mindkettő nyelvével.*

*Ha Gyöngyösi versét más nemzet értené,
Itéletét jobban Magyarról ejtené,
Ha e nagy szépséget köntös nem rejtené,
Minden nép az éig ötet röpiténé.*

*De mint Magyar, nevét nagy setét borítja,
Nem tanulja nyelvét senki s nem tanítja,
(Miként az aranyat, ha láda szorítja),
Úgy virtussát más nép még nem is gyanítja.¹³*

A XVIII. század fordulóján a felvilágosodás literátor-lendületében megújuló magyar irodalom számára Gyöngyösi úgyszólván egyedül képviseli az irodalmi hagyományt. Ő az, akibe a hagyományt őrző réteg mint önmaga előzményébe kapaszkodik s az új európai tájékozódást keresőknek vele kell leszámolniuk.¹⁴ Ezt meg is teszik, nem egyszer olyan éles szembefordulással, mely magábanvéve is a Gyöngyösi-hagyomány elevenségét igazolta. Erőszakosan és szenvedélyesen kellett megtagadni, hogy túl lehessen jutni rajta.

Kazinczy kora, hogy Gyöngyösit lemérhesse, Zrinyit találta meg a magyar régiségben s tette a mérleg másik oldalára. Azóta mint a XVII. és XVIII. század francia esztétikájában Homerost és Vergiliust, őket kettejüket úgyszólván hagyomány párhuzamosan jellemezni. S az új nemzedék értékelését már maga Kazinczy végérvényesen megfogalmazza: „Gyöngyösi... olyan, mint egy rossz rajzolatú, de szépen festékelt kép”.¹⁵ Zrinyi a nagy koncepció és szilárd kompozíció művésze, Gyöngyösi a behízelt nyelvű poéta, kinél a dekorációs részletek — lírai betétek, leírások, hasonlatok — többet érnek, mint az egész. Arany János már felteszi a történeti kérdést is: mi magyarázza, hogy Zrinyit, a hasonlíthatatlanul nagyobb költői egyéniséget, a XVIII. század végén valósággal újra fel kell fedezni, míg Gyöngyösi a legtöbbet olvasott, legnagyobbhatású költő a régiségben? „Zrinyi megelőzte korát, de nem hatott rá; Gyöngyösi megtalálta a magát és előbbvitte.”¹⁶ Magától értetődik:

¹³ Kiadta Szabó T. Attila, *Erd. Múz.* 1932 235. l.

¹⁴ V. ö. Badics Ferenc bev. *Gyöngyösi István Ő. Költ.* (RMKT) I. 1914. V—XXXII. II. és Ember Ernő, *Gy. I. irodalmi útja Toldy Ferencig.* Debreceni Szle, 1929.

¹⁵ *Pályám emlékezete* Abafi-kiad. 244. l.

¹⁶ *Irói arcképek.* Ő. M. V. 2. 209. l.

hatásuknak ennyire különböző mértéke nem tisztán irodalmi okokra megy vissza, mint ahogy írói egyéniségük éles ellentéte sem pusztán irodalmi jelenség, hanem életformájuk és világnézetük alapvető különbségében gyökerezik. Gyöngyösi tisztelete sem tisztán irodalmi érdekű és nem pusztán a literátor-rétegre szorítkozó vonzalom volt. Az a társadalmi osztály, melynek irodalmi hegemoniája éppen a XVIII. század fordulóján volt a legmegtámadhatatlanabb, a magyar köznemesség, benne tisztelhetette eszményeinek első költői kifejeződését. Zrínyit viszont egész világ választotta el attól a magyar nemességtől, mely kezében Werbőczyjével, származásának büszke tudatával, már-már megrekedt életlehetőséggel lesi a kedvező alkalmakat, hogy egy-egy gravamen orvoslását kierőszakolja rendje számára, egy-egy talpalatnyi földet — ősi jussok érvényesítésével — biztosítson magának és családjának. Ez Gyöngyösi világa; de mit ért volna az *egészet* néző Zrínyi, a magyarság egzisztenciáját féltő aggodalmával mindjobban magára maradó államférfi, egy-egy orvosolt sérelem részleteredményével, a török alól felszabadító hadjáratot sürgető hadvezér egy-egy prókátorfortélyal visszaszerzett talpalatnyi földdel?!

Zrínyi Miklós gróf korának legnagyobb magyarja, a nagyságnak azon a fokán, mely már szükségképen magáramaradottságot, olyan magas csúcson, mely már magábanvéve is elszigeteltséget jelent. Kétségbeejtő világosanlátása eleve társtalanságra ítélte, attól a pillanattól kezdve, hogy nemzetének társtalanságát felismerte. Egyedül, szemben a végzettel, mint ahogy egyedül állt szemben a magyarság is végzetével.¹⁷ „Ha azért ez a kénytelenség, szükség, fatalis necessitas megorvosolta görögökben sziveknek lágságát és tunyaságát“ — írja a *Török Afium*-ban a görög-perzsa háborúra utalva — „miért minekünk is, lévén szintén abban az elkerülhetetlen veszélyben igyünk, nem csinál egy férfiú gondolkodást szivünkben, hogy avagy megoltalmazzuk magunkat, avagy vitéz módon haljunk meg?“ „Mert én nem látok egy szomszédot is, sem egy idegen nemzetet is, aki a mi kedvünkért örömezt szerenesztesse a maga békességes voltát a mi veszedelmünkkel.“ „Elfussunk? Nincs hova, sohun másutt Magyarországot meg nem találjuk, senki a maga országából barátságunkért ki nem megyen, hogy minket helyeztessen bele: az mi nemes szabadságunk az ég alatt sohun nincs, hanem Pannoniában. Hic vobis vel vincendum vel moriendum est.“ E helyzet mythosává magasodik szemei előtt dédatyjának hősi vár-

¹⁷ V. ö. Szerb Antal megkapó sorait, *Magy. Irod.* 1934. I. 148. II. Ugyanitt alapvető fontosságú a szociológiai szempont felvetése, ha alkalmazását már nem is érezzük mindenütt teljesen kielégítőnek. Így mindjárt Gyöngyösit — a fentiek után talán szükségtelen is külön hangsúlyoznunk — nem tudjuk egyszerűen a „főúri irodalomba“ bekebelezni ilyenforma individuálpaszichológiai formula segítségével: „A lelki kompenzáció elve következtében természetes, hogy a főurak közé bevett nem-arisztokrata költésztében sokkal arisztokratikusabb és sokkal udvaribb, mint maguk a főurak“. I. m. 160. I.

védelve is. A körülzárt Szigetvár felé nincs útja könnyítésnek, segédcsapatnak, a végzet kötelein lazító alkalomnak. Mert a szigeti hős halálának csak egyik oldala a keresztény legenda martyriuma, az „Istentől rendelt utolsó óra“, a megváltó halál, melynek érdemfőlöslégéből bünsös nemzete számára juttathat. A *Zrínyiász*-ban a végzet uralkodik, az antik világ kemény és áttörhetetlen fátuma — „*Szükség, hogy én itt végezzem napomat*“, — mellyel szemben az emberre egyetlen feladatnak marad: megőrizni önmagát a küzdelemben, el nem mosódottan, félre nem hajoltan, jelentéktelenné nem redukálódva: „*Most utolszor mutatnom kell *mivoltomat**.“¹⁸

A *szerencse*, mint az egész század költészetében, úgy Zrínyinél és Gyöngyösinél is a legtöbbször előforduló szavak egyike. A *toposzok*, az irodalmi közhelyek felületes egybeállítói számára mintha ugyanazt a humanista terminológiát kaptatnák tovább. Pedig éppen itt mutatkozik meg a legélesebben a kettejük ellentéte. Zrínyi szerencséje az eleve elrendelés — *Sors bona, nihil aliud*: s ez a jelmondat éppen úgy felidézi, sőt kifejezi önmaga ellentétét is, mint a török apródnak a szerencse *állandóságát* dicsérő éneke a *Zrínyiász* III. énekében. Gyöngyösi a *változékony*, szeszélyes szerencsét ismeri, mely alkalmakat nyújt, csak legyen aki kihasználja, s szereti a Phaedruszról¹⁹ elterjedt humanista közhelyet idézni:

*Szüli az szerencsét az alkalmatosság,
Melynek a tarkóján van sima kopaszág,
Ha az üstökében nem kap a gyorsaság,
Nem fogja meg hátul azt semmi okosság.*²⁰

Zrínyi a magyarság világhelyzetét mutatja meg olyan tragikusan éles megvilágításban, hogy szemlélésére csak a legnagyobbak lehetnek eléggé erősek. Gyöngyösi a nemesség politikai aspirációit — s uralkodó életformáit, az alkalom-lesést és alkalom-kihasználást a hatalmi áttörésre, — fejezi ki azon a fokon, ahogy minden kardotrázó országgyűlésen felmerülhettek és közszájon foroghattak. Mert kettejük közül nem a legnagyobb közjogi méltóságok egyikét is viselő Zrínyi, hanem a gömöri prókátor-alispán, Gyöngyösi mutatkozik költészetében a politikusabb természetnek. Zrínyi politikai fejlődésében más fejlődési vonal nem is fedezhető fel, mint legfeljebb egyedülállásának mindjobban világosodó felismerése, míg Gyöngyösi politikai hitvallása együtt fejlődik, együtt alakul a XVII. századi magyarság egy jelentékeny részével, avval a legpolitikusabb réteggel, mely a német és a török túlsúly között mindig az *egyensúly*-helyzetet kereste. Már a *Murányi Venus*-ban is, mely cselekményének politikai oldalával még egyenesen a loyaltás dia-

¹⁸ *Obsidio Sigetiana*. V. 96.

¹⁹ *Fab.* V. 8.

²⁰ *K. J. I.* 4. 16. v. ö. Thököly-epith. 5:

dalát mutatja be a lázadás felett, feltűnik ez a jellemzően köznemesi magatartás: loyaltás, bizonyos állandó kurucos ressentimentnal. Itt még a rokonszenv és a győzelem maradéktalanul a királyhú Wesselényinek jut ki, de a szembenálló feleket, a koronás Habsburg-királyt és az elégedetlenkedő magyarok reményét, az erdélyi fejedelmet, kinek ténykedését, mint lázadást és békebontást, elítéli, mégis így mutatja be:

*Igy magyar koronának bécsi kere kelvén,
Római felség is azokra terjedvén,
S azt Ferdinand néven harmadik viselvén,
Rákóczit az Erdély uralván s tisztelvén...*²¹

Észre kell vennünk a koronás fő iránti köteles tisztelet és engedelmesség hangja mellett már itt is a kuruc melléköngét: az idegen uralom tudatának állandó jelenlétét. Ez éppen a Murányi Vénus megjelenési évére (1664) eső vasvári béke után mindjobban előtérbe lép, a loyaltás háttérbeszorul s a nemzetben uralkodó hangulattá válik az az érzés, hogy idegen uralkodója magára hagyta élet-halál harcában.²² Most már maga Wesselényi áll az elégedetlenkedők élére. Gyöngyösi második nagy műve már nem minden aktuális politikai él nélkül tulajdonítja Erdély romlását a Kemény Jánost a törökkel szemben alig támogató német katonaság tehetetlenségének. Montecuccoli habozó és közömbös magatartásának Zrínyi komor háborúgása mellett kissé pamflet-szerű megrovása ez, kivált néhány kéziratot példányban, ahol már egészen a kuruc költészetet előlegező versszakok vannak e passzusnál közbeiktatva.²³ Valószínű, hogy magától Gyöngyösi kezétől erednek ezek is, de lehet, hogy valamelyik egykorú olvasójától. Mindenesetre — mint erotikus oktató költeményének a Csalárd Cupido-nak obscoen todalékai — azon a ponton, ahol az opportunus költő, kiadásra szánt művében elhallgatott, a csak megpendített és azután félbeszakított gondolatmenetet dolgozzák ki részletezően. 1681-ben még ünnepli az alkotmányos küzdelmek törvényes részleteredményét, a soproni nádorválasztást, de néhány évvel később mégis a kuruc királynak, Thököly Imrének, Zrínyi Ilonával kötött házasságát mint az „amour politique” legnagyobb szabású példáját ünnepli. A politika és a szerelem költője itt van csak igazán elemében: maga Venus is be van avatva a magyar alkotmány már veszélyben forgó tételeibe s a nemzet szabadkirályválasztó jogára, valamint az aranybullában lefektetett jus resistendi-re hivatkozik. S ha Thököly a német Sassal szemben a török Holdat választja, a török és a német közti egyensúlyi helyzetet kereső magyarság belső feszültségét idézi fel előbb szeméi előtt

²¹ M. V. I. 15.

²² Hóman—Szekfü i. m. 333. l.

²³ Badics-kiad. II. (1921.) 163. II.

Mercurnak és Venusnak drámai hatású, a magyarság számára lehetséges két ellentétes utat megmutató szócsatája. De, mégha a Thököly-epithalamiumot nem is tarthatjuk Gyöngyösi kétségtelen hitelű munkájának,²¹ akkor is ott van a *Kemény* János csak 1693-ban kelt ajánlása. Ez már magasztalólag emeli ki Apor István ősei között azt a László vajdát, „az ki a Bajoriai Otho Hertzegnek, mint arra nem érdemesnek az Magyar Ország Szent Koronát“ „levonta“ fejről. Már a Szent Korona tisztelete sem vet föltétlenül gátat a köznemesi lélek forradalmi készenlétének: van formula, mely a kettőt kiegyeztesse, sőt egymás feltétele gyanánt fogadtassa el.

A végső konzekvenciák levonását tartalmazó Thököly-epithalamium egészen a modern filologiai-történeti érdekű kiadásokig kéziratban maradt. A *Murányi Venus*, a *Palinodia* és a *Kemény János* költőjében joggal láthatták az utódok a maguk örökös sérelmeket felpanaszoló, de a végső konzekvenciáig el nem merészkedő loyaltitásának költői igazolását. Mert semmi kétség, Gyöngyösi költői dikciója, jól folyó verselése, ovidiusi tudós poétasága nem magyarázhatják meg maradéktalanul azt a kimagasló szerepet, melyet a XVIII. század fordulójának nemzeti felbuzdulásában visz s azt az erős érzelmi érdekeltiséget, mellyel éppen a nemesi Magyarország legbüszkébb képviselői — egy Dugonics vagy egy Gvadányi — védik az újítókkal szemben Gyöngyösit, — „kinél nagyobb költőt magyar anya nem szült“. Életeszményüket, nemesi világgépüket védik kedves poétájukban.

E világgép — melynek különben legközelebbi világirodalmi rokonát ismét Corneille gondolatvilága mutatja fel (de jellemzően elsősorban két spanyoltárgyú drámájában) — már Gyöngyösinél is antik reminiscenciákban keresi igazolását. Alapproblémája: „nemzet“ és „virtus“, származás és egyéni érdem elsőbbségének a kérdése, melyet többször felvet Gyöngyösi s latin költőkből vett idézetek súlyával mindannyiszor úgy old meg, mint akár Corneille hősei: „La generosité suit la belle naissance.“ (Heraclius, 1603.) A páma Gyöngyösi szerint is azokat illeti, „akiket... mind régi Nemzeteknek dicsősége, mind magok dicsőséges cselekedetinek érdemi ékesítnek“.²⁵ „A nagy szű s nemes vér magos dolgokra vágy.“ „Le bon sang“:²⁶ Corneille számára is a legnagyobb emberi érték, s nálunk „Árpád vére“ Gyöngyösivel vonul be a nemesi irodalom közhelyei közé. Történeti emlékezete — mert a nagy tettek túlelnek a halálon — a görög-római világ nagy példái közé nemzete multjából Attilát „a hét kapitányt“ és Mátyás királyt emeli.²⁷ E világnézetben

²¹ A név nélkül hagyományozott költemény Gyöngyösi nevéhez fűzésével szemben pl. Császár Elemérnek egyetemi előadásaiban kifejtett álláspontja is elutasító.

²⁵ K. J. ajánlása.

²⁶ K. J. II. 1. 22. Corneille, *Don Sanche*, 1255. stb., stb.

²⁷ K. J. II. 1. 30 vv. v. még K. J. III: 2: 25 vv.; ahol Kemény Jánost a fedelemségre elsősorban „nemzetsége“ ajánlja: vitéz őse, Kemény Simon, ki Hunyadi János életét mentette meg egykor.

belül, leplezetlenül és teljes erkölcsi jogosultságának tudatában a házasság is a familia, a nemesi közösség életerejének fenntartását és gyarapítását, bizonyos fokig a faji kiválasztást szolgálja. Ezért „vizsgál” nála a szerelem „leginkább négy dolgot”: „erkölcsöt, értéket (=vagyont), szépséget, nemzetet (=származást),”²⁸ Corneille spanyol grandjának rendi felelősségtudata adja az erkölcsi indokolást:

*Mais disposer d'un sang que j'ai reçu sans tâche
Avant que le souiller il faut qu'on me l'arrache;
J'en dois compte aux aïeux dont il est hérité,
A toute leur famille, à la postérité.*

(Don Sanche, 933 vv.)

A nemesi virtus maga antik közhelyekből táplálkozó sztoikus eszmény — gondoljunk a *vertu* hangsúlyozott szerepére Corneille heroizmusában, nem hiába, hogy az első nagy francia dráma, mely fordítót és közönséget talál a nemesi Magyarországon, az ő *Cid*-je volt. Az adaequat stílust Teleki Ádám gróf fordításához éppen a Gyöngyösi hagyomány teremtette meg.²⁹

*Az állhatatlanság nagy szűhöz nem illik,
Gyenge épület az, mely hirtelen omlik,
Lásd az erős tölfát, elább özveromlik,
Ostromló szelekre hogysesem mint meghajlik.*

*Kit az nemes erkölcs szárnyain emelget,
Alacsony dolgokat megvet, s nem emelget,
Hanem magosra vágy, s olyakhoz közelget,
Kik, mint az láng, célul fűgesztk az eget.*

²⁸ K. J. I. 1. 11.

²⁹ Csak néhány sort idézek ennek szemléltetésére Teleki 1773-ban megjelent fordításából: „Tudod-é, hogy ezen Vén Ember élete — Vitézség, Virtus volt, s Hazánk becsülete?” „Felséged Törvényét csak a Virtus szabja”, „Alacsonyság a nagy Elméhez nem férhet”. „Bosszút kell állanom, mert nem állni szegven... — Mentségre Nemes Vér nem tud vetemedni”. „Tudom: a Becsület legkisebb sérelme — Nagy seb, s mint gyógyítja azt a Nemes Elme.” „Nemes Nemzetednek újabb' s nagyobb fénye, — Kiben mindenkor volt Castilnak reménye! — Vitéz Eleidet már is vitézséggel — Feléred, sőt felyül múlod dicsőséggel.” „Mert ki Hazájáért teszi le életét, — Halálból menti meg jó emlékezetet.” „Légy a Vitézségnek s Hívségnek summája.” Formailag: párosrímű alexandrinusai szigorúan követhetik Corneille formáját, de egyszersmind a Gyöngyösi-hagyományhoz képest sem jelentenek erőszakos eltávolodást: tudunk Gyöngyösi konzervatív tisztelői között is esetet rá, hogy épen ezt a Gyöngyösi-hagyomány megengedhető, korszerű felrészítésének tartották. (Még Gvadányi is kettőre szállítja le később a négyesrímet, s evvel a „franciások” gyakorlatához alkalmazkodik, anélkül, hogy Gyöngyösit megtagadná!) Jellemzőnek tartjuk, hogy Rodrigue monológjában (I. felv. 6. j.), ahol Corneille az alexandrinusokat lírai strófákkal váltja fel, Teleki Ádám enged a formahűségből, s a *Stabat mater* versformáját alkalmazza, aligha a *Rózsakoszorú* példaadása nélkül. Így illeszkedik a Gyöngyösi-hagyomány lírikus ágába is — mely Himfyhez vezet, — bár annyit meg kell jegyeznünk, hogy Uraque monológjában (V. felv. 2. j.) már a Corneille által használt bonyolultabb strófászerkezet visszaadására is mer vállalkozni.

*Melyek hírét s nevét embernek nevelik,
Mint repülő szárnyok, magasan viselik,
Az koporsóbul is életre emelik,
Emlékezetivel sokak szája telik.*

S már Gyöngyösinél e nemesi eszmény költői tudatosítása mellett felhangzik a honfiúi panasz a nemesség korcsosulása, ősi erkölcesinek meglazulása, s az ennek következményeként veszni tért magyar nemzet sorsa felett: így, a multba vetítve nyerhet az eszmény realitási.

*Veszni tért kis hazánk, forgasz mely sok kockán,
Hóny felé vetett már az szerencse sarkán,
Hol egy ellenségnek, hol másnak vagy markán,
Régi szép épséged mely miatt áll csonkán.*

*Oh az régiektül elfajzott nemzetség,
Hiredben, s nevedben korcsosult nemesség!
Miolta köztetek nincs az egyenlőség,
Ily rúttul azolta praedál az ellenség.*

*Az meddig egy szívvel fogtál Magyar fegyvert,
Volt-e oly Nemzetség, mely tégedet megvert?
Kardod minden ellen diadalmasson nyert,
Sok praeda s nyereség lábad előtt hevert.*

*Hol az az szép hír s név, sok adó s nyereség,
Kit elődben rakott sok koldult nemzetség,
Vagy harcokon adott az győzött ellenség?
Mind elprédálta azt az egyenlenség.³⁰*

Itt már lényegében készen áll az a sztoikus hősi eszmény, melyet e nemesi világkép egyik utolsó és legnagyobb költője, Berzsenyi Dániel, Horatiusában is keres, hogy a horatiusi formáktól e heroikus alaphangulatot magyar fül számára elválaszthatatlanná tegye.

Politika és szerelem együtt, mint az életet mohó hatalmi mozdulattal birtokbavevő férfiasság két mozdulata; ez Gyöngyösi alap-témája. Annak a köznemesi osztálynak, melyből kinőtt s amelyben olyan tartós elismerést talált költészetével, életigényét határozta meg ez a kettősség. Ady Endre, kinek genialitásában és gyökeres magyarságában a legmegdöbbentőbb vonatkozások egyike éppen önmaga történeti helyzetének világos tudata, önmaga történeti rétegeinek az ösztönök biztosságával való kitapintása, nem hiába hivatkozik politikát és szerelmet követelő költészetével kapcsolatban „nádorválasztó kisúr-öseire”.³¹

³⁰ M. V. I. 39., 107., 108., 28—31. Eszterházy Miklós nádor és Zrinyi a nemesség dekadenciájáról: Hóman—Szegefü: i. m. 220—224. ll.

³¹ A magunk szerelme előverse.

Zrínyi a *Fatum* költője, Gyöngyösi a *Fortunae*. Világnézetüknek imént kiemelt ellentéte határozza meg legelsősorban eltérő műfajukat is. Zrínyi az *eposz világnézetének* irodalmunkban legnagyobb kifejezője: a cselekményt igazgató eleve-elrendeltséget, a cselekvő emberek mögött az okok statikáját: állandóságát, ilyen megdöbentő erővel azóta sem ábrázolta senki. Gyöngyösi alkalmokhasználó hősei inkább regény-hősök: az egyiknek sikerül, a másiknak nem, minden azon múlik, hogy ki tudta üstökön ragadni a szerencsét. Ezért nincs is cselekményének eleve meghatározott vonala, ezért férnek el benne kalandok: sikerek és balsikerek, bár szimpátiája természetesen inkább a siker emberei felé fordul. Az eposzi világnézetet elégíti ki Zrínyi monumentális humanizmusa is, mely az ellenfél nagyságát is tiszteletben tartja: tiszteletben tartja nem éppen annak a hadtudományi műveiben hangoztatott elvnek az alapján, hogy nem jó az ellenfelet lekicsinyelni, hanem, mert benne is a nagy emberi színjáték cselekvő résztvevőjét látja, a küzdelem lendületét, a végzettség komor tónusával a háttérben. Zeus magatartását az antik történetírás elmélete követelmény gyanánt állította fel, de Homeros már megvalósította, minden elmélet és minden kihagyhatóság nélkül: görögök és trójaiak táborát nézni, az elképzelhető legnagyobb magasságból, a teljes pártatlanság szférájából. Az eposz világnézetén belül nem is képzelhető másképp; milyen kicsinyes például az *Aeneis* esetében az a szokásos magyarázat, hogy Vergiliust rómaiságának sajátos helyzete, a trójai-latin vérkeveredés tudata kényszerítette az egyenlő mértékkel mérő objektivitásra. Gyöngyösi távolsága az eposztól ebben az irányban is lemérhető: ha az alkalom világnézete a verses regényhez közelítette, a mindenkori ellenfél iránti animozitása határozza meg egyenesen politikai költőnek.

Mert ebben az értelemben van valami igazsága Toldy Ferencnek, ha a verses regény régi magyar példáit látja Gyöngyösi főműveiben. De történetileg ez a felfogás indokolhatatlan: a Gyöngyösi irodalmi szándékait bátorító és tisztázó példák nem regények, hanem panegyrikusok, kivált humanista epikus epithalamiumok voltak.³² Hogy a retorikus humanista műfaj ennyire regényszerűvé válhatott a kezén, annak mindenesetre az alkalom igenlésének világnézeti háttere mellett még egy mástermészetű oka is van. Minden mythologiai apparátuson túl — mely humanista mintáival közös — s minden finomkodó formulája mellett — mely a precieuse század udvari eszményéből is folyik, — meggyőző realizmusa költészetének legtöbb joggal kiemelt értéke. Ebből a realizmusból mintáiban semmi sem található. Újlatin költészet és vulgaris követői között ezt a különbséget lépten-nyomon megfigyelhetjük, a legkiválóbban ott, ahol a latin szöveg és vulgaris változata egykorú, mint például némely iskolai színjátékban.³³ A latin: csupa merev for-

³² Gyöngyösi-dolgozatok. 3—33. ll.

³³ Spielenberg, az *Ephemerides politico-litterariae* szerkesztője még 1791-ben

mula, irodalmi reminiscencia, stilisztikai és retorikai példatár; a magyar: csupa elevenség és formakeresés, az élő nyelv, sőt nem egyszer a *nyelvelés* frissesége. A latinnyelvűség ereje éppen a mindennapiságtól *eltávolítás* — s ezen a téren még a XIX. század elejének magyar ódaköltői is tanulni fognak az újlatin költészettől, — az anyanyelv már a maga mindennapisága és életszerűsége folytán is az élet színeit hozta az irodalomba. Gyöngyösi erre az irányra hagyatkozott, nem a realizmus valamiféle irodalmi programját követve, hanem életszerető egyénisége önkénytelenségével és az anyanyelv kényszere alatt egyszerre. Mégis, ott van a háttérben a latin kortárs-irodalom, melyhez úgy viszonylik, mint annak vulgáris változata. De a vulgáris nyelv realizmus-lehetőségei Gyöngyösi nyelvének csak egyik oldalát jelzik, másfelől nyelve is érezteti a latin hátteret. Nem ritka a kirívó latinizmus („Fogarast *sürgeti*“, vélnéd, hogy egy erdőt vezetnek magokkal“), deák szavak, vagy egész latin idézet („nil cunctando — omnia cunctando“). De mivé lesz egy-egy latin közmondás az ő fordításában? Tarde venientibus ossa: „Csont a fröstököme a későn járónak.“³⁴

Égész íróművészete két ellentétes tendenciának enged. A humanista szólamkines, az antik példa, melynek színe alatt nézi mintegy a heroizmus fénykörébe vonva, az előadott eseményeket, idealizál és eltávolít: ez a kor *követelménye*; a másik irány a legkíméletlenebb naturalizmus, mellyel régi irodalmunkban találkozunk; ez a vérbő és kíméletlen kor *önkéntelen* szava, melyet a másik, a kötelességszerű, a poétikától és írőillemtől megkövetelt tendencia, kivált a vulgáris nyelv képzeletének és életszerűségének felszabadító erejével szemben, nem tud teljesen alászorítani, elnyomni. A „sok tetemekkel fejlérő mező“, „az orcát halványító sárga betegség“, „a vizirány nagy gond“, a Keményt „elrongyoló rabság“, — s még folytathatnám az erőteljes kifejezések felsorolását.³⁵ A rászabadult nyelv gazdagon áradó asszociációit ízlés vagy illem nem gátolja: a három Lónyay-leány szépségét például, miután már a Páris előtt megjelenő három istennőhöz hasonlította, avval jellemzi, hogy úgy jártak a házhoz a kérők, mint az éh-madarak a szemes szérűre, sőt, — a sasok a dögre. Ilyenkor sóhajthatott fel az érzékeny Kazinczy, hogy bárcsak kevésbé könnyen ömlöttek volna Gyöngyösi szavai. Számunkra, akiket már idestova másfél század választ el attól az időtől, amikor aktuális volt Kazinczy küzdelme a Gyöngyösivel takarózó ízléstelenség ellen, megmaradt a lehetőség, hogy örüljünk nyelvi realizmusa ilyen pompás megnyilatkozásainak, mint például a következők:

is latinnyelvű hírlapjához magyar—német mellékletet ígér, hirdetések, adomák és egyéb apróságok számára, „*quorum enarrationem dignitas latini sermonis non ferret.*“

³⁴ K. J. III. 2. 15. (sürgeti = urget!) III. 3. 97. III: 2. 54: III: 6: 26:

³⁵ K. J. III. 1: 27: II. 3. 14. II. 8: 31: II: 9: 62:

*Hallgat a setét éj csendes füleléssel . .
Még a furcsa hír is jár gyengébb lépéssel.*

— — — — —

*Mint ködben merült hold éjjeli homályban,
Bánkodik Asszonya a gyászos cellában.*

— — — — —

*Dongnak bogarai a vad Boreasnak,
Repdesnek darázsi hideg szent Andrásnak, —*

— — — — —

igaz, hogy egyfelől a „négysarkú“ strofa rímkényszere alatt, másfelől azért, hogy mindent hiánytalan világossággal fejezzen ki, így végzi (idéznünk kell, mert ez az „illuziórontó“ befejezés is hozzátartozik Gyöngyösi sajátos ízéhez):

*Ezek fulánkjokkal másként meg nem ásnak,
De hogy ne ártsanak, kell lenned ruhásnak.³⁶*

Egy-egy „parasztosabb“ vonás meg az olyan tisztán allegorikus kép staffageában is elmaradhatatlan, mint a „kesergő Nimfa“ környezete:

Triton is felfujta dagadott po fáját.

Érdeemes például megfigyelnünk, mivé fejlesztí Gyöngyösi a párjavesztett gilicének a humanista szerelmi költészetben — középkori, sőt ókori örökség gyanánt^{36/a} — egészen általános közhelyét. A tatár rabságban sýnlódó Kemény János hazagondol:

*Reggel volt az üdö, csillagok elmentek,
Az virradó napnak orcái fénylettek,
Melyet köszönteni madarak serkentek,
A szomszéd kertekben zengeni kezdettek.*

*Amikor írása felett elmékedvén,
A bal könyökére Kemény ereszkedvén,
Egy s más gondolat is szívére eredvén,
Tepreng az ablaknál, Annán keseregvén.*

*Tekenget azonban a vár környékére,
Madarakkal ingó fáknak tetejére,*

³⁶ K. J. I. 2. 15. I. 3. 23: III: 5: 42: *Palinodia* 83.

^{36/a} V. ö. Eckhard Sándor, *Középkori természetszemlélet a magyar költészetben*. Egy. Phil. Közl. 1929, 93 ll. és Tolnai Vilmos, *Árva gerlice*, u. o. 236 ll.

*S hallgat azoknak is hangos énekére,
Száll ott egy gerlice egy száraz tőkére.*

*Beestek szemei, a tolla borzadott,
Lecsüng mindkét szárnya, begye megapadott,
Klárisos ajaka mint viasz hervadott,
Karmasin lába is rútul halványodott.*

*A bal szárnya felé nyakát görbítette,
Ritka pillantásra könnyes szemét vette,
Szomorú nyögését sok ízben kezdette,
De keserve miatt végben nem vihette.*

*Lehel nyelvcskése pihegő szájában,
Elepedt gégéje száradott torkában,
Hogy vizet keressen nagy szomjúságában,
Felkel amint birja ereje szárnyában.*

*Ott a szomszédságban vagyon egy forrás kut;
Melynek kristályvize kedves csörgéssel fut,
A szomjúhozóknak híves kortyokat nyujt,
Hánytorgó szárnyával annak vizéhez jut.*

*Meglátván személyét melynek tükörében,
Bánatjának oka fordula eszében,
Indult annál nagyobb keserve szívében,
Nem akara innya szép tiszta vizében.*

*Hanem a kút mellett fakadt egy kis mocsár,
Amelynek forrását egyvelítette sár,
S felzavarta csak most egy vizvivő tatár,
A szomjú gerlice ennek vizéhez jár.*

*Ehez ereszkedik meghajlott nyakával,
Még ezt is újonan zavarja orrával,
Úgy önti gégéjét annak italával,
Egy kertben száll onnét bágyadó szárnyával.*

*Nem láthatja tovább, amíg szemlélhette,
Valamelyre fordult, szemével követte,
Hogy társán kesereg, jól általértette,
Mellyel ő is szívét nehezben sértette.*

Eleven példája (mond) az én Annámnak . . .²⁷

Nem csoda, ha Arany János — *A rab gólya* költője, ki vajmi keveset tehet arról, hogy egy retorikus magyarázó irány-allegóriát érzett bele plasztikus valóságábrázolásába, — a maga realizmusának elődjét csodálhatta a barokk költőben. Ő a kovácsok leírását hozta fel a *Kemény János*-ból, mint e realizmus remek példáját, s mi ezen is megfigyelhetjük, hogyan törnek be az élet durvább és frisebb színei a tudákosan halmozott klasszikus vonatkozások közé.

*Gyűjtnek azért öszve számos miveseket,
De nem karmasinnal bánó mestereket,
Sem Selyem s' Szkofiom bocsátó kezeket,
Hanem vas forogató erős Bronteseket.*

*Mellyek mint ha jöttek volna az Aetnábul,
Vulcanus mivének szennyes barlangjából,
Most is füst gőzölög némellyik szájából,
Hatan állnak elő kovácsok számából.*

*Vas por szennye ülte hízott poszójokat,
Szenek pozdorjája füstölte nyakokat,
Sok szikra csipdeste feltűrött karokat,
Egy-egy pöröly telte be-fogott markokat.*

*Ritkult a szakállók csapdozó tüzekkel,
Éktelen homlokok pörsöllett szemekkel,
Orcájok varrasult gyakor égésekkel,
Merő fél ördögök kormos személyekkel.*

*De mint Óriások temérdek tagokkal,
Hegyeket birnának emelni vállokkal,
Labdaként, jádconak az üllő vasakkal,
Mindent végbe visznek erőss munkájokkal.*

*Száz font vasat adnak kezében ezeknek,
A Kemény számára melyek készítettnek,
Lábára ily gyenge lábszijjat fűzetnek,
Elkészítésében azok is sietnek.*

*Hajnal szint mutat már a vas setétsége,
Megpirosította a tűz melegsége,
Minden mocska, szennye, rozsdája leége,
Engedelmeskedik lágyult keménysége.*

*Zúgnak a pörölyök felemelt kezekben,
Üti ki-ki lehet, mennél erősebben,
A munka és a tűz heviti testekben,
A repülő szikrák dongnak a műhelyben.*

*Hunt a nap: setéte van az éccakának,
Fényes tüze látszik akármely szikrának,
Mondanád a műhelyt lángozó Aetnának,
Az hol a nagy vason ezek kalapálnak.*

*Üstökös csillagot minden ütés csinál,
Sok ugrosó szikra szökdécsel a kohnál,
Tüzes lidérceket éjjel ha ki tanál,
Itt minden fuvallás több szikrát ad annál*

*Öt részbül áll a vas, mellyet kalapálnak,
Hajtottak már egyet a jobbik szárának,
Sűrűn jár a pöröly, majd mást is csinálnak,
Készül abroncsa is karikák pántjának.*

*Mind az öt darabot már öszve kötötték,
Suhog rajtok a viz, mellyel megöntötték,
Vége van a műnek, a pörölyt letették,
Izzadt homlokukat s nyakokat törölték.³⁸*

Idézhetnénk még többek közt a tatár kánt üdvözlő aga keleti kenetességtől csepegő és pompázó udvariassággal túlterhelt beszédét — úgy is, mint a Zrínyiászbeli török apród énekével együtt ritka költői dokumentumát annak a helyzetnek, hogy a magyarság számára balsorsa évszázadokon át a közvetlen megfigyelés közelségébe helyezte a keleti világot — s azt a remekül ellesett mozdulatot, mely az üdvözlő beszédet bevezeti:

*Egész vég patyolat fejét kerítette,
A derekát öve amint körülvette,
Az első csomóhoz mindkét kezét szedte
Meghajlott derékkal szavát így kezdette...³⁹*

Ez a realizmus, melyet a kifejezésektől a leírásokig és jellemzésekig egyre magasabb egységek felé haladva szemlélhetünk, a cselekmény felépítésében is érvényesül. Ez biztosít a humanista epikus epithalamium magyar változatában a latinban uralkodó mythologiai apparátus felett túlsúlyt az égiek által megkötött házasság nagyon is földi hátterének s az egybekelés reális nehézségei felett úrrá lévő emberek emberi törkvéseinek. Mindenesetre ez is regényszerűvé teszi a humanista epithalamium műfaj vulgáris követőjét.

A vulgáris nyelv használata a latinnal szemben a nagyobb életközelség mellett még egy sajátos „irodalmi“, vagy legalább is költői konvenció-rendszer önkénytelen behatásával is komplikálja Gyöngyösi stilhangulatát. Zrínyi Ilona szépségének deákos közhe-

³⁸ K. J. II. 3. 17 vv.

³⁹ K. J. II. 3. 36.

lyekből adódó jellemzését pl. a népmese vonásai teszik melegebbé:

*Úgy tetszik az mellyre lábai indulnak,
Azok helyén mindjárt virágok újulnak;
Az mikor ajaki beszédre mozdulnak,
Szép szavai között nádmézek is hullnak.⁴⁰*

Hogy mennyire pusztán a nyelv geniusa, irodalmi helyzete, önkénytelen asszociáció-tartalma forrása e frissességnek és a latinon túlmutató stílhangulatnak, egészen világosan ott látszik, ahol Gyöngyösi, mint virtuóz műfordító mutatkozik be: a *Rózsakoszorú*-ban. Mert a Corneille-jal vont párhuzam következetesen végigvezethető. Corneille, a roueni jezsuiták neveltje és Gyöngyösi, ki már meglelt ember korában katholizált és került a jezsuita-tanítvány Koháry István gróf környezetébe, a világiságba túlságosan mélyen gyökerező életüknek egy-egy periódusában egyformán érzik szükségletnek az elfordulást eddigi profán költői gyakorlatuktól, hogy a barokk század kultuszának uralkodó tárgya, Szűz Mária felé fordítsák „tévelygő” muzsájukat.⁴¹

Ma már ismerjük Gyöngyösi sokáig eredetinek hitt *Rózsakoszorúja* forrását is.⁴² Egy az E. S. monogram alá rejtőző ismeretlen latin költőnek 1635-ben a kegyes Habsburg-császárné, III. Ferdinánd felesége, Eleonóra számára írt verses elmélkedései ezek a rózsafűzér tizenöt titka felett. A latin költemény a *Stabat Mater* hangulatából fakadt, nemcsak versformája közös vele, hanem az ismeretlen szerző állandóan középkori himnikus reminiscenciákkal tartja ébren ezt a hangulati rokonságot. Gyöngyösi nyelvének asszociáció-tartalma elvértve a népies passio-játékokra, de sokkal állandóbban a virágénekek nyelvére utal.⁴³ És jellemzően a *Rózsakoszorú* formai eredményei nem is a magyar egyházi költészetet gazdagítják, hanem a „magyar Petrarcat” készítik elő. Kisfaludy Sándor, ki a *Kesergő szerelem* előszavában az irodalom tartalmi — individuális, — és formai — kollektív — mozzanatai között tesz különbséget s a fejlődés elvét világos öntudattal ez utóbbira korlátozza, Gyöngyösivel kezdi azoknak a költőknek a sorát, akiknek a maga költészete

⁴⁰ *Thököly-epith.* 70. V. ö. az egykorú lírából a Vásárhelyi Daloskönyv VII. énekét: „Az hol te jársz, rózsa keljen, — Az hová lépsz, gyöngy teremjen...”

⁴¹ V. ö. a *Rózsakoszorúhoz* és a „kötéshez való készüllet”-hez Corneille-vallásos tárgyú költeményei közül — a Kempis-átdolgozás mellett — főleg a *Louanges de la saint Vierge* c. Bonaventura-parafrázist és *Au Lecteur* c. előszavát: „... pour satisfaire en quelque sorte à l'obligation que nous avons tous d'employer à la gloire de Dieu du moins une partie des talents que nous en avons reçus... Je suis si peu versé dans la dévotion... et ce n'est pas sans beaucoup de confusion que je me sens un esprit si fécond pour les choses du monde, et si stérile pour celles de Dieu”.

⁴² *Gyöngyösi-doigozatok.* II. A „Rózsakoszorú” forrása. 24—32. ll.

⁴³ Részletesebben u. o. 28—31. ll.

létrejöttét köszönheti. S Arany János, ki a legtöbbet valósítja meg a magyar klasszicizmus uralkodó igényéből: a *népies* továbbfejlesztésével teremteni meg a *magyar formát*, híres Gyöngyösi-arcképét végzi a következő szavakkal: „Valahányszor a magyar költészet és nyelv odajut, hogy idegen befolyástól lesz szükség menekülnie: mindannyiszor nyereséggel fordulhat vissza a néphez, s irodalomban Gyöngyösihez.“ Senki sem járta ezt az iskolát szorgalmasabban és több haszonnal, mint maga Arany János, s ma már hiányos volna az olyan Gyöngyösi-arckép, mely Gyöngyösi érdemei között Arany Jánosra tett hatásáról megfeledkeznék.

Waldapfel Imre

Magyar epikus hagyomány

„Ha az oly igen nemes magyar nemzet az ő származásának kezdetét és az ő egyes hősi cselekedeteit a parasztok hamis meséiből vagy a regösök csacsogó énekéből mintegy álomban hallaná, nagyon is nem szép és elég illetlen dolog volna“¹ — így hangzik első történetíróknak és első literátorunknak² ezerszer idézett mondata a magyarok cselekedeteiről írott könyvének prologusában. De nem csak arra érdemes ennél a mondatnál gondolni, hogy becses tanúsága a középkori magyar énekmondás létezésének. És nem csak sajnálkozni kell azon, hogy „a korai kritika dere hagyományos költészetünk virágait fagyasztá el“.³ P. mester, a literátor, nem csak gőgös megvetője az élőlészónak, a „parasztok“, vagyis az írástudatlan magyarság⁴ kultúrájának. Sokat idézett mondatának egy figyelembe alig vett kis része arról tanuskodik, hogy nagyon is finom érzéke volt a szóhagyomány iránt is, hogy tudta vagy érezte, hogy mi a történeti szóhagyomány lényege, hogy mi a viszonya az ő saját életeleméhez, gondolkodásának médiumához, a scripturához. Nem merő megvetés az, amivel a szóhagyományt illeti, hanem olyan ítélet, amely biztos tapintattal és kritikával szabja meg a helyét és az írott, meg a hagyományos történelem viszonyát. Illetlen dolog lenne — írja —, ha a magyarság múltját „a parasztok hamis meséiből és a regösök csacsogó énekéből mintegy álomban hallaná“. Mintegy álomban, *quasi sompniando*. Ezzel a megfogalmazással szabja meg a határt a „hiteles“ történet és a lazább igazság-igényű szóhagyomány között. Ugyanaz a megfogalmazás ez, amire a multnak, a hagyománynak, a mondának és mítosznak legnagyobb új költője, Thomas Mann jutott, amikor a bibliai hagyomány lényegét kereste. Azt írja a fiatal Józsefről, hogy bár tudta, hogy nemzetségének ősatyja, Ábrahám, sok-sok emberöltővel élt előtte, mégis, ha kevésbé ügyelt észjárásának pontosságára, éjjel, hold-

¹ „*Et si tam nobilissima gens Hungarie primordia sue generationis et fortia queque facta ex falsis fabulis rusticorum uel a garrulo canti ioculatorum quasi sompniando audiret, ualde indecorum et satis indecens esset.*“ — Az idézett fordítás Pais Dezsőé: Magyar Anonymus, Budapest, 1926, 20.

² Horváth János, A magyar irodalmi műveltség kezdetei, Budapest, 1931, 35 kk.

³ Arany János, Naiv eposzunk, Ráth-kiadás V. 349.

⁴ Horváth János i. m. 37.

világnál, mégis saját apja nagyapjának tartotta az ősatyát. Olyan álmodozás volt ez, az értelemnek olyan játéka, ami nappal egészen tarthatatlan lett volna.⁵

Kerek nyolcszáz esztendő választja el egymástól ezt a két idézett megfogalmazását a hagyomány és a történelem viszonyának, és hogy kerek nyolcszáz év különbsége ezen a két megfogalmazáson nem vevődik észre, az biztos jele annak, hogy mind a két író eleven, változhatatlan valóságot fogott meg. Pedig nem az újkori író volt az, aki régen ismert igazságot elevenített fel, hanem a középkori volt az, aki felismerésével évszázadokra megelőzte történésztársait azzal a történet-szemléletével, amelyhez utána először jutott el a modern író. Sokkal kezdetlegesebb, külsőségebb és sokkal kevesebb megértésről tanuskodik még a legújabb tudomány közfelfogása is a monda és a történelem viszonyáról, mint P. mesteré. Ez a közfelfogás egyezik P. mesterével abban, hogy a monda és történelem közt viszonyt és határt tételez fel, de abban kezdetlegesebb és külsőségebb, hogy a történelem és monda viszonya szerinte egyszerűen az „igaz” és a „nem igaz” viszonya, vagyis történettudósi szempontjából semmi megértése nincs a monda saját valóság-tartalma számára. A mondát egyszerűen elveti és nem ismeri el, hogy van olyan terület, ahol a mondának is meg van a jogosultsága, hogy van olyan világ, amelyben a mondának is szabad léteznie.

A tudományos közfelfogás ilyen álláspontja, mint a történettudomány belső ügye, talán nem is kellene, hogy érdekelje a hagyományok kutatását. Az, hogy valamely tudománynak egy határtudománya tárgyáról nem helyes, vagy nem eléggé megértő a felfogása, az ezerszer előfordul és teljességgel kikerülhetetlen. Azért kell azonban nekünk, amikor pedig a hagyományról szeretnénk beszélni, mégis a történettudomány felfogásából kiindulunk, mert ez a felfogás a mi tárgyunkat is a saját körébe vonta és hatalmasan befolyásolta a mi tárgyunk kutatását is. Mert hiába állította a történettudomány, hogy monda és nem-hitelesség azonos fogalmak, azért nem eresztette ki a mondát a saját köréből. Nem is tehetta. Mert azzal, hogy proklamálta a monda és a történelem ellentétességét, a két fogalom rokonsága és érintkező volta mellett tett hitet. Nem lehetne összemérni a mondát és a történelmet, nem lehetne egyikről azt állítani, hogy „igaz”, a másikról meg azt, hogy „nem igaz”, ha nem tételeznék fel a lényegük azonosságát. Nem lehetne azt állítani róluk, hogy az egyik elérte ugyanazt a célt, megütötte ugyanazt a mértéket, ami a másiknak nem sikerült, ha nem azt tételeznék föl róluk, hogy mind a kettő ugyanazt a célt akarja elérni. Ez a cél a történettudósok felfogásában természetesen a „történelem”, és nem mondhatták volna a mondáról, hogy az nem-hiteles történelem, hogy az nem ad elő „történeti igazságot”, ha nem vélnék azt, hogy a monda is történelmet a k a r adni. Az érintkezés, a

⁵ Die Geschichten Jaakobs, Berlin, 1933, XVIII és k. l.

rokonság, amit a monda és a történelem közt föltételeztek, az, hogy közös a céljuk, tehát hogy végeredményben azonos szellemiségből fakadnak.

Ennek a belső, lényegi érintkezés felfogásának megfelel az is, hogy a történelmi forrásokban egymás mellett vélik látni a mondat és a történelemet. Ott, ahol egy nép történelmének kezdetéről van szó, mondjuk Liviusnál, Saxo Grammaticusnál vagy Kézainál, úgy gondolják, hogy legrégebb idők valamely kritériumnál fogva nem szavahihetőnek tartott története „mondaszerű“, „mondai“. Például Róma alapításának és királyainak története, Saxo Grammaticus első kilenc könyve, vagy Kézai gestájában az egész könyvben elszórt részek („húnmondák“, „királymondák“, Lél vezér „mondája“ stb.). Ugyanazon a forrásművön belül tehát létezik a történettudomány számára „igazi“, meg „nem igazi“ történelem is, vagyis monda, meg „hiteles“ történet. Néha pontos határvonalat lehet a kétfajta történelem között vonni, mint Saxo Grammaticusnál, néha rendszeresen keverékből kell a kettéválasztást megkísérelni, mint Kézainál.

A monda és a történelem érintkezésének, határának, végső elemzésben egylényegűségének a feltételezése, mondtuk, nem maradt meg a történetkutatás határain belül, hanem a hagyomány kutatásába is belevitte ezt a meghatározást. Nem csak azt keresték, hogy a történelem mellett hol van a monda, hanem azt is, hogy a mondában hol van a történelem. Nem csak a történelem mellett kerestek mondat, hanem a monda mellett történelmet is. Úgy képzelték, hogy a mondának „történelmi alapja“ van, hogy a monda nem csak a történelmi forrásokban szerepel mint nem-hiteles, mint ál-történelem, hanem, hogy a saját megjelenési formájában is történelem a célja, történelem a szándéka. És mivel a monda olyan történelem, ami igaz akar lenni, de nem igaz, meg kell keresni azt a történelmi eseményt, amit el akart volna beszélni, ha ez sikerült volna neki. Vagyis a monda helyett most már meg kell írni az igazi történelemet, meg kell csinálni azt, ami a mondának nem sikerült. A monda „történelmi alapjának“ kérdése lényegében ez: utólagos helyreigazítása a mondának, vagy utólagos segítség. Az ember szinte hallja a jóindulatúan és fölényesen nevelő hangot: „Lám, így kellett volna a dolgot előadni, akkor aztán igazán történelem lett volna belőle, nem pedig monda“.

A magyar epikus hagyományról akarunk most beszélni, első-sorban — ha magyar hagyományos eposz nincs is — a hagyományos eposz igazi tárgyáról, a mondáról. (Mert ha nincs is magyar eposz, magyar monda van.) Látnunk kellett az előbb vázolt jelenségeiben az idevágó tudományok történetének és problematikájának, hogy mi az, amire támaszkodhatunk, ha a magyar mondáról akarunk beszélni. Két nagy író, egy középkori meg egy újkori, kimondták, hogy a történelem és a monda között lényeges különbség van, két világ különbsége, hogy másként és máskor létezik a történelem, mint a monda. De szemben áll ezzel az a közfelfogás,

amely minden részletmunkában is dominál és amely a monda igazi létéről és igazi lényegéről hallgat, mert csak járuléknak, lényegteleneknek, saját pozitív jegyekkel nem bírónak tartja és még akkor is, ha róla magáról, a mondáról van szó, szívesebben korrigálja, mintsem hogy sajátosságairól beszéljen. Pedig különösen fontos volna a monda igazi mibenlétének a tisztázása akkor, amikor magyar hagyományról van szó. Olyan népnél, amelynek hagyományos eposza van, könnyű letenni minden előítéletről és az eposzt — vagy tárgyát: a mondát — magában szemlélni. Nálunk a mondát, mivel a magyar ősi kultúra hirtelen irányt változtatott, mielőtt az eposz kifejllesztéséig juthatott volna, más, másodlagos forrásokból kell kikövetkeztetnünk. Elsősorban történeti forrásokból (ime: teljesen mi sem tagadhatjuk meg, legalább is egyelőre, a monda és történelem érintkezésének feltevését) — és ha a monda lényegét idegen: történelmi szempontok elhomályosítják, sohasem leszünk képesek arra, hogy tisztán állíthassuk magunk elé azt, amit magyar mondának, magyar epikus hagyománynak szabad majd neveznünk.

Hiába az az egyetlen helyes munkamód, hogy a magyar monda, a magyar epikum sajátosságaiból magukból induljunk ki és hogy az egész vizsgálat alatt lehetőleg a magyar hagyomány körén belül maradjunk. Éppen azért, mert a magyar epikus hagyományt magát még nem ismerjük, mert nem tudjuk, hogy a forrásokban hol kell az epikus hagyományt keresnünk, rá kell fanyalodnunk arra a különben nem helyes eljárásra, hogy más epikumra vonatkozó elméleteket is felhasználjunk. Ha nem is úgy, hogy ezeket magyar viszonyokra igyekezzünk alkalmazni, de legalább is úgy, hogy a bennük adódó tanulságos analógiákat figyelembe vegyük. Kiindulnunk mindenesetre a közfelfogásból kell, abból a felfogásból, amely szerint a monda és a történelem között határ van, amely nem csak elválasztást jelent, hanem érintkezést, átmenetet is. Hogy a történelmi forrásokban ez a viszony hogyan alakul és mennyire felel meg a valóságnak, azt nem is vizsgálhatjuk, hiszen nagyon könnyen meglehet, hogy a történészek sok olyan elemet tartanak a forrásokban hagyománynak, ami soha nem volt az. Így igazságos kritikára nincsen módunk. Ott azonban, ahol a monda saját formájában, tehát nem történelem, hanem epika alakjában jelenik meg, ahol tehát mi is bizonyosak lehetünk afelől, hogy valóban mondáról van szó, ott már szemügyre vehetjük a dolgok állását. Ott már mi is felvetjük azt a kérdést: van-e a mondában történelem, igaz-e az, hogy a mondában történelem van? A felelet, amit kaphatunk, nem lesz egyértelmű. Egyszerre, az összes esetre érvényesen a kérdésre nem lehet választ adni. Elég lesz, hogyha két példát mutatunk be.

Nagyságában, jelentőségében ez a két példa igen távol áll egymástól, az egyik apró, jelentéktelen problémára vonatkozik, a másik pedig a hagyomány-kutatásnak talán legnagyobb méretű tárgyára. Az első jelentéktelensége miatt úgyszólván ismeretlen is, a másodikról pedig természetesen mindenki tud. Mindenki tudja azt,

hogy Schliemann, kezében Homerossal, mint valami Baedekerrel bejárta a görög világot és kiásta Tróját és Mykenait. Kiásta a homerosi hagyomány színterét ott, ahol a hagyomány alapján keresni kellett. A másik példánk, a jelentéktelen, Szilágyi és Hajmási története: magyar monda, amely még hozzá epikus megformázásban, tehát elsődleges forrásban maradt ránk, históriás ének és népballada formájában. A monda — emlékezzünk vissza — két magyar vitéz török fogságáról szól; a török császár leánya megszabadítja őket, velük szökik; a szökés, bár a menekülőknél üldözőkkel kell megütközniök, sikerül; a történet vége a két jóbarát fegyveres vitája. azon, hogy kié legyen a lány; az egyik vitéz, aki bűnösen kezdte a vitát, mert már van felesége, súlyos sebet kap; végül megbékülve elválnak. A történet kalandos, csattanója morális kérdés, egészen olyan, mint egy kerek, jól megkomponált novella. Érdeemes meg nézni, hogy ennek a mondának a „történelmi alapjául“ egy történet-tudós mit kutatott ki. A monda hősét Szilágyit azonosnak tartja Szilágyi Mihály kormányzóval, aki 1448—49-ben törték fogságban volt és akinek birtokszomszédja volt Hajmási László. 1430-ban, tehát Szilágyi fogsága előtt kerek húsz évvel Magyarországra költözött a török császári család egy száműzött ága. A száműzött török herceg fia Szilágyi és Hajmási birtokai közelében szerez birtokot, leánya pedig kétszer megy férjhez, mindkétszer a Hunyadi-családhoz közelálló emberekhez. Ezek volnának azok a történelmi események, amelyeknek a megfogalmazása és az utókorra való hagyományozása Szilágyi és Hajmási mondája.⁶ Nem kell sok szót vesztegetni arról, hogy milyen kevés köze van a két dolognak — a történelmi események és a mondának — egymáshoz. Itt nincs köze a mondának a történelemhez. De a kiásott Trója, Mykenai eleven, kézzelfogható tanubizonyosság mellett, hogy van monda, ami történelmi valóságban gyökerezik.

Ha a mondának van is köze a történelemhez, ha a mondához a történelem nagy emlékei szervesen oda is tartoznak, mint ahogy éppen a kettősen: köben és szóban fennmaradt homerosi világ mutatja, azért bizonyos az, hogy a monda nem csak függeléke, csökevénye, torzképe vagy ellentéte a történelemnek, hanem magában is megálló, pozitív jelenség. Ahol a történettudomány a történelmi forrásokban mondát vél látni, ott ő is — nemcsak a hagyomány kutatója — tudatában van annak, hogy ez csak másodlagos megjelenési formája. Más szóval: még a történettudós is föltételezi, ha csak hallgatólagosan is, hogy a mondának saját formája is van; vagyis azt, hogy önálló létező és mint ilyen, minden ellenkező munkahipotézissel szemben még a közfelfogás számára is pozitív jelenség. És ha figyelembe vesszük azt az igazságot, amelyet az újabb német hősmondakutatás egyre nyomatékosabban hangsúlyoz

⁶ L. Honti, A Szilágyi és Hajmási monda rokonai és eredetkérdése, *Ethnographia* 41, 1930, 34.

(furcsa, hogy ezt a tényt fel kellett fedezni és hogy nyomatékosan kell hirdetni), hogy a monda nem egyéb, mint költészet,⁷ akkor nem is kell több szót vesztegetni önálló, autonóm létezéséről: mi volna független, önmagában létező, megálló valami, ha a költészet nem az? Ezt a tételt, hogy a hősmonda ugyanaz, mint a hősköltészet (a monda másik fajtájáról, a „népmondáról“ a hagyományos epika keretében alig lehet beszélnünk: ez inkább anekdota, mint epikum), fel kellett vetni és éppen a német tudománynak kellett felvetnie. A germán mondai hagyományok legnagyobbbrészt elsődleges hősköltészet-formájukban maradtak fenn és a tudomány sok tévelygése után végül rá kellett mutatni arra, hogy ez a létezési forma, a hősköltészet, nem utólagos, másodlagos megformázása a formátlanul, testetlenül létezőnek gondolt — vagy inkább ködösen elképzelt — mondának, hanem vele kezdettől fogva összenőtt teste.

Közelfekvő lenne az az analógiás következtetés, hogy a magyar monda formája is éppen úgy hősi költészet volt, mint a németé, és ami a magyar monda esetleges másodkézi forrásaiban: a magyar gestákban a költői megformázás, az epikus kompozíció jegeit mutatja, az nem más, mint történelemben elásott magyar hősmonda. És már két emberöltővel az előtt, hogy megfogalmazódott a hősmonda és hősköltészet azonosságának német elmélete, már ilyen mondatokat írt le Arany János: „Hosszas volna kimutatni a krónikákból mindazon helyeket, hol az eposzi eredet kisebb-nagyobb mértékben átérzik“. Vagy: „Salamon király háborúit, viszontagságit Turóczinál nem lehet olvasni anélkül, hogy minden nyomon ne érezzük az eposz lehelletét. Im egy *homéri* hely. .“⁸ Mégis, stílusérzékünkben nem bízhatunk ilyen vakon. Nem tudhatjuk, hogy az ősi magyar epika stílusa valóban „homéri“ volt-e, de tudjuk azt, hogy középkori történeti műveink nem száraz krónikák, nem is pusztán tudományos célú könyvek voltak, hanem szépirodalmi szándékú, művészi koncepciójú, alkotó gonddal megszerkesztett, olvasmány-rendeltetésű szövegek.⁹ A „homéri helyek“ a gesták valóban antik példákön csiszolt stílusművészetének is lehetnek alkotásai.

Ez az egyik tény, amely gátat vet a magyar epikus hagyomány analógiás kikövetkeztetésének. Egy másik tény pedig az, hogy a Heusler-elmélet, amely szerint a hősmonda nem egyéb, mint teljesen öncélú, magában álló, a történelemmel semmi — vagy csak külsőséges — közösséget tartó hősköltészet, még a német viszonyok között is szorul, ha nem is helyreigazításra, de legalább is kiegészítésre. Fontos volt hangsúlyoznia Heuslernek, hogy a hősmondának veleszületett, lényegileg hozzátartozó formája van, és ez a hősköl-

⁷ Ez a tétel elsősorban Andreas Heusler nevéhez fűződik (l. pl. *Nibelungensage und Nibelungenlied*, Dortmund 1929³, 382 és passim). V. ö. Hermann Schneider, *Germanische Heldensage* I., Berlin—Leipzig, 1928, 29 kk.

⁸ Naiv eposzunk 347.

⁹ Horváth János i. m. 33.

tészet. De Trója kiasott romjai hatalmas nyomatékkal figyelmeztetnek arra is, hogy a hősköltészetnek a történelmi multhoz köze van, hogy a történelem nem is csak véletlen, esetleges forrása — egy a sok közül — a hősi epikának.¹⁰ Vannak is kutatók, akik más utakon haladva, jobban megközelítették azt a kérdést, amely bennünket a magyar epikus hagyomány megismerésénél legjobban kell, hogy érdekeljen: a történelem és a monda viszonyát. Megközelítették úgy, hogy a monda saját létezéséből indultak ki, hogy a monda felől jutottak a történelemhez és a két jelenség viszonyához.

„Az eredeti epikai termékenység annak a heroikus lendületnek az áttétele a szellemi alkotás világába, amely felfokozottan harcias korokban hősi tettekben élte ki magát s még mielőtt a hősmondát és ennek elsődleges formáját, az eposzt megteremtette volna, megteremtette magát a „hőskort“. Az eposz ilyen módon eseményben gazdag — tehát számunkra nem „történelem előtti“ — korokat ment át kisebb lendületű és önmagáról „történelmibb“ forrásokat produkáló utókorokra. Lényege az, hogy áthidalás: középen áll egyfelől a „hőskor“ és a történelmi utókor, másfelől a véghezvitt és pusztán elképzelt cselekedet között. Ez az utóbbi lesz a történelmi utókorok költészet: az eposz tartalma a művészi maradandóság színvonalára emelt hőskori világ“. Ezt írja Kerényi Károly, a homerosi eposzról szólva.¹¹ Kiindulópontja Walter F. Ottonak, a görögség egy másik nagy ismerőjének egy mondata, amely szerint „bármennyit is alkotak az eposz elbeszéléseiből költői személyiségek önállóan, mint egész jelenség egy egész heroikus lét megnyilatkozása és nem magyarázza meg költői alkotás, amint ezt mi érteni szoktuk. Ellenkezőleg: minden költői alkotótevékenység előfeltétele áll itt előttünk“.

Otto és Kerényi megfogalmazása egy lényeges ponton egészítik ki a Heusler-féle koncepcióját a hősmondának. Ők is elismerik költészet-voltát, sőt tovább is mennek egy lépéssel: arra is vállalkoznak, hogy a sajátos mondai költészet gyökereit is föltárják. Ezek a gyökerek azok éppen, amelyeknél fogva a monda a történelemmel is összefügg: a mondának ugyanaz a tárgya, mint a történelemnek. (Itt van a nagy korrekciója a történelem és monda érintkezéséről való közfelfogásnak is: a mondának a tárgya az, ami a történelemé, nem pedig a célja.) Ez a közös tárgy pedig a mult. Hatalmas heroikus lendületű korszakok az utókorra nemcsak mint történelem öröklődnek át (és nem fontos, hogy a történelem hatalmas heroizmusról számoljon be, beszámolhat a sztagnálás vagy a csendes érlelődés időszakairól is), hanem mint hősköltészet is: mint hősmonda, mint hősi eposz. Így azután mégis megvan a belső érintkezése a történelemmel és olyan korokban, amikor az igazi heroikus lendület számára kevés a megértés, amikor a vezető ideá-

¹⁰ „Die Heldendichter schöpfen aus der Geschichte, dem Privatleben, eigener Erfindung und noch anderem Erzählgut“ — írja Heusler (Hoops, Reallexikon der germanischen Altertumskunde II. 493.)

¹¹ Egyetemes Történet I., szerk. Kerényi Károly, Budapest, 1935. 186.

lok mások: amikor a mult emlékei, a történelmi és mondaiak egyaránt literátor kezére jutnak, a monda könnyen alárendelődik a történelemnek, könnyen olvad bele a történeti szándékú és tartalmú könyvbe: a hősmonda könnyen süllyed el — talán vissza hozhatatlanul — a gestában.

Ami a monda lényege, a történelemben elsüllyesztett magyar mondái is, az a megragadottság a multtól, a hősi multtól. A történelem vele szemben — és itt a határ éles, nem átmenetet, hanem a két szellemiség (a mondai és a történelmi) teljes tudatosságának fokán elválasztást jelentő — a multnak, és nem mindig hősi multnak tudományos pontosságra törekvő elbeszélése. Megragadottság: ez a goethei szó Leo Frobenius kultúrmorfológiatanában kapott tudományos értelmet. Jelentését a szó közvetlenül megérteti, — jelentését, amelyben benne van az a megrázkódtatás, amellyel a fogékony emberi lélek a világ nagy valóságait és nagy jelenségeit magába fogadja, és benne van a fogékony megnyilvánnak a felismert valóságokkal és szemlélt jelenségekkel együttrezgő alkotóvá válása is.

Heuslertől megkaptuk a feleletet arra, hogy mi a hősmonda igazi formája. Kerényitől és Ottotól megtudtuk, hogy mi az a nagy élmény, amelyből a hősi eposz költészete, ez az egyéniségeken felül álló, népek egész heroikus létéből kisugárzó költészet fakad: hogy a hősi multtól való megragadottság az, ami a hősi eposzban talál kifejezésre. Válaszra vár még a „hogyan?“ kérdése, feleletet kell még arra is kapnunk, hogy ez a nagy élmény, ez a megragadottság miként formálódott költészetté, hogy az az alkotó mechanizmus, amit költői tevékenységnek nevezünk, hogyan fogta meg ezt a nagy élményt, hogyan nyult hozzá, hogyan formázta meg, hogy hősmonda, hősi költészet keletkezhetett belőle. Erre a kérdésre is már van, aki megadta a választ. Az irodalom kezdeti formáit vizsgálja az a könyv, ahol olvashatjuk.¹² Az alapgondolata a könyvnek, hogy a világ ezerrétű sokféleségéből úgy válik irodalom, hogy valamilyen domináló képzet körül rendeződve kap ez a sokféleség tömörséget, és érvényességet az egyszeri, tömörített megformázásban is a nyelv alkotó munkája révén. Vagy szabadabban interpretálva Jolles gondolatát: az a káosz, amely a világot jelenti az egyszerű szemlélő számára, valamilyen középpont körül kristályosodik ki, valamilyen szempontból rendezi a „nyelv gesztusa“ és így válik irodalmi formává. Aszerint, hogy mi a kristályosodási középpontul szolgáló domináló képzet, más és más lesz az irodalmi forma is, más és más műfajok vagy műfajok csírái fognak előállni.

Természetes — és ezt talán már Jollest kiegészítve kell mondanunk, — hogy nem a világ teljes sokfélesége az, amiből azután a kristályosodási folyamat útján tömör és érvényes irodalmi forma

¹² André Jolles, *Einfache Formen*, Halle a. S. 1930. „Sage“ című fejezet: 62 kk.

lesz. Az emberi szemlélet és az emberi élmény a világot mindig csak egyik aspektusából látja és nincs szeme minden lehetséges világkép számára. Frobeniusi kifejezéssel: az alkotó ember egyszerre csak egy világképnek, csak egy világvalóságnak lehet a megragadottja. A monda keletkezésének esetében a heroikus lété. De igaz az is, hogy minden világaspektus épp olyan teljes, épp olyan rendezetlen és kaotikus világ, mint a világaspektusok összessége és az alkotó „nyelvbeli gesztus“ dolga azután ennek a megragadottságnak tömör és szavakban is érvényes formát adni. A domináló képzetcsoport, amely a monda kikristályosodásának középpontja, Jolles szerint a család, a rokonság, a rokoni összetartozás, a leszármazási rend gondolata. A kiindulópont, amiből erre a következtetésre jutott, az ó-izlandi családomondák, a sagák voltak, ez a különös fajtája a germán hagyományos epikának, amelyet a germán hősmonda kutatói — még meg kellene vizsgálni, milyen joggal — kirekesztenek kutatásuk tárgyköréből. Hogy ezekben valóban a család, a rokonság, a leszármazási rend az uralkodó képzet, az nyilvánvaló, de a meghatározást, hogy a monda a családi gondolat, a vérségi kapcsolat költészete, már magukra a germán népek egyéb hősmondáira is csak körülményes magyarázatokkal és interpretációval lehet alkalmazni. Ezekhez a körülményes magyarázatokhoz, ehhez az interpretációhoz nekünk a magyar epikus hagyomány kérdésénél mégis csatlakoznunk kell, és nem is túl nagy nehézségek árán. Éppen a magyar hagyomány tájkán (sajnos, úgy nem beszélhetünk, hogy a magyar hagyományban) találunk olyan jelenséget, ami megkönnyíti.

Nézzük, hogyan nevezi meg P. mester gestájának szereplőit. Vegyük példának a hét vezér felsorolását: „*Almus pater Arpad, Eleud pater Zobolsu, a quo genus Saac descendit, Cundu pater Curzan, Ound pater Ete, a quo genus Calan et Colsoy descendit, Tosu pater Lelu, Huba a quo genus Zemera descendit, VII-us Tuhutum pater Horca, cuius filii fuerunt Gygla et Zombor, a quibus genus Moglout descendit, ut inferius dicitur*“ (7. fej.) Vagy más megnevezéseket: „*Ketel pater Oluptulma*“ (8.); „*Bunger pater Borsu, Ousad pater Vrsuuru*“ (10.); „*... dux dedit terram magnam cum omnibus habitatoribus suis Tosunec patri Lelu cum auunculo suo Culpun pater Botond*“ (41.) stb. Nem egyszerűen a nevükön nevezi P. mester a hőseit, nem is úgy, ahogy várni lehetne és ahogy a természet rendje szerint minden sajátos domináló gondolatvilág nélkül is szokás, apjuk nevével. A neveket azzal határozza meg, hogy kik származtak tőlük, kinek az apja és kinek az őse az a személy, akiről szó van. A gesta írója annak a domináló szellemiségnek az uralma alatt van maga is, amely Joles szerint a monda világából (a hősi multtói való megragadottságból, ahogy mi más oldalól tudjuk) a monda formáját hozta létre. A gesta írója, akárcsak a 13. századbeli izlandi saga-költő, úgy létesít kapcsolatot az elbeszélés kora és a saját kortársai, a saját világa között, hogy a származás rendjét nem fölfelé,

hanem lefelé hagyja nyitva, a leszármazás útját az utókor felé vezeteti és a jelenkorral való vérségi kapcsolat föltárásával ad eleven vért személyeinek és történeteinek. Mi más ez, mint a vérségi kapcsolat, a származásrend gondolatának az uralma?

Ez a mozzanat, amelyben a történetíró literátor, talán éppen literátor-voltának hatása alatt, inkább munkása a hagyománynak, mint a történelemnek. A történelem egyetemességre törekszik, a monda a multat egy szűk körön, a családon belül éli át és formázza meg. literátort talán éppen nagy forma-igénye birta rá arra, hogy — bizonytalán öntudatlanul — a hagyomány, a monda módja szerint dolgozzék. Tömören, kézzelfoghatóan, szemléletként érvényesen a multat senki nem élheti át más formában, mint az ősökön keresztül. Még a történelem is szívesen használja — igaz, hogy inkább szólásmódszerűen (de éppen szólásmódok utalnak régebben eleven képzetekre) — az „őseink“ kifejezést. P. mesternél a család, a vérség képzelet még nem szólásmód volt, hanem hatalmas intenzitással átélt valóság, mód és eszköz arra, hogy tömör érvényességgel megfogalmazott, nemcsak igazságot, de valóságot is feltáró művet alkothasson.

Mondottuk: a hősi mult megragadottsága a gesta-író korában nem lehetett eleven valóság, és ezért az élmény-gyökerét vesztett hősmonda alig tehetett egyebet, mint hogy felolvadjon a mult másik megfogalmazásában, abban, amit a kor szelleme inkább pártolt és éltetett, a történelemben. Most pedig azt látjuk, hogy a gesta-írók formaigénye és beleélésének vérmelegségű volta olyan megfogalmazásokra készítette, amelyek a monda legsajátabb sajátságai. A monda is, a történelem is tesz egy lépést a másik felé, mind a kettő arra törekszik, hogy fölolvadjon a másikban. Azt hiszem, hiába reménykedünk, hogy valaha is megtaláljuk a módját annak, hogyan lehetne a két elemet középkori történeti forrásainkban kettéválasztani. Persze, vannak tárgytörténeti kritériumok, amelyeknek alapján szép részleteredményekre lehetett jutni, amelyeknek a segítségével ki lehetett egy-egy ősi magyar mondát a gestákból hámozni.¹³ De ezeknek az ősi magyar mondáknak csak a csontig lesóványodott vázát, pusztá rövid tartalmát. Vagy még annyit sem: néha csak a tárgyát. Hogy milyen volt a magyar hősi monda, mint forma, mint költészet: mint eleven valóság, arra semmi, de semmi útmutatónk nincs.¹⁴ A magyar hősmonda, művészi formája, költői egysége felolvadt a történelemben.

Ez után a végső eredmény után, amely talán csak látszólag negatív — hiszen ha igaza van, rámutatott arra, ami fontos: beszélt a magyar epikus hagyomány létezéséről, világáról, életkörülről, formájáról — már csak munkaterületünk kikerekítése, szebb

¹³ L. Horváth János i. m. 38 kk.

¹⁴ Egyes részletkérdéseket természetesen kivéve; v. ö. pl. Jakubovich, Honfoglaláskori hősi énekeink előadásformájához, Magyar Nyelv 27, 1931, 265 kk.

formában való lezárása lehet hátra. Beszélhetnénk még arról, hogy a hősi mult megragadottságának nem kell mindenképpen megtörténi a hősi kalandokra vonatkozni — ebben leli a magyarizációt az, hogy Szilágyi és Hajmási mondájának nincs elfogadható „történeti alapja“. Beszélhetnénk azután a magyar népköltészetnek most élő epikus műfajairól, hogy a magyar hagyományos epika képe teljes legyen. Beszélhetnénk arról, hogy az anekdota-jellegű helyi monda is a multtól való megragadottság átélése a vérségi kapcsolatok világában: hogy azokat a figyelemreméltó, csodás vagy borzalmas eseményeket, amelyeket elbeszél, mult-voltuk tesz elfogadható valósággá és az „öregapám még látta“ gondolat átélési érdekessé. Beszélhetnénk a népmeséről, amely a mondával ellentétben az örök jelennek, az egyén saját kalandos életének a megformázása. Beszélhetnénk végül a balladáról, amelynek kora sem a monda megragadó multja, sem a mese örök jelene, hanem a költészet időtlen örökkévalósága; beszélhetnénk arról, hogy a ballada tárgya a monda bevégeztségével és a mese problémátlanságával szemben éppen a probléma, a kipattanás, a kibonyolódás. De minderről külön kellene beszélni, sokkal többet, mint amennyit a magyar hősmonda zártságot igénylő kérdése megtűr maga mellett. Két magyar epikus hagyomány van. Az egyik a multé. Ennek a folyamata lezárt, láncolata megszakadt, létezése maga is idegen létezőkben olvadt fel. Ez a magyar hősmonda. A másik a népköltészeté, elevenen virágzik ma is, a népi kulturát fenyegető minden veszély ellenére is. Ha a két hagyományt egy szempont egységébe akarnók foglalni, akkor először arra a nagy kérdésre kellene megfellelnünk: van-e kapocs, van-e összekötő híd a két hagyomány között? Mi táplálkozik a most élő magyar néphagyományok közül, és éppen az epikus hagyományok közül, ősi gyökerekből? A kérdés még nyitva áll. A kétfajta magyar epikus hagyomány a mai kutató szemében még két külön világ.

Honti János

Magyar gazdaságtudomány*

I.

1. Népek sorsának magyarázata és alakítása szempontjából minden szaktudományt méltán érhet kritika, de legméltóbban érheti vád a gazdaságtudományt akkor, amikor egyfelől reménytelen gazdasági sors gyötör egyéneket, városokat, népeket és világ-részeket, másfelől pedig egy fellegekbe burkolózó tudomány tengeti életét külön feladathoz méltó igyekezettel keresvén a problémákat. Kétszáz esztendő fejlődése során egyetlen irányzat fordult magyarázattal és alakító kedvvel társadalmak sorsa felé, ám ez az irányzat is mihamarabb eretnekké nyilvánított. A proletár sorsot magyarázó és alakító szocialista gazdaságtudományon kívül minden egyéb fajta gazdaságtan a meglehetősen szerencsétlen kezdet terhével mindenkor sietve fordult el a sorskérdésektől és kialakította azt a tudománygyilkos dogmát, hogy csak az tudomány, ami a konkrét tényektől és sorsoktól elvonatkoztatott.

A nyilvánvaló szakadék, mely a gazdasági tényvilág és a gazdasági tudomány között tátong, haladék nélkül követeli a gazdaságtudomány érdeklődésének oly irányú átalakítását, mely közelebb viszi a tények világához, tehát egyének és csoportok sorsához. Akkora átalakítás, mely szükségeltetik csak forradalomszerű újítás révén jöhet létre és az új fajta tudománynak, mely ekképen keletkezik, számolnia kell a sorssal is, hogy eretnekké nyilvánítsák a klasszikus gazdaságtannal szemben.

A múlt század eretnek gazdaságtana hasonló célkitűzésekkel indult, mint a jelen, illetve jövő tudomány újításának indulnia kell, ámde eretneksége és kisebbségi helyzete mindvégig megmaradt, mert a munkásság, melynek sorstudományaképp keletkezett napjainkig megmaradt alárendelt helyzetében, az egyetlen Oroszországot kivéve. Az örök kitagadás és a leszorítás veszélye fenyeget minden eretnekséget, hacsak oly erők nem állanak mögötte, amelyek az

* E tanulmány írójától nemcsak ezt az elvi fejtegetést közöljük: a következő számokban a magyar tanyavilág problémáit végig az itt vázolt gazdaságtanát.

Folyóiratunkból egyáltalán igyekezünk majd kiküszöbölni a csak elvi módszertani elmélkedéseket: a valósítás, problémamegvilágítás a lényeges, a célunk. Szerk.

újítás hevéületében el nem söpörnek minden régít és az eretnekséget ültetik a régi tan helyébe. A gazdaságtudománynak és minden tudománynak esedékes eretneksége sem ment ettől a sorstól. Egyetlen menedéke van: ha a legnagyobb és legadekvátabb sorsegységnek a tudománya, tehát egy nép gazdaságtudománya leend és pedig aképpen, hogy eligazító segítség lehet a sorsalakítás történeti munkájában.

Németh László népek sorstudományának formájában fejtegette ki általánosságban az eretnektudomány szükségességét és lényegét. A sorstudomány értelméül a szakelmélet elvontságát félretevő, az illető nép sorsegységére irányuló totális szemléletben és a tény és érték kategoriák elvontságát elvető, alakító attitűdben jelölte meg. A gazdaságtudomány kritikája egészen hasonló eredményhez vezet: kell a konkrét tények és sorsok felismerésére alkalmas élettelses szemlélet és kell elszánt alakító tudomány. Minden egyezés mellett azonban két következés kérdésként marad nyitva:

a) vajjon tények és sorsok helyes felmérése és jó alakítása megköveteli-e a kialakult szakszemponatoknak a feladását, vagy éppen fokozott és jobban kiművelt alkalmazását kívánja?

b) vajjon a sorsalakító, tehát értékelő és politikus tudomány úgy szolgálja-e jobban célját, ha a tiszta tényismerés és értékelés valóban elvont kettősségét fenntartja, vagy a sorsegység életének eségéhez képest differenciálatlanul földerít, értékel és alakít.

Mindkét kérdésnek általános megvilágítása igen távoli összefüggések tisztázását követelné meg, ezért ehelyütt általánosságban nem is vetjük fel e problémát, hanem a gazdasági tudományhoz kapcsolódó jelentőségében, mint gyakorlati kérdést taglaljuk.

A gazdasági tudomány történeti kifejlődése nem jó példa annak bizonyítására, hogy a helyes tényfelderítésnek és a jó sorsalakításnak alkalmas eszköze a szakokra különített tudomány, de maga a gazdasági szakszemponat körülhatároltsága és belső kultúrája nem minden bizonyító erő nélkül való. A gazdasági szemlélet, mely a termelés és előállítás szempontjából nézi a társadalmi jelenségeket, azaz elhasználásra és fogyasztásra való tekintettel, olyan önálló és zárt szemléletforma, amely nem keverhető egyéb szempontokkal. És bár a gazdasági szempont nem nyújt teljes képet egy-egy sorsegységről, zárt és egész ismeretanyagot szolgáltat annak fennállásáról és fennmaradásáról.

A gazdasági szakszemponatok különleges fontossága — társadalmi egységek minden funkciója függ a fennállástól és az ellátottságtól — alkalmassá teszi arra, hogy példáján minden szakismeret jellegzetességei megvilágosodjanak. A gazdasági megismerés szempontja szigorúan elhatárolható és egységes. Egyetlen nézőpontból a társadalmi tények teljes világa feltárult, de minden tény csak a kiválasztott — termelés-fogyasztás — nézőpont felé világosodik meg. Ha már beállítottuk vizsgálódásunkat a termelés-fogyasztás szempontjából, minden más tényről az oldalról közelíthetünk meg, tehát a szemlélet lerögzítésének feladása nélkül más oldalról

nem vizsgálhatók a jelenségek. Csak egy képzelhető el: hogy a gazdaság részletező és egyoldalú szemlélete helyett az illető társadalmi világot egy átfogó szintetikus nézőpontból tekintjük át (pl. kulturális, szellemtörténeti). Ez a szintetikus szemlélet viszont épp úgy sajátos és körülhatárolt, tehát szakszerű kell, hogy legyen, mint a gazdasági, hogy megbízható ismeretekhez vezessen.

Végeredményben, épp oly gyakorlati szükség folyamánya a tudományok szaktagozódása, mint a termelés társadalmi munkamegosztása. Egyszerűen kivihetetlen az, hogy a dolgok, melyek önmagukban végtelenül sokoldalúak, minden irányban egyszerre világítassanak meg.

A szakcsoportok sajátossága és zártsága azt eredményezte, hogy külön-külön sajátos kulturát fejlesztettek ki határaikon belül. A gazdasági szaktudományt pl. a gazdasági vizsgálódás módszerével és a gazdaság tényeinek szabályszerűségére vonatkozó eredményeivel olyan ismeretanyagot produkál, amely feltétlenül szükséges minden megalapozott ismeret és útmutatás megteremtéséhez. A szakok kulturájában olyan biztonság gyökerezik, amely el nem dobható garanciája minden ismeret megbízhatóságának.

Mindezen meggondolások ellenére is, a magába zárt szaktudomány a legkártékonyabb tévelygésekhez vezethet, amint-hogy a történeti gazdaságtudomány teljesen zsákutcába is futott. A gazdasági szempont világa mellett bizonyosan megvilágosodik minden társadalmi tény, de csak egyetlen oldalról. A klasszikus gazdaságtan gondolta csak azt, hogy minden dolgok gazdaságiak, melyek anyagiak — holott a szellemi javaknak is van gazdasági vonatkozásuk — és hogy az ember homo oeconomicus.

A gazdasági szak szempont azáltal jut szerephez és értelemhez, ha a maga határai közt belterjesen elemzi a tényeket, azonban tisztában van saját helyével és a többi szempontokhoz és a dolgok egészéhez való viszonyával. Nem a gazdasági szak szempont feladását jelenti a gazdaság-tudomány ily irányú forradalmasítása, hanem az intenzív gazdasági szemlélet beállítását az illető sorsegység felismerésének és alakításának a szolgálatába.

A sorsot alakító tudománynak feleletet kell adni természetesen minden kérdésre, amely felmerül a sorsalakító cselekvés folytán, de a feleletetadó tudomány és a történeti cselekvés soha sem lehetnek azonosak. A tudomány csak egy nagyon fontos eszköz a sorsalakítás munkájában, de nem maga a sorsalakítás. És ezen a ponton föl nem vehető a tudomány pragmatizmusának, vagy öncélúságának képzelt problémája. Minden tudomány csak akkor szolgálhat jól valamely célt, ha önmagában épül fel a megismerés immanens rendjének szigorúságában, nem vetvén tekintet a gyakorlati szerep várható következményeire. Élmény és befolyás táplálja a megismerés folyamatát, de elindítván csak mint feltétlenül önmagában megálló ismeret jöhet létre. Egészen más kérdés, hogy a létrejött ismeret, hogyan vétetik segítségül a sorsalakítás munkájában. Elképzelhető pl. hogy a munkás és a magyar sors minden ténye és

célkitűzése kristálytiszta ismeretek formájában áll elő, azonban a cselekvő energia és a tiszta szándék híján, vagy az ellenséges erők nagysága folytán mind a munkás, mind a magyar sors a pusztulás és a szolgaság leend.

A feleletadás, melyre hivatott a sorsalakító tudomány tiszta és világos követelmény, azonban kivitele nem egyetlen tudománybeli lépés. Idézhető itt a tény- és értékvilág kettőssége, amelyekbe egyaránt belenyúlik a politikai cselekvés, azonban kerülendő minden felesleges absztrahálást, ismét a gyakorlati szükség követelményeire utalunk.

A cselekvés, mely alakítani kíván, feltételezi az alakítandó ismeretét, a kitűzött célt és a cselekvés utaira vonatkozó tájékozódást. Az alakító cselekvésnek e három mozzanata a társadalom nagy egységeire vonatkoztatva, három különálló módszerű és szerepű tudományág kialakításához vezet. Az alakítandót felderítő tudomány tiszta tényismerés szerepe a meglévő minél teljesebb feltárása. A célkitűzések vizsgálata értéktudomány s szerepe az illető közösség értékrendjének tisztázása, tekintettel a végső értékekkel való összefüggésekre. Végül az alakítás útjainak tudománya politikai tudomány, mely a célok és lehetőségek együttműködésének sajátos módszerével a legjobb utakra és eszközökre mutat rá, tehát cselekvési kulturát nyújt.

A cselekvés gyakorlati szükségletéből fakadó tagozódás aképpen tagolja a sorsalakításra felhasználható tudományt, hogy az egyes ágak ismeretelméleti szinten is jellemzően különböző és szűkszerűen külön tartandó szemléletformákat jelentenek. Ez a tagozódás azonban a szaktagozódáshoz hasonlóan nem szabad, hogy a lényeg elszabadulása legyen, hanem éppen biztonsági berendezkedésnek kell lennie a téves tényismeret, a könnyelmű célkitűzés és az erőpazarló kivitelezés elkerülésére. Tehát a biztonságot nyújtó széttagolódás azt a követelményt is támasztja, hogy az intenzíven megmunkált részek soha se záródjanak önmagukba, hanem szemléletük, módszerük és eredményük autonómiája mellett elismerjék a dolgok szuverénitását és igazodjanak hozzá. Épp úgy, mint a szaktagozódásnál, az egyes tagozatok: a ténytudomány, az értéktan és a politika akkor töltik be jól szerepüket, mind a megismerésnek immanens mértéke, mind a cselekvés gyakorlati követelménye szempontjából, ha saját szemléletük kereteit tiszteletben tartják, de nem tévesztik szem elől a sorsalakító cselekvés szuverén egységét sem.

A gazdasági tudomány és a gazdasági cselekvés különösen jó példa mind a szaktagozódás szükségének, mind a cselekvés különböző mozzanataihoz mért tudományágak elválasztásának bizonyítására. A gazdasági cselekvés az, amely a legkevésbé tűri a kockázatot és amelynek legsajátosabb eljárásai módszere van, viszont a gazdasági tudomány az, amely legjobban érzi szükségét a tény- és értékvizsgálódás, nemkülönben a politikai tájékozódás külön kifejlesztésének. Valóban a történeti gazdaságtudomány hagyományos felosztása meg is különbözteti a gazdaságelméletet, az érték-

tant és a politikát, azonban a tényfelderítés szempontja nem érvényesül önállóan, hanem egyfelől a gazdaságtörténet, másfelől a gazdaságelmélet példatára alkalmazza a saját céljaihoz képest. A keret azonban, mely többé-kevésbé hézagatlan, óriási hiányokat takar. A kritika, mely életrevaló és a sorsalakítás munkájában hasznavehető gazdaságtudományt tart szem előtt, rendkívüli fogyatékoságokra mutathat rá és bátran nyithat ajtót az újítás megelevenítő áramlatának.

2. A gazdaságelmélet, kialakulása óta, vegyesen tartalmaz tényismereti és módszери, fogalmi elemeket. Egyszerre volt aktuális gazdasági rend elemzője és a gazdaság fogalmi rendszerének kifejtője. E kettősség azt eredményezte, hogy a gazdaságelmélet egyik szempontnak sem felelhetett meg tökéletesen, mégis azonban absztraháló beállítottságának megfelelően inkább elmélet, semmint elszánt tényelőadás. A kritika, melyet ehelyen megkísérlünk, a gazdaságelméletre, mint módszerre és fogalmi rendszerre vonatkozik. E kritikának legelső pontja, hogy tartalmaz ugyan tényvizsgálati elemeket a gazdaságelmélet, azonban egyfelől nem illeszthető zavar-talanul egy általános szempontú kutatásba, másfelől pedig önmagában is fogyatékos és esetleges ez a tényelemzés. Megalapozott módszeres tényfelderítés, mely felelős diagnózist nyújtana egy konkrét terület, vagy közösség gazdasági világáról sem a gazdaságelméletben, sem egyéb ágában a gazdaságtudománynak nem létezik. Ily szempontú tudománynak a megteremtése az első, amit nyújtani kell a halaszthatatlan újításnak.

A huszadik század gazdaságelmélete nem különbözik lényegesen a megelőző századokétól minden részletbeli teljesedés és kifinomódás mellett az alapvonások szinte megkövülten állandók. Következik e körülményből, hogy a kritika, mellyel századunk gazdaságtudományát illetjük — mutatis mutandis — ráillik az egész gazdaságtanra.

Attól az időtől kezdve, hogy Schmidt Ádám külön tudományt csinált a gazdaságtanból, egyre fokozódó erővel, szinte érthetetlen elvonatkozás lett úrrá tudományunkban. Egyedül a szocialista tudomány foglalt állást a maga módján az elvonatkoztatás ellen, de állásfoglalása nem hatotta át a tudomány egészét, hanem különálló eretnek tanná szigetelődött. Három irányú elvonatkozás érezteti különösen hatását a gazdaságtudományok minden ágában.

a) Egy szűkreszabott gazdasági szemlélet — csak az a gazdasági, ami anyagi és ami a termelés és fogyasztás közé eső gondoskodás. Nemcsak azt a világot zárta ki, ami a termelés és fogyasztás vonatkozásában jelent valamit, tehát valójában nem gazdasági, hanem konokul elvonatkoztatott, a gazdaságon kívüli világ tekintetbevételétől és a világ és az ember egészébe való beilleszkedéstől. A teljességtől való elvonatkozás teremtett egy olyan gazdaságtant, amelynek sűrű hinárjában fuldokolva érzi az ember a leszűkített szemlélet levegőtlenységét.

b) Kétségbeejtő helyzetbe kerül az a kutató, aki arra szánja el

magát, hogy egy terület, vagy egy közösség gazdasági világát feltárja, nem általánosító leírás, hanem felelős és kimerítő diagnózis alakjában. Rá kell jönnie az első lépésnél, hogy a gazdaságelmélet fogalmai és egész rendszere mindenestől átértelmezendők, ha a tényeket elevenen akarja megragadni és azok a problémák, amik a gazdaságtani érdeklődés szőnyegén forognak, egyrésztükben nem is problémák, mert egyszerűen nem úgy van az egész tényállás.

Efféle próbák félreérthetetlenül mutatnak arra a szakadékra, amely a gazdaságtudomány és a tények világa között tátong. Ugy elvonatkozott a tényektől a gazdaságtudomány, hogy ha újra szembeíteni próbáljuk a kettőt, nem is ismernek egymásra.

c) Nem csodálatos, ha a világ és ember egészét szem elől tévesztő és a tények eleven világától távoleső tudomány nem talál módot a sorsalakító cselekvés segítésére. Nincs támpontja a politikai ismeretek szolgáltatásának, mert nyújtott ismeretei mind a tények immanens rendjétől, mind az értékek hierarchiájától elvonatkozva jöttek létre. A legtöbb gazdaságelméleti irány, mely eredményeire gazdaságpolitikát kíván építeni érthetetlenül és tehetetlenül áll a tények szövevényével szemben és vagy a *laissez aller laissez faire* kényelmes álláspontjára helyezkedik, vagy kuruzslásszerű tüneti kezeléseket tud csak javaslatba hozni.

A háromirányú elvonatkozás kulminációját a századeleji határhaszon és a pszichológiai iskola nyújtotta. Mindkét irányzat teljes reménytelenségben mutatja be a gazdasági gondolkodás zátonyra jutását.

A pszichológiai iskola az egyéni lélek reakcióiban keresi a gazdasági élet okait és magyarázatát, mintha egyének lennének a gazdaság alanyai és mintha az egyéni lélek rendülési magyarázatának egy ilyen különlegesen dologi vonatkozású magatartást.

A határhaszon iskola még adekváltabb példája a teljes elvonatkozásnak és a velejáró csődnek. Minden gazdasági jelenség alapja a használati és forgalmi érték, az érték kialakulását pedig a javak határhaszna határozza meg. Nem annyit érnek a javak, amennyit egy-egy egységük önmagában ér, hanem annyi a haszna egy jószágkészlet egészének, mint amennyi az utolsó még rendelkezésre álló részegységé. A szaharai vándor vízkészletének példája a határhaszon-elmélet klasszikus illusztrációja s ez a példa egyben könyörtelenül rámutat az efféle gondolkodás egyoldalúságára, indokolatlan és helytelen általánosítására és teljes politikai kilátástalanságára.

Napjaink gazdaságelmélete több kérdésben reakcióba lendült, a századeleji terméketlen gondolkodással szemben azonban minde reakciók csak részlegesek és egyenként igen távol esnek egy termékeny tudománybeli újítástól. Igazi és hatékony reakció a szocialista gazdaságtan, azonban az eretnokségben megszorult helyzetéből folyó következtetések meggátolták szempontjainak általános elismerését.

A részletes újítások főképpen a konkrét tényvilág észrevétele

és érvényesítése, továbbá a gazdasági szemlélet magábazárt elvontságának a feladása kérdésében jelentkeznek.

A gazdasági élet gyökeres átalakulása ráirányította a figyelmet a konkrét tények jobb megismerésére. Elsősorban a történeti kutatások (W. Sombart), de hasonlóan a világgazdasági (B. Harms) és konjunktúra kutatások (E. Wagemann) észrevették azt, hogy nem az egyén a gazdaság alanya, a maga elvonatkozottságában, hanem csoportok területi és időbeli közösségek és ezúton a gazdasági struktúra kérdése merült fel, mint a gazdaságtan megelevenedésének első jelensége.

Egy másik termékenynek mutakozó újítás jelentkezik azokban az irányokban, amelyek tekintetbe veszik a gazdaságon túli világot, tehát megkísérlik a gazdaság beállítását az ember és a világ egészébe. A szociáljogi iskola (K. Diehl) pontosan leméri a társadalom és a jog rendjének összefüggését a gazdasággal, az univerzalista gazdaságtanok pedig (O. Spann) egyenesen egy eleve megalkotott világegész részeként szemlélik a gazdasági világot.

A klasszikus gazdaságtan apolitikus elvonatkozása még nem termelte ki számottevőbb korrekcióját a tudomány síkján, de annál sürűbben burjánzik gazdaságpolitikus szándék és terv a publicisztika és a gyakorlati politika területén. (1—5 évig terjedő tervek és megváltó ideák.)

A gazdaságelmélet tehát mutat elhajlást abban az irányban, hogy mint elmélet megelevenedjék és olyan ismereteket nyujtson, amelyek önmagukban is helytállóak és értékesek, ezenfelül pedig komoly segítők lehetnek a sorsalakító cselekvésnek. Ily természetű megújulás azonban azt is eredményezi, hogy tisztán csak elmélet leend: általános fogalmazása és magyarázata a gazdasági jelenségeknek és nyitva hagyja a szükségét és lehetőségét a konkrét tények módszeres és rendszeres felderítésének. Ilyen leíró tudomány megteremtése épp oly elengedhetetlen velejárója a gazdaságtudomány megújulásának, mint a gazdaságelmélet forradalmasítása, a jobb ismeret és a jobb cselekvés érdekében.

3. A klasszikus gazdaságtan súlyos következményű egyoldalúsága és elvontsága a szocialista gazdaságtanban teremtette meg igazi és százszázalékos reakcióját. A klasszikus gazdaságtan képtelen volt politikus állásfoglalásra és akcióra — a szocialista gazdaságtan mindenestől politika lett, a klasszikus gazdaságtan egyoldalú és zárt szaktudomány volt — a szocialista gazdaságtan egyben társadalom, történet és kulturtudomány, sőt világnézet lett. Egy pontban maradt meg az azonosság: egyformán távol esett mindkét gazdaságtan a konkrét tények világától, de míg a klasszikus gazdaságtan az osztály nélküliesség illúziójában teljes elvontságot rögzített meg, addig a szocialista gazdaságtan a kettős osztálytagozódás dogmájára támaszkodva, egy absztrakt közösségnek, a munkásságnak a sorstudománya lett.

A szocialista tudományt magát a sorsalakítás vágyának energiája hozta létre, nem csodálatos, ha minden ízében politikai energia

feszíti. Nincs is különálló értéktana és gazdaságpolitikája; a gazdaságelmélet és a gazdaságtörténeti elemzés maga egyben értékelés és politikai útmutatás. A pánpolitikus jelleg abban sűrítethető össze, hogy amit a szocialista tudomány értékesnek és megvalósítandónak tart, a munkásság sorsa szempontjából, azt mint szükségszerű következményt adja elő, mely a társadalom dialektikus fejlődése során feltétlenül bekövetkezik. Ez a beállítás a pánpolitikus attitűdnek oly fokú kiélezése, mely szélsőbb fogalmazásban már el sem képzelhető.

Olyan közösség szempontjából, melynek sorsa vagy az elesettség, vagy kétségbeesett erőfeszítés akármennyi politikus energia sem sok. Olyan politikus attitűd azonban, amely egyfelől elhomályosítja a célkitűzés tisztaságát és indokoltságát, másfelől pedig eltorzítja és illuzóriussá teszi a tények felismerését, végeredményben nem vezet célra. Itt szükségeltetik a politikai cselekvés mozzanataihoz mért felderítő, célkitűző és útmutató tudományok fegyelmezett különartatása. A sors megmentése és alakíthatása végett kell, hogy az alakítás hevét kellő helyére tudja szorítani az alakító tudomány.

A proletáriátus nyomorúságának gazdasági alapjai és a polgári gazdaságtudomány szűk és merev gazdasági szemlélete egyformán érthetővé teszik a szocialista gazdaságtan totális kiterjedését. Nem is tagolható szét élesen a szocialista tudomány gazdaság, társadalom, történet és kulturtudományokra, minden szociális mű egyszerre gazdasági, történeti stb. szempontú kutatás és ami egységet ad neki az a proletársors és az általa meghatározott világszemlélet egysége. A szocialista tudomány maga világnézet és hitvallás, a szakterület, amelyen megnyilatkozik, másodrendű fontosságú. Ilyen alkatú tudomány mindenképpen elkerüli a klasszikus gazdaságtannak felrótt egyoldalúságot, azonban egyúttal az ellenkező végletbe hajlik el az antitetikus lendület hevében. És amint a politikus hév eltorzítja a helyzetfelismerés és a célkitűzés világosságát, úgy a tagolatlan totalitás is sok biztosítékát dobja el mind a megismerés, mind az értékelés helyességének.

Nem tudta korrigálni azonban a szocialista tudomány a gazdaságtan iszonyát a konkrétumok figyelembevételétől, sem abban a formában, hogy kellő mértékben vette volna tekintetbe, sem úgy, hogy túlságosan juttatta volna érvényre. Alapok gyanú támasztható az irányban, hogy éppen a konkrét helyzetek ignorálása és a munkásság absztrakt sorsközösségének a túlbecsülése akadályozta meg a szocialista mozgalmat és tudományt abban, hogy több helyen győzedelmeskedjék és viszont a konkrét helyzet ösztönös felfogása révén juttatta uralomra Lenin zsenije az orosz szocializmust.

Különösen szembeűnő a szocialista gazdaságtan érzéketlensége a konkrét tényekkel szemben az orthodox marxizmus íróinál. A polgári társadalommal való szembenállás, a klasszikus gazdaságtan eredményeinek tagadása és a proletársors átérzése a tudományos szocializmus első nemzedékében érthetően akként irányította az érdeklődést, hogy a gazdasági helyzet absztrakt felfogásán túl nem

tulajdonítottak jelentőséget a konkrét helyzet változatainak. Az ilyen szocialista elmélet azonban természetszerűen mihamarabb ellentétbe került a tényekkel és ezt az ellentétet a revizionizmus akként kívánta megoldani, hogy feladta a szocializmus alapjelentőségű elveit és a ténybeli következmények túlbecsülésével egy oppurtonista szocializmust alakított ki. Azt mindenesetre megtette, hogy kellő figyelemre méltatta a konkrét helyzetek kényszerűségeit és lendítőerejét, viszont azonban lemondott arról, hogy éles munkáspolitiká legyen. Egészen más volt a leninizmus eljárása. A marxi tételek lehető tiszteletbentartásával úgy érvényesítette Lenin a konkrét helyzet könyörtelen felismerését, hogy hol az egyik, hol a másik erőszakolásával összeegyeztette a kettőt. A lenini gazdaságtan jobban ismeri a konkrétumok erejét, mint a marxi, azonban, mint lényegében szocialista gazdaságtan, gyakorta épít a polgári illúziók antitézisképpen proletár illúziókat, a tények könyörtelen felderítése helyett.

Mindent összevéve, a szocialista gazdaságtudomány sorstudomány és bár különleges feltételei folytán különleges jellemvonásokat mutat, híven példázza minden sorstudomány értékét és veszélyét. A szocialista tudomány minden értéke abból a körülményből fakad, hogy a proletársors alakításának a szolgálatában fejlődött ki, viszont minden fogyatékosága abból ered, hogy a proletársors --- világ proletárjai --- nagyon is absztrakt közösség.

Szaktudományi tagozottságot nem ismerő és politikus volt fejlődése során a szocialista tudomány, úgy, ahogy Németh László népek sorstudományának az arculatát megrajzolta, nagyon meg gondolkoztató körülmény azonban, hogy abban a társadalomban, amelyben győzelemre jutott, nagyon is pontos szaktudományi beosztást hozott létre és nagyon is intenzív tényfelderítést hajtott végre. Beszédes bizonyossága a fejlődésnek ilyen elhajlása arra, hogy a sorsalakítás szempontja megtermékenyítheti — sőt csak ez termékenyítheti meg -- a tudományok fejlődését azonban mind a szakokra való tagozódás, mind pedig a cselekvés mozzanataihoz mért megosztás ei nem hagyható garanciája az ismeretek megbízhatóságának. A szocialista tudomány fejlődése során sokáig mellőzte e szempontokat, azonban ott, ahol kifejlődhetett végül is alkalmazta.

4. A hagyományos gazdaságpolitika két különálló szempontnak az együttes tudománya: egyfelől értékstan: a célkitűzések tudománya, másfelől cselekvéstan: a helyes eszközök tudománya. A ket-tősség önmagában nem jelent veszélyt egyik szempont érvényesülésére sem, mert mindenkép külön részeit képezi a gazdaságpolitikának a két szempont alkalmazása, azonban a történeti ténylegesség azt mutatja, hogy a kiviteli lehetőségeken orientált értékstan gyakorta szül olyan politikai gondolkozást, amely képtelen egy szűk realpolitikai horizonton túllátni. Mindamellett a gazdaságpolitikát nem a kettősség tette képtelenné a komoly sorsalakító munka támogatására, hanem egészen más tényezők.

A gazdaságpolitika hipotétikus tudomány. Hipotétikus pedig

két irányban: a feltételezett tények és a feltételezett értékek viszonyában keresi a helyes eszközöket és a lehető módokat. Egy cselekvési kultúra szempontjából helyes az ilymértvű elvonatkozás csoportok és népek konkrét sorsától, mert messze elkerüli kártékony dogmák képzésének a lehetőségét, nem zárja ki azonban annak a nem kevésbé kártékony dogmának a megrögződését, hogy a tudomány csak hipotézisekkel dolgozhat, és hogy a társadalmi tények eleven valóságukban meg nem közelíthetők a tudomány számára.

Az a gazdaságpolitika, amelyet egyetemeinken művelnek oly távol esik a gazdasági élet irányításától, hogy kölcsönösen lehetetlennek is tetszik az érintkezés. A feltételezésekkel dolgozó tudomány embere méltatlannak tartja magához és tudományához, hogy a vásár zsvajába elegendjék, a gyakorlat embere pedig hasznavehetetlennek bélyegzi a magasságokban mozgó tudományt. Megszületik egy másik dogma, mely az előbbinek folyománya: más a tudomány és más az élet.

Ha lehet szerepe egy végtelenül szövevényes társadalom alapításában a tudomány világosító erejének és nem kétséges, hogy lehet, akkor a gazdaságpolitikára óriási hivatás vár abban a társadalomban, amelynek gazdasági nyomorúsága a legnagyobb. Ez a gazdaságpolitika azonban nem lehet feltételes. Legyen apodiktikus. Tárja fel annak a társadalomnak a tényeit, amely magát a tudományt is élteti és fedje fel annak a közönségnek az értékrendjét és mutasson utat a sorsalakító cselekvés számára.

Tartózkodó és elvont politikai tudomány helyére a társadalmi tények véres és könnyes komplexumában kutató tudományt követelni, nem kisebb újításnak a kívánsága, mint a gazdaságelmélettől azt kívánni, hogy magyarázza ember számára érthetően a gazdasági világ aktuális jelenségeit, ahelyett, hogy érthetetlen nyelven beszéljen arról, amit senki sem ért gazdaságinak. Ilyen újítás pedig elengedhetetlen ahhoz, hogy a gazdaságpolitika komoly segítője lehessen a sorsalakító cselekvésnek.

Egy újszabású magyar gazdaságpolitika útja tisztán és félreérthetetlenül kínálkozik: tények feltételezése helyett ragadja meg a magyar gazdasági élet tényeit, feltételezett értékelések helyett támaszkodják a magyar társadalom aktuális értékrendjére és úgy derítsen fényt a magyar sorsalakítás útjaira. Ilyen gazdaságpolitikának azonban súlyos akadályai vannak. Nincs olyan tényismeret a magyar társadalom gazdasági világáról, amelyre felelősen építhetne a gazdaságpolitika és a magyar társadalomban nincs olyan közösségi tartalom, mely irányul vehető értékrendet nyújthatna a politikai cselekvés számára.

A magyar sors azonban nem ismer ilyen mentséget: meg kell teremteni a magyar társadalom gazdasági diagnózisát és tudatosítani kell azt az értékrendet, amely megáll a végső értékek viszonyában is, de az életet is biztosítja ennek a népnek. Akkor jöhet olyan gazdaságpolitika, amely nem példálódzik, hanem orvosságot nyújt.

5. Magyar gazdaságtudomány, mely úgy tagozódik, amint az alább következik, két megfontolásra támaszkodik.

a) Az egység és teljesség minden követelményei mellett fel nem áldozható biztonság rejlik a szaktudományok autonómiájában. És legelsősorban szükség van minden lehető garanciára a gazdasági világ feltárásánál. Elengedhetetlen követelmény viszont az is, hogy az autonóm módszerű és kulturájú szaktudományok szem elől ne tévesszék a dolgok és a sorsok szuverén egységét.

b) A politikai tudomány, mely komoly segítője kíván lenni a sorsalakító cselekvésnek, nem hagyhatja figyelmen kívül az alakítás mozzanatainak gyakorlati követelményeit. Sőt a helyes felismerésnek és a jó politikának nagy garanciája, ha a politikai tudomány úgy tagozódik, hogy a célkitűzés, felderítő és útmutató tudomány a külön módszer és külön kultúra autonómiájával áll egymás mellett. Az alakítandó sors és a politikai cselekvés egysége azonban e ponton is azt a követelményt támasztja, hogy az autonómiák elismerjék és szolgálják a felettük álló egység szuverénitását.

Magyar gazdaságtudomány tehát szaktudományi minőségben szolgálhatja jól a magyar sors feltárását, és mint szaktudomány a felderítés célkitűzés és útmutatás szempontjainak külön kiművelésével szolgálhatja igazán a sorsalakítás történeti munkáját. A gyakorlati szükség kívánta tagozódás azonban nem prejudikál a tartalmak és a szellem egysége tekintetében.

Első része a magyar gazdaságtudománynak csak olyan gazdaságelmélet lehet, amelynek fogalmi rendszere alkalmas arra, hogy a konkrét tényvilág minden jelenségét megragadja és magyarázza. Nincs sok remény arra, hogy ilyen gazdaságelméleti rendszer tökéletes teljességében hamarosan előálljon magyar földön, arra azonban szükség van, hogy a gazdaságelmélet mai rendszere mindazon pontokon megkorrigáltassék, ahol az hiányos, vagy használhatatlan és azt elvégezni, a minden magyar gazdaságtan előtudományaként szükséges gazdaságelméletnek a szerepe.

Termékeny gazdaságelmélet fogalmi és módszerei alapjaira építhető a sorsalakítás első tudománybeli segítsége: a konkrét tények módszeres felderítése. Magyar gazdaságpolitika soha nem állhat biztosan a konkrét helyzet megbízható és felelős ismerete nélkül, de gazdaságelmélet sem létezhet a konkrétumokra való tekintet nélkül. Magyar gazdaságra ez a tudomány és ebben a pillanatban a legaktuálisabb ága a magyar gazdaságtudománynak.

Gazdasági értéktan az a tudomány, amelytől azt várjuk, hogy derítsen fényt a gazdasági élet céljainak és értékeinek világára, nem általánosan és nem feltételesan, hanem a magyar társadalom sajátos helyzetének mértékeit tárja fel a végső értékekkel való összefüggésükben. Ilyen értékelemzés írott malaszt azonban addig, amíg a társadalom tagjaiban nem tudatosulnak az értékkövetelmények és a közösségi szellem és tartalom nem ismer el általánosságban egyes célkitűzéseket. Magyar gazdasági értéktannak, ha jó tudománynak

és társadalmi tettnek a minőségére tart igényt, egyaránt ezt a tudatosítást kell elősegíteni.

A tényvilág módszeres feltárása és az aktuális értékrend közönségi elismerése adnak csak alapot a gazdaságpolitikának arra, hogy feltétlen útmutatást nyújtson. A magyar gazdaságpolitika csak akkor mellőzheti feltételezéseit, tehát akkor lehet igazi sorsalakító tudomány, ha már van diagnózis a magyar társadalom gazdasági világáról és elevenen élnek értékes és szükséges célkitűzések a magyar társadalomban. Addig minden beszéd telepítésről, birtokreformról, örökösödési törvényről és más ilyen önmagában is nagy-jelentőségű orvoslásról inkább kuruzslás, semmint felelős orvosi tanács.

Túlságosnak tetszhet a tagozás, melyet a sorsalakító tudomány útjaként megjelöltünk, azonban bizonyos, hogy a konkrét kivétel még tagozottabb leendő és ez a tagozás is a gyakorlati szükség következményeképp állott elő. Végeredményben a tudomány saját és eszközi értékének nem az a mérve, hogy külső kereteiben mennyire tagozott és mennyire egységes. Lehetséges olyan ezerágra bontott szaktudomány, amely napnál világosabban mutatja be a konkrét valóságvilágot és lehetséges olyan totális laikus tudomány, amely illuziókat nyújt, nem pedig megbízható ismeretet. Egy bizonyos azonban. Hogy az ember és a világ totalitása egységes és teljességet követel egyfelől, az ismeretek konkrét előteremtése pedig módszerei elkülönödést és mind részletező tagozást kíván másfelől. Viszont sem a keretbeli egység, sem a tagozottság nem garancia önmagában az ismeret helyességére, de a tagozottság szükséges a megbízható kivételhez és az egység szükséges a helytálló áttekintéshez. Mindamellett pedig lehet a tudományos keret akár egységes, akár tagozott, ha az ember, aki a tudományt műveli, mit sem tud emberségének, népiségének és egyéniségének sorsáról.

Erdei Ferenc

Méliusz városa

Debrecen — különös értelme, jelentése van a névnek. Olyan sajátos fogalmi tartalma, amilyen talán egyetlen magyar városnak sem. Sokkal több, mint pusztá helynév. A kollektív tudatban egész képzetsort asszociál: a kálvinista Róma, debreceni civis már közhellyé vált, de igen mélyen és igazán karakterisztikus jegyeit. S ha a modern kapitalizmus Budapest-tömjénezése el is fátyolozta egy időre a magyar élet jellegzetes színeit, a mult annál tisztábban vallja, hogy igen is volt és bizonyos értelemben még ma is van külön debreceni szellemiség. Még pedig nem abban a sablonos vonatkozásban, hogy minden valamirevaló városnak van táj és hagyomány által alakított egyénisége. Ez nálunk, ahol a városiasság késő fejlődés, alig jelent többet helyi érvényességű couleur local-nál. Debrecen azonban a sors súllyal vetette a magyar élet serpenyőjébe. Nincs még egy magyar vidéki város, amely éppen a maga egyéniségével az egyetemes magyar szellemi fejlődés szemszögéből oly gazdag kisugárzási fókusz lett volna, mint Debrecen.

Pedig mint város nem is a legrégebbek közül való. Valahol a renaissance hajnalán tűnik elő az ismeretlenségből. A Várad Regestrum még „villa“-ként emlegeti. Károly Róbert idejében már a vármegyékre szóló Dózsa-uradalmak központja, sőt rövid ideig (1318—1322) még az erdélyi vajdaságnak is székhelye. Debrecen jövő gazdasági és kereskedelmi nagyságának alapját a Dózsák vetik meg. Mindent elkövetnek — jól felfogott egyéni hasznuk duzzasztása miatt is, — hogy Debrecen anyagi megerősödését támogassák. A családi fészek megyegyülések színtere lesz, a vajdai, majd nádori udvarban megforduló rengeteg ember pedig hírét viszi a falunak, mely Nagy Lajos uralkodása végén már privilegizált „várossá“ igényesedik. Zsigmond kísérlete nem sikerül: az oklevélben megadott szabad királyi rang feltételeit Debrecen nem teljesítheti. Kőfalkerítéshez sem a pénzt, sem a követ nem tudja előteremteni. (A török időkben ennek a védtelenségének köszönhetette szerencsésjét.) Zsigmond pedig pénzzavarában zálogba tette ezt az ígéretek mezővárost. Így vándorolt sorjában Brankovics Györgytől a Hunyadiak kezébe, innen a Zápolyák, enyingi Törökök és végül az erdélyi fejedelmek birtokába. Zsigmond által adományozott kiváltságai a földesúri jogkör nyomása alatt szétmorzsolódtak. Emlékük csak a

budai jog nem kizárólagos, de több oldalról bizonyítható gyakorlati alkalmazásában maradt fenn.

És Debrecen gazdasági fejlődése mégis felfelé ívelt. Jó oka volt ennek. Debrecen mindenekelőtt állattenyésztő település volt és nem földművelő. Ez egyfelől alapul szolgált a város iparosodásának és megszabta ipari termelésének milyenségét. Természetes, hogy a helyi adottságok folytán az állati anyagok feldolgozásával foglalkozó iparágak (hentesek, nyergesek, szíjgyártók, csizmadiák, cipészek, szappanosok, faggyúfeldolgozók, fésűsök, csontgombkészítők, szűcsök, süvegesek, gubacsapók, gombkötők) virágoztak fel legszélesebb körben. Másrészt kereskedelmi nagyságának az állatkereskedelem volt az útegyengetője. Így biztosította Debrecen ipari és kereskedelmi szerepe a polgárság vagyonosodását, még a földesurak joghatósága alatt is, mert hiszen a földesúr jövedelme egyenes arányban nőtt a város forgalmával, kereskedő és iparos társadalmának vagyoni emelkedésével. Birtokos urai szipolyozásától tehát kevesebbet kellett szenvednie, mint az Alföld más hasonló nagyságú, de főleg földművelő telepének. Sőt meglévő kiváltságait még bővíteni igyekeztek. A XV. században megszorodó vásáros napjai már élénk kereskedelmi életről tanuskodnak. Emellett szól, hogy 1477-ben, amikor Mátyás király elveszi Nagyváradtól a tranzító-forgalom számára fenntartott áruberaktározás jogát, Debrecent elég jelentékenynek és alkalmasnak találja arra, hogy ugyanezt a jogot erre a városra ruházza. Ettől kezdve a Fekete-tengertől Havasalföldön, Erdélyen Boroszló és Lengyelország felé, Oroszországból, Bécs és Olaszország felé Debrecenen keresztül visz a karavánok útja. Fél-század alatt hirtelen áradással megnő a jelentősége. A mohácsi katasztrófa idején már az ország leggazdagabb városa. 1536-ban, amikor még török nem járt ezen a tájon, egy Biró Gáspár nevű polgárnak egyedül 10.000 eladó ökre volt.¹ A XVI század a debreceni tőzsérdinasztiák bölcsője. A török nem apasztotta el a város éltető erét, a kereskedelmet. Ez a város az ország elesettségét is a saját javára tudta fordítani és gazdasági erejével a magyar kultúrát szolgálta, a magyar kézen maradt Tiszavidék művelődési központjává magasodott.

A háromfelé szakadt birodalomban nincs többé országos központ. Nincsenek tudományt, művészetet pártoló nemzeti királyok és gazdag mecénás főpapok. A zárt klerikus műveltség megbomlik, laicizálódik. Helyet ad egy demokratikusabb művelődési formának. A humanizmus elveszti klasszicitását, feloldódik a reformáció életszemléletében. Kilép az exkluzív arisztokrata társaságból, alászáll a polgári rétegekhez: népszerűsödik. Az eddigi zártságot szétszóródás váltja fel. A kolostorok elnéptelenednek, a külföldön székelő királyi udvar ritkán fogad be magyar humanistát, a nemzeti álmokat hajszolók magukra maradnak. A reformációval elsza-

¹ Szamota: Régi utazások Magyarországon és a Balkánfélszigeten 1054—1717 545 l.

porodó prédikátorok és iskolamesterek, ez a kialakuló új rend, szétfeszíti a tudás régi kereteit. Új, szélesebb működési teret keres. Vagyontalanságában hová, kihez forduljon? A befogadó réteg, melyhez a gazdasági és szociális viszonyok folytán az egzisztenciája is kötve van, az oligarchia és a városok polgársága. Ez az egyetlen mód, hogy a hangja eljusson és maradandó hatással legyen az iparos, kereskedő és földműves osztályokra. A renaissance kor mecénástisztét a világi főurak és tehetős városi polgárság öröklí. A könyvnyomtatással pedig a szegényebb sorsú literátorok egy-egy írásának nyilvánosságához való jogát egészen Csokonaiig általában ez a mecénás-rendszer szabja meg. A kultúra munkásai így kényserülnek szétszóródásra a városokban és a főúri birtokokon a Drávától egészen Brassóig nyúló félkörben. Központ, ahonnan a vallási és ami ezzel egyet jelent, kulturális reformtörekvéseket országosan irányíthatnák, nem alakul. Megakadályozza az országtest szétszaggatottsága, a vallási üldözés és a folytonos háborúk. A Mohács utáni kor szellemi képét csakis mozaikszerűleg építhetjük ki magunk előtt. Legapróbb részleteit a főúri birtokokon létesülő kulturális tűzhelyek, városi központok alkotják. Ezek felett egy-egy vidéknek, mint nagyobb egységnek, vallási-művelődési szervezkedése figyelhető meg. Súlyyal esik a latba továbbá a politikai hovatartozás is: vajjon Habsburg országrésről vagy a fejedelemségről vagy a hódoltságról van-e szó. A szervezkedést vidékenként a belső kényszer hozza létre, gyakran táji keretek között, máskor nemzetiségi alapon, de mindig a hitközösség jegyében. Ilyen nemzetiségi szervezkedés volt a barcasági lutheránus egyház, majd a szász egyetem és többé-kevésbé a felvidéki bányavárosok és a szepesi városok hasonló irányú törekvése. Határozottan táji vonatkozású az egervölgyi gyülekezet mozgalma és ilyennek tekinthető a Tiszántúl meginduló szervező munka. Ime ebben a korban jelentkezik nálunk először egy kulturális-regionális tagozottság. És éppen az adott viszonyok között vált lehetővé, hogy egyetlen város, mint Debrecen, a maga kedvező gazdasági helyzetében öncélú politikát üzzön és alapját vesse egy sajátos debreceni szellemiségnek.

Néhány éves megszakításokat nem számítva, Debrecen 165 évig tartozott az erdélyi fejedelemséghez. Határszéli város volt a királyi Magyarország, Erdély és a hódoltsági terület összeszögelésénél. A XVI. század utolsó negyedéig az enyingi Török-család birtoka. A hagyomány szerint Török Bálint hozta az első lutheránus papot Debrecenbe 1536-ban. Alig másfél évtized alatt a város polgársága a tanáccsal az élén már az új hit követője. 1552-ben megszűnik itt a katolikus egyház. A reformációnak ez a hirtelen gyökerverése a városi lakosságnál különösen érthető: a polgári önkormányzathoz szokott réteg új szabadságot szerez, az egyházi önkormányzatot. A másfél évtized alatt egymást gyorsan váltó prédikátorokban természetesen inkább csak a reformátori vágy volt közös, mint az elvi hűség. 1543-tól, Dévai Bíró Mátyás működése ide-

jén, a debreceniek már elkanyarodnak a lutheranizmustól. Ez a forrongás, ingadozás ott kísért, míg Méliusz határozottsága és szuggesztív ereje állandóságot nem teremt. Megvoltak hozzá az anyagi lehetőségei. 1561-től rendelkezésére állt a debreceni nyomda, ahol egymásután jelenhettek meg a munkái, akár a városi tanács vagy Mágóchy Gáspár, Némethi Ferenc, Massay Eulália, Patócsy Zsófia és mások bőkezűségéből.

Méliusz jelenti nálunk — a szász egyetem Luther-hűségét figyelmen kívül hagyva, mely különben is a „nemzeti egyház“ megbonthatatlan fellegvárába zárkózott — az első szilárd pontot a válási újítások századában. Körülötte még erjed alakul és egyre szélsőségesebb formák felé sodródik a reformáció, amikor ő már a sokféleségben az egységet keresi, a biztos talajt, ahol ő és a nyáj megvetheti a lábát. Megáll azon a síkon, ahol a hit még hit marad és nem téved a filozófia világába. Igazságkeresés közben, a Dunántúlról elszármazott jobbágy sarj, önmagán keresztül ösztönösen megérzi, hogy a magyar nem filozófus fő. És ha valamelyik, hát az alföldi kiváltképpen nem. Talán helyes érzéssel választott akkor, midőn a helvét irányú reformációhoz csatlakozott, melynek intellektuális jellegét Troeltsch ugyan kiemeli, de kénytelen hangsúlyozni, hogy lényegében „unphilosophisch“.² Hogy Méliusz a lutheri újításoknál tovább jut, annak érzelmi oka is van: a német vallás iránti ellenszenv. De nem esküszik Kálvinra sem. Az ő vallása nem kálvinizmus, bár kétségtelen, hogy közel áll hozzá. Önálló tanrendszert nem alakít ki, de minden lényeges kérdésben dogmatikus határozottsággal rögzíti le nézeteit. Prédikációiban újra meg újra elismétli, vitairataiban körömszakadtig védi a maga igazát, parancsoló hangon ellenmondást nem tűrően. Ezt az állhatatosságot, hithűséget, kitarást beleszuggerralja hallgatóságába, olvasóiba, rákényszeríti „halló város“-ára — amint ő Debrecen becézi. Gyermekkorában szakadt ide a Dunántúlról. A tájtól, az alföldi milieutól nem tud többé szabadulni. Az ő megingathatatlan, állhatatos természete belemerevedik az egysíkú tájba és vele merevedik a reformáció is Debrecenben és az Alföldön. Így fonódik össze Méliusz neve az általa hirdetett vallással, amint ez Monoszlai András apollógiájából is kitűnik, mikor azt írja a reformátusok ellen: „A ti egyházatok nem Istené, hanem Péter bírőé.“³ A Válaszúti Komédia Méliuszt pápának nevezi,⁴ ugyanezzel a szóval inti őt le János Zsigmond, midőn kijelenti, hogy az ő birodalmában ne pápalkodjék.⁵ Ez a jelző világosan mutatja, hogy Méliuszban a kortársak is a merevítőt látták, aki minden további újítástól elzárkózik és valami állandó, valami

² Troeltsch: Soziallehren. Ges. II. 619. I.

³ Monoszlai: A közönséges keresztény hit ágazatainak... oltalma. Nagyszombat, 1588. 19. l.

⁴ Alszeghy: Magyar drámai emlékek. 104. l.

⁵ Kanyaró Ferenc: Protestáns vitairatok Méliusz idejéből. Magyar Könyvszemle, 1896. évf.

változatlanban való megmaradásra vágyik. Természetes, hogy a Válaszúti Komédia Péter pápájának székhelye Debrecen. Nem szorul bővebb fejtegetésre, hogy Debrecennek Rómával való összekapcsolása ugyanazt fejezi ki, mint a Méliusz — pápa párhuzam. Így forrott össze Méliusz működésének helye, a város, melyben szelleme tovább élt a nagy megmerevítő nevével és hitével.⁶

Ugyanakkor, midőn az erdélyi fejedelemség alföldi részeiben a reformáció Méliusz hatására megmerevedik, a fejedelemség belsejében a hitújítás új állomásokat fut be és megostromolja a Méliusz emelte hástyákat. Az unitarizmus a Szamos és a Maros völgyén tör az Alföldre. Egry Lukács és Arany Tamás személyében még Debrecenbe is bemerészkedik. Méliusz erős kézzel veri vissza a támadást és az Alföld északi felében megállítja az unitarizmus terjedését. Elsőnek figyelmezteti János Zsigmondot, hogy ne tűrje maga körül a tévtanítókat, mert tanításuk a keresztyén hittel egyáltalában nem fér össze.⁷ Az „unphilosophisch“ kálvinizmust zavarba ejti az unitarizmus filozófiai alapon induló támadása. Dávid Ferenc és Blandrata okoskodásaiban csírájában már fellelhető a felvilágosodás elméleti-filozófikus gondolkodása. Méliusz a „hit“ álláspontjáról nem tehetett mást, minthogy nyersen szembehelyezkedett az unitarizmussal. És részleges vereségeket nem számítva, az alföldi részeken győzte a harcot.

Ez volt az első szellemi összeütközés Debrecen, illetőleg az Alföld és a tulajdonképpeni Erdély, az egy államba zárt két különböző táj, két különböző szellemiség között. Az egyik oldalon az állandóságot parancsoló, merevítő Méliusz, a magyar jobbágyivadék, a másik oldalon a kereső, soha meg nem nyugvó, fausti Dávid Ferenc, az elmagyarosodott erdélyi szász varga-fiú: ők szimbolizálják a XVI század Alföldjének és Erdélyének lelkületét. Az Alföld északi keleti része a század második felének idején megállapodott, nagyjában egységesen református képet mutat. Ugyanekkor Erdély a herézisek fészke. A meglévő református és evangélikus felekezetek mellett, az unitáriusok, újrakeresztelők, zsidózók szektája ekkor alakul. Ebben a nagy vallási konglomerátumban csak a század végére tisztul ki a helyzet. János Zsigmond, Erdély unitárius fejedelmének és Dávid Ferencnek halála után, az egyetlen komoly ellenfél, az unitarizmus erejét veszti. Az alföldi tájakon jól megszervezett református egyház támogatásával a Királyhágón-túli országrészben is erős kálvinista többség ver gyökeret. Így hat ki Méliusz, illetőleg — szellemének továbbbápolója — Debrecen merevítő tendenciája a történelmi Erdély területére.

⁶ Révész Imre: A „kálvinista Róma“ (Theologiai Szemle, Debrecen, 1933—34. évf.) c. kitűnő tanulmányában a Válaszúti Komédiával kapcsolatban kimutatta hogy a „kálvinista Róma“ kifejezés, ha még ebben a formájában nem is, de lényegében már a Komédiából kiolvasható.

⁷ Bod Péter: Hist. Hung. Ecclesiastica. Leyden. 1788. I. 339. 1.

A három ország határainak találkozásánál fekvő gazdag, de védtelen Debrecen exponált helyzetében, bármennyit szenvedett is a török, magyar és német hadaktól, ügyes taktikázással a legsúlyosabb csapásoktól sikerült megoltalmazni a várost. Csakis így válhatott már oly korán és maradandóan a református egyház Rómájává. Ha erősített hely lett volna a három különböző érdekerület ütközőpontjában, ma talán romjai lennének csak. De éppen ez a védtelen helyzete kényszerítette a város vezetőségét és a polgárságot, hogy külön „debreceni politikát” üzzenek. A város kereskedő és iparos társadalma nem volt katonáskodó nép. Harcost még a fejedelem is ritkán követelt tőlük. Debrecen fegyvere a gazdagsága volt. Politikailag Erdélyhez tartozott, de adót fizetett nemcsak a fejedelemnek, hanem a töröknek is. Oltalomlevele volt a szultántól, kiváltságait pedig mind a fejedelmekkel, mind a Habsburg királyokkal igyekezett megerősíttetni. Háborús időkben Debrecen sem kerülhette el, hogy az átvonuló hadak táborrá ne változtassák a város képét. De a végpusztulást mindig sikerült elhárítania a tanácsnak, akik idején eléhementek a török, német vagy magyar sereg vezérének, hogy kíméletért könyörögjenek és gazdag ajándékokkal halmozzák el a vezetőket. Mennyire közismert volt Debrecennek ez a százas szokása, jellemző erre nézve, hogy 1658-ban II. Rákóczi György a török ellen nála védelmet kereső debreceni bírákhoz e szavakkal fordult: „Hanem híveim, jó bírák, uraim! eleitől fogva még az atyáitok is Debrecen nem fegyverrel, hanem főhajtással, adománnyal oltalmazták, ti is azt tegyétek”⁸ Gyakran súlyos sarc volt a város épségben maradásának ára, melyet a tanács néha nem éppen gyöngéd eszközökkel, de mégis kisajtolta a polgárságból. Debrecen minden egyes alkalommal, ha kellett, évente többször is, valósággal megvásárolta a maga békességét. Nem ok nélkül volt hát a város 1600 előtti címerébe vésvé ez a jelmondat: „Mint bárány, megnémul az öt nyírók előtt.” (Ezsaiás, LIII. 7.)

Ilyen mindenkinek elegettevő politikai magatartás mellett vált csak lehetővé, hogy az annyira veszélyeztetett Debrecen, a török időkben mindvégig megtartotta kálvinista vezetőszeropét. Ezzel természetesen messze került attól, hogy az akkortájt kialakuló öncélú erdélyi állameszme önzetlen harcosa lehessen. Sőt, amint a tények mutatják, a „debreceni politika” egyidejűleg fejlődik ki az erdélyiség gondolatával. Debrecen számára — mint ahogy általában a hol Erdélyhez, hol Magyarországhoz tartozó alföldi részek számára is — fejedelemség nem jelent mást, mint védelmet, az egyre fenyegetőbb ellenreformációs áramlattal szemben. Ezért vonzódik hozzá, de az erdélyi gondolatától merőben idegen marad.

A török kiűzése után, a királysághoz visszakerült Debrecennek nemcsak kereskedelme hanyatlik erősen, hanem szellemi aktivitása is csökken. A reformáció kimerül. Helyette Európa másik végéből

⁸ Barta Boldizsár: Rövid krónika. Debrecen, 1666.

ekkor indul hódító útjára a felvilágosodás, melynek egykori magyarországi előharcosát, Dávid Ferencet, Méliusz gáncsolta el. A felvilágosult Kazinczynál a „debreceniség“, „kálvinistaság“ már egyet jelent a maradisággal. Méliusz itt veszti el a harcot. A konzervatív Debrecennek most már inkább politikai ellenzéki sége, polgári szabadság-szeretete kölcsönöz varázst. E színekkel teljesedik ki a Debrecenről alkotott kép, Magyarország egyik vezető városának szellemi arca.

Varjas Béla

Paraszt személyiségkutatás

Temperamentum vizsgálatok a csengelei tanyákon

Jelen soroknak célja a mai lélektani kutatások egyik módszerét, a személyiségkutatást¹ a magyar parasztságra alkalmazni. Vagyis olyan fogalmi hálót készíteni, amely alkalmas arra, hogy egy szempontból megvizsgálhassuk általa a parasztságot. A mai lélektani irodalom fokozódó tempóban termel személyiségkutatásról szóló könyveket, melyek közül azonban kettő sem egyezik meg módszer tekintetében. Ezért szükséges tehát a szakirodalomból kikeresni azt, amit a valósághoz való közeljutás szempontjából legmegfelelőbbnek tartunk, vagyis pontosan megfogalmazni azt a módszert, melyet kutatásainkban követünk. Továbbá az annyira heterogén magyar parasztság köréből egy csoportot a kifejtett módszerrel vizsgálni meg. Elegendő anyag alapján felderíthetők lennének azok a végső lelki sajátságok, melyek minden vidék magyar parasztjánál azonosként mutatkoznak, s melyeket kell csak helyi esetlegességeknek tekintenünk. Jelen tanulmány még egy további szűkítést tartalmaz. Amint az alábbiakból kitetszik, az össz-személyiségen belül különböző személyiségi körök (részstrukturák) különülnek el, melyek azonban egymással funkcionális egységgé szerveződnek. Jelenleg e körök egyikéről, a temperamentumról lesz szó. A kidolgozandó vizsgálati módszer illusztrálásául pedig a csengelei tanyacsoportot választottuk s úgy tervezzük, hogy az ezután következő személyiségi körök, mint jellem, értelmi képességek, stb. kidolgozandó vizsgálati módszerét is ugyancsak a csengelei tanyacsoportra való alkalmazással illusztráljuk.

1. MÓDSZER

Egyéni lelki különbségeket leelőször mint temperamentum-különbségeket ismertek. Hippokrates már az ókorban foglalkozott ezzel a kérdéssel és Galenus fogalmazásában hosszú évszázadokig uralkodtak a szangvinikus, kolerikus, melankolikus és flegmatikus temperamentum-kategóriák. A következő lépés Kant nevéhez fűző-

¹ Lásd: Magyarságtudomány I. 1. sz. megjelent problémafelvetést: Tomori Viola: Paraszttipológia vagy paraszttismeret.

dik, aki szintén négyfajta temperamentumot különböztet meg, mégpedig két érzelmi és két tevékeny temperamentumot. Ez a felfogás szintén igen hosszú ideig tartotta magát.² Azonban mindezekben a fogalmazásokban érzés és akaratjegyeket is soroltak a temperamentumjegyek közé, sőt legtöbbször temperamentum alatt az egész személyiséget értették. Az utolsó évtizedek lélektani kutatásai többé nem elégedtek meg az egyének egyszerű kategorizálásával, hanem a valóságot a maga tényleges gazdagságában törekedtek megismerni. Így vált szükségessé mindazon jegyek vizsgálata, melyek egy személyiség minél teljesebb megismeréséhez közelebb visznek. Viszont a külső viselkedési, érzékelési, akarat, értelmi, stb. jegyek egyre kiriverőbbé váló felsorolása szükségessé tette a szorosabban összetartozók elkülönítését, csoportosítását. Így tágult egyre az össz-személyiség ismeretének igényében a vizsgálandó sajátosságok köre s szűkült és tisztult egyttal a temperamentum fogalma, mely ezután az összes jellegzeteseknek csak egy körét jelentette. Ma a régi fogalmazásból alig maradt valami, s Kant kategóriái is túl szűknek bizonyulnak. Mégis megmarad egy, ha nem is tartalmi mozzanat. Ez a mozzanat a temperamentum konstitucionális,³ sőt biológiai determináltsága. Az ókor a test különböző nedveivel, Kant a vér minőségével kapcsolja össze a temperamentumot.

A mai kutatók közül Ewald tisztán biológiai alapon próbálja megközelíteni a temperamentumot. Legfőbb érdeme az, hogy így sikerült kimutatnia a jellem és a temperamentum különbözőségét. Definícióját a biotónusz fogalmára alapítja, mely szerinte az összes emberi sejtekben rejlő életes energia kvantitatív erejét jelenti. „Lelki életünknek a biotónuszra visszavezethető, az intenzitás és tempó kvantitatív emelkedni és süllyedni tudását, az életérzés hangulatával összekapcsolódva — nevezzük temperamentumnak.“ A jellem szintén biológiai alapú definíciója (Ewaldnál) jelenleg nem érdekel bennünket, de a jellem és temperamentum ilyen alapú szétválasztásának jogosultságára jellemző, hogy a pszichiatria ismer betegségeket, melyek pl. a jellem abnormalitása mellett egészséges temperamentumot engednek meg és viszont.⁴ Az Ewald-féle elmélet hibáit röviden és világosan érinti többek közt Hoffmann,⁵ ép ezért erre felesleges kitérnünk. Fontos számunkra a konstitucionális alap kidomborítása azért, mert feljogosít arra a reményre, hogy paraszti temperamentum sajátosságokat vizsgálva, a parasztlak legmélyebb lelki titkaiba pillanthatunk be. Mégpedig olyan lelki mélységekbe, melyek örökletesen határozatnak meg. Ez viszont azt jelenti, hogy ha a parasztlak egyének temperamentum sajátágaiban általános ha-

² A kérdés rövid tárgyalását lásd: Elsenhans: Lehrbuch der Psychologie, Tübingen, 1912. 55. §.

³ A konstitúció probléma rövid ismertetésére lásd: Várkonyi, Nevelés és gyakorlati lélektan. Cselekvés iskolája, III. 9—10.

⁴ Bővebbet: Pfahler: System der Typenlehren, Leipzig, 1929, 134. és következő o.

⁵ Hoffmann: Das Problem des Charakteraufbaus, Berlin, 1926. 44. és köv. o.

sonlóságokat sikerült kimutatnunk, akkor ezek a hasonlóságok már nemcsak az egyéni életen belül, azonos milióhatások következtében keletkező lelki sajátságok, hanem olyan hasonlóságok, melyek esetleg a parasztmilió hatásával magyarázhatók ugyan, amely hatások azonban az egyént nemcsak születése után, kivülről érik, hanem azokat már, mint szüleinek, őseinek legmélyebb lelki sajátjává vált milióhatásokat örökölte. Ilyenformán az összes, parasztmilióban élő egyéneket benső rokonságba kovácsoló, lényegszerinti örökletes hasonlóságáról beszélhetnénk.⁶

Minden, ma már nyilvánvaló, fogyatékosága ellenére sem lesz érdektelen Klages-nek, az annyira divatos és egyben hasznossá vált karakterológia elméletével foglalkoznunk.⁷ Természetesen itt is csak a temperamentumra vonatkozó rész érdekel bennünket, de éppen mivel Klages egyik legnagyobb fogyatékosága, hogy nála a személyiségjegyek még elkülönületlenül, homályosan egybefolynak, a temperamentumról adott fogalmazását önmagában ismertetni nem elegendő. Szerinte a karaktervonások (karakter alatt ő az egész személyiséget érti) két egymásközt összefüggő, de egymással rokonságba nem hozható csoportba oszlanak, mégpedig a törekvések és képességek csoportjára. A képességek adják a személyiség anyagát, a törekvések a felhasználási módot, irányt, vagyis a személyiség minőségét. (Ez pl. Ewaldnál hiányzik.) Ez a két csoport a személyiség két zónáját teszi, míg a harmadik zónába azok a személyiségjegyek tartoznak, amelyek viszonyokat fejeznek ki. Három ilyen viszonyt ismert Klages, melyek közül az egyiket nevezi temperamentumnak. Ez a viszony az akarat ingerelhetősége — mely szerinte nem külön tulajdonság, hanem az ösztönös hajtóerő és az ellenállóképesség viszonyát jelenti.⁸ Vagyis a két utóbbi vonás egyikének csekély intenzitása épúgy indokolhatja az azonos eredményt, mint a másik uralkodó jellege. Eltekintve attól, hogy az akarat bármilyen sajátossága már jellemvonás, kifogásolható az is, hogy miért éppen az akarat ingerelhetősége a komplexebb lelkitulajdonság, s vajjon nem lehetséges-e az ellenállóképességet a másik két tulajdonság viszonyából megmagyarázni. Úgy véljük, a lényeg jelen esetben nem annyira a sorrendi kérdésen múlik, hanem inkább a merev matematikai formulázás rejti magában a nehézséget. Kétségkívül érdekes, sőt mint elgondolás szép Klages felépítése, de nem hisszük, hogy a valóság ilyen általánosan érvényesnek vélt konstrukcióba merevíthető. Léteznek ugyan általános szabályszerűségek, ezeknek azonban hajlékonyaknak kell lenniök, ha igényt tar-

⁶ Természetesen itt viláért sem gondolunk tartalmi hatások öröklésére, — hiszen az örökléstani kutatások ma már ennek a hipotézisnek a lehetőségét is kizárják, — ellenben rugalmas és tág keretek közt változható, de mégis csiraként formaadó szerkezeti sajátosságokra, mint lehetőségekre.

⁷ Klages: Die Grundlagen der Charakterkunde. Fünfte und sechste Aufl., Leipzig, 1928.

⁸ Willenserregbarkeit = $\frac{\text{Triebkraft}}{\text{Widerstand}}$ i. m. 113. o.

tanak arra, hogy az egyéni variációkban annyira gazdag élet segítségükkel, megcsönkítés nélkül, megragadható legyen. Egy igen lényeges mozzanat mindamellett helyesnek látszik Klages elméletében. Mégpedig a szerkezeti sajátosság kidomborítása. Vagyis, hogy nemcsak az egyes, tartalmi tulajdonságok (nála a személyiség anyaga) játszanak fontos szerepet, hanem azok egymáshoz való viszonya, az egész személyiség strukturális felépítése is. Különösen fontos ez a szempont a temperamentum kérdésénél, mert épen a temperamentum-sajátosságok azok, melyek főként egyéb tartalmi tulajdonságokon, mint anyagon, formai jellegként nyilatkoznak meg.

Ha az előbb Ewaldnál a konstitucionális megalapozottságot szűrtük le, mint végső eredményt, itt viszont a strukturális és formai jelet, akkor a modern konstitúcióméletre gondolva — mely szerint a konstitúció funkcionális szerkezet s örökölni csak formai jelet lehet — a két eredményt teljesen harmonikusnak találjuk.

Miután ezt a két, elméletileg fontos szempontot nyertük, a különböző többi definíció kritikai felsorolását nagyrészt megtaláljuk F. Baumgartennél,⁹ aki — úgy véljük — igen helyesen, s a felsorakoztatott szerzőktől már kiindulásában is eltérő módszert követ. Ugyanis minthogy mi egy egyén bármilyen jellegzetességéről beszélünk is, ez a jellegzetesség valamilyen külső megnyilatkozás képében adott számunkra. Ezért F. Baumgarten a mi valóság-, adottságismeret törekvő tendenciánkkal megegyezően a megnyilatkozó karaktervonásokból indul ki, s ezeket a rendszerint igen komplex vonásokat elemezve igyekszik a primérből lelki összetevőig jutni. Sajnos, a regisztrált tulajdonságok csoportosítása és a temperamentum, jellem és össz-személyiség precíz elkülönítése még neki sem sikerült. A tulajdonságokból való kiindulást, mint a módszer első lépését azonban elfogadhatjuk. Mielőtt a temperamentum fogalmának végső tisztázására térnénk, röviden foglalkoznunk kell Kretschmerrel, aki épen a temperamentum-vizsgálatok terén legtöbbet alkotott.

Kretschmer immár közismert karakterológiája¹⁰ általános tipológiai szempontból erősen kifogásolható, mégpedig épen azért, mert neki sem sikerült az eddigiekben állandóan hangsúlyozott három fogalmat tisztázni. Definiálni is csak a jellemet definiálja, a temperamentumról pedig azt mondja, hogy az még egyelőre meghatározatlan fogalom.¹¹ Azonban ahogy Pfahler — a Kretschmer-féle elmélet kritikai továbbépítője — megjegyzi,¹² mindazok a jegyek, melyek alapján Kretschmer a ciklotím és szkizotím típusokat elkülöníti, majdnem kizárólagosan csak temperamentum-jegyek. Vagyis Kretschmer tulajdonképpen temperamentum különbségek alapján alkot tipológiát, ami az össz-személyiség szempontjából elméletét,

⁹ Baumgarten: Die Charaktereigenschaften. Bern, 1933.

¹⁰ Kretschmer: Körperbau und Charakter. Siebente und achte Auflage, Berlin, 1929.

¹¹ I. m. 226. o.

¹² Pfahler i. m. 162. o.

mint tipológiát, elfogadhatatlanná teszi, viszont temperamentumvizsgálat szempontjából felbecsülhetetlen értékűvé avatja. A Kretschmer-féle temperamentum fogalom szintén megőrzi a fentiekben kiemebírtott konstitucionális, biológiai alapot, amennyiben bebizonyította, hogy a vér kémiai összetételével függ össze. Ugyanígy, legalább is megközelítőleg, megőrzi formai sajátosságát is, amennyiben szerinte csak az egyéb lelki minőségekre bír befolyással, mégpedig 1. az ingerek iránti általános érzékenység, 2. hangulat, 3. tempó és 4. pszichomotilitás képében. Ezek közül a jegycsoportok közül csak az elsőt nem tartjuk temperamentum-jegyek közé sorolhatónak, mert az ingerek iránti érzékenység külön képesség, nem pedig az egész lelkiéletet struktúráisan, legtágabb formaként alakító tényező.

Épen egy magyar pszichológusnál, Boda Istvánnál találkozunk újabban a temperamentum, jellem és össz-személyiség fogalmainak tisztázásával, aki a temperamentumot, mint „fiziológiás konstitúciós determináltságú”¹³ és „az egyéni külső megnyilatkozás bizonyos jegyeinek valamely egységét”¹⁴ érti. Kretschmert véve alapul, Boda a temperamentum-jegyek három csoportját különbözteti meg, mégpedig energetikai, motorikus és hangulati jellegzetességek szerint. Boda definíciójából talán csak a „külső” jelzőt hagynánk el, mert hiszen épen az ő általa felsorolt temperamentum-jegyek sem csak a külső viselkedés formáját szabják meg. Igaz ugyan, hogy a belső lelkiformát is megszabó temperamentum jellegzetességekre is azok külső megnyilatkozásából következtetünk. Lényegesnek tartjuk a temperamentum formaadó jellegét (kifelé és befelé lefolyó lelki történések formájára egyaránt gondolunk).

Ezek alapján a parasztok megfigyelése közben a következő kérdéscsoportokat tartottuk szem előtt:

1. Milyen életes *energia-gazdagságról* tesz tanulságot, akár testi, vagy lelki effektív erőmegnyilvánulás, akár a cselekvésvágy állandó életbentartása, vagy az esetleg szükséges nagyobb fokú regenerálódások képében.

2. Munkája, beszéde, reakciója s egyéb külső viselkedése ép-úgy, mint belső lelki történése, — pl. valami átértése, érzelmi folyamatai, stb. — milyen *tempóban* történnek.

3. Cselekedeteinek és belső lelki történéseinek tempója milyen *ritmus* szerint változik. Külső körülményekhez öntudatlanul alkalmazkodik-e, vagy pedig belső, esetleg indokolatlannak tetsző esetlegességek szabják meg azokat. Mutat-e egyáltalán ritmust, azaz szabályosságot a tempó változása.

4. Milyen az általános *pszichomotilitása*, vagyis általában élénk, mozgékony, kényelmes, „ideges”, feszült, stb.-e?

5. *Mozgásai* milyen *jellegzetességeket* mutatnak s természet-

¹³ Boda: Bevezető a lélektanba, Budapest, 1934. 151. o.

¹⁴ Boda: A személyiség végső biopszichés jegyei, M. Psychologiai Szemle, VII. 3—4.

sen folyóak, jól korreláltak-e, vagy károsan, tudatosan kontrolláltak.

6. Külön-külön testileg és lelkileg milyen a *fáradékonysága* s ezek egymásra milyen hatást gyakorolnak.

7. Milyen az általános *hangulati jellege* s ez a jelleg belső, konstitúciós alapú-e, vagy pedig külső okoktól függ.

A módszert tulajdonképen ez a hét csoport jelenti, azonban hogy ezek mily módon figyelhetők meg s az eredmények hogy magyarázhatók, az már a kutatás gyakorlatát képezi. Erre nézve egy-két útmutatást a konkrét példa kidolgozása közben adunk. Hangsúlyozni kívánjuk azonban, hogy sem a módszer, sem a kutatás gyakorlatának elsajátítása nem biztosítja még a helyes eredményt, hanem csak a lehetőségét adja meg egy konkrét életkérdés tudományos megvilágításának. Léleknek, megértésnek, sőt szeretetnek kell hozzájárulnia, hogy a parasztlélek egész gazdagságát — mégpedig nemcsak mozaikszerűen, hanem a maga dinamikus egységében — felölelje a tudományos kutatás.

2. A CSENGELEI TANYÁK PARASZTSÁGA

Illusztráló példának a csengelei tanyák parasztságát választottuk. Aki kiszáll a Szegedtől 40 km-nyire fekvő csengelei vasúti állomáson, nyomát sem találja falunak, de még sűrűbb tanyacsoportosulásnak sem. A sűrűnálló városi házakhoz szokott szemet azonban még sok más meglepetés is várja, melyeket röviden abban foglalhatunk össze, hogy Csengelén még élő, s a mai változást egyelőre „ríg mutató” parasztkultúrával találkozunk. Nem mindenben ugyan, hiszen a régi parasztkultúra képzőművészeti elemei ezen a vidéken csaknem teljesen hiányoznak. De a tanyaiak hiedelemvilága, világszemlélete, életmódja még csaknem érintetlenül a régi, öntörvényű parasztkultúrát tükrözi. Könnyű ennek a ténynek magyarázatát adni. Alig egy pár évtizeddel ezelőtt Csengele egész területe puszta volt. Az egész, — Szeged város tulajdonát képező — 12.500 holdnyi területen állat-, főként juhtenyésztés volt. Számadó juhászok s betyárok voltak a puszta urai, akik a fokozatos parcellázás folytán lassan földművelésre tértek át. Ma pásztorok és betyárok leszármazottai élnek szomszédos tanyákon s legfeljebb csak veszekedés közben emlegetik a régi foglalkozást — „tolvaj pásztornépség” és „tátorján betyárivadék”¹⁵ formájában. Az utolsó parcellázás 1922-ben volt, a szegedi Fogadalmi-templom javára. Ma 2500 lakos él ezen a területen, mint a Szeged tulajdonát képező homokos csengelei földek bérlői. Az utolsó bérlésállítás óta 1 hold, — búzában megszabott, de készpénzben fizetendő bére — átlag 16—18 P, s emellett föld-, ház-, útdadó-, útpénz-, (külön-külön, jöllehet, csak nehezen járható homokos utak vannak), kereseti adó, 50 holdon felül jövedelmi adó s egyéb apróbb adó terheli a bérlőket. A rendszerint igen

¹⁵ Tátorján az ő nyelvükön „sárkánytól származót” jelent. A származás ezen lehetőségében egyesek még ma is komolyan hisznek.

O. János

Nyugodtabb, de ha haragszik káromkodik, tör, zúz. Mójával dolgozik, nem hirtelen. Nem szeret csendben ülni. Ügyesen mozog. Éber, csak testi fáradtság töri le. Mindent eltűr magában, csak mérgében beszél ki. Mindig jó kedvű, danol, füttyül

Jóska, felesége : Matild		Rozál, ura : Sándor		Péter, felesége : Mariska	
<p>Erős, folyton dolgozik. Tempós. Többnyire egyforma. Kicsit nehézkes. — Sosem nyugszik. Zárkózott. Jó kedvű volna, de a sok gond mindig nyomja.</p>	<p>Beteg, gyenge el van ereszkedve. Nagyon lassú. Ideges. Nehéz mozdulatú. — Mindig fáradt. Magában gondolkodik Nyomott kedélyű. Gyanakvó.</p>	<p>Szép, erős, gyors, mindenhova elérő. Ügyes mozdulatú. Csak testileg fárad, az esze mindig jár. Vig, dalolós.</p>	<p>n e m i s m e r e m</p>	<p>Nem túl erős, de szívós. Gyors. Mindig gyün-megy. Nem nyughatik. Zökkenve mozog. Hamar kirobban Türelmetlen.</p>	<p>Csak »képesint« dolgozik, ha nem sürgős. Sebes beszédű a hadarásig. Csak okkal változik. Csöndes, nem vig »nem az a vér van benne«. Nyilt, makacs.</p>
Margitka, Gyurika		Sándor, Rózsika, János		Mariska, Józsika	

Az unokák még

Felesége : „Vittor“ néni.

Gyors, kapkodva szanaszét figyel. Higgadt, de rossz kedvében tör, zúz. Sürög, forog, de ha nincs dolga, szeret kényelmeskedni Anyáskodóan, biztonságosan mozog. Testi fáradságát legyőzi, mindig éber. Úgy alszik, mint a nyúl a bokorban. Baját nem kiabálja ki, nem „csácsároz“. Haragtartó, ideges.

Mária, férje : Mihály		Fercsi, felesége : Agnes	Vityus, férje : József	Sándor
Éppen terhes volt s alítólag sokkal idegessebb és más mint rendesen	Erős, lassú és biztos. Egyenletes. Nyugodt, »csigavér«. »Sündíznó természetű.« Tet-szelgő. Mindig jókedvű, de ha nincs haszon a munkán, bosszankodik. Élcelődő.	Bivalyerős, Lassú, szelid, »biztos természetű«, csak a szerelem forgatta ki. »Eikeverődött benne.« Alapos. Súlyos mozgású. Sosem fáradt. Kevés beszédű, lappangó érzésű. Mindig kedveskedő.	»Szép derék« lány. Dolgos Szelid, de a szerelem őt is megrontotta. Kevés beszédű. – Titkos boldogtalan, de gyermekeivel mindig vidám.	Dologkerülő. »Nagyhitű«, mint egy ló, Önfejú. Gyenge, beteges leány. Hirtelen, úgy dolgozik, majd megszakad. Mérgében még a könnye is potyog. »Sok szóból ért.« Mindent »kikurjant« »nyilt útra ereszt«. Jókedvű.
Mariska		János, Jóska, Zoli	Ilonka	

kialakulatlanok.

nagy, parlagon heverő tanyaudvarok (melyeken csaknem mindenütt a régi foglalkoztatásra emlékeztető 15—30 bürgét találunk) körül elterülő homokos földeken közepes termés idején 3—5 q gabona terem, nagy szárazság idején azonban a gyenge földek még a vetőmagot is alig adják vissza. Eladásra ebből tehát alig valami jut, pénzforrásul inkább a nagy udvaron folyó aprójószág- és disznótenyésztés szolgál. Szűkös időben azonban a takarmány hiánya s az értékesítő piac távolsága nagyon leveri a rideg jószág árát, a hízalást pedig ugyancsak a takarmány hiánya gátolja. Pénz tehát nincs, Félegyháza, Szeged messze vannak, így érthető, hogy a 9—10 éves gyermekek közt nem egy akad, aki nemhogy várost, de még falut sem látott soha. Ujságot nagyon kevesen hordatnak, s az iskola hatása is még csak ezután lesz észrevehető. 25 év körüli asszonyok közt még gyakran találni analfabétát. Elkülönültségük tehát még ma is csaknem „mintaszerű“ lévén, a város hatása még csak most kezd beszivárogni, a régi pásztor- és betyár-tradíciók viszont annál elevebben élnek. Bár a városi kultúra igénye már többekben ébredszik, de ezek, igényeikkel a végtelen homoktengeren elszórt apró tanyáikon tehetetlenek, a haladás iránt érzett vágyukat úgy vélik kielégíteni, hogy beköltöznek a városba. Itt azonban naiv várakozásukban csalódva, visszavágnak a tanyára. Azt azonban akkorra már rég megkaparintották a kintmaradottak éhes kezei. Mert az egyke is csak most kezdi itt-ott felütni a fejét, mint a lopakodva növvő városi hatás egyik előfutárja. Az 50 év körüli szülők családjában még 10—12—15 gyermek van, de a 20 és 30 év közötti fiataloknál is még 4—5 gyermek az átlag. Legalábbis ennyi születik, bár ezeknek kb. csak 50 százaléka marad életben. A csecsemők legnagyobb ellensége a bélhurut. Az 5—6 éves gyermekeknél nyaranként a vérhas, a felnőttek közt a tüdővész szedi áldozatait. A 30 év körüli asszonyok közt viszont nem egyszer az 5—6 szülés után, a gyermekáldás megelégelése, tiltott műtét következtében beállott szomorú halál jelenti a végzetet. Épen e sorok írójának kinttartózkodása közben fogták el a tiltott műtétek egyik főmesterét s ezzel az eseménnyel kapcsolatban a megrázó tragédiák sorozata éledt fel a tanyaiak emlékében. Csak január óta három szerencsétlen asszony lelte ilyen úton halálát. Ezek a szomorú esetek azonban csak lassan derülnek ki. Az első benyomás egy régi törvények szerint igazodó, kollektív paraszt életet tár elénk. Házaikat is, de gazdasági épületeiket még csaknem kizárólagosan maguk építik. A sövénykerítést s a kezdetleges nyárikonyhát (rég pásztorzóval) cserénynek, illetve enyhelynek nevezik. Hatalmas régi famozsarakban törlik a mákot, aprójószágnak a kukoricát s ugyanilyen alakú köpüben készül az írósvaj. Kemencéiket maguk rakják s a hosszúnyelű szénvonó, mellyel a „kemence“ fűtésekora a pernyét kihúzzák, még teljesen megőrizte régi formáját. A kemence szája mellett álló katlanon lévő nagy üst vízbe mártogatják, hogy fából készült szerszám meg ne gyulladjon. Jó időben az udvar gyepén esznek, nagy karéjban körülülve a közös tálat. Evőeszközeik:

pléhkanál és bicska s az utóbbit mindenki állandóan magánál hordja. Ebéd után a szalmakazal árnyékában dülnek rövid pihe-nőre s a gyermekek unszolására régi, de köztük ma is élő paraszt-meséket mondanak a férfiak, csak úgy, mint este. A felnőttek kevés kivétellel a szabadban alusznak, gyermekeik pedig a tehén- vagy lóistállóban. Csak eső elől menekül a gazda feleségével a „ház“-ba (szoba), de akkor sem az ágyban alusznak, hanem mindketten a férfi földreterített subáján. Csaknem mindig a férfiak mesélnek, s különösen fiatal házasnál a férfi kedveskedése, hogy mesével altatja el feleségét. A házasság különben, főként újabban, az esetek nagyobb százalékában csak az első gyerek születésekor ölt törvényes formákat. De a törvényes formák nélküli együttélés is szinte természetes, különösen az első, özvegyességgel végződött házasság után. Szóbeszéd inkább csak akkor keletkezik, ha a legény nem él együtt a leánnyal, vagy elhagyja.

Házi iparuk, faragásaik, sajátos népviseletük nincs. De mese- és hiedelemviláguk annál gazdagabb. Három „bibájos“ asszony él a csengelei tanyákon, kik közül az egyik a szerelmi babonákhoz ért, a másik gyógyítani tud, míg a harmadik a legveszélyesebb, mert az csak rontani szokott. A valóságban az első kettő tényleg új bizonyos mágikus praktikákat, a harmadik azonban közmegevetésben, s teljes elszigeteltségben él s teljesen ártatlannak bizonyult. Egészséges, talán a többenél egy kicsikét józanabb, s ügyesebb parasztasszony. Pedig szegényt még meg is szokták verni s néha igen súlyosan. Hiszen még a fiatal férfiak is hisznek a szegény Kocoginé „bibájosságában“ s a gyermekek és asszonyok pedig egész természetességgel beszélnek arról, mikor s mért változott szalmaszállá, vagy fekete macskává.

El kellett ezeket az adatokat mondanunk, mert meggyőződésünk, hogy csak az egész közösség minden életfunkcióját ismerve érthetünk meg olyan részletkérdéseket is, mint a fenti körülmények közt kialakult temperamentum. Különösen, ha olyan közösségről van szó, mely még ennyire a globális élet formái közt él s amelynél éppen elszigeteltségük következtében minden életfunkció olyannyira fontos szerephez jut. Ahol a legjelentéktelenebbnek látszó élettény, mint pl. egy tehén átmenti étvágytalansága, a tanya, sőt a szomszédos tanyák gazdasági és hiedelemvilága egyaránt olyan szervesen beleszövődik, mint azt a fentiek sejtetni engedik. Az érdekes illusztráló példák kínálkozó tömegétől, sajnos, el kell tekintenünk.

3. EREDMÉNYEK

Közöljük egy kiterjedt parasztcsalád temperamentumrajzát azokkal a szavakkal, melyekkel ők azt jellemezték. (I. táblázat.) Ezen példa során azért nem zártuk ki a család nem vérszerinti tagjait sem, mert hiszen egy ilyen tanulmány keretében amúgy sem érinthetjük az átöröklés bonyolult s külön vizsgálatot igénylő kér-

dését, — hanem pusztán egy tetszőlegesen kiragadott embercsoport bemutatása volt a célunk. Messzemenő következtetéseket sem vonhatunk le e példa alapján, de annyit máris láthatunk, hogy a parasztnak temperamentuma az egyéni variációk igen gazdag tárházát mutatja. Ehhez a példához hasonló több példa s a fent leírt megfigyelések eredményeinek részletezése után mégis módunkban lesz a vizsgált közösségre nézve némi átfogóbb következtetést levonni.

1. Fölényes testierő, csaknem általános szabály ezeknél a parasztoknál is, amely szabályt, szinte kivétel nélkül, csak a betegség töri meg. A nyers izomerő természetesen elsősorban a férfiak sajátja, nagy *energiabőségről* azonban férfiaknál és nőknél egyaránt beszélhetünk. Energiabőségre leggyakrabban a „magabíró“, „nagyvérű“, „nagyéletű“, „naturás“ jelzőket, továbbá a „virtus ember“, „kakas ember“, „vér van benne“ kifejezéseket alkalmazzák. Mind-ezeket többnyire minden nekik szimpatikus emberre elmondják, s csak a betegeket vagy öregeket illetik „nyűtt“, „elszánakozott“, „elereszkedett“ jelzőkkel. Már a szavaknak ilyen éles két kategóriába oszlása is bizonyítja, mily fontos szerepet játszik a parasztnak életében az erő, energiagazdagság, mely azonban korántsem merül ki a testi erőmegnyilvánulásokban. Lelkierőről azonban éppen a szó szentimentális, városi elkoptatottsága folytán csak óvatosan s a szó ilyen értelmezésének kizárása után beszélhetünk. Míg a parasztnak testi erejét foglalkozásuk fejlesztette ki, benső energiájuk gazdagsága kemény sorsuk következtében fejlődött s legegyszerűbben életigénylésnek, vitalitásnak nevezhető. Egyben ezen életigénylésnek szívóssága mellett is, sorsuk elviselése a legnagyobb bizonyíték. Ott, ahol bélhurut, vérhas, tüdővész pusztít, ahol a kisgyermek egész nap nyakig mocskban, az állatokkal hancurozva, földön játszanak, esznek; piszkos kézzel és légseregreltől ellepve; ahol a felnőttek sokszor napokig nem esznek főtt ételt, jó esetben napi 4—5 órát alusznak; egész napjukat gondban és munkában töltik, pénz hiányában minden kulturális igénytől távolesnek, s mégis — az egészséges emberek szaporodnak s esténként, a robot után, a mesék világában nyernek kárpótlást — nem kételkedhetünk a belső vitalitás legyőzhetetlen erejében. S ugyanígy az agyonterhelt s évről-évre csőd szélén álló bérlők egy-egy szomorú árverés alkalmával megmutatkozó kiábrándíthatatlan földéhségének antinomiáját is csak a minden logikát felülmúló irracionálisan nagy életigénylés oldhatja fel.

2. Munkatempójuk és pszichikus *tempójuk* első pillanatra érdekes ellentéteket mutat. Munkatempójuk rendszerint nem anynyira egyéni variációk, hanem a munka természete szerint változik. Ezt mutatják kedvelt szavaik „módjával“, „tempósan“, „képesint“, „arányosan“ stb., melyek mind viszonylagosságokat, nem pedig állandó sebességet jelentenek. Az alkalmatszabta viselkedésmód érdekes példája, ahogy akár lassú, akár gyors munka vagy beszéd közben, mihelyt a látókörön belül valami a gazdasági állománnyal, fő-

ként az állatokkal váratlanul történik, szinte reflexszerűen azonnal beáll a reakció. (Libák tilosba mennek, egy kikötött állat elszabadul, a juhok megijednek valamitől, stb.) Mintha a millió dróton rángatná a parasztokat. Ezzel szemben általános (a közvetlen tennivalóval, a termelési munkával nem összefüggő) értelmi és érzelmi reakciójuk többnyire lassú. Egy-egy elvetett szó, vagy szokatlan cselekedet néha napokig perszeverál s csak nagykésőn bukkan fel a megfelelő reakció. Ez a jelenség egyébként még bővebb tárgyalást kíván a parasztek érzelmi, akarati és értelmi életének vizsgálatánál. Viszont érdekes ez a jelenség azért, mert talán egyik legélesebb ellentét a primitív ember, vagy gyermek és a parasztek közt. Míg Werner¹⁶ szerint a primitív ember és a gyermek a szokatlan és váratlan ingerekre hangosan, élénk mozgással reagál, addig a vizsgált parasztek alig árulnak el meglepetést, pl. akár e sorok írójának megjelenése, akár más váratlan vendég érkezése, vagy az addig soha nem látott pszichológiai műszerek előkerülése alkalmával. Mindamellett, hogy későbbi vallomások szerint mindezek az események igen nagy szenzációt jelentettek s élénk, bár jól leplezett érdeklődést váltottak ki.

Mégis, mindezek a tempóbeli ellentétek feloldhatók a paraszti élet legfontosabb funkcióján keresztül. Ez a funkció — a termelés — megszabja a paraszt és miliója viszonyát.¹⁷ Ez a viszony a paraszt részéről a teljes bennelevésben, egybenöttségben fejeződött ki a régi parasztkulturában s a csengelei tanyákon ebben fejeződik ki még ma is. Itt tehát nem annyira az egyén szabja meg a tempót, hanem benneélve munkájában, önkénytelenül annak szükségleteihez igazodik, s szinte összenőve vele, csak végrehajtja azokat a feladatokat, melyek a situációból önként adódnak. Viszont ha egyéniségét, mint önálló külön világot éri valamely inger, ennek az ingernek előbb le kell győznie a globálisan érzett egész természet parancsoló ingereit s csak lassan, egyre mélyebbre szívódva, alkalomadtán az egyéni felszabadulás pillanataiban törhet ki.

3. A fenti szempont szolgáltatja a kulcsot a parasztelel ritmusának megértéséhez is. Önmagában definiálható ritmusról ismét nem beszélhetünk, csak a természet rendjéhez viszonyítva. Az, amit egy más helyen a polaritás törvényének neveztünk, teljes élességében érvényes itt is, habár külsőségeiben, mint öltözködés, lakás, étkezés, modor, stb. kevésbé szembetűnő. Ennek oka az, hogy tanyákon élő embereknél az ünnepnapokon felszabaduló önérvényesítési tendencia nem annyira külső reprezentálásban nyilvánul meg, hiszen nincs olyan nagy közösség, amely ezt honorálná, mint pl. faluhelyen; továbbá tanyahelyen számottevőbb az állattenyésztés, ami az ünnepnapok munkátlanságát csökkenti. A munka tehát még nagyobb úr, s a spontán felszabadult viselkedés többnyire csak rob-

¹⁶ Werner: *Entwicklungspsychologie*, Leipzig, 1933, zweite Auflage.

¹⁷ A kérdés részletes tárgyalását lásd: Tomori Viola: *A parasztság szemléletének alakulása*, Szeged, 1935. Szegedi Fialatok Műv. Kollégiuma.

banásszerűen szerez érvényt a parasztek önérvényesítő tendenciájának. Ilyen robbanásszerű felszabadulást különösen kétféle alkalom szolgáltat. Az egyik a veszteségnek, kárnak olymértű halmozódása, melyet a rendszerint némán tűró parasztek már nem tud elviselni, vagyis midőn a fájdalom már annyira halmozódik, hogy az egészséges élet csak hirtelen kitörésében vezetheti le a már-már veszélyessé váló lelki feszültséget. Ilyenkor történik meg, hogy sokszor évekig együttélő, s látszólag békességesen tűró emberek egy szóra kirobbanva, a másik minden titokban észrevett bűnét keserű epéként kiöntik s jóvátehetetlen cselekedetekre ragadtatják magukat. Legtöbbször ez a magyarázata a városi ember szemében sokszor indokolatlannak látszó parasztragédiáknak, melyekről azt vélik, hogy egy kis higgadt felülemelkedéssel, racionálisan, elkerülhető lett volna. Pedig nem így van, mert ezeknél a kitöréseknél nem a kiváltók a lényeges, hanem mivel a parasztek, amíg csak lehet, nem reagálják le a mindennapok egyéni sérelmeit, így azok állandóan perszeverálnak benne, egy-egy kitörésnél az egész titkos feszültség nyer felszabadulást. Ugyanehhez hasonló, csak kisebb méretű kirobbanás a káromkodás is. Ilyenkor a parasztek a keserű káromkodást kiváltó okkal szemben érzett tehetetlenségét kompenzálja azzal, hogy a számára elképzelhető legnagyobb hatalmak büntetését, vagy az ő világában szereplő legégetőbb szégyent kívánja dühének tárgyára. (Gondoljunk a káromkodások szövegére, melyek mind a két változatot mutatják.) A felszabadulás másik formája az ittasság. A külvilág hatalma ilyenkor épenúgy megszűnik s a munka szolgálatába rendelt minden energia, csak a racionális korlátokat is túllépő öndokumentáció szolgálatába áll. A csengelei csárdákban igen gyakoriak az ilyen önkárpótlásból táplálkozó, vagy egymás feletti kitűnnyvágyásból származó halálosvégű bicskázások. Ahogy a csengeleiek mindezt egyszerűen kifejezik „kekkbül ölte meg“, vagy „gálántabb, jobban kitudi magát tartani, azér' is mögveri“. A lappangó feszültségre s hirtelen kitörésekre jellemzőek: „villanyos“, „hirtelen“, „szilaj“, „ideges“ szavaik, melyek közül az utóbbit a városban sem hallani olyan gyakran, mint ezek közt a „nyugodt“ parasztek között.

A ritmus tehát egyrészt pontosan a munkának megfelelő hatásokhoz, ingerekhez igazodó folytonosságot mutat, de ezt a simán gördülő vonalat kisebb-nagyobb, éles zökkenők, ugrások szakítják meg.

4. Általános mozgékonyaságukra ismét jó útbaigazítást nyujtanak, ezúttal szép számmal idevágó szavaik, melyek élesen elkülönülő két értékelő kategóriára bomlásukkal mutatják a parasztnormának megfelelő s az attól eltérő, az elítélendő, jelleget. Mindezek a szavak a szorgalmas és lusta — parasztszempontból olyannyira fontos értékelés — fogalmaira vonatkoznak, mint „hajtós“, „sokáig fújja a levest“, „hasára esik a dolog“, „elcsapja a hasát a dolog“, „lemarad, mint a borralaló“, „nem bánja, ha az Isten meghal, csak vasárnap ne temessék“, „sósvérű“, „kialudná a tehénből a borjút“,

„nem bánná, ha soha meg nem virradna“, „tedd ide, tedd oda embőr“, — ezzel szemben a dolgozókra „húzó“, „dógo“, „ipar embőr“ (iparkodó), „nem szorul más tallójára“, „megtalálja száját a kánállal“, „nem eszik le ez elől az epret“, „arányosan csak gyüzméköl“ (folyton jön-megy), „eleven“, „mindenhova elér“ stb. Ebből is látszik már, hogy a normális parasztélet mozgékony, dolgozó, nyugtalan. De ez a mozgékony nemcsak külső tevékenységükben, munkájukban nyilvánul meg, hanem egész dinamikus beállítódottságú lelkiéletükben is. Beszédjükön is az tükröződik. Így nem azt kérdik: hogy tetszik itt, hanem „hogyan fogja a kisasszonyt a hely“, nem bérelnek, hanem „fölfognak egy kis földet“, a gyermekek nem bepizkolják, hanem „elkeverik a ruhájukat“, az anya nem nógatja a fiát, hanem „rajta tarti a nyelvit“, nem felébrednek, hanem „föleléznek“ s a példák minduntalan születő nagy tömege. Mindez természetesen következik mindennapi életük törvényeiből, melyek közül a szorgalom a legfontosabb.

5. Speciális mozgásjellegzetességükről általános képet adni igen nehéz. Elsősorban, mivel itt a megfigyelés legkevésbé nyugtalan természetes képet, hiszen még a városi, tehát nagyobb társadalmi élethez szokott embereknél is sokszor feszélyezően hat a környezet, vagy idegen jelenléte. Még fokozottabban érvényes ez a parasztokra. U. i. a spontán folyó, ú. n. gömbölyű, korrelált mozgás s a kényszerű mozgás között éppen az a különbség, hogy az egyik öntudatlanul az idegrendszer piramidális sejtjei által előidézett reflexmozgásként tekinthető, míg a másik, az ú. n. extrapiramidális mozgás már tudatosan kontrollált, szándékolt mozdulatokból tevődik össze. Márpedig, ha egy paraszt, aki azelőtt sohasem ügyelt arra, hogy hová tegye kezét, vagy lábát, mihelyt tudatára ébred annak, hogy figyelik — különösen, ha megfigyelő előtt jó színben akar feltűnni — rögtön ügyelni fog mozdulataira s éppen az az óvatosság szakítja meg mozdulatainak esetleg természetes hájjal bíró spontaneitását. Míg más esetben ez a tudatos kontroll, illetve reprezentáló szándék elleplezheti ugyan az *illető* paraszt valódi egyéniségét, de a felöltözött magaviselet éppen azt domborítja ki, ami a paraszt előtt, mint ideál lebeg — vagyis lényegileg egy konkrét paraszt helyett éppen a lényegét mutató, stilizált parasztot szemléltetünk, — addig a mozgásjellegzetességek éppen a fentemlített idegrendszeri sajátosság következtében polárisan változnak át. Itt csak kevés útmutatást nyújtanak ezen a területen amúgy is csekély variációval rendelkező szavaik. Általában csak ügyes és ügyetlen jelzőkkel illetik egymást, s ritkábban mondják, hogy valaki olyan, mintha fából lenne a keze, vagy pedig elismerően, hogy „olyan ügyes, ha az égből leejtik is, talpraesik“. Az általános „ügyes“, és „ügyetlen“ mozgások mellett mindkét oldalon a bizonyító példák tömegét sorakoztathatnánk fel. Így az asszonyok tésztagyúrás, főzés közbeni ügyes kezefogása, vagy az a csaknem minden férfi birtokában levő, találó mozdulat, mellyel „birgefőzés“ közben egymásután, biztos kézzel kapják el a megfejtendő birgék jobb hátsó-

lábát, vagy sok más apró, a termelési munka közben adódó adekvát mozdulat. Ezzel szemben áll: a bál kezdeti hangulatában a fiúk és lányok félszeg, kívánczó, de a közömböst tettető magaviselete, s általában a rendkívüli alkalmak első perceiben uralkodó aránytalanul nagy feszélyezettség. Mintha a munka a századok folyamán magához idomította volna a parasztok mozdulatait, mihelyt azonban egyéni életük során kerül döntő lépésre a sor, mintha a járatlanság és bontakozni kezdő öntudat feszélyezné szabad mozgásaikat.

6. A műszerrel vizsgált fáradékonysági görbék általában egyenletes, nehezen fáradó *fizikai* erőről tesznek tanúságot. Ideges, kapkodó görbét csak egyetlen asszonynál találtunk. Minthogy azonban műszerrel való mérésre csak munka után, fáradt embereknél kerülhetett a sor, ezekből az eredményekből nem sok látszik. Mindamellett, hogy érdemes volna exakt kísérleti úton épen a fáradékonyságot részletesen vizsgálni. Egyrészt, mert egyszerű eszközzel könnyen mérhető, másrészt pedig mivel a fáradékonyság konstitucionális gyökerű, az itt nyerhető hasonlóságok tehát már örökletes, vagyis legbensőbb lényegszerinti hasonlóságok lennének, ami viszont azt jelentené, hogy az évszázadokon át követett s a természet, évszakok szabta váltakozásokhoz alkalmazkodó munka, ösről utódra átvihető miliőhatásokat idézett elő. Ez azonban egyelőre hipotézis, mely a megfigyelésekből valószínűnek látszik ugyan, exakt igazolása azonban különálló vizsgálatot igényel. Egészséges parasztnál a fizikai fáradékonyság mindenestre igen csekély s különösen a fiataloknál a testi fáradékonyság hullámvonalát kis fáziseltolással hamarosan követi a pszichikus fáradtság is. Azonban különösen öregeknél, de nem ritkán fiataloknál is, épen a testi fáradtság s pihenő óráiban törnek elő az egész nap perszeveráló, de az uralkodó munka következtében tudatba törni nem tudó gondok, melyek lelki éberséget, nyugtalanságot idéznek elő. Teljes lelki elpihenést, különösen felnőtt korban már alig tapasztalni, még éjjel is úgy aluszak, „mint a nyúl a bokorban“.

7. Talán épen a hangulati jelleg adja a leghűbb képet a parasztok adekvát, öntudatlanul természetes, miliőhöz való alkalmazkodása s emellett mégis — bár sokszor csak lappangóan — önálló független személyiségének viszonyáról. Általánosan uralkodó hangulati jellege kevés egyének van köztük, hangulatuk legtöbbször a miliő ingereinek hűséges tükrözője. Ha jó a termés, szép csikó születik, a juhok sok gyapjut adnak — általában emelkedett a hangulat, tervezgetés, optimizmus uralkodik. Viszont ha nagy a szárazság, drága a takarmány, étvágytalan a tehén, megdöglik egy hizó — az egész tanya levert és épen mivel a természeti csapások le-reagálhatatlanok, ezek az események nemcsak múlt elkeseredést, hanem határozott hangulati depressziót, pesszimizmust váltanak ki. Ezzel az ingernek megfelelő, s abból úgyszólván kiszámítható hangulati hullámmal szemben, melyről ők azt mondják, hogy „csak okkal váltodzik“ s mely mindig a termelő munkával kapcsolatos — az egyéni élet kiszámíthatatlan ambivalenciákkal van tele. Frappáns

példa erre szerelmi életük, mely a hallott esetek úgyszólván egész tömegét tekintve, csak a legritkábban nem jelent rázkódtatást és tragikum nélküli egymásratalálást. A legszelidebb gyermekek egyszerűen ok nélkül gyűlölettől izzóakká, érthetetlenekké válnak. A legtöbb esetben a fiú vagy lány megszökik hazulról s csak az első gyermek születése hozza meg a szülők beleegyezését s a törvényes egybekelést. Halálos szerelem és izzó gyűlölet úgyszólván együtt járnak. Ugyanez tapasztalható a barátság terén is. Érthetetlen semmiségekért képesek bicskára menni. Vagy pedig a közhelyé vált sírvavigadás, melyben néha a legnyomottabb reménytelenség oldódik fel, ellentétes hangos eufóriában. Mindezeknél a példáknál nem az érzelmi tartalom érdekel jelenleg bennünket, ez egy későbbi vizsgálat tárgyát teszi, hanem pusztán az intim egyéni élet hangulati komplexitása, az ambivalens érzelmek szétválaszthatatlan keveredése. A szerelemnél ez talán azzal magyarázható, hogy a parasztnak igen sokszor ez jelenti küzdelmes életében az egyetlen gyönyörűséget s így közelebb van az elvesztése miatt való aggodalom s lehetetlen a higgadt felülrőlszemlélés. Ez viszont a legpriméresebb érzelmek differenciálatlan gomolyagát ébreszti fel. De ugyanilyen komplex, le nem higgadt feszültség jellemzi minden más, az egyéniség mélyebb rétegeit érintő hangulati állapotukat.

Összefoglalva: úgy véljük, a természet uralmának alárendelt kényszerű, de öntudatlan, adekvát alkalmazkodás és az ezért titkos feszültséget okozó, csak ritkán kirobbanható spontán személyiség állandó küzdelmében találhatjuk meg a parasztemperamentum kulcsát. Egyfelől a tempó, ritmus, pszichomotilitás, fáradékonyság, hangulat csaknem tisztán ciklotim hullámozása, a munka egyén felett álló törvényeiből származó ingereire való adekvát reakció, másfelől a primér önérvényesítés lappangó feszültsége s az ebből származó, ugyanígy csaknem tisztán szkizotim ambivalencia, mint az életritmus hirtelen szakadásai, zökkenőt, az energia poláris kitörései, a szeszélyes, kiszámíthatatlan hangulati változások. A beteljesülésben legkollektívabb, de vágyaiban legindividuálisabb paraszti élet küzdelme.

Tomori Viola

Ethnogeographiai problémák az Ormánságban

(Báró Nopcsa Ferenc emlékének)

1.

A középkelet európai kultúrkörök határai a legélesebb ellentétben vannak azokkal a választóvonalakkal, amelyek a Dunamedence, annak külső lejtői és az Észak-Balkán népcsoportjait elválasztják egymástól. Tulajdonképpen nem is lehet ezeket határoknak nevezni, hanem széles átmeneti öveknek, ahol a különböző kulturelemek kapcsolódnak egymással. A középkelet európai kultúrkörök ma még jóformán teljesen ismeretlenek előttünk. Az idevonatkozó elgondolások inkább intuíción, mint konkrét analitikus munkán épülhetnek fel. Minden ezzel kapcsolatos kutatás alapját Frobenius Atlas Arificanus c. térképsorozatához hasonló munka képezné, amelynek alapjait Nopcsa tárgyelterjedési összeállítása után, amint az idevonatkozó publikációkból kitűnik a lengyelek kezdik lerakni s az ő nyomukon elindulva egy bolgár etnográfus: Christo Vakarelszky nem mindennapi szorgalommal folytat. A térképek alapján azután azt látjuk, hogy pl. az Obrebski által közölt keletbalkáni földművelő eszközök némelyike Magyarországon a Boldva völgyében lappang, a Balkánon a Morava völgyétől keletre előforduló cséplőszánt (*tribulum, düven*) Nagyváti János XVIII. századvégi tudósítása szerint nálunk is használták, ami annál meglepőbb, mert ez a szerszám (szögekkel vagy apró kövekkel kivert deszkalap, amelyet végighúznak az elterített gabonán) Nopcsa szerint a régi mykenei kultúra maradványa. Ez a régi kultúrtárgy, amint majd alább látni fogjuk, nem egyedülálló a magyarföldi népi kultúrában.

A nagy középkelet európai kulturkeveredések már a magyar tárgyinéprajz és folklóre hazai vonatkozású kutatási eredményeiből is kezdenek kibontakozni. Kőműves Kelemenné balladájának alapotívumai a Drina és Boszna völgyén keresztül a Balkán félszigetről kerültek a Maros mellé. *Róheim* a magyar néphitben egész sereg olyan jelenséget, kultusznyomot sorol fel, amelyek kelet európai „Kulturkreis“-ra vallanak. Ezek mellett azután élesen bontakoznak ki a közvetlen horvát-szerb és cseh-tót hatások. A romantikus

rajongót meghökkenetheti *Györffynek* az a megállapítása, hogy az erdélyi népviselet észrevétlenül megy át a romániai, délorosz és balkáni viseletbe. A Gyöngyösbokréta annyira megcsodált parasztjai bizony délszláv cifraságokkal ékesítik magukat. A bécsi Képes Krónikában ábrázolt főurak keleties jellegű ruhadarabjait ma székely, lengyel és ukrán parasztok hordják és hordták már bizonyosan a XIV. században is, csak a drága selyem helyett egyszerűbb anyagokból készítették. A palóc parasztasszony orosz jellegű kemencében süti a kenyeret, Nyugatmagyarországon pedig olyan tűzhelyek lappanganak, amelyek őseit a Dnjeper és Pripet környéki őshazából elvándorló délszlávok hozták magukkal a VI—IX. század között a Keleti Alpokba. A lengyel pástortermínológiában épen úgy megvannak a magyar jövevényszavak, mint a délszláv nyelvekben. Ez érthető is, mert még a XVI—XVII. században is szláv és balkáni pástyorok kóborolnak a magyar rónákon és havasokon. Tavasszal a Bihar hegység lejtőin legeltetik a nyáját, ősze levonulnak a Duna torkolatvidékére, hogy talán egy esztendő múlva a Fekete-tengert megkerülve, újra nálunk üssenek tanyát. A XIII. században a vlach pástyorok Trencsén és Árva maguráira feljutnak és hintik el kultúrájuk egy-egy mozzanatát.

Ezekből a jelenségekből, amelyeket könnyűszerrel oldalakon keresztül lehetne tovább folytatni, a magyarországi *kulturkörök* helyzetét, az ide nem tartozó bővebb kifejtés mellőzésével röviden a következőképpen látjuk. A Tisza mélysíkságát *nomád kulturkörnek* lehetne nevezni, amelynek jellemzője egy nagyfokú állattenyésztés s egy ezen felépülő kultúra. Ez az állattenyésztés *Györffy* szerint „az ázsiai nomád törökség állattartási módjára emlékeztet” Leszármazottja a honfoglaló magyarság ősi állattartásának, amit a XIII. században a kunok erősen felfrissítettek. Ebben a kulturkörben a földművelésének egészen alárendelt szerepe volt, amit legjobban bizonyít az, hogy az alföldi magyarság a XVIII. század végéig gabonatermeléssel alig foglalkozott. Ma az egész kulturkör képéből csak reliktumok vannak meg. Legjellemzőbb reliktumnak tekinthetjük az alföldi „keres” településeket, (Mezőkövesd, Hajdúböszörmény, stb.), ahol a belső zárt lakótelepülést többé-kevésbé körszerűen övezik az ólakkal, istállókkal ellátott gazdasági udvarok. Ez utóbbi a nagyjóság, *a férfiak tartózkodási helye, míg a fehérség a szűk udvarú lakóházakban húzódik meg.* Ezt a kétbeltelkű települést, mint téli szállást nomád török népeknél is megtaláljuk. (V. ö. Magyarság Néprajza I. k.) A nomád kulturkör már a népvándorlás korában kezd kibontakozni, mert a megjelenő ázsiai népek elhelyezkedése az archeológiai leletek tanúsága szerint elsősorban az Alföldre, a steppeterületekre szorítkozik.

Ez a nomád kulturkör hatalmas röggént ellentállt a különböző elemekből felépülő északi: *szláv* és a déli: *balkáni kulturkörnek*, amelyek a nomád kulturkör erőssége és jellegzetessége következtében a Tisza síkságán nem tudtak összetalálkozni, hanem csak kele-

ten, Erdély területén. Ennek igen jó példája az egészen jelentéktelennek látszó vízhordó rudak földrajzi elterjedése (más példákat is lehetne említeni, elsősorban a házkultúra köréből). A Tiszaháton, a Palócföldön az északi szláv, lógó kampókkal ellátott u. n. *vácska* típus uralkodik, míg a Maros mentén, Bácskában a festett, ívalakban kifaragott *obranyica* típus terjedt el. Az előbbi északról mélyebben nyomul az Alföld területére, de még nem találkozott össze a déli formával. A Dunántúl mezőföldi részén azonban már megvan a keveredés. A szláv és balkáni kulturkőr erdélyi találkozása főleg a magasabb hegyi övezetekben ment végbe, elsősorban a román-ruthén vándorpásztorok révén, mert a völgyek síkságát a magyarság üli meg. Természetesen a magyarság közé mindkét kulturkőr tárgyi elemei erősen beszivárogtak. Ilyennek vehetjük a dél-európai kandallós tűzhelyek egyik szerszámát: a tűzfúvásra használt facsövet, a bihari magyarság és palócok olajütő satuit, amelyek analógiái lengyel területen találhatóak meg, a román ételeket és ételneveket (kovrics, kaskaval, bálmos, mamaliga), a székely ház szláv elemeit, a mezőn felállított gyermek bölcsőket és még számtalan más kulturjavat. Nyugaton egy *germán kulturkőrrel* kell számolni, azonban ennek szerepe a magyar népi kulturában nem nagy jelentőségű. A Dunától keletre egészen másodrangú szerepe van, de még a Dunántúlon is töle egészen idegen jellegű szigetek ékelődnek közé. Az erdélyi szász és a délmagyarországi német népterületek kisugárzó ereje nem volt olyan nagy, hogy ezzel a nyugati germán kulturkőrrel összeérjenek. Ezek a telepítések, bevándorlások által létrejött helyi jelentőségű kulturák. Nem hagyható figyelmen kívül az a jelenség, hogy a magyar népnél a legtöbbször minden rendszer nélkül mégis találunk germán kultúrtárgyakat. Ezek azonban nem közvetlen népi síkon történő átvételek vagy áttolódások, hanem az úri osztály közvetítésével kerültek germán talajról parasztságunk s általában Kelet-Európa parasztsága közé. Hazai vonatkozásában éppen mutat erre rá *Bátky* a magyar parasztkönyha tárgyi felszereléséről írt fejtegetésében (Magyarság Néprajza I.). *Esetleg* külön nagyobb kulturkörnek fogható fel a székelyek által lakott erdélyi terület, de ennek viszonya a fenti kulturkörökhöz még egészen tisztázatlan, mint maguknak a székelyeknek az eredete is. Az azonban egészen bizonyos, hogy legkevesebb az „ázsiai“ elem benne.

Természetesen a kultúrkörök erős absztrahálás által kikövetkeztetett zárt és egységes jellege megbomlik, ha az egyes felépítő jelenségek és tárgyak távolabbi tér és időbeliségét próbáljuk vizsgálni. Azok a maguk közösségében egységnek látszó kulturát képeznek, de egyenként és egyéneknként a legkülönbözőbb tér és időbeli kapcsolatokkal rendelkeznek. Ezek alapján azután igen sokszor már nem kulturák *rokonságát*, hanem a *kultúrák párhuzamát* kell látnunk.

Hogy az állandó mozgásban lévő tárgyi és szellemi kulturjavak s az ezeken felépülő kultúrkörök élete, szerepe, tér és időbeli jelen-

tősege részletesen kibontakozzék előttünk a történeti, néprajzi és földrajzi tényezőktől körülhatárolt apró tájegységek beható kutatása szükséges.

Az alábbiakban az Ormánság népi kulturájának néhány mozzanatára szeretnék rámutatni, ethnogeographiai módszerek alapján beleállítva azt egy szélesebb körű szemlélet keretébe.

2.

Az Ormánság, amint fizikai földrajzilag nem egységes, ethnogeographiai szempontból is két különböző kultúrszint-tájból áll. A két táj határa a Páprád-Vaiszló-Vejti vonallal jelölhető ki. Az a kulturállapot, amely keleten csak az öregek emlékezetében él s a mult század végétől lényeges átalakuláson ment át, a nyugati vidéken még ma is élő reliktum. Ez a nyugati öv csak átengedett magán szivárogni bizonyos tárgyakat (pl. a germán kályhát), de kulturabefogadó képessége sokkal kisebb lévén, azokat nem szívta fel. Az átszivárgott tárgyak azután keleten hatottak és terjeszkedtek jobban. A két kultúrszint-táj a tűzhelyek vizsgálatánál domborodik ki igen világosan. A nyugati horvát községekben, Marócsán és Drávafokon az ormánsági egysejtű hajlék emlékeként a konyhák tűzhelye és a tűzhelyek egész tárgyi felszerelése azonos a balkáni ú. n. *kucaházak* tűzhelyével és szerszámananyagával.¹ A fennmaradás oka a horvátság hagyományokat őrző kulturvilágában rejlik, amely az érintkező magyarságot is megkötötte a fejlődésben.

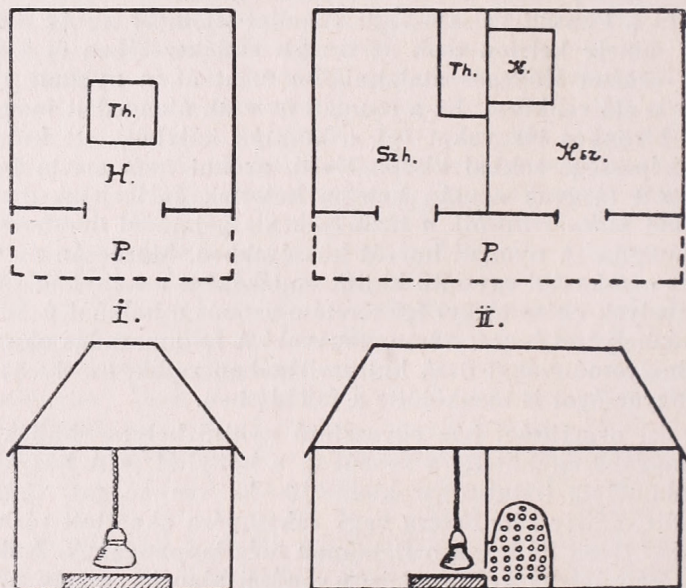
Az ősi ormánsági ház egyosztatú nyílttűzhelyes hajlék volt, amely magába egyesítette a szobát és a konyhát.^{1/a} A ház közepén vagy valamelyik hátulsó sarokban 10—20 cm magas sárpadkán égett a tűz, amely fölé láncra vagy fakampóra akasztott rézbogrács lógott alá.² Ilyen hajlékok a Balkánon még lappanganak. A délszláv és az ormánsági házkultúra közös vonásai alapján, amely nemcsak a tűzhelyek azonosságában, a közös terminológiában nyilvánul meg, hanem a házkulturával kapcsolatban más téren is (hálókamarák, ételek, primitív bútorok) az Ormánságot a Balkán legészakabbra tolt darabjának tekinthetjük. A balkánival közös házkultúra-réteg, — *aminek azután tovább bonyolódó problémái vannak* (I. lejjebb) — szolgáltatta az alapot a tovább fejlődéshez. Az egysejtű házhoz a

¹ A horvát tűzhelyekre I. Stara hrvatska ognjista uzduz Drave c. tanulmányomat a Vjesnik Etnografskog Muzeja u Zagrebu, 1935. I. kötetében, 87—97. — Az olvasók szíves elnézését kérjük, hogy nyomdattechnikai okokból egyes szláv betűtípusok pontos jelölésétől el kellett tekinteni.

^{1/a} A 81 éves Balogh Sámuel, Sámód, Oszróban látott ilyen házakat. Vallo-mása szerint ezeket az egysejtű hajlékokat használták szobának, konyhának s a bejárat előtt helyezkedett el az *eresz-féle pitvar*. Ilyen hajlékokra emlékeznek még: Túri Ilona, 62. é. Piskó, Kis Kengyeli Péter, 62. é. Adorjás. Szalay Dávid Sósvertike. — Az Ormánságban a meghosszabbított, esetleg oszlopokkal is tartott éreszalját pitvarnak nevezik. L. m. MTSz., Gönczi: Muraköz. 99. stb.

² Gunda: Néprajzi képek az Ormánságból, Búvár, 1935. 5. sz. 302.

germán-római érintkező területen kialakuló kályhás szoba járult. Hogy a szoba nem szerves része az ősi háznak (ma konyha) annak legjobb bizonyítéka az, hogy a régi állapotot mutató háznaknál a szoba és konyha között nincsen ajtó. Mind a két helyiségnek közös kijárata van az udvarra. (1. ábra) Ezek a kályhák és kályhás szobák *felnémet* területen a parasztság között már a XIV. században megtalálhatók s ettől az időtől kezdve gyorsan terjednek délszláv, északi szláv és Skandináv területek felé.^{2/a} Középkelet-Európa lakáskulturáját erősen megbolygatták. Előfordultak a Balkánon és Schier ezekben látja a legdélekelebbre tolt őrszemét a német lakáskulturának.³

1. ábra. I. Ősi középtüzhelyes ormánsági ház, előtte a pitvar. II. A felnémet kályhás szoba és a tüzhelyes ház csatlakozása: két-osztatú ormánsági ház. Th. = tüzhely, H. = ház, P. = pitvar, Sz.h. = szenesház (konyha), a régi egysejtű ház, Ksz. = kályhás szoba, K. = kályha, amely kezdetben nem volt színes cserepekkel kirakva.

Az ormánsági egysejtű ház előtt állott az „eresz-féle“ pitvar (l. 1. sz. jegyzet). A pitvar megfelel a délszláv házak előterének. A szó a horvátoknál még *előtér*, ahol a juhistálló előtt jelentésben ismeretes.⁴ Már Rhamm hangoztatja és Bátky is, bővebb kifejtéssel elismeri, hogy a pitvart a délszlávoktól, közelebről a szlovénektől

^{2/a} Schier: Hauslandschaften u. Kulturbewegungen im östlichen Mitteleuropa, Reichenberg. 1932. 277.

³ Schier: i. m. 253.

⁴ Rhamm: Die altslawische Wohnung, Braunschweig, 1910. 414.

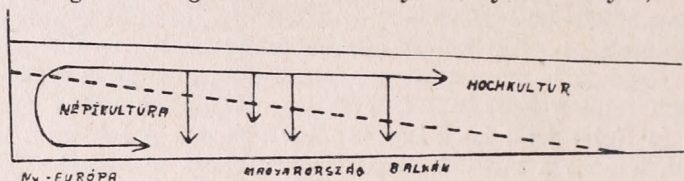
vettük át, akik azt az őshazából hozták magukkal.⁵ Úgy látom, hogy az ormánsági, déldunántúli ház pitvara az ősi szláv ház nyitott előterét — pitvarát — őrzi s mai formája úgy jött létre, hogy amikor az egysejtű házhoz hozzáépült a germán kályhás szoba, a pitvar az egész ház előtt meghosszabbodott. (1. ábra.)

Természetesen ezek a kályhás szobák nem közvetlen német átvétel útján kerültek az Ormánságba, hanem a *kultúrtárgyak előrenyomulásának, terjeszkedésének dinamizmusa alapján*. Valószínű, hogy lassan, szivárgásszerűen, közvetlen népi úton és a polgári építkezés hatásaként. Azt mondhatnánk, hogy lassú ütemben menetelnek és csúsznak le azon a nagy kulturlejtőn, amelynek iránya Nyugat-Észak-Európa felől a Balkán felé tart (természetesen lejtők vannak a Balkán és Kelet felől is). Így van ez nemcsak a felnémet kályhás szobával, hanem a tárgyak és jelenségek egész seregével. Az egyes tárgyak azonban nemcsak egymás mellett, egy rétegben terjeszkednek, hanem különböző kulturrégiókban is. A népi kultúra és a Hochkultur övében. Az a tárgy, amelyik a Hochkultur övében (ennek a lejtése kisebb) nyomul előre, hamarabb eljut egy bizonyos területre, mint a népi kultúra övében terjeszkedő ugyanaz a tárgy, mert a magasabb kulturrégióban gyorsabb, ütemesebb a haladás. A Hochkultur övében terjeszkedő tárgyaknál azután bizonyos leszállások vannak a népi kultúra övébe. Ezek lesznek az őskulturák reliktumai mellett a tárgyak szigetszerű, betelepüléstörténetileg sem igazolható, „megmagyarázhatatlan” jelenségei, melyeknek térbelileg semmiféle összeköttetésük nincs a környező népi területtel, a tárgy kiindulási pontjával, csak *vertikális viszonyuk* van a Hochkulturával. Ez a vertikális viszony a gazdaságtársadalmi helyzetből következik. A Hochkultur övéből leszállt tárgyhoz azután lehet, hogy csak évtizedek múlva ér el a népi kultúra övében terjeszkedő tárgy s köti össze a származási, keletkező területtel. De lehetséges az is, hogy egyáltalán nem lesz meg a térbeli összefüggés, mert a népi kultúra övében terjeszkedő tárgy útja folyamán erejét elveszti s megáll. A tárgyak megállásának oka, mindkét övben elsősorban a földrajzi körülményekben rejlik (klimatikus, gazdaságföldrajzi stb. körülmények). Hogy azután egy tárgy mennyi idő alatt ér el egy magasabb kultúrterületről egy alacsonyabb kultúrterületre (a magasabb és alacsonyabb jelző nem értékmérő) az az illető tárgy *kultúrértékétől* függ, amit elsősorban a befogadó terület szab meg s a befogadó terület *ethnikai konzervatívizmusától*, ami megint természetesen a legkülönbözőbb tények eredménye. Ezen elgondolás részletes kifejtése nem tartozik ide (a 2. ábrán grafikusán is ábrázolom), de csak ez alapján látom a magyarországi kályhák és kályhás-szobák egészen önkényes megjelenését tisztázottnak. Másképpen alig érthetjük meg, hogy az Alföldön már a XVI. században megvoltak,⁶ az Ormánság-

⁵ Bátky: A magyar ház eredetéhez, Népr. Ért. 1930:79, Rhamm: i. m. 414, 416.

⁶ Papp László: Ásatások az elpusztult Kecskemétvidéki falvak helyén, Népr. Ért. 1931:137—152.

ban pedig még a mult század közepén sem mindenütt. Természetesen azután a fenti módon terjeszkedő tárgyak térben és időben csiszolódnak, módosulnak, átformálódnak a kulturigényeknek és földrajzi viszonyoknak megfelelően. Pl. a Keleti Alpok germán-szláv kultúrérintkezés alapján a IX. század után kifejlődő Rauchstube házterületének kemencéi⁷ már mint egészen kialakult asztalszerű formák érkeznek el a Dunántúl keleti részébe, a mult század végén az Ormánságba s megszüntetik a konyhák nyílttűzhelyes, balkáni

2. ábra. A kultúrtárgyak dinamikus terjeszkedésének ábrázolása. A szaggatott vonal csak a kultúrlejtőt jelzi s nem mennyiségi elhatárolását a népi- és Hochkulturának.

jellegét. Mire ide érkeztek sokféle szerepüket (alvóhely, főzés stb.) elvesztették és csak sütésre szolgálnak.

Ez a kemenceforma az Ormánság nyugati részén kulturdinamikailag hadakozik egy alacsony, többé-kevésbé gömbölyű formával, amely kemence a kertből került be a konyhába s előző helyén eredetileg aszalásra, gabona, len szárítására szolgált.

Az ormánsági kerti kemencékhez hasonló szabadonálló kemencék Európa nagy területén Belgiumtól a krími tatárokig ismeretesek.⁸ Már a rómaiaknak is voltak ilyen kemencéik,⁹ sőt nagy időbeli elterjedését különböző prehistórikus leletek is igazolják. Minden valószínűség szerint Óeurópa ősi kultúreltárába tartozó tárggyal állunk szembe, de aligha lehet ezeket közös eredetre visszavezetni. Az ormánsági kemencék területileg szorosan kapcsolódnak a Drávától délre lakó szerbek, horvátok teljesen hasonló kemencéihez.¹⁰ Eredetére vonatkozólag két lehetőség merül fel:

1. Lehet, hogy ez a kerti kemence annak az ősi szláv kemencének a leszármazottja lesz, amelyet a délszlávok magukkal hoztak az őshazából, de klimatikus okok következtében, a keleti szárny: szerbek és horvátok kivitték a házból az udvarra. Itt azután aszaló és szárító szerepét továbbra is betöltötte, amire a nyílttűzhelyes

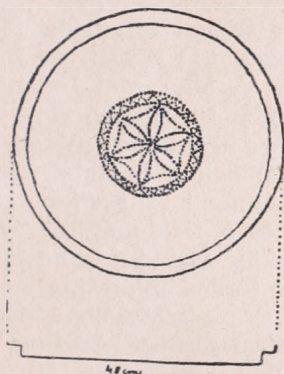
⁷ Geramb: Die Kulturgeschichte der Rauchstuben, Wörter u. Sachen IX. 1926. 52.

⁸ Buschan: Ill. Völkerkunde, II. 2. 433—4., Kuftin: Zsilisce Krimszkich tatar v szvjazi sz isztoriej zaszelnija poluosztrova, Moszkva, 1925. 51, 55.

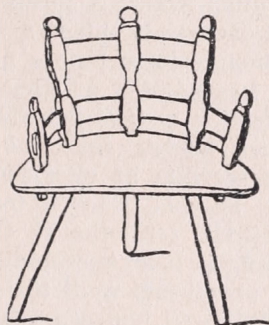
⁹ Maurizio: Die Geschichte unserer Pflanzennahrung von den Urzeiten bis zur Gegenwart, Berlin 1927, 316.

¹⁰ Moszynski: Kultura ludova slovan, Kraków, 1929. I. 263—4., Schier: i. m. 204., Čsaplovics: Slavonien etc 104. Ilyen kemencék vannak a szlavóniai magyaroknál is, Népr. Ért. 1911:248., amely terület kulturföldrajzilag az Ormánság közvetlen folytatása.

kuca nem volt alkalmas. Kenyeret azután akkor kezdtek sütni benne, amikor egy magasabb gazdasági színvonalra való emelkedés az ételek elkészítésében is fejlődést hozott létre. Addig a kenyeret egy 50—80 cm. átmérőjű agyagból égetett fődő: a sütőharang alatt sütötték. Ez tulajdonképpen nem más, mint ide-oda mozgatható kis kemence, amellyel letakarják a feltüzesedett tűzhelyre tett tésztát. A szerszám ormánsági neve *puplika* s a hasonló jelentésű délszláv *pokljuka* átvétele.¹¹ Balkáni őshonosságát a Boszniában előkerülő Hallstadt-kori leletek igazolják.¹² Magyarországon Velem-szentviden bronzkori sütőharangot ástak ki.¹³

3. ábra. Rétzepsi, Hirics.

4. ábra. Karosszék.
Szaporcza.

2. A délszláv tűzhelyek felszerelésében nagyszámban találunk római hagyatékokat. Szarajevó mellett a Kr. u. III. század közepéről kiástak olyan római parasztházat, amelynek leletanyagában a délszláv *kuca*-k tűzhelyének felszerelését hiány nélkül megtalálták.¹⁴ Itt tehát világosan látszik, hogy a szlávok a római kultúra maradványait őrzik. Mivel ilyen kemencéket a rómaiak is ismertek, egészen bizonyos, hogy a római és ezen *pannón-balkáni* kemencék között meglesz a kontinuitás. Az elgondolás megerősíti *Nopcsa* véleményét is, aki az albániai kemencéket római importnak tartja. Magát a római kemencét pedig olyan mezopotámiai szabadonálló, ke-

¹¹ *Pokljuka*, Meringer: Beiträge zur Hausforschung, Mitt. d. Anthropologischen Gesellschaft in Wien, 1904:169, *pokljoka*, Curcic: Rezente Pfahlbauten von Donja Dolina in Bosnien, Ergänzungs-Heft IX. (zu Band XIX.) der Zeitschrift f. öst. Volkskunde, Wien, 1913. 45.

¹² *Nopcsa*: Albanien, Leipzig u. Berlin, 1925. 100.

¹³ Bátky, Magy. Néprajza, I. 46.

¹⁴ *Cremosnik Gregor*: Nalazi iz rimskog doba na Stupa kod Sarajeva, Glasnik Zemaljskog Muzeja u. Bosni i Hercegovini, Sarajevo, XLIII 1930. 212—225. — A Knjizevni Sever X. évfolyamában, amint a Slavische Rundschau, 1934. bibliografiájában utólag látom, I. Milic foglalkozott a római és délszláv ház kapcsolataival. Hogy milyen formában és keretek között, sajnos nem tudom, mivel a tanulmányhoz mindeztideig nem sikerült hozzájutnom.

rek sütőkemencékkel hozza kapcsolatba, amelyek már a Kr. előtti második évezredben kimutathatók.¹⁵

Vizsgáljuk meg közelebbről a nyilttűzhelyes ormánsági ház néhány tárgyi felszerelését:

A fentebb említett sütőharang alatt kerek cserép vagy réztespít használtak. Ennek a tepsiformának magyarországi elterjedése, — amint az idevonatkozó irodalmi közlésekből látszik — a Dél-dunántúlra szorítkozik. A Balkánon azonban egészen általánosak.¹⁶ Meglepő azután az, hogy az ormánsági Hiricsből előkerült példány díszítése egészen azonos a balkáni és kisázsiai cínezett réztányérok ornamentikájával.¹⁷ A török rézkultúra legészaknyugatabbra került emlékét láthatjuk ebben a szerény használati tárgyban. (3. ábra.)

A bográccstartó lánc a nagy rézbográccsal együtt ma már csak elvétve használatos az Ormánságban. A lánc régi használatát a *római leletek mellett* Schweizban és Németországban előkerült La-Tène-kori leletek igazolják.¹⁸ *Nopcsa* illyr-kelta maradványnak tartja s szerinte az elterjedési területe: Schweiz, Italia, Dalmácia, Albánia, Szerbia, szlovén területek, Románia és Kaukázus.¹⁹ Ebbe az elterjedési területbe az Ormánság és a Dél-dunántúl révén Magyarország is bekapcsolódik, mint őrzője egy régi kultúrtárgynak.

Az ormánsági nyilt tűzhelyek igen fontos szerepe volt a tűzfűvő, tűzélesztő bodzafa vagy nádcső. Ez a szerszám a déleurópai kandallós tűzhelyek járuléka. Elterjedési területe Albánia, Isztria, Dalmácia. *Haberlandt* szerint a Balkán nyugati partvidékétől Hollandiáig elterjedt.²⁰ Magyarországon eddig Erdélyből és az Alföld keleti részéről ismerjük, ott, ahol a nyilt, erdélyi tűzhelyekkel rokon tüzelők uralkodtak.²¹ Az Ormánságba és az Erdély-alföldi területekre mint közös forrásból a Balkánról kerültek el.

A Pécsi Városi Múzeumban, Szaporczáról előkerült olyan félköralakú háromlábbal ellátott karos kisszékeket őriznek (4. ábra), amelyek analógiái Albániában a Drinától északra, Montenegróban, délnyugati Szerbiában szórványosan és a Kaukázusban ismeretesek. *Nopcsa* archeológiai leletek alapján igazolja, hogy ez a szék mykeni civilizáció egy fennmaradt darabját képviseli.²² A szórványos balkáni, kaukázusi és ormánsági előfordulás a valamikor össze-

¹⁵ Nopcsa: Albanien, 23, 233.

¹⁶ Buschan: Ill. Völkerkunde, II. 2. 340, Moszynski: Kultura ludowa slo-wian, I. 287 stb.

¹⁷ Ezeket a réztányérokot elsősorban a Néprajzi Múzeum gyűjteménye alapján ismerem.

¹⁸ Rüttimeyer: Ur-Ethnographie der Schweiz, Basel, 1924. 156

¹⁹ Nopcsa: Albanien, 236, 229.

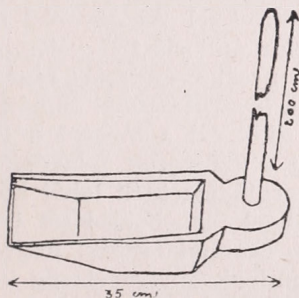
²⁰ Haberlandt: Kulturwissenschaftliche Beiträge zur Volkskunde von Montenegro etc., Zeitschrift f. öst. Volkskunde, Wien, 1917. Ergänzungs-Band XII. 12. old., Buschan: Ill. Völkerkunde, II. 2. 468.

²¹ Gunda: Régi tűzhelyek és konyhaműveletek a békési Sárrét déli részén, Népünk és Nyelvünk, 1935.

²² Nopcsa: Úti jegyzetek egy amatőr-ethnografus naplójából, Ethn. 1923—24. 69., Albanien, 107.

függő mediterrán kultúra szerény reliktumá. Úgy tekinthetjük ezeket a kultúremlékeket, mint a geológiában a távolálló, magányos hegyeket, amelyek valamikor összefüggő, de lesüllyedt, elpusztult hegyszisztémáról tanuskodnak. — Ezek mellett, a tűzhelyek körül használnak egészen alacsony, szintén háromlábbal ellátott és félkör-alakú, de karnélküli kisszéket is, amelyeket szülőszékeknek is alkalmaztak. Ha *Nopcsának* igaza van abban, hogy ez a szék a Balkánon római eredetű kulturtárgy,²³ semmi kétség sem lehet arra nézve, hogy a Dunántúl déli részén is az.

A délszláv tűzhelyek szerszámanyagában a következő tárgyak mutathatók ki, amelyek római leletekkel kapcsolatban is előkerültek (függetlenül most attól, hogy régibb kultúrákban is előfordulnak) s megvannak az Ormánságban is: bográcstartó lánc és bogrács, vasrostély, vasháromláb, kerek tepsik, a tűzhelynél használt háromlábú kisszékek és igen valószínű, hogy a fenti kemence (l. még az alábbi bogdásai sotut).

5. ábra. Fából készült ivóedény: pöngyeg. Marócsa.

Újabbban egy fiatal történész, *Pleidell Ambrus* a magyar várostörténettel kapcsolatban bebizonyította a pannóniai rómaiságnak a honfoglalásig való kontinuitását. Megállapításaiából a következőket idézem: „... Esztergom, Székesfehérvár, Győr és Zágráb városok legrégebb, a X. és XI. század fordulóján fennállott települései szintén római eredetű városok, latinoknak nevezett lakóik pedig római népmaradványok voltak, épen úgy, mint a Dunántúlon elszórt olaszfalvak lakói.“ „Mint Pannóniától délre és nyugatra, ugyanúgy éltek a magyar honfoglaláskor és azután is hosszú ideig római népmaradványok Pannónia területén.“²⁴ Így a kultúrák kontinuitásának bizonyítása történetileg is igazolható.²⁵ Mivel a tűzhelyszerszám-

²³ Nopcsa: Albanien, 237.

²⁴ Pleidell: A magyar várostörténet első fejezete, Századok, 1934. 297, 281^r

²⁵ Viski egy széleskörű, euráziai és afrikai kitekintéssel megírt, néprajzi irodalmunkban egészen úttörő tanulmányában római hagyatéknak véli makkos fazárainkat. Népr. Ért. 1931:41—55. — A Dunántúlon római eredetű kulturhagyatékot lát Báltky a szőlőműveléssel kapcsolatban. Szőlőmetszőkések a

mok s általában népies építkezésünk terminológiájában délszláv jövevényszavak mutathatók ki a római kultúrának a nomád életformájú magyarok kulturájába való beillesztésénél erősen közreműködtek a szlávok, akik mint állandóan letelepült nép a Közép- és Aldunánál, valamint a Balkánon a VI—VII. század óta kimutathatók.²⁶

Az ormánsági pásztorok áthajtották állataikat, elsősorban a disznókat makkoltatásra a szlavóniai hegyekbe. Már 1480-ban az Ormánságtól keletre, a Dráva mellett az erdődi várhoz tartozó Disznórév nevű helyet említik,²⁷ ami amellet bizonyít, hogy a Drávától északra lakók itt keltek át állataikkal s ez a migráció nagy történeti multjára is némi fényt vet. Ezzel a Szlavóniába történő vándorlással magyarázhatjuk azt, hogy a déldunántúli és délszláv pásztorművészetben közös elemeket találunk. Az 'Ormánságban, Somogyban, a Dráva mentének magyar területein olyan fából faragott pásztor ivóedények ismeretesek, amelyek megegyeznek a délszláv *kepcsija* nevű edényekkel. Az egyezést *Bátky* vette észre.²⁸ A hasonlóság oka a pásztrovándorlást figyelembe véve azonnal megvilágosodik előttünk. A pásztrovándorlás révén való származásukat alátámasztja az, hogy a krassószörényi román pásztoroknál is vannak ilyen ivóedények, akik ezt a tárgyat a Balkánról hozták magukkal, épen úgy, mint a magyarok Szlavóniából. Az ormánsági és a krassószörényi pásztorművészetnek tehát közös gyökerei vannak. Ezeknek az ivóedényeknek az elterjedését összevetve a tűzelesztő csövek előfordulásával, azonnal látszik, hogy a Balkán kulturelemei két területen nyomulnak Magyarországra területére: Erdélyen és Szlavónián keresztül. Elterjedésüket pedig nagyon valószínű, hogy elsősorban mozgó pásztornépeknek köszönhetik.

Az ormánsági pásztorok a fenti ivóedények mellett használtak egy *pónyeg*, *pónyeg*, stb. néven ismert ivóedényt is. A pónyeg kanálszerűen kivájt fadarab, amelybe derékszögben hosszú nyelet erősítettek s ezzel merítették maguknak vizet a mezei kutakból. (5. ábra.) *Paljka* néven tökéletesen ugyanezt a formát közli Boszniából *Curcic*.²⁹ Ezeknek a kisebb edényeknek a rokonsága nem jár egyedül. Az ormánsági háztartásban nagy szerepet játszó lopótök-

Néprajzi Múzeumban, Népr. Ért. 1927:112—113, Kalauz a Magyar Nemzeti Múz. Néprajzi Gyűjteményeiben, Bp. 1929. 45., lásd ezenkívül még Györffy véleményét: Magy. Népr. II. 236, 244. — A hetési és göcseji viselet rómaiságának a gondolatát szintén felveti *Bátky*, Földr. Közl. 1918:202.

²⁶ Melich: Honfoglaláskori Magyarország, 76.

²⁷ Csánki: Magyarország tört. földrajza, II. 304.

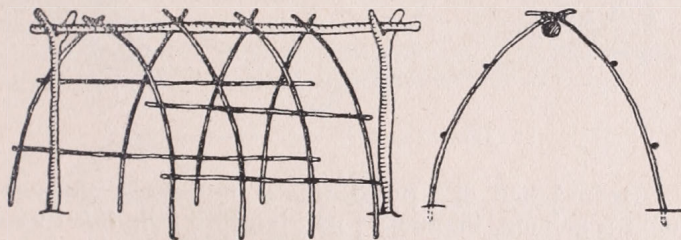
²⁸ *Bátky*: Pásztorivópoharak a Néprajzi Múzeumban. Népr. Ért. 1928:100., *Bátky* közli az ivóedények rajzát is. Az I. t. 2—5. ábráján bemutatott formákhoz hasonlóak vannak az Ormánságban is. A délszláv formákat l. m. Zbirka jugoslavenskih ornamenta, Izdaje Etnografski Muzej u Zagrebu, 1931. V.

²⁹ *Curcic*: i. m. VIII. Tábl.

ből (*Lagenaria vulgaris*) készült edények hiány nélkül megtalálhatók a szerb és horvát háztartásokban is.³⁰

A ház és belső életének számtalan balkáni kapcsolata, szinte tökéletes egyezése mellett nem véletlen az sem, hogy a montenegrói primitív csőszkunyhókhoz³¹ hasonló hajlékot használtak a szabadban tanyázó szaporczai lápi emberek is. (6. ábra.)

Igen sokat mond a fonálvetési eljárásnak egy ősi módja. Mielőtt a fonalat a szövőszékre feltekernék „a szövőszék hosszában futó mellékfonalak kereszteződését páronként előre el kell készíteni, hogy a szövőszéken a nyüstök változó felemelése által a mellékfonalak közé bedobhassák a belfonalat”.³² A fonálnak ez az elkészítése a pajta két végébe vert szegeken történt. Így szaladt a szövőasszony egyik szegtől a másikig, kezében a fonállal, sokszor félnapokon keresztül. Ezt a fonálvetési eljárást már csak Szaporczán tudták bemutatni,³³ de a „lót-fut, mint a fonálvető” mondás, ame-

6. ábra. Halászkunyhó váza, Szaporca.

lyet az ide-oda mozgó emberre majdnem mindegyik faluban alkalmaznak, az eljárás emlékét őrzi. Ilyen ősi módon, a pajta vagy más épület falán vetik a fonalat a finnek, románok, ukránok, oroszok, az ormánsági magyarok, a boszniai horvátok és a lettek, akik még népdalaikban is megörökítették a fonálvetésnek ezt az ősi módját.³⁴ A baskiroknál elterjedt magyarhoz hasonló mondás azt igazolja, hogy náluk is így vetették a fonalat.³⁵ Az összefüggés magyarázatára igen megfelelőnek látszik az az elgondolás, hogy egy ősi szláv eljárással van dolgunk, amit a szlávok körül elhelyezkedő népek

³⁰ Mijatovic: Nesto o domacem posudju, Glasnik Ethnografskog Muzeja u Beogradu, Tom. III. 62, L. Schultze: Makedonien, Jena, 1927. 77. Elsőrangú kulturföldrajzi munka!

³¹ Haberlandt: Kulturwissenschaftliche Beiträge, etc. 49.

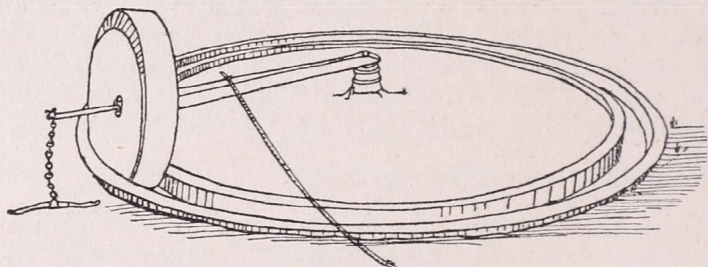
³² Gőnyey: Ősi fonálvető eszköz a somogy megyei Szennán, Népr. Ért. 1934:40.

³³ Idevonatkozó fényképeim, általában az itt illusztrációkban be nem mutatott tárgyak, régi konyhák, stb. fényképei a Néprajzi Múzeumban F. 70871—70965., a begyűjtött tárgyi anyag pedig 133757—133794. leltári szám alatt megtalálható s a kutatók rendelkezésére áll.

³⁴ Bielenstein: Die Holzbauten u. Holzgeräte der Letten, II. 396. — Gőnyey adatain kívül l. még Curcic: i. m. 63, Moszynski: i. m. 328, Lükő: Moldvai csángók kendermunkája, Népr. Ért. 1934:99.

³⁵ Gőnyei: i. m. 43.

átvették. Az eljárásnak ismeretesnek kellett lenni már a szláv őshazában s azt az elszakadó délszlávok magukkal hozták a Balkánra is. — Az Ormánságban a kender és len feldolgozásával kapcsolatban több jellegzetes, délszláv területekkel közös szerszám bukkan fel. Igen jellemző a kendertiloló primitív háromlábú formája, amelynek analógiáját *Moszynski* közli Zágráb mellől.³⁶ A közösség okára feltétlenül hatással volt az, hogy az ormánsági asszonyok a kész fonállal, szőtteseikkel átjártak a horvát falvakba. Kemsei adatok szerint a Papuk hegységből jöttek el horvátok s vették meg a *rokkát* (kitiloló fonalat), a kész vásznat.

7. ábra. Almatörő *sotu*. *Bogdása*.

Az Ormánságban egy protoeuráziai műveltség emlékei is kimutathatók a gabona, tökmag és paprika törő *kölyükkel* kapcsolatban. A *kölyü* egy famozsárba beleilleszhető ütőkészülék, amely lábbal való fel-lebillentés által törí a magot. Japántól kezdve a Szunda szigeteken, Sziámon, Kaukázuson keresztül az Alpokig el van terjedve.³⁷ Valószínű, hogy Keletázsiaiában a nagy rizskultúrák területén keletkezett. Ez a protoeuráziai műveltségi elem itt, az Ormánságban egy kozmopolita és egy mediterrán hasonló jellegű kulturelemmel keveredik. Ez a mozsár³⁸ és a függőleges tengely körül köralakú vályuban forgó kő, amelyet az ecetnek való alma összezúzására használnak. Egyetlen példányát *Bogdása*n találtam meg, ahol *sotu* néven ismerik. (7 ábra.) A mozsarak keletkezési helye az ausztráliai szigetvilágban, az anyajogú kultúrák területén lesz. E kulturák egyik legfontosabb kultureleme a mozsár. Afrikai és európai megjelenésük *E. Meynen* szerint másodlagos kölcsönzés.³⁹ Amint a nagy polinéziai, afrikai, stb. kulturákban a mozsár-

³⁶ Moszynski. i. m. 297.

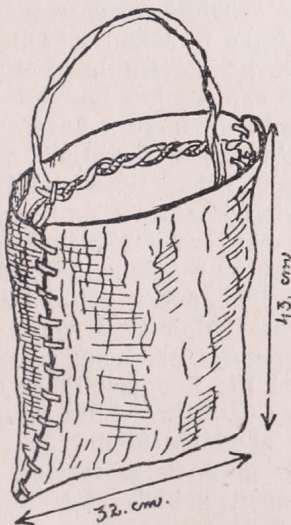
³⁷ Maurizio: Die Geschichte unserer Pflanzennahrung von den Urzeiten bis zur Gegenwart, 282, Buschan: Ill. Völkerkunde, II. 2. 335.

³⁸ Meringer és Blümner állítását a mozsarak kozmopolita elterjedésére újabbán *E. Meynen* kétségbe vonja. *Ethnologica*, Leipzig, 1927. III. 112.

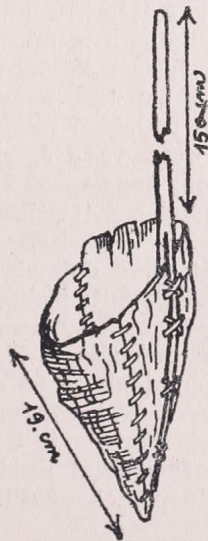
³⁹ *E. Meynen*: Die Verbreitung des Holzmörsers, eine vergleichende Studie. *Ethnologica*, 1927. III. 121. — Hogy a különböző kontinensek népi kulturái között milyen nagy összefüggések és párhuzamok vannak, arra európai vonatkozásban néhány meggyőző példát sorol fel *Loewenthal*, *Alteuropäisch—altozeanisch Parallelen*, Mitt. der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, 1929.

ral való törés asszonyi munka, ugyanígy van nálunk is. Az Ormánságban a kölyüvel is asszonyok dolgoztak. A bogdásai sotuhoz lényegileg hasonló szerszámot közöl Viski a székelyektől és Gőnyey a váci kenderfeldolgozók közül.⁴⁰ *Haberlandt* pedig Bretagne-ból ismerteti az ormánsági sotonak tökéletesen megfelelő, szintén alma-törésre használt törőkészüléket.⁴¹ Ez a forma római kultúrelem s a három törő-zúzó eszköz közül a legfiatalabb az Ormánságban. A három egyforma jellegű szerszám ezen a szűk területen is három nagy kulturkör találkozását mutatja.

Az Ormánság lápi, vízi életet élő embereit a táj által nyújtott anyagok szinte teljesmértékű felhasználása jellemzi. A nagy vizek, mocsarak miatt a lakosság földműveléssel alig foglalkozott s növényi eredetű táplálékait gyűjtögető gazdálkodás formájában szerezte meg. Egyedül a kis Kemse községben körülbelül negyven olyan vadon termő növényt sikerült összegyűjteni (bizonyosan még sokkal több is van), amit az ottaniak legnagyobb részt gyógyszerül, különböző babonás eljárásokra, de állati és emberi táplálékul is felhasználtak. Tavasszal lyukat fúrtak a szilfába, a lyukba esővet illesztettek s kiszívták a fa nedvét. A terület ősi kultúráját pregnán-

8. ábra. *Fakéreg* kosár: szűkő, Kákics.

9. ábra. *Fakéreg* ivóedény: sarginya, Zaláta. A keleti Ormánságban pőnyeg, pónyék stb. a neve.

⁴⁰ Népr. Ért. 1932:116, 1927:55.

⁴¹ Buschan: Ill. Völkerrunde, II. 2. 356. A forma különböző fejlődési fozatokban az egész Mediterrán területen ismeretes. Főleg az olajbogyók összezúzására használják. Nopcsa és *Haberlandt* szerint az őse római malom típus s a volt római Imperium területén mindenütt megtalálható. Albanien, 135., Kulturwissenschaftliche Beiträge etc. 51. — Mivel Keletázsában hasonló elvű

san jellemzi a fakéregből készült számtalan használati tárgy.⁴² A különböző alakú és rendeltetésű edényeken kívül (*sarginya* 9. ábra, *pónyék*, *tukó*, *szükő*, *szapu*, *merce*, *finak*, *szept*), a fakéregdudától, a lónyügtől kezdve a csolnagig minden fakéregből készült. Itt még a regös énekek legendáshírű nyírfakéreg-bocskorát néhány évtizeddel ezelőtt lábukon viselték az emberek. Sajnos, a fakéregmunkával kapcsolatos közelebbi összehasonlításra nem nyílik alkalom, mert épen a minket legközelebből érdeklő délszláv anyagot alig ismerjük. *Sirola* egy tanulmányából⁴³ látom, hogy az ormánsághoz hasonló fakéregkürtöt használnak a horvátoknál, de megvan a forma a kárpáti pásztorok, cseremiszek, stb. között is. Az ormánsági gyümölcstartó *szükők* (8 ábra) megegyeznek a székelyföldi, hasonló rendeltetésű *kászukkal*,⁴⁴ a boszniai *vezike*, *suvezike* néven ismert kéregkosarakkal⁴⁵ s északi népek különböző kéregedényeivel. A fakéreg és felhasználása ma elsősorban Északkelet-Európa és Észak-ázsiai népi műveltségi körökben használatos. Igen nagy mesterei a vogulok, cseremiszek. Ha népi kultúránknak van olyan eleme, amelyik ugor-kori műveltségi képünk emlékéét őrzi, akkor a fakéregholmik vagy legalább is a fakéreg felhasználásának eredete bátran visszavezethető a vogul—osztyák—magyar együttélés korába. Valószínű, hogy Közép-Európa népeitől is örököltünk egyet-mást, hiszen már Plinius megemlékezik arról, hogy Itáliában a bükk, hárs, fenyő, stb. kergét különböző edények készítésére használják. A népi kultúrákban igen nagy jelentősége van. Csak a hozzánk közelálló európai népeknél maradvány, megemlítem, hogy a középszerbiai pásztorok nyír- vagy égerfakéreg edényekben forralják a tejet, olyan módon, hogy forró köveket dobnak bele.⁴⁶ Ilyen eljárásokkal az Ormánságban is találkozunk. A beteg jószágoknak úgy melegítik a vizet (Piskó, Vejti, Kisszentmárton), hogy az itatóedénybe meleg követ, téglát, vasat dobnak. A szokás azután mágiikus, babonás cselekedetté halványult: piskói adatok szerint, amikor a fiatal jószágnak vizet adnak, két-három szem parazsat dobnak a vízbe. A fakéreg ősi felhasználását legjobban bizonyítja az, hogy az ormánsági fakéregcsolnak (a 61 éves adorjási Kis Kengyeli Péter szerint a lefejtett kergét *hárssal* fűtték össze, az összefűzésekhez mindenütt mohát tettek, ami a víz beszívargását akadályozta meg, a csolnagot vastag faágakkal feszítették szét) európai megszakításokkal Észak-ázsiai népein keresztül az Amur-menti goldokig követhető. Itt

kínai kézimunkák is előfordulnak, a tárgyak eredetének végső gyökerét igen távol kell keresni. Tökéletes kialakulásukat és nagy jelentőségüket azonban Mediterrán-balkáni területen érték el.

⁴² Gunda: Néprajzi képek az Ormánságból, Búvár, 1935. 5. szám. 305.

⁴³ Sirola: Fuckalice etc. 21. Ethnoloska Biblioteka XV. Zagreb.

⁴⁴ Orosz E.: Székelyföldi kászukról, Erdély, 1932:102.

⁴⁵ Curcic: Narodno ribarstvo u Bosni i Hercegovini, Glasnik Zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, XXII. 1910:397.

⁴⁶ Trojanovic: Alterthümliche Speisen- u. Getränkebereitung bei den Serben, Archiv f. Anthropologie, XXVII. 248., Buschan: III. Völkerkunde, II. 2. 498.

egy ma még kianalizálatlan protoeuráziai kulturkör szerény tárgyi emlékeivel állunk szemben.

3.

A fentiekben vázlatokat és szempontokat ismertettünk egy magyar táj népi kulturájáról készülő nagyobb tanulmányból. Térben és időben messzi kalandoztunk el, de csak így lehetett bizonyítani, hogy egy egyszerű tárgy mennyire őrzi a letűnt népek, távoli földrajzi területek kultúrájának egymással való kapcsolatát. Ha a tárgy és jelenség önmagában való vizsgálata mellett tér és időbeli sorsát is keressük, nem sejtett összefüggések bontakoznak ki előttünk. Távol állunk minden romantikus elgondolástól. A tárgyi egyezésekkel nem is népek rokonságát akarjuk bizonyítani, hanem egy haldokló maroknyi nép anyagi műveltségének néhány elemén keresztül kultúrák azonosságára, párhuzamára, tér- és időbeli kontinuitására kívántunk rámutatni. — Mindenesetre az eddigiekből is kiviláglik egy tanulság, amit a kiváló magyar ethnológus, *Róheim Géza* után⁴⁷ körülbelül úgy fogalmazhatunk meg, hogy Középkeleteurópa népei tulajdonképpen nem is tudják, hogy *kulturájuk* révén milyen közel állnak egymáshoz.

A szellemi síkon munkálkodó emberek kötelessége, hogy ezt tudatossá tegyék!

G u n d a B é l a

⁴⁷ *Róheim* ezekkel a szavakkal fejezi be Magyar néphit és népszokások, Bp. 1925. című könyvét: A nem-céhbeli olvasó pedig azt a tanulságot vonhatja le könyvemből, hogy Európa népei egyáltalán nem tudják, hogy *lelkileg* milyen közel állanak egymáshoz.

Erdélyi fametszetű szentképek

Viski Károly 1931-ben fametszet-gyűjteményt adott ki, amely oláh parasztképeket tartalmazza.¹ Ezek a képek *Hesdát* községből, Szolnok-Doboka vármegyéből valók. Az album előszavából megtudjuk, hogy még több kép van a Néprajzi Múzeum birtokában, de valamennyi kiadására nem volt alkalom. Ezeket a levonatokat Viski Károly készítette a múzeum birtokában lévő ducokról. Az eredetiek háromszínűek, de ezek a levonatok csak egyszínűek. Meg kell elégednünk azzal a mindenesetre bőséges és nagy szakértelemmel összeválogatott anyaggal, amely Viski Károly gyűjteményében rendelkezésünkre áll. Tizennyolc fametszetünk van, amelyek három kivételével Szűz Máriát, Krisztust, szenteket és bibliai alakokat ábrázolnak.

Ezek a képek, ha román emberek művei is, magyar földön, Erdélyben keletkeztek, ezért foglalkozunk itt velük. De fontosak számunkra azért is, mert szomszédos nép kulturájára vonatkoznak.

Mielőtt közelebbről vizsgálnók meg ezeknek a képeknek a jelentőségét, nézzük sorra őket.

(A képek legnagyobb részét erdélyi varrottasmintára emlékeztető keret veszi körül. Méretük 30×40 cm.)

1.* Krisztus születése. Felirata: A pásztorok imádása. — Mária, Jézus Krisztus anyja.

Az egész kép feltűnően idillikus, a többihez viszonyítva nem is túl fenséges, sokkal emberibb. Igaz, hogy Mária és a gyermeket megáldó Szent József még nagyon merev, de az állatok és a galambduc révén a béke, a falusi nyugalom hangulata ömlik szét a képen. Hozzájárul ehhez a hatáshoz a bot, tarisznya és a népies díszítőelemek. Kedves parasztidill áll itt előttünk, a maga meghatározó egyszerűségében. A kép mestere átvette a megszokott formát, de újat tett belőle: a galambducot és az egész ehhez tartozó primitív, gyermekes, kedvesen falusi hangulatot, ami szétzúzza a megszokás láncait és megmutatja a művész valódi elképzelését erről a tárgyról. Az ikonfestés törvényeinek határán belül természetes, közvetlen. Ebbe az egész keresztény világ által megszokott képformába valami új került. Krisztus születésének kétféle ábrázolása szokásos, egyik történelmi, a másik misztikus ábrázolás. A mi képünk a történelmihez tartozik,

¹ Károly de Viski: Gravures sur bois populaires roumains de Transylvanie. Budapest, 1931.

* A képet Viski Károly szíves engedelmével reprodukálom.

amelyik vagy istállóban vagy barlangban ábrázolja a cselekményt. Az ökor és számár tisztelettel és sajnálattal nézi a gyermeket. A keret a megszokott, minden személy a megszokott módon áll itt, de ebbe a megszokott keretbe új hang került: valami, ami az oláh néplélekből, az oláh lelkületből csöppent oda.

2. Mária, Szt. János, Szt. Paraskiv, Szt. Miklós. Felirata: Jézus anyja. — Szt. János. — Szt. Paraskiv. — Szt. Miklós. — Pop Onisie. (Románul.) Öt keret, a sarkuknál fogva érnek össze, az összeeső pontoknál négyszirmú virág, a kép fennmaradó üres részeit fél és negyed keretek töltik ki. Mindegyik egész keret közepén egy-egy szent, a középsőben két angyalfej, virágok és kereszt. Az első keretben Mária a karján ülő kiseddel, a másodikban Szt. János áldásra felemelt kézzel, a harmadikban Szt. Paraskiv, a vakokat meggyógyító vértanu,² keresztet a kezében tartva, a negyedikben Szt. Miklós, a gyermekek patrónusa.

Semmi különös látnivaló sincs a képen, típusa a merev szentképeknek. Az ábrázolt szentek magyarazzák meg, miért kelt el mégis a vásárban ez a kép: Szt. János a lélek, Szt. Paraskiv az egészség, és Szt. Miklós a gyermekek védősztje.

3. Szűz Mária a gyermekkel. Felirata: Isten anyja. — Pop Simion 1842. (Görögül.) Mária balkarján ül a gyermek, mindkettő pompás öltözékben, koronával a fején. Fenn, két virágban van a felírás.

Olyan ez a Madonna, mint egy merev bizánci kép. Semmi közösség sincsen Anya és Gyermekek között; a gyermekségtől teljesen megfosztott Jézus mereven és méltóságteljesen ül a kifejezéstelen arcú királynő karján, mint egy király. Emlékeztet ez a kép Cimabue és Duccio Madonnaira is, de ebből hiányzik amazok lágy olaszossága.

4. Krisztus keresztelése, Szt. János lefejezése, Szt. György, Szt. Harlampius. Felirata: Keresztelő Szent János. — Arkangyal. — Szt. János lefejezése. — Szt. György, győző. — Szt. Harlampius vértanú. — Pop Onisie. (Románul.)

Mind a négy képecskének meglepően rossz perspektívája van; az elsőn a Jordán alig felismerhető, a másodikon a palota.

5. Illés próféta. Felírás: Szent Illés próféta. (Románul.)

Annak ellenére, hogy ez a kép sem jobb technikájú a többinél, sokkal szebb, sokkal kedvesebb. Lélek és mozgás van benne, a lovak csakugyan repülnek. Itt is megtartotta a művész a megszokott formákat, de lelket is adott belé. Blémont³ megjegyzésében megtaláljuk az első és ötödik kép kedvességének nyitját.

6. Szt. János, Szt. Vazul, Szt. György, Szt. István, Szt. Miklós, Szt. Demeter. Felirata: Imádkozatok lelkünkért. — Szt. János stb. — Pop Onisie. (Románul.) Szt. János evangelista balkezében könyvet tart, jobbkezét áldóan felemeli. Szt. Vazul egyházatya ugyanúgy, mint Szt. János, csak hosszú szakálla van. Szt. György, Kappadokia három fényessége közül az egyik,⁵ balkezében csukott

² Detzel: Iconographie, Freyburg, 1894, s. v.

³ Émile Blémont: Le génie du peuple, Paris, 1905, 5. l.

⁴ La pensée n'accomplit dans l'art qu'un travail sélectif et régulateur. Le sentiment y est le principe vital, le germe actif; il y fournit le fond, auquel la pensée imposera avec la maturité voulue, une forme de plus en plus belle. Ainsi s'explique la puissance qui fait jaillir la poésie rude mais généreuse du sein des foules instinctives.

⁵ Detzel: i. m. s. v.

könyv, jobbát szintén áldóan emeli fel. Szt. István vértanú nagyon fiatalnak ábrázolva, balkezében zárt könyv, jobbában füstölő. Szt. Miklós úgy van ábrázolva mint Szt. János. Szt. Demeter ugyancsak fiatal, balkezében nyíl, jobbában kereszt. A képet egy keresztvonal két főrésze osztja, fenn három alak, lenn három; mindegyik egy árkádsor egy-egy bolthajtása alatt áll és így oszlop választja el őket egymástól. A két fiatal szent, István és Demeter kivételével, mind nagyon hasonlítanak egymáshoz, egyiknek sincs meg a szokott attribútuma. Az egész kép nagyon szabványos és jellegtelen.

7. Szt. György. Felirata: Szt. György, győző. — Kút. — Pop Onisie. (Románul). A sárkány mellett kerek kávájú kút, amelyekre a „kút“ szó rá is van írva.

A szent is, meg a lova is, teljesen merev, egy pontra szegzi tekintetét. Egyáltalán nem kelti Szt. György azt a benyomást, mintha meg tudna mozdulni, hogy megölte vagy meg fogja ölni a sárkányt.

Szt. György a legtöbbit ábrázolt szent az egész keresztény világon. Ezer és ezer egy típusú kép, festménynek, freskónak, szobornak. Pop Onisie, vagy az, aki a neve alatt dolgozott, a legkonvencionálisabb formát választotta. Általánosságban négy típusú Szt. György ábrázolás szokásos, de egyik sem mint vértanút ábrázolja. Ennek az az oka, hogy a néphitben csak mint lovag szerepel. Lovagábrázolásának meglehetősen tág tere lehet a görög keleti egyházban is, mert az Athos-hegyi festőkönyv, az orthodox egyház hivatalos ikonográfiai kézikönyve csak mint vértanút írja le. Négyféleképpen szokásos tehát ábrázolni: először a sárkány nélkül, egyszerűen védőszentnek. Mindig fiatal, csaknem mindig szakáll nélkül, felfegyverkezve. Másodszor szokás a sárkánnyal, de gyalog lefesteni, ez a mód sokkal gyakoribb. Harmadszor ábrázolják lovon, harcban a sárkánnyal, amelyik a kereszténység ellenségeinek a szimbóluma. (I. Thess. 5, 8.) Ezen az ábrázoláson gyakran egy fiatal, néha imádkozó nő szerepel, úgy, mint Pop Onisienél is, ez a megmentett királykisasszony. Ez a leggyakrabbi ábrázolási mód. A negyedik mód nagyon ritka: Szt. György élete ciklusokban.⁶ A mi képpünk a legszokványosabb tipushoz, a harmadikhoz tartozik. Talán a nagyon is kijegecesedett forma az oka, hogy a virágdíszítéstől különben tetszetős kép ennyire merev és semmitmondó. Hiányzik belőle valahogyan a vallásos meggyőződés, általában a lélek, az értelem. Pop Onisienek csak egy célja lehetett vele: minél egyszerűbb, szokványosabb, tehát nagyon könnyen érthető és felfogható legyen. Ami bensőséges és finom a képen, az a mester hozzátevése; erdélyi vagy oláh aromát ad a két hatalmas és kecses virággal.

8. Szentháromság. Nagy Konstantin és anyja. Felirata: A Szentháromság. — Szt. Konstantin anyjával visszahozta a keresztet a Golgotáról. (Románul.) A kép közepén hatalmas kereszt van, alatta jobbról és balról Szt. (Nagy) Konstantin és Szt. Helena áll. Felettük a Szentháromság. A Szentháromságtól jobbra és balra egy-egy glóriás, szárnyas angyalfej lebeg. A kereszt maga dúsan díszített, szárnélküli kerek virágokkal, a közepén még nagy glória is van. A két szent koronát visel és gazdag királyi öltözetet, természetesen glóriájuk is van. Mindegyik a befelé eső kezével a keresztet érinti, a másikban Konstantin kormány-pálcát, Helena pálmát tart.

Az említett varrottas-kereten és a kereszt varrottas-talpatatán kívül semmi

⁶ Detzel: i. m. s. v.

sem különbözteti meg ezt a képet a keleti egyház szokványos Szt. Konstantin és Helena ábrázolásától. Merev, üres. A két szent is csak azért különböztethető meg, mert Konstantinnak szakálla van.

9. Szentháromság. Mária. Felirata: A Szentháromság elválaszthatatlan és egy személy. — Mária. — Pop Simion. (Románul.) Mária lábánál kis táblácska van: a művész neve és az évszám.

Mária és az angyalfejek itt is szokványosak. Ellenben a kép többi része egészen más, mint bármelyik az eddigiek közül. A galamb nem csak ott van, kiterjesztett szárnyakkal: röpköd, lebeg, él. Mindkettőn határozottan barokk nyomokat találunk. Jézus Krisztus alakja azután teljesen barokk, akár Bellini-szobor is lehetne. Az egésznek kissé ferde a tartása, ami azután kitünő távlati hatást ad. Az indák és a szív-csigavonal nemcsak barokk, hanem kimondottan a magyarországi paraszt-barokk. A magyar parasztbútor, szekrény, ágy éppen ilyen díszítésű, néha még a tulipántos láda is ilyen inda-beosztású. Eppen úgy nem közvetlen ez a kép, mint a többi, de nem is ez a fontossága. Az ábrázolási forma magyar eredete kétségtelen.

10. Mihály és Gábor. Felirata: A két szent arkangyal. Mihály és Gábor. — Pop Onisie. (Románul.)

11. Krisztus a keresztfán, Mária, Krisztus, Szt. János, Szt. Péter, Szt. Pál, Szt. Miklós, Szt. Kozma és Damján. Felirata ugyanez. Szt. Kozma és Damján itt is, mint mindig, fiatal és csaknem mindig Szt. Péterrel és Pállal együtt ábrázolják, mintha ezek bemutatnák Krisztusnak őket.⁷

12. Krisztus a keresztfán, Mária, Szt. János. Felirata: Jézus Krisztus megfeszítése. — Mária, Jézus anyja. — Szt. János. — Pop Onisie (románul.)

Ez a kép megint csak emlékeztet a bizánci keresztfeszítésekre. Igaz, hogy ilyen tulajdonképpen elég kevés van, mert Bizánc irtózik a realiztikus ábrázolástól. De ha erről a témáról van szó, mégis a legtermészetesebb formákhoz folyamodik. Voltak, akik ezt a bizánci művészeknek szemükre is vetették. Ezekre a szemrehányásokra felel Caerularius Mihály pátriárka: „Még szemrehányást is tesznek nekünk, amiért Krisztust a keresztfán természetesen ábrázoljuk, nem pedig teljesen minden természet ellenére“.

Azokon a képeken, amelyek a renaissance hatása alatt állanak, az anya-Mária, többnyire elájul, nőkre támaszkodik vagy a földön fekszik. Itt áll: „*stabat Mater Dolorosa*“. A Mater Dolorosa heroikus, fenséges királynő, nem gyöngye asszony, aki elájul. Ez a Mária azonban már nem fenségesen nyugodt, hanem érzéketlen. Túl merev, mintha nem tartozna hozzá az, aki a keresztfán függ.

13. Szt. Demeter, Szt. Miklós, Szt. Paraszkv, Szt. György. Felirata ugyanaz és még Pop Onisie neve. A képet függőleges és vízszintes vonal négy részre osztja, mindegyikben egy-egy szent. Szt. Demeter jobbkezeben keresztet, baljában lándzsát tart, mert ezzel kínozták. Szt. Miklós püspöki ornátusban mindkét kezét áldóan emeli fel. Szt. Paraszkv, a vakok gyógyítója, jobbában keresztet, baljában pálmát tart, mert vértanuságot szenvedett; nyaka körül rózsafüzér van. Szt. György lova nélkül keresztben végződő lándzsával megöli a szörnyet. Szt. Demeter és Szt. György szakálltalan.

⁷ Detzel: i. m. s. v.

Szentháromság. Mária

Krisztus keresztelése. Szt. János lefejezése.
Szt. György, Szt. Harlampius

technikailag csaknem kifogástalan: mesteri fogással az alap rétegezésével távlat a van a képnek, ami a többieknel teljességgel hiányzik. Élő, húsból és vérből való emberek vannak itt, egyiknek a ruha bő ráncai közül a teste is kilátszik. Valósággal túlteng a vitalitás: ez a kép barokk.

15. Mihály arkangyal. Felirata is ez. Lovagi ruhában áll a kép közepén, felhősoporton. Jobbjában kardot, baljában mérleget tart. Azonkívül, hogy a felső sarokban nem virágok, hanem akác-ágak vannak és hogy csak egy alak van, nem kettő, az egész kép olyan, mint a tizedik.

16. Kelet. Felirata: Kelet. — Napkeltétől napnyugtáig legyen Jahve neve áldott. (Héberül.) A felsőrészben, a frigyláda oldalára héber betűkkel a Kelet szó van felírva.

Kétségkívül ez a legkülönösebb kép, mert ha nem is keresztény, de vallásos tárgyú. Abban, hogy ilyen, zsidó házakban imánál használatos kelet-jelző táblát¹¹ csinál egy hesdái, falusi ember, semmi különös sincsen: vásárra készült ez a kép is. A hét torony a frigyláda tetején Erdély német nevére (Siebenbürgen) utalhat.

17. Kakas. Felirata is ez. Az egész képet egy kakas foglalja el. Fűvön áll, felette virágzó ág csüng; a két felső sarokban tulipánfej alakban összetett levelek, vagy stilizált tulipánok vannak.

Nagyon élethű és jólsikerült ez a kakas. Ez is vallásos tárgyú kép, mint a Kelet tábla, de nem szentkép: a kakas az éberséget jelenti.

18. Tyúk. Felirata: Pop Onisie. Épp úgy, mint a kakas, áll a tyúk, csak ellenkező irányban, alatta csirkéi: kettő hátul, egymásnak fordulva áll, egy elől kis edényből magot szedeget.

Korántsem istenkáromlás a tyúkot, ezt a számunkra meglehetősen csekély értékű állatot vallásos tárgyúnak ábrázolni: a tyúk az egyház, a csirkék a hívek.¹² De az is lehet, hogy egyszerűen *pendant*-ja a kakasnak.

∴

Itt áll előttünk ez a tizenyolc kép. Tizenyolc ismeretlen célú, eredetű és környezetű kép. Csak annyit tudunk róluk, hogy Hesdátba valóak, hogy egyszerű, oláh falusi emberek alkotásai, és mint ilyenek, meglehetősen primitívek. Ha most meg akarjuk őket érteni, meg kell ismerkednünk életviszonyaikkal. Kik azok, akik csinálták őket? Miért csinálták őket? Milyen körülmények között csinálták őket?

„Erdélyben, Szolnok-Doboka vármegyében, ahonnan az itt reprodukált képek is származnak, 1891.-ben még — az év hivatalos statisztikája szerint — negyvenhét ponyvaárús volt, akik könyvek, képek, szobrok, stb. árusításával foglalkoztak.“¹³

Először is: mióta csinálnak ilyeneket? Hol kezdték csinálni? Először lássuk meg, mit állít Oprescu.¹⁴ Mikula (Niculai) nevű, Hes-

¹¹ Mandl Miklós dr. szíves közlése.

¹² Detzel: i. m. s. v.

¹³ Viski: i. m. és Tagányi—Réthy—Pokoly: Szolnok-Doboka vármegye monografiája. é. n. I. 36. l.

¹⁴ Oprescu: Peasant art in Roumania, Special autumn number of „The Studio“, London, 1929, 23. l.

Jézus Krisztus, Mária és szentek

Szentháromság

dáthoz közel fekvő faluban csodatévő Szűz Mária-kép van, amelyhez a környékbeli parasztok gyakran elzarándokolnak. Oprescu szerint az oltárkép régi Szűz Mária-kép, Viski szerint azonban a templom újkeletű és Szt. Paraskivnek van ajánlva. Oprescu szerint ez után a Szűz Mária és az üvegfestésű mikolai képek után készültek a hesdái fametszetek. Mint Viski adataiból látni fogjuk, feltevése nem helytálló. Szolnok-Doboka vármegye 1837-ből való monográfiájából¹⁵ megtudjuk, hogy már akkor foglalkoztak Hesdát lakosai képek készítésével. A Szent Arkangyalnak ajánlott kőtemplomuk 1781-ben épült. (Hodor monográfiája 1837-ben még azt mondja, hogy hesdát lakosai görög keletiek, 1857-ben azonban már az egész község görögkatholikus. Ezt a változást a képeken nem lehet észrevenni, maga a kép faragója is görög keletinek vallja magát.¹⁶) A Szt. Paraskiv templom, amelynek az üvegfestésű képei után készültek volna Oprescu szerint a hesdáiak, 1866-ban épült. Viski Károllyal tehát azt kell mondanunk, hogy a képek készítése Hesdátból ered és nagyon régi szokás. A hesdáiak a képeket a vásárokon adták el, így hát igyekeztek minél kelendőbb árút csinálni: olyanokat, amikre a népnek leginkább szüksége van. Többnyire Madonnákat, Krisztusokat, az aratásra és egészségre befolyást gyakorló szenteket és bibliai alakokat, mint pl. Illés próféta. A cél kereskedelmi volt, tehát a képek kivitele is a kereskedelmet szolgálta. A nép szívesen vesz olyan képet, amelyet már ismer és megszokott: jobban bízik benne. És talán jobban megismeri. Ismeretes, hogy valamelyik oláh földművesnek megmutatták a földesúr feleségének jól sikerült arcképét és megkérdezték tőle, hogy tudja-e, ki ez. A földműves Szűz Máriának nézte, pedig jól ismerte urnőjét. Egyszerű emberek ezek, nehezen tanulják meg a képek tulajdonképpen megállapodásszerű jelentését: örülnek neki, ha egyszerűen érthető. Ezért nem is igen törekszik a hesdái művész változatosságra. A képeket valószínűleg a templom építése óta, 1781 óta készítik. Erre vall a művészek jegyzéke és kronológiája, amelyet Viski összeállított: *Pop Georgie (Georgius Papp) 1800—1830, Pop Simion 1840, Pop Onisie 1850, Movar Anehita 1840—1860, Man Andrei 1850—1860.*

A hesdái oláhok görög keletiek voltak, 1857.-ben már görög katolikusak, épp úgy, mint a többiek. Vallása már a keleti kultúrkörre predestinálja a románságot és nem csak lehetőséget nyújt neki a Kelethez való tartozásra: a valláskülönbség élesen elválasztja a Nyugattól. Az egész románság két nagy kulturcentrum közé van ékelve: Bizánc és Oroszország közé. Bizánc alatt a Balkánnak azt a részét értjük, amelyik továbbra is fenntartja a bizánci tradíciót, tehát az európai Törökország kivételével az egész Balkánt. Északról Oroszország hat az oláhságra a ruténeken át. Annak el-

¹⁵ Hodor Károly: Doboka vármegye természeti és polgári esmértetése, Kolozsvár, 1837, 685. l.

¹⁶ Viski: i. m.

Illés próféta

Szent György

Kelet

Mihály és Gábor

Krisztus a keresztfán

lenére, hogy általában a bizánci és az orosz kultúra alig különbözik egymástól külsőleg, azokon a területeken, amelyekre ez a két kultúra hat, nem igen keverednek. Kivételt éppen a Hesdállal szomszédos Mikolában látunk. Ismertetnünk kell ehhez röviden az Oprescu idézett művében reprodukált üvegre festett szentképeket. Mikola, mint már említettük, szomszédos Hesdállal, oda valóak ezek a képek.

1. Madonna. A kép baloldalán összekulcsolt kézzel lefelé néz. A kép két felső sarkában felhőbe burkolt szárnyas angyalfejek. Jobboldalt kicsi feszület, mintegy háttérét képezve a Madonnához, rajta a valószerűen szenvedő Krisztussal. Még hátrább össze-vissza dobált házak, olyanok, amelyeneket egyes orosz ikonokon¹⁷ és az orosz grafikában is láthatunk.¹⁸

2. Krisztus siratása. Levél- és virágkeretben háttérben egy feszület felső része látszik, előtte sirató szentek állanak. Krisztus fehér lepedőn fekszik.

3. Szent György. Fialat lovag ül egy meglehetősen természetű lovon, szuronyát a sárkányba döfi. Messze hátralobog a lovag köpenye. Háttérben látszik a királyleány és még egy női alak.

4. Illés. A kép felső részén ül a hosszú szakállú Illés. Az alsó rész két szélén egy-egy szent, egyikre Ádám van írva, a másik nevét nem lehet elolvasni. Középen, kissé hátrább ekébe fogott ökör.

5. Krisztus születése. Hátralobogó angyal, másikon a három király áll, közöttük sugárkéve. Elöl Mária és József, egymás felé eső kezüket felemelik, közöttük fekszik a gyermek, akire hátulról két állat néz. Egy csillag süt hosszú sugarakban a gyermekre. Legalul kicsi figuracsoport: furulyázó pásztor tereli a nyáját.

6. Madonna. A kép jobboldalán Madonna lehajtott fejjel, összekulcsolt kézzel. Baloldalán kicsi feszület, Krisztus vérével felfogja egy angyal. Felül, az INRI-nél egy másik angyal, mellette rózsza. Egész fenn, felhőkbe burkolva a „Jó Isten“, hosszú szakállal, a másik oldalon fenn két szárnyas angyalfej. Alul három önálló kép foglal helyet: Szt. György, amint lobogó köpenyében a sárkánnyal viaskodik, Szt. Konstantin és Szt. Helena, közöttük a kereszt és Szt. Mihály, aki nagyon hasonlít Szt. Györgyre, szintén valamilyen szörnyel viaskodik.

7. Madonna a gyermekkel. A Madonna, aki éppen olyan, mint azok, akiket a bizánci freskókon láthatunk, karján tartja a gyermeket. A gyermek Jézusban semmi gyermekszerűség sincsen, olyan, mint egy kicsinyített felnőtt.

Ezek a mikolai képek némelyike kétségtelenül orosz hatás alatt készült, ennek bizonyítására elég egy pillantást vetnünk az első képre, amelynek háttérét tipikusan orosz házak alkotják, össze-vissza dobált utcaképet utánozva. Viski is azt mondja, hogy ezekhez hasonló képeket találunk az osztrák-cseh-rutén vidékeken. A hatodik kép „Jó Istene“ sem tagadhatja meg orosz eredetét, sem pedig a Madonna. A hatodik kép viszont megint csak egy-egy bizánci képre emlékeztet bennünket.

¹⁷ Kondakov: The Russian icon, Oxford, 1927, passim.

¹⁸ Zelenina: Anciens graveurs et litographes russes. é. n. passim.

A románság kétségtelenül a bizánci kultúrkörhöz tartozik, a kérdés csak az, hogy mivel a románság éppen olyan távolságban van Bizánctól mint Oroszországtól: a bizánci kultúrát közvetlen úton, vagy Oroszországon keresztül kapta. Ebből a szempontból egyelőre nem teszünk különbséget az erdélyi és a regátbeli oláhok között.

Az első érv, ami az orosz eredet ellen vall, az a tény, hogy Oroszország csak a XIII. század elején vált igazán kereszténnyé, Moldvában és a Havasalföldön pedig nagy fejlettségre valló műalkotásokat találunk a ritka szép kolostorokban ebből a korból.

Az oláh parasztság vallásánál fogva csatlakozik Bizánc kultúrköréhez, tehát nem a nyugati, hanem a keleti kultúrához. A bécsi politika, mint Magyarországot, a románságot is igyekezett közelebb hozni a nyugathoz. Ezért erős térítési kísérleteket tett, de nem sok eredménnyel: csak egyes gazdag bojárok tértek át, a többség megmaradt görög keletinek.

A kolostorok legnagyobb része amúgy is görög kézben volt, mert vagy az Athos-hegyi, vagy a jeruzsálemi, vagy a konstantinápolyi stb. kolostorok fennhatósága alatt álltak. A XVII. században azután csúnya üzérkedés kezdődött a megmaradt szabad román kolostorokkal: megszorult hercegek vagy metropoliták, ha valami családi kapcsolat állt fenn közöttük és a kolostor alapítója között, azt valamelyik nagy kolostornak ajánlották, mintegy eladták neki. Ennek az lett a következménye, hogy a nemzeti szellem helyébe a görög lépett, egyes kolostorokat nem gondoztak, nem támogattak sem anyagilag, sem erkölcsileg. Hogy mennyire befészkelte magát a görög szellem, mutatják az alábbiak:

„... a párisi szerződésig a havasalföldi és moldvai görögöket nem tekintették különböző nemzetiséghez tartozóknak; a görög nyelvet az ország minden iskolájában beszélték és tanították; az istentiszteletet — a többi templomokban is — csaknem kizárólagosan görög nyelven tartották.“¹⁹

A román nemzeti szellem újraéledését ez a túl nagy görög hatás és a görög papok visszaélése váltotta ki. A XVII. század közepén már erélyes eszközökkel harcolnak a túl nagy és mindig erősbödő görög befolyás ellen. Így Havasföld hercege, Bessarábiai Mátyás több aranybullában kikel a görög származású hercegek és metropoliták ellen.²⁰ Nagyon fontos számunkra, hogy mennyire védekeznek a görög befolyás ellen. Ez mutatja azt, hogy az idegen papságot csak görögök alkották, nem pedig oroszok. A fent idézett munka is csak görög kolostorokról beszél, úgy, hogy feltehetjük, hogy nem is volt más, mint görög kolostor.

Amit nyugatról kapott a románság, Szerbián keresztül, tehát megint csak erősen görög kultúrájú országból kapta. Csak Szerbián

¹⁹ Streit: La question des communautés helléniques, Paris, 1906, 3. l.

²⁰ Mémoires sur les couvents roumains placés sur l'invocations des Saint-Lieux d'orient. Imprimerie Nationale d'Étienne Rassidescou, é. n. 13. l.

keresztül azonban csak a XVII. századig kapott kultúrhatásokat.²¹ Ami később jött nyugatról, egyformán ment keresztül Magyarországon meg Szerbián.

A bizánci művészet ilyen módon nagyon könnyen jutott Moldvába, a Havasalföldre, Erdélybe és más oláhlakta területekre. Ez a művészet már a nagy fejedelmek — Nagy István, Mihály vajda stb. — idejében került be. A XV. század végén és a XVI. század elején sok olyan képet találunk, amelyek a XIII. századbéli olasz festőkre, Cimabuera és Ducciora emlékeztetnek, sőt, ezekkel még apróságokban is feltűnő hasonlatosságot mutatnak fel. Ezek a képek valószínűleg még görög mesterek művei,²² mert a román ikonok általában nem olyan túl díszesek, mint ezek és mint a bizánciak általában. Moldva és Havasalföld nyilván görög kultúrájúak, az erdélyi oláhság pedig mindig szoros kapcsolatot tartott fenn a fejedelemségekkel. Hogy a kapcsolat szakadatlan volt és nem újra felvett, mint azt egy latin nyelvű leírás²³ állítja, szakadatlan évszázadokon keresztül, azt éppen egyes román képeknek a *dugento* festőire való emlékeztetése bizonyítja. A harmadik hesdái kép sokkal jobban hasonlít ezekre, mint a IX. és X. század bizánci festőire. A XIV. században, a Paleologosok alatt nagy renaissance volt a bizánci művészetben.²⁴ Ezt a renaissanceot a románság is átélte Bizánccal együtt. Duccionak különben is hatalmas szerepe volt a bizánci renaissanceban, sokat tanultak az ő modorából, ahogy összekeverte a bizáncit latin, román és gotikus elemekkel, ehhez jön még saját egyénisége, ami új színt adott a művészetnek.²⁵ Ez az új művészet, a *maniera bizantina* került vissza Bizáncba és termékenyítette meg az ottani művészetet. Teljesen azonban csak a XVI. században vált vérökké.²⁶

A bizánci és orosz ikonok között semmi lényeges különbséget sem lehet kimutatni. Mindkettő merev, konvencionális. Arra azonban, hogy a hesdái képek nem orosz, hanem bizánci tradícióban születtek, rámutat a Madonna ábrázolási módja. Bizánuban Máriát merev, fenséges, minden földi és közönséges dolog fölött álló királynőnek ábrázolják. Ilyen például a ravennai freskó Madonnája. Trónuson, pompás öltözékben ül a Madonna, ölében a gyermek Jézussal. A gyermekeken semmi gyermekes sincsen, olyan, mint a Madonna jobb és baloldalán álló angyalok kicsinyített mása. Fenségesen ül ez a kicsi felnőtt Mária ölében, éppen, mint anyja a trónuson, mintha csak egy széket ülne. Az anyában éppen úgy nincsen anyaiság, mint a gyermekben az anyához tartozás. Az oroszok is

²¹ Tarfali: Les monuments roumains. Revue Archéologique, Paris, 1910, 5. 1.

²² La Roumaie. Paris, 1919.

²³ Discussio descriptionis Valachorum, Vienna, é. n. passim.

²⁴ Charles Diehl: La renaissance de l'art byzantin. Byzantion 2, 1925, 304. 1.

²⁵ Gabriel Millet: Recherches sur l'iconographie de l'Évangile aux 14e, 15e et 16e siècles. Bibliothèque des écoles françaises d'Athènes et de Rome, 109. Paris, 1916, 653. 1.

²⁶ Millet: i. m. 686. 1.

ilyen fenségesen ábrázolják a szenteket és Jézust, mintha csak királyok lennének, nem pedig közönséges emberek, sőt, mint a legtöbb szent is, Jézus is, szegény emberek. Sem a bizánci, sem az orosz lélek nem vesz erről tudomást: a szentek mindég pompás, gazdag és fenséges lények. A kereszténység legkedvesebb, legembe-
beribb lényével, Máriával azonban különbséget tesznek az oroszok. Az érzékeny orosz lélek sokkal jobban fel tudja fogni az anyaság, a fájdalmas, vagy örömteljes anyaság valóságát, mint a túlon-
túl merev bizánci. Az oroszok megnyíltak az anyavalóság befogadá-
sára, a bizánciak nem. Ábrázolásukban természetesen nyilvánvaló
lesz ez. A leghíresebb Madonnák egyike a vladimiri csodatévő Szent
Szűz. Anya ez, aki, ha nem is túlon-
túl természetesen, de anyailag, szeretettel öleli magához, húzza az arcához gyermekét. És gyermek
az, aki ránéz anyjára. Jellemző az is, hogy míg Bizáncban tudomá-
sunk szerint nincsen Madonna, aki ne szemközt ülne vagy állana,
a fenségesség kedvéért, ez a vladimiri kép félprofilból néz. Nem
nehéz most ráismernünk, hogy melyik csoporthoz tartozik a hesdái
Madonna. Pontosan úgy ábrázolták, mint az összes többi bizánci
Madonnát. A mikolai képek közül azonban az első és a hatodik tel-
jesen orosz. A Madonna itt is félprofilban, lehajtott fejjel ül, csak-
nem teljesen hiányzik belőle a fenségesség. A hesdái képekről álta-
lában hiányzik a finom orosz „charme“, az első és ötödik kivételé-
vel. De ezek a kivételek sem orosz hatásnak köszönhetik kedvessé-
güket, amint ezt később tapasztalni is fogjuk. A díszítőelemekből is
kítűnik, hogy a hesdái képek a bizánci tradícióhoz tartoznak. A
díszítőelemek vagy erdélyiek, mint 1, 3, 5, 7, 10, 12, 17, vagy szok-
ványosak, se nem különösen erdélyiek, se nem bizánciak: semlege-
sek, mint 2, 4, 6, 8, 11, 13, 14, van, amelyik a magyar barokkra
utal, a 9.-ik, teljesen tipikus erdélyi virágok díszítik a 16.-ik képet.
De sehoh sem fedezhetünk fel orosz elemet. Mindebből kítűnik,
hogy a hesdái képek tradíciólánca minden közvetítés nélkül Bizánc
felé mutat.

Vannak azonban szembeszökő különbségek a hesdái és bizánci
képek között. A bizánci művészet elemzésénél kítűnik, hogy már ez
maga is különböző tradíciók összetalálkozása: a keleti, a római és
különösen az antik görög művészeté. Az egyház és az udvar ragasz-
kodott a tradíciókhoz, a nép igyekezett azt a maga hasonlóságára
átformálni. Ez a harc századokon keresztül folyt, még végre sike-
rült a népnek magát a görög művészetet is átalakítania.²⁷ Amikor a
latino-gotika betört a bizánci területekre, termékeny talajra talált a
népben. A művészet derűt, életet, drámai erőt, talán egy kissé paté-
tikusat, de minden esetre érzelmet nyert.²⁸ A művészi érték szem-
pontjából semmi különbség sincsen a XIV. század előtti és utáni
művészet között: nem a művészi teljesítőképeségben rejlik a kü-

²⁷ Louis Bréhier: *L'art byzantin*, Paris (1924.), 18. l.

²⁸ Aimalov: *La peinture byzantine au 14e siècle (oroszul)*, Pétersbourg, 1917, 150 kk.

lönbség, hanem a művészi szándékban. Összehasonlítást tenni csaknem lehetetlen, de mégis pontosan érzékelhető a különbség. „A tizennegyedik század festészete regény, a korábbi festészet pedig egyházi szónoklat.“²⁹ Igen, ez a különbség. És erről lehet pontosan látni, hová tartozik egyik vagy másik bizánci kép: éles határ van a kettő között.

Ez az éles határ egyáltalában nincsen meg a hesdái képeken. Összefolyik, egyik-másikon ugyan csak az egyik van meg, például a tizenegyediken az „egyházi szónoklat“, de a legtöbbször a kétféleség szétválaszthatatlan. Így például a negyedik képen; a legkonvencionálisabb ábrázolást játékos vonalhúzogatós váltja fel.

A bizánci művészetben „a festészet nem igyekezett sem arra, hogy az érzelmeket lefordítsa, sem arra, hogy a fantáziát izgassa, hanem arra, hogy szavakban kimondhatatlan, elvont ideákat fejezen ki... Bizánc egyházi művészete szimbolikus, dogmatikus és elvont.“³⁰

Ez megint valami, amit a hesdái képeken nem találunk meg. A hesdái képek nem szimbolikusak, még kevésbé dogmatikusak. De emberiek? Bensőségesek? Szubjektívak? Nem. Sem egyik, sem másik. A hesdái parasztek ikonográfiai hagyománya a renaissance stílust átvette ugyan, de anélkül, hogy megértette volna annak az ösztönös bensőségét, tárgy iránti szeretetét. Nem gondoltak arra, hogy mit csinálnak, miközben a képet faragták, még kevésbé értették meg. Kivétel az első kép, Krisztus születése. Itt az emberiség azonban nem a renaissance, hanem a parasztek ember lelkéből fakad. Ezeknek az ábrázolási módja sem elvont idea, sem pedig egy valóság kifejezése. Nekünk, a képpel végeredményben idegenül szembenállóknak, más kultúra embereinek úgy tűnik, mintha a képek formája és tartalma között nem volna összhang. Azt tudjuk, hogy minden szentkép más és más valóság kifejezője, az egyes szentek alakjai azonban mintha meg sem volnának különböztetve. Gondoljunk csak arra, mennyire hasonlítanak ezek a képek egymáshoz. Nem csak egyik Szt. György olyan mint a másik, nem csak egyik Mária olyan mint a másik: a negyedik képen Szt. György olyan, mint Salome, a hatodikon Szt. György és Szt. János egyháziatyák teljesen egyformák, és Szt. István és Szt. Demeter. A nyolcadikon, már a leírásnál is említettük, Konstantin és Helena hasonlítanak nagyon egymáshoz. A kilencediken Mária olyan, mint az angyalfekék. A tizenegyediken Jézus és Szt. János, Szt. Kozma és Szt. Damján hasonlítanak egymáshoz. A tizenharmadikon Szt. Demeter és Szt. Paraskiv, holott az utóbbi nő; még Szt. Miklós is hasonlít hozzájuk, szakálla ellenére. A képek jelentését csak címük és az esetleges attribútumok jelzik. Egyéniséget a képeknek a hozzájuk fűződő valóságos élmény ad: innen vetíti bele a szent tisztelője a képbe azt,

²⁹ Théodore Schmidt: La renaissance de la peinture byzantine au 14e siècle. Revue Archéologique 2, 1912, 129. l.

³⁰ U. o.

ami őt a szent lényéből megragadta. A vallásos élmény a hesdái szentképeknél Oprescu³¹ szerint tisztára hasznossági gondolat. Természetes, hogy mint minden primitívebb szellemiség vallásában (*Volksreligion*), a hasznossági gondolat nagy szerepet játszott a hesdái szentképek vevőinél is. De azért mégsem gondolhatjuk, hogy a képekhez fűződő vallásos élmény egyszerű „üzleti“ viszony volt. Ha nekünk, más kultúrához tartozó nézőknek a képek nem is látszanak alkalmasnak arra, hogy szentek vértanúságára, Krisztus megváltására, Mária szenvedéseire való gondolatokat keltsenek, a képek közönsége ezekkel a készségekkel saját belső életéből járulhatott hozzá az élményhez. Éppen az, hogy nagyjából egyforma vonalakkal ábrázolt alakokat a legkülönbélebb szenteknek tudta nézni, világosan mutatja, hogy a nézőtől a kép felé áramlott legáltalább is annyi lelki tartalom, mint a képtől a néző felé. Ezért nem bízhatjuk magunkat szemléletünk ítéletére akkor, amikor a képhez tartozó vallásos élményről akarunk tudomást szerezni, hiszen *mi* a képhez hozzáadni semmit sem tudunk. Ezért nem szabad a vallásos élményt pusztá üzletinek tekintenünk csak azért, mert a kép maga *nekünk* többet nem mutat.

*

Hesdátban másként alakult a szentképfaragás, mint Mikolában, holott a két falu szomszédos. Hiányzik a hesdái képeken az idillikus nyugalom, kedvesség, ami például az ötödik mikolai kép mellékalkajain, a pásztorjelenetben találunk. Valamivel, egy egészen kevéssel merevebb itt minden. Ennek lehet az üvegfestés és fametszés közti technikai különbség is az oka, de még inkább a lelki alkat különbsége.

Valami határozatlanság az oka ennek a különbségnek, másképpen nem lenne magyarázata annak, hogy miért különbözik belsőleg két szomszédos falu művészete, még hozzá azonos nyelvű és 1857-ig azonos vallású faluké. Világosabb képet kaphatnánk talán a vidék művészetéről, ha ismernők a többi környező falu ikonográfiaját is. Sajnos erre nincs módunk: ilyen anyag publikálva vagy más módon hozzáférhetővé téve még nincs. De reméljük, hogy a kiszakított részletek szemlélete sem torzítja el tulságosan a valóságot. — Az, hogy a hesdái művésznek *magának* más elképzelése volt, kevéssé hihető, egyrészt, mert nem egy emberről van szó, másrészt, mert ha túl is vagyunk azon az elképzelésen, hogy a nép együttesen, közösen alkot valamit, nem hihetjük, hogy például egy népdal úgy készül, hogy összeül húsz ember és kórusban „költenek“, vagy egy faragványon mindenki vág egyet, azt mégsem szabad egy meglehetősen primitív embercsoportról feltennünk, hogy csupa individuumból áll, hogy minden tagja teljesen önálló véleményt alkot magának különböző kérdésekben. Ugyanaz tetszik egyiknek, mint a másiknak, éppen úgy fogja fel egyik a látottakat

³¹ I. m. 23. l.

és hallottakat, mint a másik. Azt, hogy mit és kitől tanultak, nagyjából már tudjuk, csak még azt kell megjegyeznünk, hogy fontos közvetítőszeret töltött be az egyszerű papság, amelyik már maga is meglehetősen átalakította a kapottakat, mert az udvar és a hivatalos egyház az egyházi művészetbe nagyon sok pogány elemet kevert, amik helyett ezek az egyszerű és tanulatlan emberek inkább a misztikus legendákat és apokrif evangéliumokat éltették.³² A tulajdonképpen elvont mű nem lehet népszerű, mert elhanyagolja a kép témáját, hogy az ideát domboríthassa ki, azt a valóságot, ami az ábrázolás mögött rejlik. A tárgy csak ürügyül szolgál egy transzcendens szimbólum vagy dogma kifejezésére. Az elvont szimbólum megértése viszont olyan széleskörű tudást követel meg, hogy az az alacsonyabb rétegek számára teljességgel érthetetlen. Az olyan kultúra, amelyik egyik rétegből átkerül egy másikba, itt *tudatosból ösztönösbe*, értelmet változtat.

Az, hogy a formákat valakitől tanulták, azt jelenti, hogy művészetük *tradicionális*. Ezért tartozik ez az egész kérdés a néprajz, nem pedig a művészettörténet körébe. A művészettörténetet nem érdekli más, mint az individuális művészet, ez pedig nem az. Érdekesege nem az egyéni alkotásban, hanem a tradícióban rejlik.

A tradíció olyan szellemi légkör, amelyikben gyermekkorától él az ember. Az embert körülvevő tradíció lelkéig hatol és egész életén keresztül követi. Az egyszerű ember, földműves, egész életén át annak a környezetnek a jegyeit hordja, amelyikben nevelkedett. A környezetet viszont nem csak a természet alkotja, hanem a társadalmi rend és az összes többi kultúrjavak is, amelyek körülveszik. A népi kultúra minden tényezője: az élet és munka formái, a hitük és művészi megnyilatkozásaik alkotják azt a szellemi légkört, ami a falusi embert egész életén át fogva tartja. Ennek a kultúrának az életformája a kollektivitás, a tradíció, annak ellenére, hogy a hagyományozó kultúra javai származhatnak egy más, mondjuk, magasabb réteg kultúrájából: egy *nem kollektív*, hanem individuális rétegből, a városból. A tradíció életformája a szóhagyomány, az észrevétlenül továbbplántálódás egyénről-egyénre. És minthogy két ember — még ha még oly kevésbé „alkotóegyeniségek” is — nem gondolkodhatik egyformán, a tradíció láncának minden egyes továbbadója változtat valamit — akarva nem akarva — előde művén. Önmagában mindegyik egy-egy individuum lehet, de az egész szempontjából, a hagyományozó kultúra szempontjából csak munkatársa az ideának, a műnek.

Emiatt eszik az eredetiség problémája is, amit Viski Károly előszavában fejteget. Teljesen mindegy, hogy másolták-e a képet, vagy csak egy másik kép rendkívülien nagy hatása alatt készült. Nagyon kicsi különbség van a kettő között. A tradíció szempontjából ennek minden egyes hordozója éppen olyan fontos, mint az eredeti szerző.

³² Bréhier: i. m. 56. l.

A hesdái fametszés, mint eddig láttuk, egy Bizánc felé mutató tradíciólánc egyik szeme. Belőle lett, onnan kapta életformáját, életerejének jó részét. Más volt azonban az a művész, aki Bizáncban készítette a szentképeket, mint az, aki Hesdátban. Nem csak a személye más, egész lényege. A bizánci művész udvari ember, művelt ember, városi ember volt. A hesdái pedig egyszerű földműves. A közhírnök is más azoknál és más ezeknél. Ott gazdag, művelt nemesek, főpapok, vagy akár polgárok számára készültek a képek, gyakran egyenesen egyes személyek számára, itt falusi embereknek, akik a vásáron készen vették. Ha az *ötlet* a bizánciaké is, a *kivitel* más: hesdái. Más volt a művész és más a publikum, tehát az igény is változott.

Nagy útat is tett meg a tradíció, amíg a városi rétegből a falusiba ért. Sok változáson ment keresztül. Először is változott — mint már említettük — az egyszerűbb papok kezén, ahol kimaradtak belőle a pogányok elemek és a fölösleges és érthetetlen szimbolika. Azután változtatott rajta a lánc minden *munkatársa*, amit már szintén említettünk — akarva-nem akarva. Így kimaradt belőle az eredeti jelentés, eredeti szellemiség és másik, újabb került bele. Az eredeti szellemiséget szándékosan kihagyták vagy észre sem vették. Az történt a bizánci tradícióval, ami minden *Gesunkenes Kulturgut*tal, eredeti egyéniségét elvesztette és újat, másikat kapott helyette. Hogy jobbat-e vagy rosszabbat, mellékes, hiszen olyan nagy a különbség a kettő, a városi és a falusi kultúra között, hogy értékmérő skálát felállítani nem lehet.

Az új jelentést az átvevő réteg adta a tradícióba. Nem véletlen műve, hogy éppen ilyenek lettek ezek a képek Erdélyben, nem véletlen, hogy ezekből a szabályozott és nagyon is egy kaptafára húzott, idegenszerű képekből itt olyan sokrétű, sokatmondó népkincs lett. Ezek a képek Erdély, de különösen az erdélyi oláhság történetét mondják el. A nép történelme fomálta át, ezért nem is lehetett volna másképpen.

Nem csak nem egységes ez az ország népességileg és kultúra tekintetében, de alig találunk hasonlóan változatosat; lakosai magyarok, oláhok, székelyek, szászok, ezekhez jönnek még az örmények és egyéb apró népcsoportok. Ennek a sokféleségnek ellenére van egység Erdély kultúrájában. Mindegyik erdélyi nép megtartotta egész népének — a magyar a magyar, az oláh, az oláh, a szász a német nép — eidosát, de itt, a közös földön valami közös vonás is van bennük, ami egységessé teszi ezt a sokrétű művészetet. Van oláh művészet, van magyar művészet, mégis: van erdélyi művészet. Van speciálisan erdélyi zene, ami, bár hasonlít a szomszédos népek zenéjéhez, azoktól könnyen megkülönböztethető; van speciálisan erdélyi ballada, amivel szintúgy állunk, mint a zenével. Van speciálisan erdélyi himzés, faragás is.

Van minden földnek egy különös ereje, amivel hasonlóságot tesz a lakókat önmagához. Nem a nyelvre hat ez a szellemiség, hi-

szen minden gondolatot, minden érzelmet ki lehet fejezni bármely nyelven. Azokat a népeket, akik alávetik magukat annak a földnek, amelyik eltartja őket, áthatja ez a föld-szellem; különös, új színt, aromát nyernek tőle. A föld azonban minden ott előre ugyanazt sugározza ki: így válnak egészen különböző népek bizonyos mértékig hasonlókká egymáshoz.

Képeink közül a Kelet-tábla mutatja a legvilágosabban, hogy létezik, él az erdélyi föld-szellemiség, az erdélyi földnek ez a nevelő szellemisége. Ennél a képnél nem kötötték a művészt konvenciók, csak a szöveget kellett követnie. És ime, az eredmény olyan kép lett, amit minden ember, aki csak egy kicsit is ismerős ezen a földön, erdélyinek fog mondani. A láda renaissance stílusa elfelejtett századokat revelál az erdélyi történelemből. A láda varrottas-ornamentikája, az alsó rész három hatalmas virága mindmegannyi tanúja, letéteményese ennek a nevelő szellemnek.

A képek eredete: Bizánc. A képek mai otthona: Erdély. Az a különbség van a kettő között, ami Bizánc város és Erdélyföld között van.

Dános Erzsébet

Román kolinda dallamok

(*Béla Bartók*: Melodien der rumänischen Colinde.

Wien. Universal. 1935.)

Az emberi szellem törvényei történetiek és történeti strukturája is: geológiai rétegződés. Ezredévek hagyták ott nyomukat a szellem formáján, de a geológus szkématisáló tudománya csak néhány réteget különböztet meg, amelyek egymást borítva ezredévek közeit hidalják át és szoros tapadásban hirdetik a történelem örök kontinuitását. A szellem geológiája talán csak három réteget ismer: a nyelv előtti önkifejezés és ösztönös megnyilatkozás rétegét, a fogalmakat produkáló nyelv logikus-racionális rendszerét és az öntudatos megnyilatkozásnak a nyelvvel már élni tudó, de a nyelvelőtti ősi ösztönök hőfokán izzó világát. A sírás-nevetés és a művészi kultúra két irracionális síkja úgy zárja közre a nyelv racionális rendszerét, mint két éjszaka álmai a nappal prózai tevékenységét. Ám a teljes szellem mindhárom réteget egyforma épségben őrzi. Legkifejlettebb és egyben legbefogadóbb emlékezetű népi kulturáink a nyelvtől jobbra-balra épen őrzik a funkciódallamok prekulturális maradókat és az alkalomhoz nem kötött dal tudatosan művészi világát. Ilyen komplex kultúra a román-népi is.

Az alkalomhoz kötött funkciódaloknak sok fajtáját ismeri a román népzene. Különösen fontosak a halottsíráló énekek, (bocet, vaiet, zorilor, dupa mortii, cântecul bradului), de nem jelentéktelenek a nászdalok (cântecul, miresei) sem és nagyon elterjedtek a különböző ráolvasások, az aratódalok, „paparuga“ és „dodoiale“ népszokással kapcsolatban dallamok is.¹ De a legfontosabb kategória kétségkívül a pogány őskor téli napfordulóját ünneplő, ma a karácsony és újév ünnepkörére örökségül hagyott dalok csoportja: a kolinda. A szokásnak az egész nyelvterületen való nagy elterjedtsége,

¹ *Bartók Béla*: A hunyadi román nép zenedialektusa. (Etn. 1914. 108 I. 2. jegyzet.)

a dallamok nagy bősége, gazdagsága, a szövegek sokrétősége, különbözősége mind záloga egy nagyon régi és mégis (vagy talán éppen ezért) nagyon eleven kulturának.

*

„Ami a fõntemlített dalkategóriák zenei részét illeti, mindezek közt „a karácsonyi énekek“ (románul: „Colinde“) kategóriája a legfontosabb; amely különben szövegében is folklorisztikailag, sőt kultúrtörténetileg értékes és érdekes anyagot nyújt. Nehogy azonban ezeken a „karácsonyi“ énekeken valami olyasmit értsünk, ami megfelel az áhítatos, nyugateurópai karácsonyi énekeknek. Hiszen már a szövegek legfontosabb — és csaknem egyharmad részének egyáltalán semmi köze a keresztény karácsonyi ünnepel: a betlehemi történet helyett csodás és gyõzedelmes küzdelmek leírását találjuk bennük a még soha le nem gyõzött oroszlánal (vagy szarvassal); a kilenc emberfiú legendáját, kik addig vadásztak a rengetegben, míg szarvassá nem változtak; a csodálatos mesét arról, hogy a nap miként kérte feleségül hugát, a holdat, . . . stb. Vagyis csupa, még a pogány idõbõl átmentett szöveg! A pogány népek egyik fõünnepé volt a téli napforduló. Majd úgy fordult — véletlenül vagy szándékosan-e, most ne vitassuk, — hogy a keresztény karácsonyi ünnep éppen a téli napforduló idejére lokalizálódott. Nem csoda hát, hogy a keresztény hitre tért pogány népek a két ünnepet tudatalatt valamiképpen identifikálták. Csodának legfõljobb az tekinthetõ, hogy a pogány szövegek annyi száz év után is frissen élnek tovább.

Vannak természetesen „vallásos“ kolinda-szövegek is: figyelemreméltó naiv legendák, bibliai alakokkal, mint szereplõ személyekkel.

A kolindálás következõképpen játszódik le: a kolinda-dalok többhetes „betanulása“ (uniszono karszerû együtténeklés) után a csoportvezetõ vezetése alatt egy 8—10 fiúból álló csoport elindul a kolindáló utra. A falu minden háza elõtt megállnak és megkérdezik, hogy a ház lakói megengedik-e a kolindálást. A szobában aztán 4—5 kolinda dalt adnak elõ váltakozó énekkel, amennyiben a csoport két részre oszlik és a strófákat egy-egy rész felváltva énekli el. Végül a csoport ajándékokat kap és folytatja útját a szomszéd ház felé. A ritus detail-jei, amelyeket ehelyütt nem tárgyalhatunk, különbözõ helyeken természetesen különbözõ változásoknak vannak kitéve.

Ami magukat a dallamokat illeti: stílusuk — eltekintve bizonyos sajátáguktól, mint pl. feszes ritmus, nagyrészt háromtagú forma, az egyházi és más régies, vagy orientális hangnemek elõnyben részesítése — Erdély három-négy fõtájékán különbözõ. A ko-

lindákban leggazdagabb vidék Erdély középdéli² része, ahol — mint különben a nyugati középén³ is — egységes kolinda-stilus kristályosodott ki...

... Figyelemreméltó itt az ütemnek folytonos változtatása: gondoljuk meg, hogy ezeket a „komplikált“ dallamokat analfabéták éneklék, a legnagyobb biztonsággal és magától-értetődöttséggel: a legjobb bizonyítéka annak, mennyire tévednek egyes teoretikusok, mikor azt hiszik, hogy a gyakori ütemnem-változtatás valami mesterkélt dolog. — Az általában szokásos, meglehetősen hangos előadás inkább vad-harcias, mint áhítatosan vallásos benyomást tesz.“⁴

Bartók új könyve, amely a kolinda-stilusnak most már teljes és részletes taglalását adja, technikai okokból sajnos csak a zenetudományra terjeszkedhetik ki. 133 variáns-csoportban összesen 484 dalt közöl, melyeknek legnagyobb része nyomtatásban még nem jelent meg. (Tulajdonképpen csak a biharmegyei 19 kolinda dalt⁵ és a zongorára,⁶ illetőleg két hegedűre⁷ feldolgozott néhány dallam az, ami zenészek előtt már ismeretes.) A máramrosi gyűjtés⁸ anyagát Bartók nem tartotta szükségesnek leközzölni, hanem a Krohn-rendszerbe beosztva, megfelelő helyen egyszerűen hivatkozik rájuk.

A kolindáknak tulajdonképpen két csoportja ismeretes a román anyagban: a szorosabb értelemben vett *colinde*,⁹ a mi regős énekeinknek megfelelő krisztianizált pogány hagyomány és a *cântece de stea*,¹⁰ betlehemes énekeinknek megfelelői. A két csoport azonban nem különböztethető meg élesen egymástól, a román népdal azon ismert sajátosságánál fogva, miszerint a szöveg és zene kapcsolata csaknem teljesen alkalmi. A román szöveg teljesen egyöntetű nyolcas (ritkán: hatos) trocheusai strófikus beosztást nem ismerve a dallam és énekes szeszélye és helyi szokás szerint imételgetve folynak le. Vannak dallamok, amelyek egy szövegsor ismételtetésével megelégszenek, de ugyanezen dallam variánsa előfordulhat négy szövegsorral terhelt is. A dalok deklamációja igen szabad; igazi trocheus-

² Hunyad-Alsó-Fehér.

³ Bihar.

⁴ B. Bartók: Rumänische Volksmusik. Separatdruck aus der Schweiz. Sängerverzeitung. Bern, 1933.

⁵ B. Bartók: Cantece din Bihor. Bucuresti. 1913.

⁶ Bartók: Rumänische Weihnachtslieder aus Ungarn. Wien, Universal. 1918. (20 dallam.)

⁷ Bartók: 44 dúó két hegedűre. Wien. Universal.

⁸ Bartók: Volksmusik der Rumänen von Maramures. Sammelbände für vergleichende Musikwissenschaft, IV. München, 1923.

⁹ A szó feltehetőleg a görög-latin *kalendae*-ből származik, ami a szokás eredeti évkezdő-jellegére vet világot. (V. ö. *Sebestyén Gyula*: M. N. Gy. IV—V. kötet.)

¹⁰ Szó szerint: *csillag-dalok*.

nak csak az utolsó lábnek kell lennie, a többi lábokban minden szótag egyformán lehet súlyos vagy súlytalan. (Több balkáni énekmódnak ugyanez a természete!) Különösen érdekes sajátága a román népdalnak a szótag-kiegészítés, ha a tulajdonképpeni szövegsor csak hét- (ill.: öt)-tagú, olyankor zárt utolsó szótag esetében „u“, nyílt szótag esetében „re“, „le“ járul a sorhoz. Szemivokális esetében a kérdéses „u“ vagy „i“ egyszerűen vokalizálódik.

A kolinda-stilusra igen jellemző a refrén. Ismétlődő felkiáltások, a mi regős énekeink „haj, regő rejtem“-féle obligát felkiáltásaihoz hasonlóak. (Legegyszerűbb formái: *joi domnului, doamne; florile sdalbe; corinde; hoi lerui doamne, stb.*) Ezekén kívül speciális refrének a családi jellegű „házasító“ kolinda-típusban. Terjedelmére nézve a refrén legtöbbször a felkiáltás rövidségét stilizálja, de előfordulnak szövegsornyi, sőt egész strófákat kitevő refrének is. A teljesen balladaszerű kolindákban és a stea-dallamokban a refrén el is maradhat. Az ilyen obligát felkiáltásokra természetesen nem vonatkozik a nyolcszótagúság szabálya.

Maguk a dallamok három csoportra oszlanak: a hattagúak, nyolctagúak és a szabad, meghatározatlan formájúak csoportjára. Ez utóbbi csoport egész terjedelmében késői, nyugateurópai befolyás produktuma, iskolában tanult stea-ének. Számbelileg hatalmas többséget képvisel a nyolctagúak csoportja, (csaknem 100 variáncscsoport). Ezekén belül először a dallamsorok száma (1—4-ig), majd a ritmus differenciáltabb beosztása szerint történik a csoportosítás. A további beosztást a jól bevált Krohn—Bartók-szisztéma szerint a cezurák hangmagassága szabályozza. Mindez persze csak a variáncscsoport vezető (feltehetőleg legeredetibb) dallamára vonatkozik: a többi variáns a katalógustól függetlenül a megfelelő csoportban nyer elhelyezést.

A ritmusnál sokkal nagyobb változatosságot hoz a hangnem-beosztás. Bartók táblázatosan nem kevesebb, mint 35 hangnemet állapít meg a kolinda-dallamok számára. A szorosabb értelemben vett hangnemen kívül azonban ez a 35 csoport magában foglalja a dallamok immanens harmóniai lehetőségeit is. (Igy pl. a 21. és 31. hangnem egyforma hangfokok mellett csak abban különböznek egymástól, hogy míg az előbbinek fő fokai és így immanens harmóniája is tonikai,¹¹ addig a másodikiké szubdomináns.¹²) Az immanens harmóniák kérdése rendkívül kényes probléma a zenei folklórkutatásnak. Van-e joga a nyugateurópai kultúrájú kutatónak a saját szubjektív harmóniai érzékét normául felhasználni a népdallal való munkában? Hiszen immanens harmónia a népdal szempontjából tulajdonképpen nincsen is. Ha volna, mint ahogy van a német és

¹¹ g'-re normalizálva g'-h'-d'.

¹² g'-re normalizálva g'-c'-e'.

orosz népdalban, alkalmas körülmények között meg is valósulna, és többszólamú népi éneklés jönne létre. Mindamellett a melódiatan mai állása mellett nem igen képzelhető el más eszköz olyan kérdések eldöntésére, hogy pl. egy felfelé módosított felső vezetőhangú dallam ténylegesen fríg hangnem-e, félzárlat-e,¹³ vagy pedig ú. n. tercmelódia (mint a német népdalok igen nagy része), úgy, hogy a befejező félhanglépés nem 2—1, de 3—4, ami alá még elképzelendő a most már egészhangú 2—1 lépés.¹⁴ Mindaddig, míg egy konstruktív és részletekbe menő melódiatan, az ilyen kérdésekben adequat megoldáshoz nem jut, kénytelenek vagyunk az immanens harmóniák kissé labilis tételéhez visszanyulni.¹⁵

Nyujt azonban ez a hangnem-táblázat további érdekességeket is. A 34. sz. hangnemben felbukkan az örök közép- és keleteurópai probléma, a *pentatonika*,¹⁶ amely azonban itten meglehetősen ritka. (Mindössze 16 dallam és kettő a mármarosai gyűjtésben.) Valószínűleg vagy az egyéb román dalkategóriákból ide átjutott másodlagos fejlemény vagy a diatonikus moll hangsornak egy akcidenzen hiányos alkalmazása. Sajátosan a kolindákra tartozó és rendkívül jelentős probléma azonban a dur (ritkábban: moll) *pentachordia*, a skála első öt fokára kiterjedő primitív amplitudo, amely többféle csoportosításban (a táblázat 19—29. hangnemei) az egész anyagnak csaknem 40 százalékát teszi ki. (Sokhelyütt hexachorddá bővülve, de igen sokszor a pentachordnál is primitívebb trichordiális, tetrachordiális hangterjedelmet mutatva.) Persze, dur és moll jelenléte a népzeneben mindenütt nyugati humanista befolyás jelenlétének gyanúját kelti fel. És ez részben áll itt is: a stea dallamok dur-moll tonalitása feltétlenül új, városi produktum. De eredetinek látszik a különben szabályos kolinda-formát mutató dallamoknak a hexachordián sehol túl nem lépő dur-tonalitása, különösen ha arra gondolunk, hogy ez a primitív melódika éppen a koledáló indogermán és finn-ugor népeknél mennyire elterjedt. Gondoljunk csak magyar regősénekeink dur-hangnemére.¹⁸ Ide tartoznak egész Európa gyermekdalai, a karácsonyi dalok legnagyobb része,¹⁹ a finn kantele

¹³ c-moll IV—V-fokú akkordváltás (domináns-zárlat).

¹⁴ g'-re normalizálva fríg hangnem esetén asz'-g' tényleges befejezés, tere-melódia esetén az asz'-g' alatt ott érezzük az f'-esz' befejezést.

¹⁵ Annál is inkább, mert mint *Bartók* közli, a fonogramokon tapasztalható, hogy a népben él egy melódiába visszazorított relativ harmoniai érzék, amely oly módon nyilvánul, hogy pl. fríg dallam után a következő moll dallamot következetesen egy hanggal lejjebb kezdi.

¹⁶ g'—b'—c''—d''—f''

¹⁷ g'—a'—h'(b')—c''—d''.

¹⁸ Előttem egyetlen moll-példa ismert (M. N. Gy. IV, 359, o. 19. sz. Ez sem tipikus regősdallam, hanem vlsz. kolomejka-táncdal.)

¹⁹ E kettőnek közeli rokonságára vonatkozólag v. ö. *Erk-Böhme*: Deutscher Liederhort és *Böhme*: Altdeutsches Liederbuch beosztását.

hangszer hangolása „egyes mordvin koleda melódiák”.²⁰ Moll változatban: a finn Kalevala dallamcsoport. Amint látjuk, egy egész Európán végighúzódó, nyugaton domináló, keleten sporadikusan fel-felbukkanó énekkultúra ez, amely egy őseurópai indogermán-finn-ugor közösségre utal. Megnehezíti azonban a román kolindaanyagnak ehhez való egyszerű hozzávetését a román dallamok összehasonlíthatatlanul nemesebb, változatosabb ritmikája. A magyar regős énekek, európai gyermekdalok merev, páros ritmusa mellett csak annál jobban feltűnik a román anyag tüneményes hajlékonysága, eleganciája, sokszínűsége. Valami sajátos latin nyíltság és fordulatosság, klasszikus arányérzék utal ezekben a dallamokban egy a keleteurópaival legalább is egyenlő jelentőségű és önállóságú *déleurópai népdalkulturára*, melyre vonatkozó pozitívumokat egy mindenre kiterjedő balkáni, délolaszországi, mediterrán-szigetvilági és a mindent betemető arab befolyás alól az eredeti ibér stílust előadni törekvő spanyolországi kutatás hivatott produkálni.

Formailag legjellemzőbb sajátossága a kolinda-dallamnak a háromrészesség. Legtipikusabb kolinda-forma talán a 3x8 szótagos *ABA* típus, ahol *B* a refrént képviseli. Igen gyakori az *ABC* is, a legváltozatosabb módon elhelyezett refrénnel. A kétsoros formák közül *AA*, vagy *AB* is előfordul, a nyolc tagú sorok végéhez hozzácsapott rövid refrénnel: ez a típus a bolgár kolindák közt is igen elterjedt.²¹

Rendkívül figyelemre méltó sajátossága még a kolinda-dallamoknak az u. n. *bolgár-ritmus*, amelyet azért hívnak így, mivel a bolgár népzeneben figyelték meg először, ahol mindenféle kategóriában rendkívül gyakori. Ennek a lényege az, hogy igen apró egységekből aszimmetrikus képletek képződnek (mint pl. 7/16, 10/16, 15/16). Kolinda-dallamaink között különösen a második képlet gyakori. Olyan szubtilis ritmikai finomságokról van itt szó, amelyek fölött évtizedeken át keresztülsiklottak a lejegyzők: Bartók Béla hallása kellett ahhoz, hogy a 400 m. m. jelzésű 1/16-os hiányok, hozzátoldások finom következetességét észrevegye és a román népzenei anyagot még egy szállal szorosabban fűzze Déleurópához.

Ami a kolinda-stílus dialektusait illeti: a régi Magyarország területén három stil-tájszólás élt. Az északi, hasonlóan az északi dallamok többi kategóriáihoz, nem egységes, hanem rutének, ukránok, magyarok, északi és déli törökök tarka stílus-egyvelegét éreztető. (Vlász. Máramaroson keresztül kerültek be és terjedtek el mindenfelé az olyan feltűnően „oroszos” dallamok, mint 74/a, b és főleg 128/a.) Legkristályosabb, legönállóbb kolinda-stílus a hunyad-alsófehéri. Sajátosságai az általánosakon (tempo giusto ritmus, háromrészesség, főcezura a második sor végén) kívül:

²⁰ Szabolcsi Bence: Népvándorláskori elemek a magyar népzeneben.

²¹ V. ö. a *Sztóin-féle* gyűjtés anyagával.

1. izoritmika (8+8+8),
2. ABA forma, szimmetrikus tagolású nyolcas sorok, a legegyszerűbb 4/4 képletektől a legkomplikáltabb 10/16-ig,
3. főcezura többnyire az alaphanggal egy magasságon,
4. dur-moll pentachordia.

A harmadik stílus, a biharmegyei, tulajdonképpen ugyanezeket a jellegzetes sajátságokat mutatja. Itt azonban uralma alá szorította a kolindát a biharmegyei alkalomhoz nem kötött dal, a *doina* félelmetes stílusának bővített-quartos kísértetjárása. Vagyis a többi oláh dallamkategóriákban meghúzható észak-dél határvonal itt is érvényes, és itt is áll, ami a többi dallamra: észak stílusa idegen elemekkel szaturált, az ősi román stílust dél őrzi. Az ősi román stílus pedig őrzi délt. Déleurópát.

Mindaddig persze, míg Déleurópáról többet nem tudunk, keveset mondhatunk a kolinda-stílus eredetére vonatkozólag is. Észak felől valószínűleg tarka népi színek áramlottak be az eredeti anyagba: az orosz ritmikától kezdve az arab-perzsa bővített szekundig az egész keleteurópai és orientális dallamvilág nyomai fellelhetők mindenütt. Különösen sokat köszönhet a kolinda a gregorianum-nak. A Bartók által kimutatott összefüggéseket (Col. 12 f. Erd. magy.²² 43;²³ Col. 43 Erd. magy. 1, Col. 115. Erd. magy. 35., Col. 26d Erd. magy. 36.) valószínűleg szintén egyházi ének közvetítette, amennyiben éppen erre az anyagra bizonyos graduális pentachordia jellemző. Beható kutatás dolga lesz kideríteni, miből áll a kolindakulturába bejutott gregorián dallamkincs materiális ajándéka. Magának a kulturának kulcsa: Déleurópa.

Tudományos műnek stílusát bírálni talán nem is elegáns dolog. Ezuttal azonban: elkerülhetetlen. Bartók Béla tudományos stílusa engem zongorajátékára emlékeztet. Az exaktságnak ugyanaz a szenvedélye, ugyanaz a fehértüű, aszkétikus izzás, száraz, fojtott lobogás. Bartók Béla pozitívizmusa nem a szobatudósok adatbogarászó gyönyörűsége, de mégcsak nem is az Arany János—Kodályvágású nagymesternek ízes, magvas valóságérzéke: Bartók nem a hatalmas művész intuitív tudását teszi a hatalmas tudós öntudatával közkinccsé. A szenvedély menekülése ez, a bizonytalanságból a bizonyosság felé. A táblázatok, számadatok, lapalji jegyzetek, filo-

²² Bartók—Kodály: Erdélyi Magyarság. Népdalok. Rózsavölgyi 1921.

²³ Továbbá talán: Col. 12. f. Erd. magy. 135.

lógiai hivatkozások, az egész tudományos apparátusnak minden gyermeki öröme: menekülés, ha már az ihlet elől nem lehet, a fantázia sodró örvényéből az ihletett művészet világából az ihletett tudós világába. Korlát és kapaszkodó a kiismerhetetlen és felmérhetetlen ihlet szakadéka fölött, egy percnyi pihenő, hol mosolyogva megáll és a szédülőt nem üldözi a muzsa: Apollo gyönyörű és szörnyűséges Erinnyse.

Keszi Imre

A közeli hetekben jelenik meg

NYÍRI ÉS RÉTKÖZI PARASZTMESÉK

címen ORTUTAY GYULA mesegyűjteménye BUDAY GYÖRGY 46 fametszetű illusztrációjával kb. 17 ív terjedelemben. A könyvet a gyomai Kner I. nyomda nyomta s a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma adja ki 1000 számozott, a gyűjtő és a fametszőművész aláírásával ellátott példányban. **Mivelhogy e munka könyvársi forgalomba nem kerülhet, csak a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumánál való előjegyzés útján szerezhető meg.** (Szeged, Kárász-u. 9.) Ára 12 P.

1888

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
OFFICE OF THE DEAN
540 EAST SOUTH EAST STREET
CHICAGO, ILLINOIS
U.S.A.

